

TÜRKİYE
ARAŞTIRMALARI
DERGİSİ

TÜRKİYE ARAŞTIRMALARI DERGİSİ
Journal of Türkiye Studies
(TÜRKAD)

C. 1, S. 2, Aralık 2024
Volume 1, Number 2, December 2024

ISSN 3023-8749
E-ISSN 3023-8722

Sahibi/Owner
Prof. Dr. Nasrullah UZMAN
Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi

Yazı İşleri Müdürü/Managing Editor
Arş. Gör. Fatih ÖZEN
Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi

Yayın Türü/Type of Publication
Sürelî

Yayın Sıklığı/Publication Frequency
Yılda İki Sayı

Yayın Konusu/Subject of Publication
Sosyal Bilimler

Yayın Dili/Publication Language
Yayın dili Türkçedir. Bununla birlikte İngilizce, Fransızca, İtalyanca, Almanca, Rusça ve çağdaş Türk lehçelerinde yazı kabul edilmektedir.

Adres/Address
Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü
Yenimahalle/ANKARA

Web/Web
www.turkad.org

E-posta/E-mail
turkiyearastirmalaridergisi@gmail.com

BAŞ EDİTÖR/EDITOR IN CHIEF

Dr. Öğr. Üyesi Olcay KAHRAMAN
Sivas Cumhuriyet Üniversitesi

ALAN EDİTÖRLERİ/FIELD EDITORS

Arkeoloji/Archeology

Prof. Dr. Atakan AKÇAY
Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi

Coğrafya/Geography

Prof. Dr. Gülpınar AKBULUT ÖZPAY
Sivas Cumhuriyet Üniversitesi

Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edb./

Contemporary Turkish Dialects and
Literatures

Doç. Dr. Veli Savaş YELOK
Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi

Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İliş./

Labor Economics and Industrial Relations
Dr. Ömer Nabi BAYKAL
Sivas Cumhuriyet Üniversitesi

Felsefe/Philosophy

Doç. Dr. Recep Batu GÜNÖR
Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi

Filoloji/Philology

Doç. Dr. Hasan Kazım KALKAN
Milli Eğitim Bakanlığı

Güzel Sanatlar/Fine Arts

Dr. Burhan ŞOHOĞLU
Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi

Hukuk/Law

Dr. Öğr. Üyesi Kübra DEMİR
Sivas Cumhuriyet Üniversitesi

İktisat/Economics

Doç. Dr. Yusuf DEMİR
Sivas Cumhuriyet Üniversitesi

İletişim Bilimleri/Communication Sciences

Doç. Dr. Ufuk ERDEM
Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi

İşletme/Business Administration

Dr. Öğr. Üy. Kürşat ÖZKAYNAR
Sivas Cumhuriyet Üniversitesi

Maliye/Finance

Doç. Dr. Mutlu YORULDU
Balıkesir Üniversitesi

Sanat Tarihi/Art History

Doç. Dr. Remzi AYDIN
Erciyes Üniversitesi

Siyaset Bilimi ve Kamu Yön./Political Science and Public Administration

Doç. Dr. Erkan ARSLAN
Sivas Cumhuriyet Üniversitesi

Sosyoloji/Sociology

Doç. Dr. Zeynep Serap TEKTEN
Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi

Tarih/History

Dr. Öğr. Üyesi Taner LÜLECİ
Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi

Turizm/Tourism

Doç. Dr. Ercan YAVUZ
Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi

Türk Dili ve Edebiyatı/Turkish

Language and Literature
Doç. Dr. Tayfun HAYKIR
Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi

Türk Halk Bilimi/Turkish Folklore

Doç. Dr. Dilek TÜRKYILMAZ
Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi

Uluslararası İlişkiler/International Relations

Dr. Öğr. Üyesi M. Batuhan ÇEKEN
Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi

Türkçe Editör/Turkish Language Editor
Arş. Gör. Erdi ERBEDEN
Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi

İngilizce Editör/English Language Editor
Öğr. Gör. Rıza ÖZUTKU
Sivas Cumhuriyet Üniversitesi

İndeks Editörü/Index Editor
Arş. Gör. Yunus Emre DERE
Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi

Bilişim Editörü/Web Editor
Cansel ÇEKEN
Ankara Üniversitesi

Teknik Editör/Technical Editor
Arş. Gör. Sabina SAİD
Hacettepe Üniversitesi

Kapak/Cover
Dr. Burhan ŞOHOĞLU
Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi

Basım Yeri ve Tarihi/Place and Date of Publication
Ankara Aralık/December 2024

Tüm Hakları Saklıdır/All rights reserved

Türkiye Araştırmaları Dergisi (TÜRKAD), uluslararası hakemli bir dergidir. Yaz (Haziran) ve Kış (Aralık) sayıları olmak üzere yılda iki kez basılı ve çevrimiçi olarak yayımlanır. Açık Erişim (Open Access) politikasını takip eder. Yazı gönderimi, değerlendirme süreci ya da yayın için ücret talep etmez. Yayımlanan yazılar için hiçbir şekilde telif ücreti ödemez. Makaleler intihal programından (Turnitin.com) geçirilerek benzerlik oranı tespit edilir. Türkiye Araştırmaları Dergisi, araştırma ve yayın etiği konusunda ulusal ve uluslararası standartları esas alır. Dergide yayımlanacak yazıların yayın sürecinde yazarların, hakemlerin ve editörlerin Committee on Publication Ethics (COPE), Directory of Open Access Journals (DOAJ), Open Access Scholarly Publishers Association (OASPA) ve World Association of Medical Editors (WAME) gibi uluslararası etik ilkelerine bağlı kalmaları; Basın Kanunu, Fikir ve Sanat Eserleri Kanunu ve YÖK Üniversitelerarası Kurul Başkanlığı Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Yönergesi gibi ulusal standartlara uymaları, bilimsel araştırma ve yayın etiğine aykırı eylemlerde bulunmamaları beklenir. Dergide yayımlanan yazılar, yazarlarının kişisel görüşleridir. Yayımlanan yazıların her türlü mali ve hukuki sorumluluğu yazarlarına aittir. Dergi, yayımlanan yazıların içeriği ile ilgili hiçbir sorumluluk kabul etmez.

Journal of Turkish Studies (TÜRKAD) is an international refereed journal. As Summer (June) and Winter (December) issues, it is published twice a year, in print and online. It follows the Open Access policy. It does not charge a fee for article submission, evaluation process or publication. It does not pay any royalties for published articles. The articles are checked through the plagiarism program (Turnitin.com) and the similarity rate is determined. Journal of Turkish Studies is based on national and international standards regarding research and publication ethics. During the publication process of articles to be published in the journal, authors, referees and editors must adhere to international ethical principles such as Committee on Publication Ethics (COPE), Directory of Open Access Journals (DOAJ), Open Access Scholarly Publishers Association (OASPA) and World Association of Medical Editors (WAME). They are expected to comply with national standards such as the Press Law, the Law on Intellectual and Artistic Works and the Council of Higher Education Interuniversity Board Scientific Research and Publication Ethics Directive, and not to take actions contrary to scientific research and publication ethics. The articles published in the journal are the personal opinions of their authors. All financial and legal responsibilities of the published articles belong to the authors. The journal assumes no responsibility for the content of published articles.

BİLİM KURULU/SCIENCE BOARD

- Prof. Dr. Abdullah GÜNDOĞDU - Ankara Üniversitesi
Prof. Dr. Ahmet İLYAS - Harran Üniversitesi
Prof. Birsen ÇEKEN - Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi
Prof. Dr. Cemile KINACI BARAN - Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi
Prof. Dr. Esmâ REYHAN - Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi
Prof. Dr. Güljanat K. ERCİLASUN - Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi
Prof. Dr. Gültekin AKENGİN - Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi
Prof. Dr. Hakkı UYAR - Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof. Dr. Haldun EROĞLU - Ankara Üniversitesi
Prof. Dr. Hale ŞIVGIN - Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi
Prof. Dr. Hayati BEŞİRLİ - Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi
Prof. Dr. İlyas GÖKHAN - Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi
Prof. Dr. İsmet TÜRKMEN - Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi
Prof. Dr. Kemalettin KUZUCU - Marmara Üniversitesi
Prof. Dr. Konuralp ERCİLASUN - Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi
Prof. Dr. Mehmet Fatih KİRİŞÇİOĞLU - Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi
Prof. Dr. Mustafa ALKAN - Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi
Prof. Dr. Mustafa TURAN - Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi
Prof. Dr. Necdet HAYTA - Gazi Üniversitesi
Prof. Dr. Selçuk URAL - Kafkas Üniversitesi
Prof. Dr. Serdar SARISIR - Ankara Üniversitesi
Prof. Dr. Seyfullah YILDIRIM - Gazi Üniversitesi
Prof. Dr. Sultan Murat TOPÇU - Erciyes Üniversitesi
Prof. Dr. Yusuf SARINAY - TOBB Üniversitesi
Prof. Dr. Zakir AVŞAR - Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi
Doç. Dr. Abdulkadir ÖZTÜRK - Ordu Üniversitesi
Doç. Dr. Alper ALP - Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi
Doç. Dr. Hüsnü YÜCEKAYA - Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi
Doç. Dr. İsa KALAYCI - Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi
Doç. Dr. Mahmut AKGÜL - Erciyes Üniversitesi
Doç. Dr. Mehmet SOLAK - Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi
Doç. Dr. Mesut KARAKULAK - Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi
Doç. Dr. Mustafa TANRIVERDİ - İstanbul Üniversitesi
Doç. Dr. Sedef BULUT - Ankara Üniversitesi
Doç. Dr. Süleyman TEKİR - Sinop Üniversitesi
Doç. Dr. Yunus Emre TEKİNSOY - Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Erdiñ DEMİRAY - Niğde Üniversitesi
Dr. Efecan ANAZ - Ankara Üniversitesi
Dr. Semiha NURDAN – Milli Eğitim Bakanlığı
Dr. Tuğba GÜNÖR - Namık Kemal Üniversitesi

2. SAYI HAKEMLERİ/REFEREES OF THE 2th ISSUE

Prof. Dr. Filiz ÇOLAK - Uşak Üniversitesi
Prof. Dr. Mustafa EKİNCİKLİ - Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi
Prof. Dr. Mustafa ÇOLAK - Ondokuz Mayıs Üniversitesi
Doç. Dr. Ercimet SARIAY - Aksaray Üniversitesi
Doç. Dr. Hüsnu YÜCEKAYA - Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi
Doç. Dr. Gökmen KILIÇOĞLU - Düzce Üniversitesi
Doç. Dr. Kezban SÖNMEZ - Akdeniz Üniversitesi
Doç. Dr. Mehmet SOLAK - Bolu İzzet Baysal Üniversitesi
Doç. Dr. Mine CERANOĞLU - Çukurova Üniversitesi
Doç. Dr. Murat HANİLÇE - Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi
Doç. Dr. Pınar Özden CANKARA - Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi
Doç. Dr. Süleyman TEMİZ - Iğdır Üniversitesi
Doç. Dr. Yavuz CANKARA - Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi
Doç. Dr. Yunus Emre TEKİNSOY - Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Ayşe YARAR - Süleyman Demirel Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Halil İbrahim GÖRÜR - Dicle Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Osman Gazi ÜNAL - Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Ömer ÇAMUR - Bingöl Üniversitesi
Dr. Fatih ERARSLAN - Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi

Okuyucu Mektupları/Reader Letters: Dergimizde yayımlanan yazılar hakkında görüş, yorum ve önerilerinizi Yazı İşleri Müdürlüğüne gönderebilirsiniz. You can send your opinions, comments and suggestions about the articles published in our magazine to the Editorial Directorate. turkiyearchastirmalaridergisi@gmail.com

TARANDIĞI İNDEKSLER & VERİ TABANLARI/INDEXES & DATABASES

Türkiye Araştırmaları Dergisi Academic Resource Index Researchbib, Bielefeld Academic Search Engine, Cite Factor, Euro Pub, International Innovative Journal Impact Factor ve İdeal Online tarafından taranmaktadır. Journal of Turkish Studies is indexed by Academic Resource Index Researchbib, Bielefeld Academic Search Engine, Cite Factor, Euro Pub, International Innovative Journal Impact Factor and Ideal Online.

Editörden/From the Editor

Türkiye Araştırmaları Dergisi'nin değerli okurları, dergimizin ikinci sayısı ile huzurlarınızda olmanın mutluluğunu yaşıyoruz.

Türkiye Araştırmaları Dergisi, sosyal bilimler alanında akademik nitelikli çalışmalara yer vermeyi ve bu yönde alanyazına katkıda bulunmayı hedeflemektedir. Dergimiz, daha önce herhangi bir platformda yayımlanmamış veya herhangi bir yayın organında değerlendirme sürecine alınmayan, yazarlar tarafından içeriği ve gönderimi onaylanmış alanında özgün araştırma makalelerini, akademik metin çevirilerini, benzer nitelikli metin aktarmalarını, editöre mektup ve tanıtma yazılarını kabul etmektedir. Sosyal bilimler alanında yayınladığı makalelerle literatüre katkı sağlamayı amaçlayan dergimizin Yaz/Haziran ve Kış/Aralık olmak üzere yılda iki sayı yayınlanması ve kısa sürede ulusal ve uluslararası indekslerde taranması öngörülmektedir.

İlk sayımızın yayınlanmasının ardından indekslerin belirlediği gerekli kriterleri yerine getirerek kısa sürede ulusal ve uluslararası indekslerde taranmak amacıyla girişimlerde bulunduk. Bu bağlamda girişimlerimizin bir kısmı olumlu sonuçlandı. Dergimiz, ikinci sayısı itibariyle Academic Resource Index Researchbib, International Innovative Journal of Impact Factor (IIJIF), Cite Factor, Euro Pub, İdeal Online ve Base olmak üzere toplam 6 indeks tarafından taranmaktadır. Dergimizin tarandığı indeks sayısının artırılması için çalışmalarımız devam etmektedir.

İlk sayımızda 5 makale ile yayın serüvenimiz başlamıştı. İkinci sayımızda alanında uzman bilim insanları tarafından kaleme alınan sosyal bilimlerin farklı alanlarında, literatüre katkı sağlayan 10 makale ile karşınızdayız. Bu sayımızda; Prof. Dr. İsmet Türkmen ve Meral Kayabaşı "Cumhuriyet Dönemi Öğretmen Yetiştirme Meselesi: Eğitim Enstitüleri Hakkında Bir Literatür Değerlendirmesi" makalesinde Erken Cumhuriyet Döneminde öğretmen yetiştirme meselesini bu alanda yapılan çalışmalar üzerinden değerlendirmişlerdir. Doç. Dr. Serkan Kekevi "Ahmed Rıza Bey'in Batı Merkezli Dünya Sistemine Dair Eleştirisi ve Samuel P. Huntington'un Medeniyetler Çatışması Tezine Karşı Verilebilecek Yanıtlar" makalesinde Pozitivist düşünür Ahmed Rıza Bey'in Batı Dünyasına bakışı çerçevesinde Samuel P. Huntington'un Medeniyetler çatışmasını ele almıştır. Doç. Dr. Tuğba Metin Acher "Tanzimat ve Erken Cumhuriyet Dönemi Sosyal Yapısı Bağlamında Spor, Siyaset ve Devlet İlişkisinin İncelenmesi" makalesinde Osmanlı Devleti'nden günümüze kadar geçen sürede sporun iktidar, siyaset ve devlet ile olan ilişkisi, tarihsel sürecin en önemli dönüşümlerinden modernleşme süreci bağlamında ele alınmıştır. Dr. Öğr. Üyesi Ali Çiçek "Nationalism In Türkiye's 1961 And 1982 Constitutions: A Comparative Analysis" makalesinde

Türkiye'nin 1961 ve 1982 anayasalarında ifadesini bulan milliyetçiliğin karşılaştırmalı bir analizini ortaya koymuştur. Dr. Ahmet Coşkun TEKİN “Türkiye’de Öjenizm ve Halk Sağlığı: Cumhuriyet’in İlk Yıllarında Toplumsal Dönüşüm” makalesinde Türkiye’nin modernleşme sürecinde halk sağlığını ulus inşasının bir aracı olarak nasıl kullandığı ve öjeni kavramının Türkiye’de nasıl ve hangi amaçlarla uygulandığı konuları ele alınmıştır. Dr. Öğr. Üyesi Ahu Fatma Mangır “Osmanlı Devleti Esnaf Teşkilatı ve Dönem Görsellerinde Yer Alan Kılık Kıyafet Özellikleri” makalesinde Osmanlı esnaf sınıfının giyim kuşamları ve buna dair detaylı bilgilere yer verilmiştir. Arş. Gör. Dr. Efe Can Karabulut “Osmanlı Devleti’nde Sürgün Cezası ve İnfazı” makalesinde Osmanlı Devleti’nde sürgün cezasına sebep suçlar ve cezanın niteliğine dair detaylı bilgiler sunmaktadır. Mustafa Ersagun Dalan “Bahriye Vekâletinin Kuruluşu: Meclis Tutanaklarına Dayalı Bir İnceleme” makalesinde Bahriye Vekaleti’nin kuruluş sürecini Meclis Tutanakları Çerçevesinde ele almıştır. Öğr. Gör. Betül Sürmeli “Türk Siyasi Yaşamının Renkli Şahsiyetlerinden Ali Rıza Septioğlu’nun Hayatı ve Hatıraları” makalesinde Türk siyasetinde önemli hatıralar, dersler ve izler bırakan Ali Rıza Septioğlu’nun, doğumundan vefatına kadar geçen sürede memleketi Elazığ için ve ülkesi için gerçekleştirmiş olduğu hizmet ve faaliyetleri ele alınmıştır. Öğr. Gör. Bekir Çağlar Çam “Tanzimat Sonrası Osmanlı Devleti’nde Okul Güvenliği” makalesinde Osmanlı’da eğitimin modernleşme sürecini literatürde pek fazla yer almayan okul güvenliği bağlamında ele almıştır.

İkinci sayımıza katkı sunan kıymetli yazarlarımıza ve bu makaleleri titiz bir şekilde inceleme nezaketini gösteren hakemlerimize en içten şükranlarımızı sunuyoruz. İlk sayımızdan itibaren büyük bir özveri ile çalışmalarını sürdüren dergimizin seçkin ekibi de takdiri hak etmektedir. Türk Akademisi’ne saygın bir dergi kazandırma amacı ve bilinciyle hareket eden ekibimiz bir hayali gerçeğe dönüştürmüştür. Bu çabalarımızın Türk akademisine ve bilim dünyasına katkı sunmaya devam etmesi en büyük gayemiz olacaktır.

Yeni sayımızın Türk akademisine hayırlı olmasını diliyoruz.

Dr. Öğr. Üyesi Olcay KAHRAMAN

Araştırma Makalesi • Research Article

CUMHURİYET DÖNEMİ ÖĞRETMEN YETİŞTİRME MESELESİ: EĞİTİM ENSTİTÜLERİ HAKKINDA BİR LİTERATÜR DEĞERLENDİRMESİ

Teacher Training Issue In The Republican Period: A Literature Review On Education Institute 1-26

Prof. Dr. İsmet TÜRKMEN-Meral KAYABAŞI

Araştırma Makalesi • Research Article

AHMED RIZA BEY'İN BATI MERKEZLİ DÜNYA SİSTEMİNE DAİRE ELEŞTİRİSİ VE SAMUEL P. HUNTINGTON'UN MEDENİYETLER ÇATIŞMASI TEZİNE KARŞI VERİLEBİLECEK YANITLAR

Ahmed Rıza Bey's Criticism of The Western Centred World System and Responses To Samuel P. Huntington's Clash Of Civilisations Thesis 27-48

Doç. Dr. Serkan KEKEVİ

Araştırma Makalesi • Research Article

TANZİMAT VE ERKEN CUMHURİYET DÖNEMİ SOSYAL YAPISI BAĞLAMINDA SPOR, SİYASET VE DEVLET İLİŞKİSİNİN İNCELENMESİ

Examining The Relationship Between Sports, Politics and the State in the Context of the Social Structure of the Tanzimat and Early Republican Periods 49-77

Doç. Dr. Tuğba METİN AÇER

Araştırma Makalesi • Research Article

NATIONALISM IN TÜRKİYE'S 1961 AND 1982 CONSTITUTIONS: A COMPARATIVE ANALYSIS

1961 ve 1982 Anayasalarında Milliyetçilik:

Karşılaştırmalı Bir Analiz 79-107

Dr. Öğr. Üyesi Ali ÇİÇEK

Araştırma Makalesi • Research Article

TÜRKİYE'DE ÖJENİZM VE HALK SAĞLIĞI: CUMHURİYET'İN İLK YILLARINDA TOPLUMSAL DÖNÜŞÜM

Eugenics and Public Health in Türkiye: Social Transformation in the Early Years of the Republic 109-132

Dr. Ahmet Coşkun TEKİN

Araştırma Makalesi • Research Article

OSMANLI DEVLETİ ESNAF TEŞKİLATI VE DÖNEM GÖRSELLERİNDE YER
ALAN KILIK KIYAFET ÖZELLİKLERİ

The Ottoman Guild System and the Features of the Clothing Characteristics Existed in
The Illustrations of This Period 133 - 166

Dr. Öğr. Üyesi Ahu Fatma MANGIR

Araştırma Makalesi • Research Article

OSMANLI DEVLETİ'NDE SÜRGÜN CEZASI VE İNFAZI

Exile And Its Execution In The Ottoman Empire 167-207

Arş. Gör. Dr. Efe Can KARABULAT

Araştırma Makalesi • Research Article

BAHRİYE VEKÂLETİNİN KURULUŞU: MECLİS TUTANAKLARINA DAYALI
BİR İNCELEME

The Establishment Of The Ministry Of Navy: An Analysis Based On Parliamentary
Minutes 209-243

Dr. Mustafa Ersagun DALAN

Araştırma Makalesi • Research Article

TÜRK SİYASİ YAŞAMININ RENKLİ ŞAHSİYETLERİNDEN ALI RIZA
SEPTİOĞLU'NUN HAYATI VE HATIRALARI

The Life and Memories of Alı Rıza Septioğlu, One of The Colorful Personalities of
Turkish Political Life 245-289

Öğr. Gör. Betül SÜRMEİ

Araştırma Makalesi • Research Article

TANZİMAT SONRASI OSMANLI DEVLETİ'NDE OKUL GÜVENLİĞİ

School Safety In The Ottoman State After Tanzimat 291-312

Öğr. Gör. Bekir Çağlar ÇAM

Yayın İlkeleri ve Yazım Kuralları/

Publication Principles and Authoring Rules 313-320

CUMHURİYET DÖNEMİ ÖĞRETMEN YETİŞTİRME MESELESİ: EĞİTİM ENSTİTÜLERİ HAKKINDA BİR LİTERATÜR DEĞERLENDİRMESİ

*Teacher Training Issue in The Republican Period: A
Literature Review on Education Institute*

İsmet TÜRKMEN*-Meral KAYABAŞI **

Özet

Öğretmenlik merkezinde insanı yetiştirmek olan ve kıymetini kolay yitirmeyecek olan kutsal bir meslektir. Bir çocuğun ömrünü şekillendiren öğretmenler, malzemesi insan olan sanatçılardır. Bir ülkenin gelişmesinde, nitelikli insan gücünün yetişmesinde, toplumun maddi manevi değerlerinin gelecek nesillere aktarılmasında en önemli rolün öğretmenlere ait olduğu söylenebilir. Bir ülkenin eğitim sistemi ne kadar mükemmel olursa olsun, eğer o sistemi çalıştıracak öğretmenleri de aynı mükemmellikte yetiştirmemişse, eğitim sisteminin başarılı olabileceğini söylemek zordur. Cumhuriyet döneminin en büyük eğitim faaliyetlerinden birisi öğretmen yetiştiren kurumların varlığıdır. Türkiye Cumhuriyeti kuruluşundan itibaren, eğitim- öğretim ve öğretmen yetiştirmeyi devletin sorumluluğu altına almıştır. Bu dönemde Cumhuriyet yöneticilerinin mücadele ettiği büyük problemlerin arasında halkın ve çocukların eğitimi vardır. Kurulştan 1940'lı yılların ortasına kadar ilk okulun ülke çapına yaygınlaşması için büyük çaba gösterilmiştir. Bu tarihten itibaren ortaokul öğretmeni yetiştirmek amacıyla eğitim enstitüleri açılmaya başlanmıştır. Eğitim Enstitüleri, 1949-1979 yılları arasında Türkiye'de orta okul

Makale Geliş Tarihi: 27.08.2024, Makale Kabul Tarihi: 17.11.2024

Araştırma Makalesi/Künye: TÜRKMEN, İsmet ve KAYABAŞI, Meral. "Cumhuriyet Dönemi Öğretmen Yetiştirme Meselesi: Eğitim Enstitüleri Hakkında Bir Literatür Değerlendirmesi," *Türkiye Araştırmaları Dergisi (TÜRKAD)*, C. 1, S.2, Aralık 2024, s.1-26.

* Sorumlu Yazar, Prof. Dr., Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, E-posta: ismet.turkmen@gop.edu.tr, ORCID No: 0000-0002-8198-5707-

**Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Tarih Ana Bilim Dalı, E-Posta: meral.kayabasi2018@gop.edu.tr ORCID: 0009-0007-8818-5562.

öğretmeni yetiştiren neredeyse tek kaynaktır. Cumhuriyet döneminde Anadolu coğrafyasında kurulup gelişmiş, çağdaş ve inkılapçı bir kurum olan eğitim enstitülerinin Türk eğitim tarihine önemli katkıları olmuştur. Bunlardan birincisi, yoksul kesimlerdeki gençlere eğitim imkânı sağlamış olması; ikincisi ise Cumhuriyete inanmış ve ona hizmet edecek, nitelikli öğretmenler yetiştirmiş olmasıdır. Otuz yıl gibi bir sürede ortaöğretime branş öğretmenleri yetiştirme sorumluluğunu tek başına yüklenen bu kurum hakkında, yapılan araştırma ve yazılan eserler çok sınırlı kalmıştır. Eğitim Enstitülerine ait mevcut literatür bir araya getirilerek değerlendirmek amaçlanmıştır.

Anahtar sözcükler: Eğitim, öğretmen, öğretmen yetiştirme, Eğitim Enstitüsü.

Abstract

Teaching is a sacred profession centered on nurturing human beings and is one whose value will never diminish. Teachers, who shape the lives of children, are artists whose material is the human soul. In the development of a country, in cultivating a qualified workforce, and in passing on the moral and material values of society to future generations, teachers are given the most crucial role. No matter how perfect a country's education system may be, it is impossible for the system to be successful if the teachers who will operate it are not trained to the same level of excellence. One of the most significant educational initiatives of the Republic era is undoubtedly the existence of institutions that educate teachers. Since the founding of the Republic of Türkiye education; teaching and teacher training have been placed under the responsibility of the state. The most important problem the Republican leaders struggled with during this period was the education of the people and children. From the founding until the mid -1940's, great efforts were made to spread primary education across the country. From this point onwards, Education Institutes were established to train middle school teachers. Between 1949 and 1979, the Education Institutes were almost the sole source of middle school teacher education in Türkiye. Established and developed in Anatolia during the Republican era, Education Institutes made substantial contributions to Turkish education history. Their contributions include providing educational opportunities to underprivileged youth and producing qualified teachers committed to serving the Republic. Over a period about thirty years, research and written works on these institutions, which single-handedly took on the responsibility of training subject teachers for secondary education, have remained the existing literature on the Education Institutes.

Keywords: Education, Teacher, Teacher Education, Education Institute.

Giriş

Cumhuriyet yönetimi Tevhid-i Tedrisat Kanunu'yla, eğitimi devletin egemenliği altında birleştirerek modern bir millî eğitim sistemi kurma girişimini de başlatmış oluyordu. Türkiye Cumhuriyeti, bir taraftan ilköğretimi yaygınlaştırıp cehaletle mücadele ederken diğer taraftan da devlet kurumlarında görev yapacak eğitimli insan gücünü karşılamak amacıyla ilkokul üzeri eğitim verecek ortaokulları da açmak mecburiyetindeydi.¹ Cumhuriyet henüz ilan edilmeden orta öğretime öğretmen yetiştirme konusu ele alınmış bu doğrultuda birtakım girişimler olmuş olsa da ne yazık ki başarılı olunamamıştır. Bu başarısızlıkta, yeni okul sisteminin yerleşmemiş olması ve henüz ortaokulun o tarihte eğitim sistemine dahil edilmemiş olmasının etkili olduğu söylenilebilir.² 1924 tarihinde ortaöğretim sisteminin “ilköğretim, ortaokul ve lise” olarak yeniden düzenlenmesini takiben, ortaokula öğretmen yetiştirmek amacıyla Konya’da 1926-1927 öğretim yılında “Orta Muallim Mektebi” açılmıştır. Bir yıl sonra Ankara’ya taşınacak olan okul, “Gazi Orta Muallim Mektebi ve Terbiye Enstitüsü” adını alacaktır. 1948 yılına gelindiğinde Ankara, Balıkesir ve İstanbul’da olmak üzere toplam 3 eğitim enstitüsü bulunmaktaydı. 1950-1960 döneminde enstitü sayısı, Bursa ve İzmir Eğitim Enstitülerinin açılmasıyla 5’e yükselmiştir. 1960-1970 döneminde enstitü sayısının iki katından fazla artış göstermesinde, ülke genelinde ortaokul öğretmeni ihtiyacının fazla olmasının payı olduğu söylenebilir. Enstitü sayılarının kısa sürede artış göstermesinde, eski öğretmen okullarının dönüştürülerek kullanılmış olmasının etkili olduğu göz ardı edilmemelidir.³

1977-1978 öğretim yılında, o dönemde “Üç Yıllık eğitim Enstitüleri” olarak adlandırılan enstitülerin sayısı 10’ a indirilip, öğretim süresi de 4 yıla çıkarılmıştır. Daha sonra ise “Ankara Gazi, İstanbul Atatürk, Balıkesir Necati, İzmir Buca, Bursa, Diyarbakır, Erzurum Kazım

¹ TBMM, 789 Sayılı Maarif Teşkilatına Dair Kanun, TBMM, Ankara 1926.

² Niyazi Altunya, *Gazi Eğitim Enstitüsü, Gazi Orta Öğretmen Okulu ve Terbiye Enstitüsü (1926-1980)*, Gazi Üniversitesi Yayınları, Ankara 2006, s.14.

³ Mustafa Ergün, “Türkiye’de Öğretmen Yetiştirme Çalışmalarının Gelişmesi,” *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi C.2, S. 2*, Haziran 1987, s.15.

Karabekir, Samsun, Konya ve Trabzon Fatih” eğitim enstitülerinin isimleri “Yüksek öğretmen Okulu” olarak değiştirilmiştir. 20 Temmuz 1982 yılında Eğitim Fakülteleri olarak günümüzde de öğretmen yetiştirme görevine devam etmektedirler. 1948-1978 yılları arası dönemde ortaöğretime öğretmen yetiştirmede en büyük görevin eğitim enstitülerine verildiği söylenebilir.⁴ Cumhuriyet Dönemi’nde Ortaöğretime branş öğretmeni yetiştiren önemli kurumlardan birisi olan, “Eğitim Enstitüleri” ni konu alan eser sayısı oldukça sınırlıdır. Mevcut literatüre göre Eğitim Enstitülerinin kuruluş aşamasından, Yüksek Öğretmen Okuluna dönüştürüldüğü zamana kadar geçen süreç, enstitülerin kuruluş aşaması ve sonrası olarak iki başlık olarak ele alınabilir. Söz konusu sürecin, “Resmî Kaynaklar, Telif-Tetkik Eserler, İstatistikler, Süreli Yayınlar...” olarak literatür değerlendirmesi yapılırken konu hakkında kısa bilgilerde vermeye gayret edilecektir.

1. Eğitim Enstitülerinin Kuruluş Aşaması

Eğitim Enstitüleri açılması fikrinin gündeme gelmesi dönemin Millî Eğitim Bakanı Reşat Şemsettin Sirer tarafından, ortaokul öğretmenine duyulan ihtiyacın kısa sürede kapatılması amacıyla ilkokulla ortaokulu birleştirerek ortak öğretmen yetiştirmek fikrinin ortaya atılmasıyla olmuştur. İlköğretmen okullarının ve Gazi Terbiye Enstitüsünün, Eğitim Enstitülerine dönüştürülerek hem ilkokul seviyesi hem ortaokul seviyesinde ders verecek sekiz yıllık sınıf öğretmeni yetiştirmeye başlanmıştır. Eğitim enstitülerinin kurulması açısından ilk girişim, 23 Mayıs 1945 tarihinde TBMM’ de Bütçe Görüşmelerinde, “Eğitim Enstitüleri Kurulması Hakkında Teklif”⁵ in verilmesidir. Bu dönemle ilgili yaşanan tartışmaların olumlu ya da olumsuz görüşler olarak günlük gazete ve dergilere yansımış ve bunlar “Eğitim Enstitüleri Kurulurken” başlıklı eserde bir araya getirilmiştir.⁶

⁴ A. Ferhan Oğuzkan, “Orta Dereceli Okul Öğretmenlerinin Yetiştirilmesi” *Cumhuriyet Döneminde Eğitim*, 593-623, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1983, s. 605-606.

⁵ TBMM Zabıt Ceridesi, *1945 Bütçe Görüşmeleri*, Dönem 7 C. 17, 23 Mayıs 1945.

⁶ *Eğitim Enstitüleri Kurulurken*, Milli Eğitim Basımevi, Ankara 1946; Bu eserde bulunan makaleler: Reşat Şemsettin Sirer, “Orta okul Meselemiz” *Ulus*, 9 Haziran 1945; “Öğretmen Okulları Eğitim Enstitüleri Haline Getiriliyor, *Ulus*, 19 Eylül 1946; “Eğitim Bakanı Son Kararları İzah Ediyor, *Ulus*, 8 Ekim 1946; ... Nadir Nadi, “Aksayan Bir Tarafımız” *Cumhuriyet*, 6 Ekim 1946; Suut Kemal Yetkin, “Öğretmen Davası” *Ulus*, 9 Ekim 1946; Nadir Nadi, “Bir Açıklama ve Bir Gerçek” *Cumhuriyet*, 9 Ekim 1946; Nihat

Sirer'in öğretmen yetiştirme projesinin basının yanı sıra TBMM'de 1945, 1946 ve 1947 yılına ait Millî Eğitim Bakanlığı Bütçe Görüşmelerinde gündeme gelmiştir.⁷ Enstitülerin kuruluş amacı, işlevi, ders programları ve yönetmeliği hakkında bilgilere ulaşılabilecek diğer bir kaynak da MEB Tebliğler Dergisidir.⁸ Ayrıca 3. Millî Eğitim Şûrası Kararları da bu konuda bakılacak diğer önemli kaynaklardır.⁹

Sirer'in Millî Eğitim Bakanlığı görevini bıraktıktan sonra Eğitim Enstitüleri projesi yeni göreve gelen Tahsin Banguoğlu tarafından sonlandırılmıştır. Bunun üzerine Reşat Şemsettin Sirer tarafından kamuoyunun bilgilendirilmesi amacıyla Nadir Nadi'ye yazdığı mektup yayınlanmıştır.¹⁰ Sekiz yıllık sınıf öğretmeni yetiştirme projesi başarısız bulunarak kaldırılmış ancak, Eğitim Enstitüleri orta okula öğretmen yetiştirme görevini üstlenerek eğitim hayatına devam etmiştir.

Erim, "Orta Okul İhtiyacı Karşısında" *Ulus*, 11 Ekim 1946; Sedat Oksal, "Millî Eğitimde Yeni Hamleler" *Tanin*, 13 Ekim 1946; Kazım Nami Duru, "İlk ve Orta Okullar Esasta Bir Bütün teşkil Eder" *Son Posta*, 19 Ekim 1946; Mehmet Tuğrul, "Eğitim Enstitüleri" *Ülkü*, 22 Ekim 1946; Kazım Nami Duru, "Ortaokul Öğretmenleri, Öğrencilerini Tanımağa Muvaffak Olamıyorlar" *Son Posta*, 23 Ekim 1946; Hüseyin Meyan, "Eğitim Enstitüleri" *Kızılırmak*, 25 Ekim 1946; Rasim Başgöz, "Cumhuriyet ve Eğitim Enstitüleri" *Türk Dili*, 29 Ekim 1946; Agah Sırrı Levend, "Orta Öğretim ve Öğretmen Meselesi" *Vakit*, 31 Ekim 1946; Agah Sırrı Levend, "Orta Okullarda Öğrencinin Durumu" *Vakit*, 12 Kasım 1946; M. Ali Gökberk, "Orta Öğretimde Sınıf Usulü" *Yeni Türkiye*, 5 Ekim 1946; Mehmet Tuğrul, "Eğitim Enstitüleri" *Ülkü*, 22 Ekim 1946.

⁷ TBMM Zabıt Ceridesi, *Millî Eğitim Bakanlığı Bütçe Görüşmeleri*, Dönem 7, C.17, 23 Mayıs 1945; TBMM Zabıt Ceridesi, *Millî Eğitim Bakanlığı Bütçe Görüşmeleri*, Dönem 8, C. 24 Aralık 1946; TBMM Zabıt Ceridesi, *Millî Eğitim Bakanlığı Bütçe Görüşmeleri*, Dönem 8, 29 Aralık 1947.

⁸ Tebliğler Dergisi, *Eğitim Enstitüleri Geçici Yönetmeliği*, 9, S. 423. 19473 Mart 1947; Tebliğler Dergisi, *Eğitim Enstitülerinin Tek Dersler Bölümünü Teşkil Eden, "Resim-İş, Müzik, Beden Eğitimi ve Yabancı Dil Şubelerine" Konan Meslek Dersleri Hakkında Karar*, C.10, S. 464, 15 Aralık 1947.

⁹ MEB, *III. Millî Eğitim Şûrası*, 2-10 Aralık, Ankara 1946; MEB. *IV. Millî Eğitim Şûrası*, 23-31 Ağustos Ankara 1949.

¹⁰ Nadir Nadi'nin, 12 Ağustos 1948 tarihli, "*Bir Hastalık*" başlıklı yazısına, Reşat Şemsettin Sirer 29 Ağustos tarihinde Cumhuriyet gazetesi Başyazarı Nadir Nadi'ye yazdığı, "*Kardeşim Nadir Nadi*" başlıklı açık bir mektupla cevap vermiştir. Bilgi dergisi gerek Tahsin Banguoğlu'nun açıklamalarını gerek nadir Nadi'nin eleştiri yazısını gerekse Eski Millî Eğitim Bakanı Sirer'in mektubunu birlikte yayınlamıştır. Bilgi, S. 16, C. II, 1 Eylül 1948.

2. Ortaöğretime Branş Öğretmeni Yetiştiren Eğitim Enstitüleri

Ortaöğretime öğretmen yetiştirmek amacıyla mevcut öğretmen okullarının eğitim enstitülerine dönüştürme projesi gerek uygulama yapılan okul sayısı gerek öğretmen ve gerekse öğrenci sayısı bakımından belki de eğitim alanında Cumhuriyet döneminde yapılan en önemli düzenlemelerden birisidir. Bu düzenleme yapılırken herhangi bir kanun çıkarılmamış olsa da Eğitim Enstitülerinin yasal dayanağı, okul açılmasında karar verici tek mercii Millî Eğitim Bakanlığı'dır kararı ile eğitim sistemini yeniden düzenleyen 22 Mart 1926 tarih ve 789 sayılı Maarif Teşkilatına Dair Kanun'a dayanmaktadır. Sekiz yıllık sınıf öğretmenliği amacıyla açılan okullar kısa bir süre sonra ortaokul öğretmeni yetiştiren okullara dönüştürülmüş olsa da bu tarihten sonra açılan bu tip okullar Eğitim Enstitüsü adını kullanmaya devam etmiştir.

Eğitim Enstitüleri gibi MEB'e bağlı eğitim kurumlarının tarihi incelenirken, ele almamız gereken en önemli kaynak elbette arşiv kaynaklarıdır. Eğitim enstitüleri hakkında yapılacak araştırmada ilk olarak MEB'e ait arşiv ve ikinci olarak da Enstitülerin günümüze kadar ulaşabilen arşivleridir. MEB Arşivinde, Enstitülerin açılma kararlarında izlenen prosedür, enstitülerin öğrenci kontenjanlarının belirlenmesi, bütçe ya da ödenekler, enstitü mensuplarının maaşları gibi diğer kaynaklardan elde edilemeyecek belge ve bilgilere arşivlerden ulaşılabilir. Ancak MEB Arşivinde tasnif yapılmamış olmasından dolayı araştırma izni verilmemektedir.

2.1. Enstitülere Ait Arşivler

Enstitülere ait arşivlerden en önemlileri, “Gazi Eğitim Enstitüsü Arşivi: Gazi Üniversitesi; Atatürk Eğitim Enstitüsü Arşivi: Marmara Üniversitesi ve Necati Eğitim Enstitüsü Arşivi: Balıkesir Üniversitesi'nde bulunmaktadır. Selçuk Eğitim Enstitüsü, Fatih Eğitim Enstitüsü ve Isparta Eğitim Enstitülerine ait arşivlerde, “Öğrenci Diploma Defterleri, Öğretmen-Memur Sicil Defterleri, Öğretmen ve Enstitü Mensuplarının Faaliyetleri” gibi birçok belge bulunmaktadır. Isparta Eğitim Enstitüsü Arşivinde, Enstitü yönetimi, öğretmen, memur ve müstahdemlerin dahil olduğu bir “Sosyal Komite” isimli bir organizasyon hakkında belgeler bulunmaktadır. Enstitü mensuplarının evlilik, çocuk doğumu, tayin,

emeklilik gibi özel günlerde bir araya gelerek hediye ilgili kişiye hediye alınması gibi sosyal faaliyetlerin yapıldığı bu organizasyonun varlığını Isparta Eğitim Enstitüsüne ait arşivde¹¹ rastlanmıştır.

Enstitüler üzerine yapılan araştırmalarda başvurulacak önemli resmî kaynaklardan birisi de MEB tarafından yayınlanan Tebliğler Dergisi'dir. Enstitülerin kurumsal yapısının oluşmasında çıkarılan yönetmelikler, müfredat değişiklikleri, ders programları gibi önemli kararlara Tebliğler Dergisi'nden ulaşmak mümkündür.¹²

2. 2. Yıllıklar/İstatistikler

Eğitim Enstitüleri hakkında diğer önemli bir kaynak da istatistikler ve yıllıklar olarak adlandırılan gruptur. Bu grubu, devlet kuruluşları tarafından çıkarılanlar ile enstitü öğrenci ve öğretmenleri tarafından çıkarılan istatistikler ve yıllıklar olarak iki sınıfa ayırmak mümkündür.

Devlet İstatistik Kurumu (DİE) Millî Eğitim İstatistiklerinde, enstitülerin dönemlere göre öğrenci sayısı, diploma alan erkek ve kız öğrenci sayıları; Enstitülerin gündüz kısmı, gece öğretimi ve mektupla öğretim öğrenci sayıları verilmiştir. İstatistiklerde, öğretim üyeleri, “Okulun Kadrosunda Olan, Esas Görevi Okul Dışında Olan ve Esas Kadrosu Başka Okulda Olan” şeklinde hem kadroya göre hem de unvanlarına göre sınıflandırılmıştır. Enstitünün öğretim kadrosunun ne kadarını kendi imkanlarıyla ve ne kadarını da okul dışı görevlendirme yaparak oluşturduğu hakkında fikir sahibi olunabilir.¹³

Öğretmen Okulu Genel Müdürlüğü Yıllıkları, Eğitim Enstitüleri hakkında sayısal verilere ulaşabileceğimiz diğer bir resmî kaynaklardır. Bu yıllıklardan:

¹¹ Isparta Eğitim Enstitüsüne ait arşiv belgeleri, Isparta Sosyal Bilimler Lisesinde bulunmaktadır.

¹² Tebliğler Dergisi, *Eğitim Enstitüleri Geçici Yönetmeliği*, C. 9, S. 423, 3 Mart 1947; Tebliğler Dergisi, *Eğitim Enstitüsü 1955 Yönetmeliği*, C.18, S. 875, 31 Ekim 1955; Tebliğler Dergisi, *Eğitim Enstitü 1968 Yönetmeliği*, C. 31, S. 1530, 25.11.1968.

¹³ DİE, *Millî Eğitim İstatistikleri Yüksek Öğretim 1965-1967*, 1969; DİE, *Millî Eğitim İstatistikleri 1959-1968*, Ankara 1972; DİE, *Millî Eğitim İstatistikleri Yüksek Öğretim 1967-1970*, Ankara 1970; DİE, *Millî Eğitim İstatistikleri Yüksek Öğretim 1970-1974*, Ankara 1975; DİE, *Millî Eğitim İstatistikleri Yüksek Öğretim 1974-1978*, Ankara 1979; DİE, *Millî Eğitim İstatistikleri Yüksek Öğretim 1978-1979*, Ankara 1980; DİE, *Millî Eğitim İstatistikleri Yüksek Öğretim 1980-1981*, Ankara 1982.

- Başvuran ve Alınan Öğrenci Sayısı, Bölümler ve Sınıflar Üzerinde Öğrenci dağılımları,
- Eğitim Enstitülerinde Sınıf Geçmenin Sınıflar Üzerinde Dağılımı,
- Eğitim Enstitülerinde Sınıf Geçmenin Bölümler Üzerinde Dağılımları,
- Mezuniyet Durumu,
- Eğitim Enstitülerinin Sınıflar ve Bölümler Şube Sayıları,
- Eğitim Enstitülerinde Başarının Genel Durumu,
- Eğitim Enstitülerinde Verilen Cezalar ve Ayrılan Öğrenciler,
- Eğitim Enstitülerinin Yönetici, Memur ve Müstahdem Sayı ve Kadroları Durumu,
- Eğitim Enstitülerinde Memur ve Müstahdemlerin Tahsil Durumu,
- Eğitim Enstitülerinin Maddi Durumları, Kuruluş Tarihi, İlk ve Şimdiki Yöneticisi...

gibi bilgilere ulaşılabilir. Ayrıca bu yıllıklardan yatılı-gündüzlü öğrenci sayılarının yanı sıra kız-erkek öğrencilerin başarı durumları konusunda istatistikler de oluşturulabilir.¹⁴

2.3. Enstitü Mensuplarına Ait Yayınlar

2.3.1. Yıllıklar

Eğitim enstitülerinde son sınıf öğrencilerinden oluşturulan bir albüm/yıllık komitesince hazırlanan ve okulda geçen yılların güzel bir hatırası olması amacıyla mezun olan öğrencilere yıllık ya da albümler verilmekteydi. Yıllıklar, Enstitüde görev yapmış eğitim kadrosu, okulun imkanları, sosyal faaliyetleri gibi birçok konuda fikir sahibi olunacak birincil kaynaklardır. Enstitüler hakkında doğrudan bilgi alabildiğimiz Eğitim Enstitüleri öğrenci derneklerinin mezuniyet hediyesi olarak

¹⁴ *Öğretmen Okulları 1965-1966 Yıllığı*, Öğretmen Okulları Genel Müdürlüğü Planlama Şubesi, Ankara 1966; *Öğretmen Okulları 1966-1967 Yıllığı*, Öğretmen Okulları Genel Müdürlüğü Planlama Şubesi, Ankara 1967; *Öğretmen Okulları 1967-1968 Yıllığı*, Öğretmen Okulları Genel Müdürlüğü Planlama Şubesi, Ankara 1968; *Öğretmen Okulları 1968-1969 Yıllığı*, Öğretmen Okulları Genel Müdürlüğü Planlama Şubesi, Ankara 1969; *Öğretmen Okulları 1969-1970 Yıllığı*, Öğretmen Okulları Genel Müdürlüğü Planlama Şubesi, Ankara 1970; *Öğretmen Okulları 1970-1971 Yıllığı*, Öğretmen Okulları Genel Müdürlüğü Planlama Şubesi, Ankara 1971; *Öğretmen Okulları 1971-1972 Yıllığı*, Öğretmen Okulları Genel Müdürlüğü Planlama Şubesi Ankara 1972; *Öğretmen Okulları 1972-1973 Yıllığı*, Öğretmen Okulları Genel Müdürlüğü Planlama Şubesi, Ankara 1973; *Öğretmen Okulları 1973-1974 Yıllığı*, Öğretmen Okulları Genel Müdürlüğü Planlama Şubesi, Ankara 1974.

hazırlanan yıllıklara, “Gazi Eğitim Enstitüsü 1952 Yıllığı, Bursa Eğitim Enstitüsü 1964-1965 Yıllığı, Samsun Eğitim Enstitüsü 1969-1970 Yıllığı, Konya Selçuk Eğitim Enstitüsü, Yabancı Diller Eğitim Enstitüsü İngilizce Bölümü Yıllığı, Isparta Eğitim Enstitüsü 1975-1976 Yıllığı, Gazi Eğitim Enstitüsü Matematik Bölümü Yıllığı”¹⁵ örnek olarak verilebilir. Diğer yıllarda enstitülere ait yıllıkların çıkarılıp çıkarılmadığı konusunda kesin bir bilgi bulunmamaktadır. Bu yıllıklardan, enstitülerin açılış, bina, yönetim/idare, öğretmenler ve mezun olan öğrenciler hakkında verilere ulaşmak mümkündür.

Enstitü hakkında yönetim, eğitim kadrosu, okulun tarihçesi, uyulması gereken kurallar gibi bilgiler veren, “Öğrenci Rehberi” hazırlanmıştır.¹⁶ Gazi Eğitim Enstitüsü yönetiminin hazırlamış olduğu, “Gazi Eğitim Enstitüsü Yöneticiler Görev Bölümü”¹⁷ eserden de Enstitünün, kurumsal yapısı ve işleyişini hakkında bir perspektif oluşturulabilir.

2.3.2. Dergiler

Enstitünün gelişimi, eğitim kadrosu, sosyal, kültürel ve spor faaliyetlerinin yanı sıra gündemde olan konular hakkında yazıların da yayınlandığı; mezunlarıyla bir nevi haberleşme imkanı da veren Eğitim Enstitüsü öğrenci ve öğretmenleri tarafından dergiler çıkarmıştır. Bunlar arasında:

- **Gazi Eğitim Enstitü:** Eğitim Öğretim, Eğitim Psikolojisi, Gazi, Eğitim Postası, Genç Öğretmen, Gazi Eğitim Enstitüsü Araştırma ve İncelemeleri Bülteni, Gazi Eğitim Enstitüsü Öğretmen Yetiştiren Kurumlarla İlgili Haberler, Gazi Eğitim Enstitüsü Haber Bülteni, Çay Şekeri.

¹⁵ *Gazi Eğitim Enstitüsü 1952 Yıllığı* Gazi Eğitim Enstitüsü Öğrenci Derneği, Ankara 1952; *Bursa Eğitim Enstitüsü 1964-1965 Yıllığı*, Büyük Kervan Matbaası, İstanbul 1965; *Samsun Eğitim Enstitüsü 1969-1970 Yıllığı*, Samsun Eğitim Enstitüsü, Samsun 1970; *Yabancı Diller Eğitim Enstitüsü İngilizce Bölümü Yıllığı: Yabancı Diller Eğitim Enstitüsü İngilizce Bölümü Öğrencileri*, Ankara 1973; *Cumhuriyetimizin 50. Yılında Konya Selçuk Eğitim Enstitüsü*, Konya Selçuk Eğitim Enstitüsü, Konya 1974; *Gazi Eğitim Enstitüsü Matematik Bölümü Yıllığı* Gazi Eğitim Enstitüsü Matematik Bölümü Öğrencileri, Ankara 1975; *Isparta Eğitim Enstitüsü 1975-1976 Yıllığı* Tokoğlu Matbaası, Isparta 1976.

¹⁶ *Gazi Eğitim Enstitüsü Öğrenci Rehberi 1963-1964 Öğretim Yılı* Gazi Eğitim Enstitüsü Danışma Kurulu ve Öğrenci Derneği, Ankara 1963; *Gazi Eğitim Enstitüsü Öğrenci Rehberi 1967-1968*, Milli Eğitim Basımevi, Ankara 1968.

¹⁷ *Gazi Eğitim Enstitüsü Yöneticiler Görev Bölümü*, Gazi Eğitim Enstitüsü, Ankara 1975.

- **Balıkesir Necati Eğitim Enstitüsü:** Öğretmence Dergisi, Gökçe Yazın, Mavi Yeşil,
- **Bursa Eğitim Enstitüsü:** Bursa Eğitim Enstitüsü Haberler Bülteni, Alkım,¹⁸ Bursa'da Zaman
- **İzmir Eğitim Enstitüsü:** Uyanış¹⁹
- **Konya Selçuk Eğitim Enstitüsü:** Çağdaş Selçuk
- **İstanbul Eğitim Enstitüsü:** Yeni Akın...

Enstitü yönetimi ve öğretim kadrosu tarafından da destek gören dergiler, enstitülerin gerek güncel durumları hakkında gerek enstitü öğretmen ve öğrencilerinin kültürel yönlerini göstermesi açısından ve gerekse enstitü dışından alanında uzman eğitimcilere sayfalarında yer vermelerinden dolayı, başvurulması gerekli kaynaklardandır.

Balıkesir Necati Eğitim Enstitüsü öğretmenleri tarafından çıkarılan Öğretmence dergisinin amacı, “...Öğretmence bütün Türkiye eğitim ve öğretim ailesinin bir organıdır. Her iyi ve güzel örneğe açıktır. Öğretmen Öğrenci-Anababa bağının ışıklı ve gerçek işbirliğine doğru yönelmiş bir anlayışın en sıcak dilekleri ile bütün meslek ailesine selam ve sevgiler...”²⁰ olarak belirtilmiştir.

Necati Eğitim Enstitüsü bünyesinde, öğrencilerin sorunlarını kendi seçecekleri öğretmen rehberliğinde çözmeleri amacıyla “*Rehberlik Kurulu ve Rehberlik Bürosu*” açılmıştır. Günümüzde rehberlik ve danışmanlık adı altında okullarda verilen bu hizmetin 1955-1956 öğretim yılında Balıkesir Necati Eğitim Enstitüsünde verilmeye başlandığını “Öğretmence” dergisinin Mart 1956 tarihinde yayınlanan 1. sayısından öğrenmekteyiz.

Bursa Eğitim Enstitüsüne ait arşivin belgelerinin bulunmaması nedeniyle, bu enstitü hakkında ulaşılabilecek birinci derece kaynak olarak, “Bursa Eğitim Enstitüsü Haberler Bülteni ve Alkım Dergisi” önem kazanmaktadır. Enstitünün öğretim kadrosu ve onların bilimsel faaliyetleri

¹⁸ Alkım Dergisi: Bir nevi Bursa Eğitim Enstitüsü yayın organı durumundadır. 15 Nisan 1968 yılında Bursa Eğitim Enstitüsü Haberler Bülteni Dergisi yerine çıkmaya başlayan Alkım Dergisi, 42 sayı ayda bir yayımlandıktan sonra 1978'e kadar 2 ayda bir çıkmıştır.

¹⁹ Uyanış Dergisi: Mart 1963'te yayın hayatına başlamış ve Haziran 1976'da 13 yıl ara vermeden ayda bir ya da iki ayda bir çıkan dergi vedasını, 133-134 Mayıs Haziran'da çıkan son sayısı ile yapmıştır. Derginin İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi ve Milli Kütüphanede bazı sayılarına ulaşmak mümkündür.

²⁰ “Sunu” *Öğretmence*, S.1, 1 Mart 1956.

(staj ya da yüksek öğrenim amacıyla yurtdışına giden öğretmenler), öğrencilerin sporda kazandıkları başarılar, okul binasında yaşanan gelişmeler (kütüphane, yatakhane, yemek hane ve lojman gibi), okul bünyesinde düzenlenen sosyo-kültürel faaliyetler (konferanslar- tiyatro gösterileri) üzerine bilgilere ulaşılabilir.

Bursa Eğitim Enstitüsünde öğrenci ve enstitü mensuplarının birlikte kurdukları “Kitap Kulübü” Bursa Eğitim Enstitüsü Haberler Bülteni’nden haberdar olduğumuz önemli bir sosyo-kültürel bir faaliyettir. Enstitü öğrenci, öğretmen ve memurlarından isteyene kitap temin etme amacıyla kurulan, Kitap Kulübü, başkanı, yardımcıları, üyeleri, yönetimi ve tüzüğü ile adeta bir dernek görünümündedir. Üyelerinden yıl boyunca belli bir aidat alınmaktadır. Kulüp yayınevlerinden getirttiği kataloglardan üyelerin seçtiği kitapları, peşin olarak almaktadır. Üyeler için hem indirimli hem de istediği kitabı ödediği aidatla taksitli almış oluyordu. Kitap Kulübü sayesinde, Bursa Eğitim Enstitüsü mezunları, öğretmenliğe başladıklarında mesleki yönden ihtiyaç duyacakları temel kitaplardan oluşan küçük bir kütüphaneye de sahip olmuş oluyorlardı.²¹

Eğitim enstitüleri mensupları tarafından çıkarılan dergiler arasında günümüz dergi anlayışına uygun olan dergi sıralaması yapılmış olsa ilk sıra hiç şüphesiz, İzmir Eğitim Enstitüsü Öğrenci Derneği yayını olan “Uyanış” dergisinin olurdu. Bu dergi üzerine bir de yüksek lisans tezi yazılmıştır.²² Eğitim-Kültür ve Sanat dergisi olan “Uyanış”ın yayın politikası, “...pek çok alanla ilgili makaleler, röportajlar, biyografiler, şiirler, fıkralar, öyküler, kompozisyonlar” dan oluşan geniş bir yelpazeden oluştuğu söylenebilir. Ayrıca, “...enstitüde yapılan öğrenci faaliyetleri, konferanslar, tiyatrolar hakkında fotoğraflar ve haberler... bu yönüyle İzmir Eğitim Enstitüsünün okul gazetesi görevini de üstlenmiştir.”²³ Uyanış dergisi, enstitü öğretmenlerinin yanı sıra dönemin tanınmış eğitimcilerinin eserlerinin, yayıncısı olma görevini de üstlenmiştir.

²¹ Bursa Eğitim Enstitüsü Haberler Bülteni, S.3, 1 Aralık 1967.

²² Ali İzzet Atar, “Uyanış Dergisi’ndeki Yazıların Eğitim ve Dönemin Güncel Olayları Açısından İncelenmesi,” Bursa Uludağ Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Bursa 2019 (Yüksek Lisans Tezi).

²³ Atar, “Uyanış Dergisi’ndeki Yazıların Eğitim ve Dönemin Güncel Olayları Açısından İncelenmesi,” 14.

2.4. Telif ve Tetkik Eserler

2.4.1. Eğitim Enstitüleri Hakkında Yazılan Eserler

Eğitim Enstitülerini konu alan telif ve tetkik eserlerin sayısı oldukça sınırlıdır. Telif eserleri, Enstitüleri konu alan eserler, Eğitim Enstitüleri bölüm olarak ele alan ve enstitü mensupları tarafından kaleme alınan hatıralar olarak tasnifini yapmak mümkündür. Eğitim Enstitüleri tarihi konusunda yazılmış iki önemli eser bulunmaktadır. Bunlardan ilki, “Niyazi Altunya, Gazi Orta Öğretmen Okulu ve Eğitim Enstitüsü (1926-1980)” isimli eserdir.²⁴

Gazi Eğitim Enstitüsünü konu alan bu eser hem Gazi Eğitim Enstitüsü Arşiv belgeleri hem mevcut literatür hem de sözlü tarih çalışması çerçevesinde enstitü mensuplarıyla yapılan görüşmeler ve onlardan gelen mektupların da dahil edildiği, çoklu yöntem kullanılarak hazırlanmış önemli bir eserdir. Eserin, 1. Bölümde, “Gazi Eğitim Enstitüsünün Kuruluş ve Gelişmesine Genel Bir Bakış” başlığı altında, Enstitünün kuruluşu, gelişimi, binası; 2. Bölümde, “Gazi Eğitim Enstitüsünün Kurumsal Yapısı”nda Enstitü yönetimi, programları, öğrenciler ve öğretmenler; 3. Bölümde, “Gazi Eğitim Enstitüsü Bölümleri”nde Enstitünün kuruluşundan itibaren eğitim verdiği bölümlerin yanı sıra diğer uygulamalar konusu; 4. Bölümde, “Gazi Eğitim Enstitüsünde Yaşam” Enstitünün 1927’den 1980 yılına kadar geçen sürede öğrenciler, öğretmenler ve yönetimde yaşanan süreç; 5. Bölümde, “Gazi Eğitim Enstitüsünün Katkıları” başlığında Enstitünün mezun, yayınlar, araştırma, bilim, kültür-sanat, spor ve eğitim kadrosu açısından ülkeye verdiği katkılar; 6. Bölümde: “Gazi Eğitim Enstitüsünün yaşadığı Sorunlar ve Geliştirilen Öneriler” Enstitünün yaşadığı sorunlar ve getirilen çözüm önerileri ele alınmıştır.

İkinci eser ise Ali Tüerer tarafından kaleme alınan, “*Balıkesir’de Necati Öğretmen Okulları (1910-2023)*” dır.²⁵ Bu eser Balıkesir Necatibey yerleşkesinde 1910’dan günümüze kadar eğitim veren “Necati İlköğretmen Okulu, Necati Eğitim Enstitüsü, Necati Yüksek Öğretmen Okulu ve Necatibey Eğitim Fakültesi” ele alınmıştır. Eğitim Enstitüsü

²⁴ Niyazi Altunya, *Gazi Orta Öğretmen Okulu ve Eğitim Enstitüsü (1926-1980)*, Gazi Üniversitesi Yayınları, Ankara 2006.

²⁵ Ali Tüerer, *Balıkesir’de Necati Öğretmen Okulları (1910-2023)*, Detay Yayıncılık, Ankara 2023.

bölümünde, Enstitünün kuruluşu, zaman içerisinde gelişimi, görev yapan müdür ve yardımcıları, bölüm öğretmenleri, uygulanan programlar, mezunlar hakkında bilgilerin yanında enstitüde yaşanmış olaylar, sözlü tarih çalışması çerçevesinde görüşmelerden yapılan alıntılarla desteklenmiştir. Bu eserde kurum tarihi çalışmaları açısından çoklu yöntemin kullanılmış olmasının yanı sıra ilköğretmen okulu tarihi hariç diğer bölümler Balıkesir Necati Eğitim Enstitüsünün zaman içerisinde yaşadığı dönüşümleri içermektedir.

2.4.2. Eğitim Enstitülerini Bölüm Olarak Ele Alan Çalışmalar

Eğitim enstitülerini bölüm olarak ele alan eserler arasında Cemil Öztürk tarafından hazırlanan iki eser önemli yer tutmaktadır. İlk eser kitap olarak da basımı yapılan, “Atatürk Devri’nde Öğretmen Yetiştirme Politikası ve Öğretmen Yetiştiren Kurumlar”²⁶ isimli doktora tezidir. Bu tez, öğretmen yetiştiren kurumlar tarihi alanında hazırlanan tezler göz önüne alındığında, tasarım ve yöntem açısından önemli araştırmalardandır. Eğitim Enstitülerinin tarihi süreci açısından, “Genel Orta Öğretime Öğretmen Yetiştirme Politikası” başlığında Gazi Eğitim Enstitüsünün kuruluşundan 1938 tarihine kadar olan dönem ele alınmaktadır. Öztürk’ün ikinci önemli eseri, “Türkiye’de Düünden Bugüne Öğretmen Yetiştiren Kurumlar Tarihi” dir²⁷. Öğretmen yetiştirme tarihini Osmanlıdan Cumhuriyete bir bütün olarak ele alan eserin “İkinci Kısmı: Genel Orta Öğretime Öğretmen Yetiştirme” başlığında, “İmparatorluk Dönemi ve Cumhuriyet Dönemi” olarak iki bölüme ayrılmıştır. Cumhuriyet dönemi öğretmen yetiştirme bölümünde, Gazi Eğitim Enstitüsü ve Eğitim Enstitülerine ayrı ayrı yer verilmiştir. Öğretmen yetiştirme tarihi açısından yazılan bu eser, çoklu yöntem kullanılan, bilimsel açıdan ve kapasite yönünden itina ile hazırlanmış, alanında önemli eserlerdendir.

Bu bölümde üzerinde durmamız gereken önemli eserlerden birisi de Cavit Binbaşıoğlu’na ait “Öğretmen Yetiştirme Açısından Türkiye’de

²⁶ Cemil Öztürk, “Atatürk Devri’nde Öğretmen Yetiştirme Politikası ve Öğretmen Yetiştiren Kurumlar”, *Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, İstanbul 1991 (Doktora Tezi); Cemil Öztürk, *Atatürk Devri Öğretmen Yetiştirme Politikası*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1999.

²⁷ Cemil Öztürk, *Türkiye’de Düünden Bugüne Öğretmen Yetiştiren Kurumlar*, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul 2005.

Eğitim Bilimleri Tarihi Üzerinde Bir Araştırma” adlı eserdir. Binbaşıoğlu, Gazi Eğitim Enstitüsü Pedagoji Bölümü mezunu eğitim bilimci bir yazardır. Gazi Eğitim Enstitüsünde öğrenci olarak başladığı eğitim hayatını önce, aynı kurumda asistan ve sonrasında öğretmen olarak devam ettirmiştir.

Eğitim Enstitülerini konu alan makaleler: Mustafa Şahin, “İzmir Eğitim Enstitüsü...”²⁸ Adnan Küçüköğlü, “Türkiye’nin Öğretmen Yetiştirme Serüveninde Eğitim Enstitüleri (Bir Model Olarak Kazım Karabekir Eğitim Enstitüsü)”²⁹ Cemal Aküzüm ve Hasan Akgündüz, “Diyarbakır’da Öğretmen Yetiştirme Deneyimleri...”³⁰ Muammer Demirel ve Sabri Becerikli, “Bursa Eğitim Enstitüsü...”³¹ Fatih Demirel ve Rukiye Köse, “Eğitim Enstitülerinde Yönetim...”³²

Anı Kitapları Eğitim enstitüsü mensupları tarafından yazılan anılar, enstitüde karşılaşılan olaylar, eğitim, uygulamalar öğrenci öğretmen ilişkisi vs. ayrıntılar, eğitim enstitülerinde yaşanmışlık duygusunu vermesi açısından önemli kaynaklardır: Cavit Binbaşıoğlu, Öğrencilik ve Öğretmenlik Anıları...³³ D. Faruk Toktamış, Bir Öğretmenin Anıları...³⁴

2.4.3. Tezler

Eğitim Enstitüleri akademik yönden, yüksek lisans ya da doktora tezlerine konu olarak seçilmiştir. Enstitüler hakkında yazılan tezler: Halil Tekin, Yabancı Diller ve Gazi Eğitim Enstitüsü Öğrencilerinin Bu

²⁸ Mustafa Şahin, “İzmir Eğitim Enstitüsü,” *Tarih ve Toplum Dergisi*, C. 28, S. 225, Eylül 2002, s. 34-41.

²⁹ Adnan Küçüköğlü, “Türkiye’nin Öğretmen Yetiştirme Serüveninde Eğitim Enstitüleri (Bir Model Olarak Kazım Karabekir Eğitim Enstitüsü)” *Kastamonu Eğitim Dergisi*, C. 14, S. 2, Ekim 2006, s. 377-392.

³⁰ Cemal Aküzüm ve Hasan Akgündüz, “Diyarbakır’da Öğretmen Yetiştirme Deneyimleri” *Bilgisayar ve Eğitim Araştırmaları Dergisi*, C.2,S.3, 2014, s. 28-43.

³¹ Muammer Demirel ve Sabri Becerikli, “Bursa Eğitim Enstitüsü,” *Uludağ Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, C. 30, S.1, 23 Haziran 2017, s. 341-374.

³² Fatih Demirel ve Rukiye Köse, “Eğitim Enstitülerinde Yönetim,” *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 21, S.2 (30 Haziran 2019), s. 515-528.

³³ Cavit Binbaşıoğlu, *Öğrencilik ve Öğretmenlik Anıları*, Gül Yayınevi, Ankara 2002.

³⁴ D. Faruk Toktamış, *Bir Öğretmenin Anıları*, Kastaş Yayınevi, Birinci Baskı, İstanbul 2008.

Okullara Girmelerinde Etkili Olan Etkenler...³⁵ Gazi ve ondan ayrılarak ayrı enstitü haline getirilen Yabancı Diller Eğitim Enstitüsünü kazanan adayların tercih sebeplerini araştırması yönünden, Halil Tekin'in doktora tezini, diğer tezlerden ayrı bir yere koymak gerekir. Bu tez den, Enstitüleri tercih eden öğrenci ve aile profilinde zaman içinde yaşanan değişim gözlemlenebilir. Önceleri kırsal kesim, fakir ve okuma yazma oranı düşük ailelerin çocukları tarafından tercih edilirken, zaman içerisinde şehirli, eğitim seviyesi yükselmiş, memur ya da öğretmen çocukları tarafından tercih edilen okullara dönüştü ortaya koymaya çalışmıştır. Niyazi Altunya, Gazi Eğitim Enstitüsü Programlarının Değerlendirilmesi...³⁶

Gazi Eğitim Enstitüsünde kullanılan programlar, bir taraftan eğitim enstitüleri programlarının hazırlanmasına kaynaklık ederken diğer taraftan da bu süreçte kullanılmışlardır. Altunya'nın hazırladığı tez, bu yönüyle önemlidir: İbrahim Çoban, Gazi Eğitim Enstitüsü Resim İş Bölümü'nün Çağdaş Türk Resim Sanatı İçerisindeki Yeri (1932-1973)...³⁷ Mustafa Keysan, Gazi Eğitim Enstitüsü Çıkışlı Ressamların Türk Resim Sanatındaki Yeri...³⁸ Beyhan Yeşilyurt, Marmara Üniversitesi Eğitim Fakültesi Resim-İş Eğitimi bölümünden Mezun Ressamlarımız...³⁹ Elif Karakuş, *Gazi Eğitim Enstitüsü Resim İş Bölümü 1932-1980 Dönemi Linol Baskiresim Çalışmaları ve Nevzat Akoral*...⁴⁰ Aysun Altunöz Yonuk, Gazi

³⁵ Halil Tekin, "Yabancı Diller ve Gazi Eğitim Enstitüsü Öğrencilerinin Bu Okullara Girmelerinde Etkili Olan Etkenler", *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi*, Ankara 1973 (Doktora Tezi).

³⁶ Niyazi Altunya, "Gazi Eğitim Enstitüsü Programlarının Değerlendirilmesi 1930-1980", *Ankara Üniversitesi*, Ankara 1981 (Yüksek Lisans Tezi).

³⁷ İbrahim Çoban, "Gazi Eğitim Enstitüsü Resim İş Bölümü'nün Çağdaş Türk Resim Sanatı İçerisindeki Yeri (1932-1973)", *Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Ankara 1993 (Yüksek Lisans Tezi).

³⁸ Mustafa Keysan, "Gazi Eğitim Enstitüsü Çıkışlı Ressamların Türk Resim Sanatındaki Yeri", *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, İzmir 1997 (Yüksek Lisans Tezi).

³⁹ Beyhan Yeşilyurt, "Marmara Üniversitesi Eğitim Fakültesi Resim-İş Eğitimi bölümünden Mezun Ressamlarımız", *Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, İstanbul 1998 (Yüksek Lisans Tezi).

⁴⁰ Elif Karakuş, "Gazi Eğitim Enstitüsü Resim İş Bölümü 1932-1980 Dönemi Linol Baskiresim Çalışmaları ve Nevzat Akoral" Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bolu 2006 (Yüksek Lisans Tezi).

Eğitim Enstitüsü Resim İş Bölümü El Yazması Mezuniyet Tezleri Üzerine Bir Araştırma (1933-1978)...⁴¹

İstanbul Atatürk Eğitim Enstitüsü ile Gazi Eğitim Enstitüsünü konu yukarıdaki tezler, Resim-İş Bölümü mezunları ve onların Türk resim sanatına etkileri üzerine yoğunlaşmıştır. Son zamanlarda Eğitim Enstitüleri konusunda hazırlanan iki yüksek lisans tezi: Evrim Solmaz Decker, Eğitim Enstitülerinin Tarih Eğitimindeki Yeri...⁴² Rukiye Köse, Eğitim Enstitülerinin Öğretim Programları...⁴³

Sonuç

Öğretmenlik merkezinde insanı yetiştirmek olan ve kıymetini kolay yitirmeyecek olan kutsal bir meslektir. Bir çocuğun ömrünü şekillendiren öğretmenler, malzemesi insan olan sanatçılardır. Eğitim enstitüleri hem orta okullara ve ilköğretmen okullarına branş öğretmeni hem ilköğretime müfettiş hem de ilkokullara yönetici de yetiştiren eğitim kurumları olmaları ve günümüzde öğretmen yetiştiren eğitim fakültelerinin temelini oluşturması açısından Türk eğitim tarihinde önemli bir yere sahiptir.

Eğitim Enstitüleri 1949-1979 yılları arasında Türkiye’de ortaöğretime branş öğretmeni yetiştiren ve bu dönemde bu sorumluluğu tek başına yüklenen kurum olma özelliğine sahiptir. Türk eğitim sistemine derin tesirleriyle ters orantılı olarak Eğitim Enstitüleri üzerine yapılan çalışmaların sınırlı sayıda olduğu görülmektedir. Türkiye geneline yayılan enstitülerin arşivlerinin layıkıyla korunamaması da diğer bir ulaşılan sonuçtur. Enstitülerin idari kimlikleri sonlandırıldıktan sonra arşivlerinin dağıtıldığını görmekteyiz. Öğrenci ve öğretmenlerin kişisel dosyaları haricinde Enstitülerle ilgili birincil kaynaklara ulaşmak büyük bir alan araştırmasını zorunlu kılmıştır. Onlarca yıl öğretmen yetiştiren bu

⁴¹ Aysun Altunöz Yonuk, “Gazi Eğitim Enstitüsü Resim İş Bölümü El Yazması Mezuniyet Tezleri Üzerine Bir Araştırma (1933-1978)” *Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Ankara 2009 (Doktora Tezi).

⁴² Evrim Solmaz Decker, “Eğitim Enstitülerinin Tarih Eğitimindeki Yeri” İstanbul Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, İstanbul 2014 (Yüksek Lisans Tezi).

⁴³ Rukiye Köse, “Eğitim Enstitülerinin Öğretim Programları”, *Bursa Uludağ Üniversitesi Eğitim Bilimleri*, Bursa 2019 (Yüksek Lisans Tezi).

kurumlar üzerinde ne yeterince çalışma yapılmış ne de bir kapsayıcı arşiv oluşturulmuştur.

Cumhuriyet döneminde Anadolu coğrafyasında kurulup gelişmiş, çağdaş ve inkılapçı bir kurum olan Eğitim Enstitüleri'nin Türk eğitim tarihine önemli katkıları olmuştur. Bunlardan birincisi, yoksul kesimlerdeki gençlere eğitim imkanı sağlamış olması; ikincisi ise Cumhuriyete inanmış ve ona hizmet edecek, nitelikli öğretmenler yetiştirmiş olmasıdır.

Finansal Destek ve Teşekkür / Grant Support and Acknowledgement	Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir. / The author declared that this study has received no financial support.
Çıkar Çatışması / Conflict of Interest	Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir. / The author has no conflict of interest to declare.

KAYNAKÇA

Resmî Kaynaklar

TBMM, 789 Sayılı Maarif Teşkilatına Dair Kanun, Ankara 1926.

TBMM Zabıt Ceridesi, 1945 Bütçe Görüşmeleri, Dönem 7 C. 17, 23 Mayıs 1945.

TBMM Zabıt Ceridesi, Milli Eğitim Bakanlığı Bütçe Görüşmeleri, Dönem 7,C.17, 23 Mayıs 1945.

TBMM Zabıt Ceridesi, Milli Eğitim Bakanlığı Bütçe Görüşmeleri, Dönem 8, C. 24 Aralık 1946.

TBMM Zabıt Ceridesi, Milli Eğitim Bakanlığı Bütçe Görüşmeleri, Dönem 8, 29 Aralık 1947.

Tebliğler Dergisi, Eğitim Enstitüleri Geçici Yönetmeliği, C. 9, S. 423. 19 Mart 1947.

Tebliğler Dergisi, Eğitim Enstitüleri Geçici Yönetmeliği, C. 9, S. 423, 3 Mart 1947).

Tebliğler Dergisi, *Eğitim Enstitülerinin Tek Dersler Bölümünü Teşkil Eden, "Resim-İş, Müzik, Beden Eğitimi ve Yabancı Dil Şubelerine"* Konan Meslek Dersleri Hakkında Karar C.10, S. 464, 15 Aralık 1947.

Tebliğler Dergisi, *Eğitim Enstitüsü 1955 Yönetmeliği*, C.18, S. 875, 31 Ekim 1955.

Tebliğler Dergisi, *Eğitim Enstitü 1968 Yönetmeliği*, C. 31, S. 1530, 25.11.1968.

İstatistik/Yıllıklar

Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, *Milli Eğitim İstatistikleri Yüksek Öğretim 1965-1967*, Ankara 1969.

Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, *Milli Eğitim İstatistikleri Yüksek Öğretim 1959-1968*, Ankara 1972.

Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, *Milli Eğitim İstatistikleri Yüksek Öğretim 1967-1970*, Ankara 1970.

Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, *Milli Eğitim İstatistikleri Yüksek Öğretim 1970-1974*, Ankara 1975.

Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, *Milli Eğitim İstatistikleri Yüksek Öğretim 1974-1978*, Ankara 1979.

Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, *Milli Eğitim İstatistikleri Yüksek Öğretim 1978-1979*, Ankara 1980.

Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, *Milli Eğitim İstatistikleri Yüksek Öğretim 1980-1981*, Ankara 1982.

Gazi Eğitim Enstitüsü Öğrenci Rehberi 1963-1964 Öğretim Yılı, Gazi Eğitim Enstitüsü Danışma Kurulu ve Öğrenci Derneği, Ankara 1963.

Gazi Eğitim Enstitüsü Öğrenci Rehberi 1967-1968, Milli Eğitim Basımevi, Ankara 1968.

Gazi Eğitim Enstitüsü Yöneticiler Görev Bölümü, Gazi Eğitim Enstitüsü, Ankara: 1975.

Gazi Eğitim Enstitüsü 1952 Yıllığı (Ankara: Gazi Eğitim Enstitüsü Öğrenci Derneği, 1952.

Gazi Eğitim Enstitüsü Matematik Bölümü Yıllığı, Gazi Eğitim Enstitüsü Matematik Bölümü Öğrencileri, Ankara 1975.

Cumhuriyet Dönemi Öğretmen Yetiştirme Meselesi: Eğitim Enstitüleri Hakkında Bir Literatür Değerlendirmesi

Isparta Eğitim Enstitüsü 1975-1976 Yıllığı. Isparta: Tokoğlu Matbaası, 1976.

MEB, III. *Milli Eğitim Şurası*, 2-10 Aralık, Ankara 1946.

MEB. IV. *Milli Eğitim Şurası*, 23-31 Ağustos, Ankara 1949.

Öğretmen Okulları 1965-1966 Yıllığı, Öğretmen Okulları Genel Müdürlüğü Planlama Şubesi, Ankara 1966.

Öğretmen Okulları 1966-1967 Yıllığı, Öğretmen Okulları Genel Müdürlüğü Planlama Şubesi, Ankara 1967.

Öğretmen Okulları 1967-1968 Yıllığı, Öğretmen Okulları Genel Müdürlüğü Planlama Şubesi, Ankara 1968.

Öğretmen Okulları 1968-1969 Yıllığı, Öğretmen Okulları Genel Müdürlüğü Planlama Şubesi, Ankara 1969.

Öğretmen Okulları 1969-1970 Yıllığı, Öğretmen Okulları Genel Müdürlüğü Planlama Şubesi, Ankara 1970.

Öğretmen Okulları 1970-1971 Yıllığı, Öğretmen Okulları Genel Müdürlüğü Planlama Şubesi, Ankara 1971.

Öğretmen Okulları 1971-1972 Yıllığı. Ankara: Öğretmen Okulları Genel Müdürlüğü Planlama Şubesi, 1972.

Öğretmen Okulları 1972-1973 Yıllığı, Öğretmen Okulları Genel Müdürlüğü Planlama Şubesi, Ankara 1973.

Öğretmen Okulları 1973-1974 Yıllığı, Öğretmen Okulları Genel Müdürlüğü Planlama Şubesi, Ankara 1974.

Telif/ Tetkik Eserler

ALTUNYA, Niyazi, *Gazi Orta Öğretmen Okulu ve Eğitim Enstitüsü (1926-1980)*, Gazi Üniversitesi Yayınları, Ankara 2006.

BİNBAŞIOĞLU, Cavit, *Öğrencilik ve Öğretmenlik Anıları*, Gül Yayınevi, Ankara 2002.

Eğitim Enstitüleri Kurulurken. Milli Eğitim Basımevi, Ankara 1946.

OĞUZKAN, A. Ferhan, "Orta Dereceli Okul Öğretmenlerinin Yetiştirilmesi." *Cumhuriyet Döneminde Eğitim*, 593-623. Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1983.

ÖZTÜRK, Cemil. *Atatürk Devri Öğretmen Yetiştirme Politikası*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1999.

ÖZTÜRK, Cemil, *Türkiye’de Düünden Bugüne Öğretmen Yetiştiren Kurumlar*, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul 2005.

TÜRER, Ali, *Balıkesir’de Necati Öğretmen Okulları (1910-2023)*, Detay Yayıncılık Ankara 2023.

TOKTAMIŞ, D. Faruk, *Bir Öğretmenin Anıları*, Kastaş Yayınevi, Birinci Baskı, İstanbul 2008.

Makaleler

AKÜZÜM, Cemal ve Akgündüz, Hasan. “Diyarbakır’da Öğretmen Yetiştirme Deneyimleri” *Bilgisayar ve Eğitim Araştırmaları Dergisi*, C. 2, S. 3, 2014, s. 28-43.

BAŞGÖZ, Rasim. “Cumhuriyet ve Eğitim Enstitüleri” *Türk Dili*, 29 Ekim 1946.

Bursa Eğitim Enstitüsü 1964-1965 Yıllığı, Büyük Kervan Matbaası, İstanbul 1965.

Bursa Eğitim Enstitüsü Haberler Bülteni, S.3. 1 Aralık 1967.

Cumhuriyetimizin 50. Yılında Konya Selçuk Eğitim Enstitüsü, Konya Selçuk Eğitim Enstitüsü, Konya 1974.

DEMİREL, Muammer ve Sabri Becerikli, “Bursa Eğitim Enstitüsü,” *Uludağ Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, C. 30, S.1, 23 Haziran 2017, s. 341-374.

DEMİREL, Fatih ve Köse, Rukiye. “Eğitim Enstitülerinde Yönetim,” *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* C. 21, S.2, 30 Haziran 2019, s. 515-528.

DURU, Kazım Nami, “İlk ve Orta Okullar Esasta Bir Bütün teşkil Eder” *Son Posta*, 19 Ekim 1946.

DURU, Kazım Nami. “Ortaokul Öğretmenleri, Öğrencilerini Tanımağa Muvaffak Olamıyorlar” *Son Posta*, 23 Ekim 1946.

“Eğitim Bakanı Son Kararları İzah Ediyor, *Ulus*, 8 Ekim 1946.

ERGÜN, Mustafa. “Türkiye’de Öğretmen Yetiştirme Çalışmalarının Gelişmesi.” *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, C. 2, S. 2, Haziran 1987.

Cumhuriyet Dönemi Öğretmen Yetiştirme Meselesi: Eğitim Enstitüleri Hakkında Bir Literatür Değerlendirmesi

ERİM, Nihat “Orta Okul İhtiyacı Karşısında” *Ulus*, 11 Ekim 1946.

GÖKBERK, M. Ali, “Orta Öğretimde Sınıf Usulü” *Yeni Türkiye*, 5 Ekim 1946.

KÜÇÜKOĞLU, Adnan, “Türkiye’nin Öğretmen Yetiştirme Serüveninde Eğitim Enstitüleri (Bir Model Olarak Kazım Karabekir Eğitim Enstitüsü)” *Kastamonu Eğitim Dergisi* 14, S. 2. (Ekim 2006): 377-392.

LEVEND, Agah Sırrı, “Orta Öğretim ve Öğretmen Meselesi” *Vakit*, 31 Ekim 1946.

LEVEND, Agah Sırrı, “Orta Okullarda Öğrencinin Durumu” *Vakit*, 12 Kasım 1946.

MEYAN, Hüseyin, “Eğitim Enstitüleri” *Kızılırmak*, 25 Ekim 1946.

NADİ, Nadir, “Bir Açıklama ve Bir Gerçek” *Cumhuriyet*, 9 Ekim 1946.

NADİ, Nadir, “Aksayan Bir Tarafımız” *Cumhuriyet*, 6 Ekim 1946.

OKSAL, Sedat, “Millî Eğitimde Yeni Hamleler” *Tanin*, 13 Ekim 1946.

“Öğretmen Okulları Eğitim Enstitüleri Haline Getiriliyor, *Ulus*, 19 Eylül 1946.

Samsun Eğitim Enstitüsü 1969-1970 Yıllığı. Samsun: Samsun Eğitim Enstitüsü 1970.

SİRER, Reşat Şemsettin, “Orta okul Meselemiz” *Ulus*, 9 Haziran 1945.

“Sunu” *Öğretmen*, S.1 (1 Mart 1956).

ŞAHİN, Mustafa, “İzmir Eğitim Enstitüsü” *Tarih ve Toplum Dergisi* 28, S. 225 (Eylül 2002): 34-41.

TUĞRUL, Mehmet, “Eğitim Enstitüleri” *Ülkü*, 22 Ekim 1946.

Yabancı Diller Eğitim Enstitüsü İngilizce Bölümü Yıllığı. Ankara: Yabancı Diller Eğitim Enstitüsü İngilizce Bölümü Öğrencileri, 1973.

YETKİN, Suut Kemal, “Öğretmen Davası” *Ulus*, 9 Ekim 1946.

Tezler

ALTUNYA, Niyazi, Gazi Eğitim Enstitüsü Programlarının Değerlendirilmesi 1930-1980, *Ankara Üniversitesi*, Ankara 1981(Yüksek Lisans Tezi).

ATAR, Ali, İzzet Uyanış Dergisi'ndeki Yazıların Eğitim ve Dönemin Güncel Olayları Açısından İncelenmesi, *Bursa Uludağ Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü*, Bursa 2019 (Yüksek Lisans Tezi).

ÇOBAN, İbrahim, "Gazi Eğitim Enstitüsü Resim İş Bölümü'nün Çağdaş Türk Resim Sanatı İçerisindeki Yeri (1932-1973)", *Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Ankara: 1993 (Yüksek Lisans Tezi).

DECKER, Evrim Solmaz, "Eğitim Enstitülerinin Tarih Eğitimindeki Yeri", *İstanbul Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü*, İstanbul 2014 (Yüksek Lisans Tezi).

KARAKUŞ, Elif, "Gazi Eğitim Enstitüsü Resim İş Bölümü 1932-1980 Dönemi Linol Baskiresim Çalışmaları ve Nevzat Akoral" *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Bolu 2006 (Yüksek Lisans Tezi).

KEYSAN, Mustafa, "Gazi Eğitim Enstitüsü Çıkışlı Ressamların Türk Resim Sanatındaki Yeri" *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, İzmir 1997 (Yüksek Lisans Tezi).

KÖSE, Rukiye, "Eğitim Enstitülerinin Öğretim Programları", *Bursa Uludağ Üniversitesi Eğitim Bilimleri* Bursa 2019 (Yüksek Lisans Tezi).

TEKİN, Halil, "Yabancı Diller ve Gazi Eğitim Enstitüsü Öğrencilerinin Bu Okullara Girmelerinde Etkili Olan Etkenler", *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi*, Ankara 1973 (Doktora Tezi).

YEŞİLYURT, Beyhan, "Marmara Üniversitesi Eğitim Fakültesi Resim-İş Eğitimi bölümünden Mezun Ressamlarımız", *Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, İstanbul 1998 (Yüksek Lisans Tezi)

YONUK, Aysun Altunöz, "Gazi Eğitim Enstitüsü Resim İş Bölümü El Yazması Mezuniyet Tezleri Üzerine Bir Araştırma (1933-

1978)” *Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Ankara 2009 (Doktora Tezi).

Extended Abstract

Teaching is a sacred profession centered on nurturing human beings and is one whose value will never diminish. Teachers, who shape the lives of children, are artists whose material is the human soul. In the development of a country, in cultivating a qualified workforce, and in passing on the moral and material values of society to future generations, teachers are given the most crucial role. No matter how perfect a country's education system may be, it is impossible for the system to be successful if the teachers who will operate it are not trained to the same level of excellence. One of the most significant educational initiatives of the Republic era is undoubtedly the existence of institutions that educate teachers.

The first institute established was Gazi Education Institute. Following it, educational institutes were opened in cities such as İstanbul, Balıkesir, İzmir, Bursa, Erzurum, Samsun, Konya, Diyarbakır, Trabzon, Isparta, Edirne, Gaziantep, Adana, Eskişehir, and Uşak. In the 1978-1979 academic year, the number of these institutes was reduced to 10 and they were first renamed “*Higher Teacher Schools*” and later transformed into Faculties of Education. The number of works focused on “*Education Institutes*” which were significant institutions that trained subject teachers for secondary education during the Republican era, is quite limited. In research on Education Institutes, the primary sources are the archives related to these institutes. These can be divided into two categories: first, the Ministry of Education Archives, and second, the archives found in the institutions where these institutes operated, although only a limited number of these have survived to the present day.

The most important archives related to these institutes are housed at Gazi University’s “*Gazi Education Institute Archive*,” Marmara University’s “*Atatürk Education Institute Archive*,” and Balıkesir University’s “*Necati Education Institute Archive*.” The archives of Selçuk, Fatih, and Isparta Education Institutes contain a wealth of information, including “*Student Diploma Registers, Teacher-Employee Record Books and Records of Activities by Teachers and Institute Members*.” Another

key aspect we considered in evaluating the literature on Education Institutes was the statistics and yearbooks. This section was analyzed in two parts: those compiled by official authorities and those prepared by members of the education institutes. Additionally, significant resources providing insights into these institutes, such as student guides, magazines, and albums, were also examined in this section. Yearbooks prepared by institute graduates are primary sources that provide valuable insights into various aspects such as the teaching staff, facilities, and social activities of the institutes. Some of the yearbooks, which were prepared as graduation gifts by the student associations of the Education Institutes and serve as direct sources of information about these institutes, include the “*Gazi Education Institute 1952 Yearbook, Bursa Education Institute 1964-1965 Yearbook, Samsun Education Institute 1969-1970 Yearbook, Konya Selçuk Education Institute, Foreign Languages English Department Yearbook, Isparta Education Institute 1975-1976 Yearbook, and the Gazi Education Institute Mathematics Department Yearbook*”. These are the yearbooks currently accessible.

Magazines published by students and teachers of the Education Institutes played a vital role in documenting the development of the institutes, their teaching staff, social, cultural, and sports activities, as well as addressing current issues. These magazines also served as a means of communication with graduates. Among these publications were: *Gazi Education Institute: Eğitim Öğretim, Eğitim Psikolojisi, Gazi, Eğitim Postası, Genç Öğretmen, Gazi Eğitim Enstitüsü Araştırma ve İncelemeleri Bülteni, Gazi Eğitim Enstitüsü Öğretmen Yetiştiren Kurumlarla İlgili Haberler, Gazi Eğitim Enstitüsü Haber Bülteni, Çay Şekeri*”, Balıkesir Necati Education Institute: “*Öğretmen Dergisi, Gökçe Yazın, Mavi Yeşil*”, Bursa Education Institute: “*Bursa Eğitim Enstitüsü Haberler Bülteni, Alkım, Bursa’da Zaman*”, Izmir Education Institute: *Uyanış*, Konya Selçuk Education Institute: *Çağdaş Selçuk*; Istanbul Education Institute: *Yeni Akın*.

These magazines, which were supported by the institute administration and teaching staff, are essential resources for understanding the institutes’ current status, showcasing the cultural dimensions of the institute’s teachers and students, and providing space for contributions from expert educators outside the institutes. Among the magazines

published by Education Institute members, if a ranking were made according to modern magazine standards, the top spot would undoubtedly go to Uyanış, published by the Izmir Education Institute Student Association. Under the category of authored and investigative works about the institutes, books and theses have been considered separately. The number of authored and investigative works focusing on the Education Institutes is quite limited. There are two significant works on the history of the Education Institutes. The first is Niyazi Altunya's "*Gazi Orta Öğretmen Okulu ve Eğitim Enstitüsü (1926-1980)*." The second is Ali Türer's *Balıkesir 'de Necati Öğretmen Okulları (1910-2023)*.

Among the works that focus on the Education Institutes as a topic, two significant works prepared by Prof. Dr. Cemil Öztürk hold a key place. The first is his doctoral thesis titled "*Atatürk Devri' nde Öğretmen Yetiştirme Politikası ve Öğretmen Yetiştiren Kurumlar*", which has also been published as a book. The second important work is "*Türkiye' de Düünden Bugüne Öğretmen Yetiştiren Kurumlar Tarihi*." This work, written on the history of teacher training, is a meticulously prepared study using multiple methods and is considered a significant contribution to the field. Another notable work is "*Öğretmen Yetiştirme Açısından Türkiye' de Eğitim Bilimleri Tarihi Üzerinde Bir Araştırma*" by Cavit Binbaşıoğlu. Binbaşıoğlu, a graduate of the Gazi Education Institute Pedagogy Department, is an educational scientist and author who has made significant contributions to the history of educational sciences in Türkiye. Memoirs written by members of the Education Institutes, which detail events, educational practices, curricula, and student-teacher relationships, are valuable sources for understanding the lived experiences within these institutions. Notable among these are Cavit Binbaşıoğlu's "*Öğrencilik ve Öğretmenlik Anıları*" and D. Faruk Toktamış's "*Bir Öğretmenin Anıları*." Additionally, there are significant articles focusing on Education Institutes, including: Mustafa Şahin's "*İzmir Eğitim Enstitüsü*", Adnan Küçükkoğlu's "*Türkiye' nin Öğretmen Yetiştirme Serüveninde Eğitim Enstitüleri (Bir Model Olarak Kazım Karabekir Eğitim Enstitüsü)*", Cemal Aküzüm and Hasan Akgündüz's "*Diyarbakır' da Öğretmen Yetiştirme Deneyimleri*", Muammer Demirel and Sabri Becerikli's "*Bursa Eğitim Enstitüsü*", Fatih Demirel and Rukiye Köse's "*Eğitim Enstitülerinde Yönetim*." While the number of these articles is limited, they are important

contributions to the field. A researcher planning to study Education Institutes can consult various categorized resources and obtain information about these works. Education Institutes have the unique role of being the sole institutions responsible for training subject teachers for secondary education in Türkiye for an extended period. Despite their profound impact on the Turkish education system, studies on Education Institutes are alarmingly few, with only a handful of works available. Although these institutions trained teachers for decades, there has been neither sufficient research nor the establishment of a comprehensive archive.

Education Institutes have played a significant role in our educational history as they were responsible for training subject teachers for secondary schools and primary teacher education schools, as well as inspectors for primary education and administrators for elementary schools. They also laid the foundation for today's faculties of education. Established and developed in Anatolia during the Republican era, Education Institutes made substantial contributions to Turkish education history. Their contributions include providing educational opportunities to underprivileged youth and producing qualified teachers committed to serving the Republic.

AHMED RIZA BEY'İN BATI MERKEZLİ DÜNYA SİSTEMİNE DAİR ELEŞTİRİSİ VE SAMUEL P. HUNTINGTON'UN MEDENİYETLER ÇATIŞMASI TEZİNE KARŞI VERİLEBİLECEK YANITLAR^ψ

*Ahmed Rıza Bey's Criticism of The Western Centred World System
and Responses To Samuel P. Huntington's Clash Of Civilisations
Thesis*

Serkan KEKEVİ*

Özet

Ahmed Rıza Bey Doğu-Batı medeniyetleri ayrımını ve çatışmasını 1922 yılında yazdığı *Batı'nın Politik Ahlaksızlığı* adlı eserinde ele almıştır. Batı'nın Doğu dünyasına yaklaşımının ötekileştirici ve tarihsel gerçekleri yadsıyan fikirler üstünde inşa edildiğini savlamıştır. Bu çerçeveden Doğu-Batı ilişkilerini / çatışmasını çözümlenmeye çalışmıştır. Ahmed Rıza Bey'in eserini neşretmesinden yaklaşık 70 yıl sonra Sovyetler Birliği yıkılmış ve Doğu Bloku çökmüştür. *Medeniyetler Çatışması* yaklaşımı Samuel P. Huntington'un çalışmalarıyla dünya genelinde popüler olmuştur. Huntington, Soğuk Savaş içindeki Batı ve Doğu Blokları karşıtlığının yerine Batı ve Batı-dışı medeniyetler, özellikle de Batı ile İslam medeniyetleri arasındaki çatışmanın geçeceği tezini ortaya atmıştır. Ayrıca *bölünmüş ve kararsız ülke* kavramsallaştırması ile Türkiye'yi Batı'ya ait olmayan bir Doğu (İslam) ülkesi olarak konumlamış ve laik yapısının Türkiye'yi ait olduğu medeniyet safında

Makale Geliş Tarihi: 05.11.2024, Makale Kabul Tarihi: 20.12.2024

Araştırma Makalesi Makalesi/Künye: KEKEVİ, Serkan, "Ahmed Rıza Bey'in Batı Merkezli Dünya Sistemine Dair Eleştirisi ve Samuel P. Huntington'un Medeniyetler Çatışması Tezine Karşı Verilebilecek Yanıtlar", *Türkiye Araştırmaları Dergisi (TÜRKAD)*, C. 1, S. 2, Aralık 2024, s.27-48.

^ψBu çalışmanın ortaya çıkmasında AÜ DTCF Bilim Tarihi Anabilim Dalı Başkanı Prof. Dr. Remzi Demir'e ufuk açıcı doktora dersleri için teşekkür ederim.

* Doç. Dr., Düzce Üniversitesi Akçakoca Bey Siyasal Bilgiler Fakültesi Uluslararası İlişkiler Bölümü, E-posta: serkankekevi@gmail.com ORCID: 0000-0002-6805-9821.

bulunmaktan alıkoyduğunu savunmuştur. Bu çalışmada Ahmed Rıza Bey'in tezleri doğrultusunda Samuel P. Huntington'un "Medeniyetler Çatışması" ile Türkiye'ye dair savları incelenmiştir ve eleştiriler getirilmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Medeniyetler Çatışması, Doğu, Batı, Ahmed Rıza Bey, Samuel P. Huntington.

Abstract

Ahmed Rıza Bey addressed the distinction and conflict between Eastern and Western civilizations in his book "The Political Immorality of the West" published in 1922. He posited that the Western approach to the Eastern world was founded upon otherising and denying historical facts. From this framework, he attempted to analyze the East-West relationship/conflict. About 70 years after Ahmed Rıza Bey published his work, the Soviet Union collapsed, and the Eastern Bloc disintegrated. The clash of civilizations approach became worldwide popular with the works of Samuel P. Huntington. Huntington argued that the Cold War confrontation between the Western and Eastern blocs would be replaced by a conflict between Western and non-Western civilizations, especially between Western and Islamic civilizations. He also positioned Türkiye as an Eastern (Islamic) country that does not belong to the West with his conceptualization of a divided and unstable country, arguing that Türkiye's secular structure prevents it from being on the side of the civilization to which it belongs. The paper examines and attempts to criticize Samuel P. Huntington's "Clash of Civilisations" arguments on Türkiye in line with Ahmed Rıza Bey's theses.

Key words: Clash of civilizations, East, West, Ahmed Rıza Bey, Samuel P. Huntington.

Giriş

19. yüzyıl sonu ve 20. yüzyıl başı Türk Düşünce Tarihi¹ içinde dikkat çeken isimlerden biri Ahmed Rıza Bey'dir. 1859 yılında doğan Ahmed Rıza

¹ Şerif Mardin'e göre: "19. yüzyıl Türk düşünce tarihinden bahsetmek mümkün değildir. Ancak bir 19. yüzyıl düşünce sosyolojisinden bahsedebiliriz. Bu sosyoloji de bana 'Batılı' ve 'Batıcı' olmanın başta hiç de kestiremediğimiz zorlukları bulunduğunu anlatmaktadır. Bu zorlukların üstesinden gelemeyeceğimizi söylemek istemem, fakat konunun herhalde daha yoğun bir şekilde araştırılması aydınlarımızın ilk hedeflerinden biri olmalıdır." bkz: Şerif Mardin, *Jön Türklerin Siyasî Fikirleri 1895-1908*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2002, s. 13. Mardin'in yaklaşımının son derece kısıtlayıcı olduğu açıktır. Batılı benzeri sistematikleştirilmiş bir Türk düşüncesi olmasa bile kendi sorunlarını çözmeye yönelmiş bir Türk düşüncesi olduğu yadsınamaz. Diğer yandan

Ahmed Rıza Bey'in Batı Merkezli Dünya Sistemine Dair Eleştirisi ve Samuel P. Huntington'un Medeniyetler Çatışması Tezine Karşı Verilebilecek Yanıtlar

Bey'in ailesi saray çevresine yakındı. Babası Ali Rıza Bey, Kırım Savaşı sırasında İstanbul'da bulunan İngilizlerle dost olması ve İngilizceyi iyi konuşmasından ötürü halk arasında *İngiliz Ali Bey* olarak tanınıyordu. Şûrâ-yı Devlet ve Âyan Meclisi üyeliklerinde bulundu ve sarayda teşrifat nazırı oldu. Ayrıca Ali Rıza Bey iyi derecede yabancı dil bilmesi sayesinde Viyana ve Berlin sefarethanelerinde görev yaptı. Viyana görevinde evlendi. Bu evlilikten Ahmed Rıza Bey dünyaya geldi. Avusturyalı aristokrat bir aileden gelen annesi sayesinde Ahmed Rıza Bey, Batılı tarzda eğitim aldı. Bu sayede Batı düşüncesiyle erken yaşta tanıştı.² Beylerbeyi Rüşdiyesi'ni bitirdikten sonra Mahrec-i Aklâm'a, daha sonra da Galata Sarayı Mekteb-i Sultanisi'ne devam etti. Memuriyete Babîâli Tercüme Odasında başladı, daha sonra istifa ederek sürgünde bulunan babasının yanına gitti.³ Anadolu gezisi sırasında köylünün içinde bulunduğu sefaletten etkilendi. Bu durumla mücadelenin ziraat eğitimi ile olabileceğine karar verdi ve Fransa'ya ziraat eğitimi tahsil etmeye gitti.⁴ Paris'te Grignon Ziraat Mektebini bitirdi.

Şekil 1: Grignon Ziraat Mektebi⁵

Mardin'in düşünce sosyolojisi anlayışının fazla dışarıdan, fazla Batı merkezli olduğu söylenebilir.

²Ziyad Ebuzziya, "Ahmed Rızâ", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, <https://islamansiklopedisi.org.tr/ahmed-riza>, Erişim tarihi, 23.11.2024.

³ Ziya Ebuzziya babasının Antalya'da sürgünde olduğunu söylerken Eminatp Malkoç, *Doğu-Batı Ekseninde Bir Osmanlı Aydını* adlı makalesinde sürgün yerini Konya olarak vermektedir.

⁴ Ebuzziya, a.g.e.

⁵ <https://clubgeologiqueidf.fr/wp-content/gallery/grignon-cartes-postales-anciennes/grignon-les-grands-laboratoires.jpg>, Erişim tarihi: 23.11.2024

Ahmed Rıza Bey babasının ölümüyle Paris'ten İstanbul'a döndü. Yurda dönüşünde Ziraat Nezaretine atandı. Makineli ziraat teknikleri ile ilgili fikirlerini gerçekleştirmeye çalıştı. Ancak başarılı olamayınca buradaki görevinden istifa etti ve Maarif Nezaretine geçti. Köylülerin eğitim sayesinde modern teknikleri öğrenebileceğini düşünse de kısa sürede bu fikrinden de sonuç alamayacağını fark etti. 1889'da Bursa Maarif Müdürlüğünü yürüttüğü sırada Fransız Devrimi'nin 100.yıldönümü sebebiyle açılan Paris Evrensel Sergisine katılma bahanesiyle Fransa'ya geçti.

Şekil 2: 1889 Paris Evrensel Sergisi Seyahat Afişî⁶

Görevinden istifa ederek 1908 Devrimi'ne kadar Paris'te kaldı.⁷ Bir arkadaşı vasıtasıyla adliyede tercümanlık işi buldu.⁸ Bu şekilde Paris'te geçimini sağlayabildi. Bu dönemde Ahmed Rıza Bey, pozitivizm ile ilgili öğrenim gördü ve bilgisini genişletti. Sorbonne Üniversitesinde *târîh-i tabîi* derslerine devam

⁶ https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/1/17/Paris_1889_plakat.jpg, Erişim tarihi: 23.11.2024.

⁷ Eminaalp Malkoç, "Doğu-Batı Ekseninde Bir Osmanlı Aydını: Ahmet Rıza, Yaşamı ve Düşünce Dünyası", *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları-İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü Dergisi*, Cilt 6, Sayı 11, 2010, s. 97.

⁸ Haluk Şehsuvaroğlu, *Cumhuriyet Gazetesi*, 27.01.1950.

ederken Pierre Laffitte'in⁹ verdiği pozitivism derslerini takip etti.¹⁰ Aslında Ahmed Rıza Bey pozitivism fikri ve Auguste Comte'un öğretileri ile Paris'e gitmeden evvel Dr. Robinet'in¹¹ Auguste Comte hakkında yazdığı bir kitap sayesinde tanışmıştı.¹² Paris'te pozitivistlerin cemiyetine üye oldu ve kısa süre içinde bu çevrenin tanınmış bir ismi haline geldi. *Ordre et Progrès* (nizam ve terakki) ilkesini savunan cemiyetin bu ilkesini hayatı boyunca savundu.¹³ Cemiyetin *La Revue Occidentale*'de adlı yayın organında İslâmiyet'i tanıtıcı ve İslâm'ın erdemlerine yönelik makaleler yazdı. Bilhassa Osmanlı Devleti ile ilgili olarak Fransız basınında çıkan yazılara olumsuz içerikli yazılara cevap verdi. Ahmed Rıza Bey 1895'te Paris Jön Türk grubunun ve İstanbul İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin yayın organı olarak kurulan Türkçe *Meşveret* gazetesinin başına geçti. Ayrıca bu gazeteye ek olarak *Mechvéret Supplément Français* adlı türünü çıkarmaya başladı.

Jön Türklerin önemli bir kanadı, Auguste Comte'un felsefesini sosyo-politik bir program olarak bir çıkış ve kurtuluş reçetesi olarak değerlendirmiyordu. Bu meyanda pozitivism II. Abdülhamid rejimine karşı mücadelede İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin düşünsel zeminlerinden biri haline gelmişti.¹⁴ Sina Akşin'in de belirttiği gibi, Ahmed Rıza Bey'e göre Osmanlı toplumunu kurtaracak olan Kânûn-ı Esâsî'den ve meşrutiyetten çok, *yeni bir insan* yetiştirmekti.¹⁵ Bu ise bilimle ve eğitimle pozitivismin vazettiği düsturla sağlanabilirdi. Onun bu fikirleri özelde İttihat ve Terakki Cemiyeti, genelde ise Türk modernleşmesi üzerinde etkili oldu.

Ahmed Rıza Bey II. Meşrutiyet'in ilânından sonra İstanbul'a döndü. Meşrutiyetçi çevrelerde *ebü'l-ahrâr* (hürriyetçilerin babası) olarak bilinen Ahmed Rıza Bey, meclise İstanbul mebusu olarak girdi ve oy birliği ile meclis

⁹ Fransız pozitivist (1823-1903), Auguste Comte'un öğrencisi. Collège de France içinde yer alan bilim tarihi kürsüsünün kurucusudur.

¹⁰ Malkoç, a.g.e., s.97.

¹¹ Jean François Robinet (1825-1899), Fransız doktor, tarihçi ve siyasetçidir. Daha çok Dr. Robinet adıyla adıyla tanınmıştır. Auguste Comte'un da doktoru olan Robinet onunla yakın çalışma imkânı buldu ve onun pozitivismle ilgili çalışmalarını takip etti.

¹² Enes Kabakçı, "Bir Yeniden Yorumlama Örneği: Ahmed Rıza'nın "pozitivism"i," *Sosyoloji Dergisi*, Dizi 3, Sayı 28, 2014/1, s.41.

¹³ Ebuzziya, a.g.e.

¹⁴ Kabakçı, a.g.e., s.29.

¹⁵ Sina Akşin, *Kısa Türkiye Tarihi*, İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2018, s.49.

başkanlığına seçildi.¹⁶ Ancak İttihatçılarla fikir ayrılıkları gün yüzüne çıktı. 18 Nisan 1912’de Âyan Meclisi üyeliğine getirildi. İttihatçıları eleştirmeye başladı. Bâbîâli Baskını (23 Ocak 1913) sonrasında İttihatçılar ile arası tamamen açıldı.

I. Dünya Savaşı’nın bitmesinin ardından mütareke döneminde Sultan Vahdeddin tarafından Âyan Meclisi reisi olarak tayin edildi. Ayan Meclisi başkanlığı sırasında Vahdet-i Millî Cemiyeti’ni kurdu ancak başarılı olamadı. Bu süreçte Damat Ferid Paşa’nın politikalarına karşı çıktı. Mustafa Kemal’in 22 Haziran 1919’da Havza’dan gönderdiği mektup üzerine kendi ifadesiyle “vicdanının emir ve işaretiyle” Paris’e gitti.¹⁷ Burada milli mücadele lehine Fransız kamuoyunu etkilemeye çalıştı.¹⁸ 1926 yılında Türkiye’ye döndü. Vaniköy’deki çiftliğinde yerleşti. Hatıraları ile İttihat ve Terakkî’nin tarihini kaleme almaya başladı. 26 Şubat 1930’da kaza sonucu düşüp kalça kemiğini kırdı; aynı gün kaldırıldığı Şişli Etfal Hastanesi’nde öldü.¹⁹

Ahmed Rıza Bey bir fikir adamı olarak üretkendi. Fransızca ve Türkçe pek çok eser yazdı. *Tolérance Musulmane* (Müslümanlarda Müsamaha, Paris 1897), *La Crise de l’Orient* (Doğu Sorunu, Paris 1907), *Echos de Turquie* (Türkiye Haberleri, Paris 1920) ve *La Faillite Morale de la Politique Occidentale en Orient* (Batının Politik Ahlaksızlığı, Paris 1922) dikkat çekici olanlarıdır.

Niyazi Berkes’in de belirttiği gibi bu dönemin Osmanlı münevverleri Avrupa’nın Müslüman-Türk karşıtlığına bir savunma geliştirmek ve Avrupalıların söz konusu fikri bombardımanıya uğraşmak zorunda kalmıştı.²⁰ Ahmed Rıza Bey de pozitivist felsefe ışığında ve meşrutiyet ile terakki kavramları çerçevesinde Osmanlı İmparatorluğu’nun nasıl kurtulacağı sorusuna cevap arıyordu. Öte yandan Batılılara karşı Doğu’yu savunuyordu. Ahmed Rıza Bey’in kişiliğinde ve düşünce yapısında 19.yüzyılda ortaya çıkan Türk aydınının bu ve bundan sonraki dönemleri de kapsayacak temel sorunsalı da netleşmişti.

¹⁶ Ebuzziya, a.g.e.

¹⁷ Atatürk Ansiklopedisi, Ahmed Rıza Bey (1858/1859-1930) maddesi, <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/ahmed-riza-bey-1858-1859-1930/?pdf=3892>, Erişim tarihi: 23.11.2024.

¹⁸ A.g.e.

¹⁹ A.g.e.

²⁰ Niyazi Berkes, *200 Yıldır Neden Bocalıyoruz, Cilt 1*, Yenigün Haber Ajansı Basın ve Yayıncılık, İstanbul 1997, s.56-57.

1. Pozitivizm, Osmanlı Aydını ve Ahmed Rıza Bey

19. yüzyıl Türk Düşüncesi pozitivizmden neden etkilenmişti? Ve hangi şartlarda neredeyse ana akım hâline gelmişti? Tabii böyle bir sorunun kesin cevabı olmamakla birlikte bu konuda Osmanlı aydınlarının Auguste Comte'un Doğu'ya olan ilgisini keşfetmelerinin payı olduğu savlanabilir. Comte'un İslamiyet'in pozitivizme daha uygun olduğunu düşünmesi Osmanlı nasıl kurtulur sorusunun yanıtını arayan Osmanlı aydınlarının bir kısmına aradıkları cevabı sunuyordu. Bilhassa Comte'un *nizam* (ordre) fikrinin Doğu'da daha kolay uygulanabilir olduğuna dair inancı bir kısım Osmanlı aydını için aranan formüldü. Comte'a göre fikri ve toplumsal açıdan anarşik bir havanın hüküm sürdüğü Avrupa ve özelde Fransa'ya göre Doğu'da pozitivizm gelişmeye daha müsaitti.²¹ Katolisizme göre İslamiyet'in pozitif dine geçmeye daha uygun olduğunu belirten Comte İslam'ın, akıl ile ahlâkı bağdaştırabilme özelliğine vurgu yapıyordu.²² Auguste Comte'un Mustafa Reşit Paşa mektuplaşması, ardından Paşa'nın maddi desteği ile Paris'e giden İbrahim Şinasi'nin Ernst Renan ve Emile Litre ile kurduğu ilişki sayesinde Osmanlı aydınının pozitivizm fikrini tanımasını sağladı.²³

Pozitivizmin Comte sonrasında Osmanlı aydınında karşılık bulmasını sağlayan ise Pierre Laffitte'nin görüşleri olmuştu. Özellikle onun sömürge karşıtı bakış açısı Auguste Comte ile kıyaslandığında Osmanlı aydınına daha benimsenebilir bir pozitivizm yolu sunuyordu. Laffitte yazılarında pozitivizm ile İslam arasında tarih ve toplumsal değişim anlayışı bakımından benzerlikler olduğuna vurgu yapıyordu. Ona göre, İslam *Peygamberi tarihsel devamlılık* anlayışının önemini anlamıştı. Bu sayede Araplar arasında toplumsal dönüşümü başarmıştı.²⁴ Ahmed Rıza Bey de fikir babası olarak gördüğü Laffitte'nin fikirlerinden oldukça etkilenmişti.

Osmanlı aydınlarının pozitivizmi benimsemelerinde Batı'ya karşı bir şeyler söyleyebilme isteği de vardı. Batı menşeli bu görüş sayesinde adeta

²¹ Kabakcı, a.g.e. s.33.

²² Öte yandan Comte'un Osmanlı için öngördüğü çözülmenin bir sosyolojik gereklilik olduğuna dair vurgusunun Osmanlı aydınlarının benimseyeceği bir anlayış olmadığını da tahmin etmek zor değildir.

²³ Kenan Özkan, "Türk Modernleşmesinde Pozitivizmin Bilim Algısı", *Belgi*, Sayı 7, Kış 2014, s.934.

²⁴ Kabakcı, a.g.e., s.34.

Batı'nın silahını Batı'ya kullanmak mümkün olabilirdi. Ahmed Rıza Bey'in Avrupa'da yaptığı yayınlardaki başlıca amacı da İslam medeniyetinin Batı'dan aşağı olmadığını göstermekti. Pozitivizm ise gerekli teorik dayanağı sunabiliyordu. Bu sayede Avrupa'nın o meşhur *Barbar Türkler ve İslam nedeniyle Doğu gelişmemiştir* tezlerine yanıt verilebilirdi.

2. Batının Politik Ahlaksızlığı ve Doğu-Batı Çatışması

Ahmed Rıza Bey'in *Batı'nın Politik Ahlaksızlığı* (1922-Paris) eseri özü itibarı ile “medeniyetler çatışması” yaklaşımı olarak değerlendirilmeye uygundur. Pierre Lafitte'in gerek Batı gerekse Doğu medeniyeti ile ilgili savları Ahmed Rıza Bey'in fikirlerinin de temel dayanağı olmuştur.²⁵ Eserlerinde doğrudan dile getirmese de söz konusu ahlaksızlığın sahnesi uluslararası siyaset arenasıydı.²⁶ Ahmed Rıza Bey'e göre Batı tarih boyunca Türklere yönelik iki yüzlü bir siyaset izlemiştir. Batı'nın Türkiye'ye karşı bakışında ahlaki bir yön yoktu. Hatta Ortaçağ'da Haçlı seferlerini düzenleyen Batı; 19. ve 20. yüzyılın Batı medeniyeti ile kıyaslandığında daha ahlaklı bile sayılabılırdi. Çünkü Batı, o zaman en azından Hilal ve Haç ikiliği üzerinde apaçık bir düşmanlık güdüyordu.²⁷ Servet merkezli *günümüz* Avrupa'sı ise *ikiyüzlü*, diğer medeniyetlere, milletlere karşı *müsamahasız* bir yapıdaydı. Ahmed Rıza Bey çağdaş Avrupa'da din temelli Ortaçağ düşüncesinin hâlen hâkim durumda olduğunu ve Hristiyanlık merkezli Batı üstünlüğü düşüncesinin aynen devam ettiğini savunuyordu. Bu durumun en bariz göstergesi ise sömürgecilikti. Ayrıca, Batı kendisi dışındaki dünyayı ne ölçüde bilmekteydi ve gerçekten hakkıyla tanımak istemekte miydi? Bu meyanda Türkiye'nin gerçek politik durumu ne ölçüde bilinmekteydi? Türkler, Avrupalılar tarafından öteki olarak konumlanmıştı, Batı'nın ikiyüzlü politikaları Türkiye örneğinde bütün çıplaklığıyla görülmüyordu. Mesela Sovyetler Birliğinde Rus Çarı'nın Rus Müslümanlarına karşı yürüttüğü politikanın aynen devam etmesi²⁸ veya Birinci

²⁵ Bernard Lewis, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, Çeviren: Babür Turna, Arkadaş Yayınları, Ankara, 2014, s.268.

²⁶ Ahmed Rıza Bey'in uluslararası ilişkilere dair normatif bir bakış açısı da ürettiğini ifade etmek gereklidir. Uluslararası ilişkiler yazımının aşırı Batı merkezli olması Türk düşüncesine ya da düşünürlerine yönelik bir körlük yaratmıştır.

²⁷ Ahmet Rıza Bey, *Batının Politik Ahlaksızlığı*, Çeviren: Ergun Göze, Boğaziçi Yayınları, İstanbul, 2015, s.17.

²⁸ A.g.e., s.23.

Dünya Savaşı sonrasında Türkiye'ye dayatılan Sevr Antlaşması ile reva görülen gelecek²⁹, durumu net bir şekilde ortaya koyuyordu.³⁰

Ahmed Rıza Bey'e göre Batı'da ahlak üzerine üretilmiş birçok eser olsa da Batılılar günümüzdeki politik faaliyetlerinde ahlakî davranmıyordu. Yazılanlar ile yapılanlar arasındaki zıtlık bu anlamda çok net şekilde görülebilirdi. Söz konusu politik ahlaksızlığın temellerinden biri de Türklere yönelik uzun asırlardan süzülüp gelen *barbar* indirgemeciliği idi.³¹ Diğer taraftan Batı, Doğu üzerinde reform yapması yönünde baskı kuruyordu. Mesela Hristiyan azınlıkların korunması için Osmanlı'ya reform dayatması böyleydi. Fakat reformlar Batı açısından bir çıkar elde edebilirse anlamlıydı. Bu noktada Ermenistan konusunu örnek veren Ahmed Rıza Bey, Ermeni meselesinde ıslahatların Rusya'nın çıkarına uygun bir şekilde büründürülüp Osmanlı'ya dayatıldığını vurguluyordu.³² Pierre Laffitte'in "*Batı Doğu'yu ıslah etmeden önce bunu başarabilmek için evvela kendisini ıslah etmelidir.*" sözüne atıf yapan Ahmed Rıza Bey bir bakıma *Beyaz Adamın Yükü* retoriğini sorgulayarak, Hristiyan Batı'nın Müslümanların üstünde tahakküm kurmasının herhangi bir gerekçesi olamayacağını savlıyordu.

Ahmed Rıza Bey Batı-Doğu ilişkisinde Haçlı seferlerini temel bir açıklama bağlamı olarak konumlandırmıştı. Ona göre Haçlı Seferleri, Papalığın ekonomik çıkarları ve otoritesini güçlendirmek amacıyla tertip edilmişti. Seferleri kuvveden fiile dönüştüren temel itki ise İslâm'ın kilisenin varlığını tehdit etmesi söylemiydi.³³ Hiçbir şeyi anlayamayan halk kalabalıklarına ise güya Filistin'i kurtarmak, Müslümanları oradan sürmek ve Kilise'ye aykırı her şeyi oradan silmek vazifesi verilmişti. Katiller, caniler, hırsızlar, korsanlar, yağmacılar, günahlarını Türk kanıyla yıkamak için yola çıkmıştı.³⁴ Haçlı seferleri bir medeniyet yıkımı projesiydi. Ahmed Rıza Bey Haçlı seferlerinin

²⁹ Osmanlı içindeki unsurlara kendi kaderini tayin hakkı tanınırken bunun imparatorluğun ana unsuru olan Türklere verilmemesi ve bu nüfusun Anadolu içlerine sıkıştırılması Ahmed Rıza Bey'in ifadesiyle Batı'nın Politik Ahlaksızlığı'nın kanıtıdır. Bu bakımdan günümüzde *Sevr Sendromu/Korkusu* olarak bu tarihsel vakayı psikoloji alanına sevk ederek tedavi edilmesi gereken bir ruh hâline indirgeyip, küçültenlerin siyasi ajandalarının olduğunu düşünmekteyim.

³⁰ A.g.e., s.29.

³¹ A.g.e., s.34.

³² A.g.e., s.38.

³³ A.g.e., s.72-76.

³⁴ A.g.e., s.83.

mağdurlarını ele alırken Doğu'nun ve Batı'nın kültüre ve kimliğe dayalı sınırlarını belirlemiştir. Katolik Hristiyanların Doğu seferinden Bizans İmparatorluğu da payını acı bir şekilde almıştı. Avrupalılar için Bizans Doğu demekti. Bir bakıma Fatih Konstantiniye'yi fethetmekle burayı İstanbul'a dönüştürmekle Doğu'yu ihya etmişti. Son tahlilde Ahmed Rıza Bey Haçlı Seferlerini, özgürlükçü fikirlere karşı entelektüel köleliği ve Hristiyan Avrupa'nın korktuğu ve nefret ettiği özgürleştirici ilme karşı da cehaleti savunma savaşı olarak niteliyordu.³⁵

Doğu-Batı çatışmasında Ahmed Rıza Bey'in verdiği diğer bir örnek İspanya Müslümanlarının yok edilmesi süreciydi. Bu bir faciaydı ve şahane bir medeniyet, milyonlarca kitap, Ortaçağın en gelişmiş ve güzel kentleri Hristiyan Avrupa'nın *kutsiyet düşmanlığının* ateşinde yok edilmişti.³⁶

Ahmed Rıza Bey eserinde Chateaubriand'a³⁷ atıf yaparak Fransız yazarın İslam medeniyetine dair olumsuz savlarının tersinden okumasını gerçekleştirmiştir. Yıkıcı olan Doğu medeniyeti değil aslında Batı medeniyetidir. Hatta Hristiyanlığın çöküşünün temellerinin Haçlı Seferleri devrinde aranması gerektiğini vurgulayan Ahmed Rıza Bey'e göre Batı teoride ahlaka dair çok şey üretse de iş eyleme geldiğinde yıkıcı ve organize şiddete dayalı bir medeniyet yaratmıştır.

Çalışmasının Müslüman Medeniyeti adlı kısmına Ernst Renan'ın eleştirisi ile başlayan Ahmed Rıza Bey'e göre Batılılar, İslam medeniyetinin üretimini önemsizleştiriyordu ve Arap diline indirgenmiş bir anlayışı savunuyordu. İran, Arap, Hint, Türk birçok milletin eseri olan İslam medeniyeti *Arap medeniyeti* ile eşitlenemezdi. Bu nedenle Ahmed Rıza Bey kitabında *geniş anlamda* bir İslam medeniyeti tanımlamıştı. Doğu medeniyetinin düşünsel ve dinsel dilinin Arapça olması İslam medeniyetini Araplara mahsus hale getirmezdi. Bu meyanda Renan'ın indirgemeci anlayışı benimsendiğinde Batı

³⁵ A.g.e., s.93.

³⁶ A.g.e., s.110.

³⁷ François Rene de Chateaubriand (1768-1848), 1806-1807 yılları arasında, Paris'ten başlayarak Kudüs, Mora, Yunanistan, Ege Adaları, İzmir, İstanbul'u kapsayan uzun bir seyahate çıkmıştır. Bu yolculuğuna dair yazdığı seyahatnamesi Osmanlıya, Müslümanlara ve İslamiyet dinine yönelik ağır eleştiriler içermektedir. Seyahatnamesinde Müslümanların Doğu'yu yıkıma uğrattığını iddia etmektedir. İlgili çalışma için bkz: Chateaubriand, *Paris-Kudüs Yolculuğu I-II-III*, Çeviren: Oğuz Peltek, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınevi, Ankara, 1949.

medeniyetinin de Latin medeniyeti olması gerektiği eleştirisi yapılabilirdi. İslam medeniyetinin keşiflerini, Batılı yazarlardan yaptığı alıntılarla sergilemeye çalışan Ahmed Rıza Bey'e göre *ilmin vatanı olamazdı* ve tek başına Hristiyan biliminden ya da Müslüman biliminden söz edilemezdi.³⁸ Ortaçağ'da Müslümanların bilime büyük katkıları olmuştu. İslam'dan neşet eden dört faktörün bu hususta büyük önemi vardı. Birincisi, İslam dini geçmişe hürmet ediyordu ve ona dikkatle yöneliyordu. İslam geçmişin birikimini asla yadsımamaktaydı. İkincisi, her Müslüman'ın Kur'an'ı öğrenme ve bilme zorunluluğu sayesinde Müslümanlar Kur'an öğrendikçe dillerini geliştiriyorlardı. Ayrıca Kur'an bir siyaset ve medeni hukuk kitabıydı ve ilmi teşvik etmekteydi. Üçüncüsü, İslam kategorik olarak ruhban sınıfına izin vermiyordu. Dördüncüsü de İslami doktrinin temelini müsamaha³⁹ oluşturuyordu.⁴⁰ Dolayısıyla İslam medeniyeti geçmişte olduğu gibi şimdi de bilime katkı yapabiliirdi.

Kitabının *İslam'ın Rönesansı* adlı kısmında Ahmed Rıza Bey Müslümanların entelektüel gelişmişliğini ele alıyordu. Ona göre, Müslümanlar Rönesans oluşturabilecek alt yapıya sahiptiler. Mimari, edebiyat, müzik, resim gibi alanlardaki gelişmişlik ve Antik Yunan'a ait felsefe eserlerinin tercümesi hareketi bunu kanıtlamaktaydı. Ancak Batı, Haçlı seferlerini düzenleyerek ve Endülüs'ü yok ederek İslam dünyasında Rönesans gerçekleşmesi ihtimalini ortadan kaldırmıştı.⁴¹ Buna ek olarak İslam'ın felsefi konumlanmasını rasyonalist olarak savlayan Ahmed Rıza Bey, İslam medeniyetinin hayata dönük, deneyden çıkan bilgiler ürettiğini ve bu konuda Türklerin çok başarılı olduğunu vurguluyordu. Ayrıca Auguste Comte'un pozitif ilimlerin Avrupa'ya Araplar sayesinde girdiği tespitini de hatırlatıyordu. İslam medeniyeti; tıp,

³⁸ Remzi Demir, *Philosophia Ottomanica*, Cilt III, Lotus Yayınları, Ankara, 2007, s.198.

³⁹ Bu müsamahanın uzun vadede Osmanlı için Rum ve Ermeni meseleleri sorun yarattığını da belirten Ahmed Rıza Bey müsamahasız yapı olsaydı her iki meselenin de çok eski tarihlerde zorla din değiştirme veya toptan imha suretiyle halledilebileceğini belirtmektedir. Ahmed Rıza Bey'in amacı burada geçmişin bir eleştirisi değildir. Batı'nın müsamahasızlığını sergilemektedir. Bu bağlamda İspanya Müslümanlarının, Afrika, Amerika ve Avustralya yerlilerinin akıbetini hatırlatarak Batı'nın yıkıcılığını ve organize şiddete dayalı medeniyetini kendince resmetmektedir.

⁴⁰ Ahmet Rıza Bey, *Batının Politik...*, s.139-144.

⁴¹ A.g.e., s.148-153.

kimya, astronomi, coğrafya, matematik ve geometri alanlarında başarılı eserler ortaya koyarken Avrupa bunlardan bihaberdi.⁴²

Kitabının *Çöküş ve Sebepleri* adlı kısmında Ahmed Rıza Bey İslam medeniyetinin sorunları üzerinde durmuştur. Günümüzde İslam medeniyetinde entelektüel gelişimin olmamasının nedenlerini sorgulamaktadır. Ona göre, ilk olarak İslam medeniyeti, Endülüs örneğinde olduğu gibi, Batılılarca bilinçli bir şekilde yok edilmişti. İkinci olarak İslam'ın kendi içinden kaynaklanan sorunlar da uzun erimde İslam'ın çöküşüne zemin hazırlamıştı. Sünnilik ve Şiilik gibi itikadi bölünmeler buna örnekti. Üçüncü olarak Kur'an'ın ruhuna aykırı bir biçimde Allah ile kul arasına giren ruhban sınıfın ortaya çıkması İslam'ın vazettiği gerçekleri gölgelemişti.⁴³ Ahmed Rıza Bey'in sofular olarak nitelediği gruplar müsamahasız bir din anlayışının doğmasına sebep olmuşlardı. Dolayısıyla ilim ve tahsilin önüne set çeken bir din anlayışı ortaya çıkmıştı. Ulema sınıfı da bu düşünceyle hareket etmiş ve hükümdarların despotik eğilimlerinin yanında yer almıştı ve bunun neticesinde despotizmin önü açılmıştı. Zaten Ahmed Rıza Bey'e göre süreç içinde hükümdarlar ve ulema sınıfı halkın cahil bırakılması konusunda uzlaşmıştı. Hristiyanlığın yaşadığı süreç İslam açısından da gerçekleşmiştir.⁴⁴ Sonuçta İslam toplumları müsamahasız, ahlaksız ve korkak yapıya doğru evrilmiştir. Ancak suç Kur'an'ın değildir, sofuların ve ulemanındır. İslam açısından hâl böyleyken Ahmed Rıza Bey Avrupa'nın önemli bir tarihsel gerçekliği gizlediğini savlamaktadır. Batı medeniyetinin Doğu'dan aldıklarını gizlemesi, Doğu'nun kökenlerini yadsıması *Batı'nın Politik Ahlaksızlığı'nın* tepe noktasıdır. Müslümanların Sicilya'da kurdukları medeniyet veya Endülüs'teki yüksek kültür ve medeniyet Avrupa'ya bir şekilde tesir etmişti.⁴⁵ Yani, Rönesans'ın İtalya'da başlaması tesadüf değildi. Çünkü İtalya'nın Doğu ile yoğun bir ilişkisi vardı. Diğer taraftan Avrupa'da aklı uyandıran ise Haçlı Seferleri sonucunda Doğu'nun ilmini görmeleri ile başlamıştı. Haçlılar İslam ülkelerine geldiklerinde yüksek bir medeniyetle karşılaşmışlardı. Papalık, Avrupalıları savaşmak için organize etse de Batılıların Doğu'da ilimle karşılaşmasının beklenmedik sonuçları olmuştu.⁴⁶ Haçlı

⁴² A.g.e., s.155-170.

⁴³ A.g.e., s.176-178.

⁴⁴ A.g.e., s.178.

⁴⁵ A.g.e., s.182-186.

⁴⁶ A.g.e., s.188-190.

seferlerinin ardından tercüme faaliyetlerinin artması normaldi. Batı astronomi, tıp, güzel sanatlar, ziraat, sanayi gibi birçok konuda temel bilgileri Müslüman âlimlerin eserlerinden öğrenmişlerdi. Batı, Endülüs medeniyetini yıktığı, İslam âlimlerinin eserlerinin tesirlerini yadsıdığı için özür dilemeliydi.

Öte yandan Ahmed Rıza Bey, Doğu'nun geçmişle kıyaslandığında ortaya yeni bir şeyler koyamamasından dolayı muzdariptir. Durmadan geçmişle övünmenin de yanlış olduğunu belirtmektedir. *Zaten solmuş ve tesirini yitirmiş bir medeniyetle övünmek bir milleti ancak tepkici yapmaya yarar*⁴⁷ ifadesi onun medeniyetlerin tekâmülüne ne kadar inandığının da göstergesidir. Bununla beraber Doğu'nun kalkınmasının Herbert Spencer'in *Mümkün olduğu kadar Amerikalıları ve Avrupalıları kendilerinden uzak tutmaları, ... ve bilhassa bütün şiddetleriyle, Avrupa'nın sivil ve askeri etkilerinden olabildiğince kaçınmaları* yaklaşımıyla mümkün olabileceğini düşünmektedir.⁴⁸

Özetle, Ahmed Rıza Bey, modernleşme çizgisinde, Ortaçağ'dan itibaren Doğu-Batı ilişkilerini düşünsel-kültürel, tarihsel-politik bağlamlarda incelemiştir. Burada "çatışma teorisine dayalı medeniyetler ilişkisi" kurgulamıştır. Doğu-Batı ilişkisinin çatışma boyutunun çok uzun zaman din eksenini üzerinde yürüdüğünü ve 20. yüzyılda da Ortaçağ zihniyetinden beslenen bir çatışmanın var olduğunu savlamış, Batı'nın "çatışmacı bağnazlığını" ön plana çıkarmıştır.

3. Medeniyetler Çatışması

Ahmed Rıza Bey çöken bir imparatorluğun aydını olarak özü ülkesini kurtarmak olan fikirlerini inşa etmeye çalışırken hem hayatında hem de düşünce dünyasında savrulmalar yaşamıştı. Mesela, I. Dünya Savaşı'na tanık olmuştu. Vatanı ellerinden kayıp giden ve hem gerçek manası ile bir *Kurtuluş Savaşı* veren hem de yokluklarla yeni bir ülke inşa eden neslin üyesiydi. İşte bu çalkantılı dönemin bir bakiyesi olarak Batı'ya karşı Doğu'nun savunmasını yaptı. Ahmed Rıza Bey'in mezkûr tezinden yaklaşık 70 yıl sonra bir başka *Medeniyetler Çatışması* tezi Batı'dan Amerika Birleşik Devletleri'nden geldi. 1993 yılında *Foreign Affairs* dergisi Harvard Üniversitesi siyaset bilimleri profesörü Samuel P. Huntington'un, *Medeniyetler Çatışması* adlı makalesini

⁴⁷ A.g.e., s.222.

⁴⁸ Malkoç, a.g.e. s.148.

neşretti. Anılan makale, farklı medeniyetlere bölünmüş dünyada çatışmaların ana sebebinin din ve kültür katmanlarından doğacağını savlıyordu. Ardından makalesinin gördüğü yoğun ilgi üzerine Huntington tezlerini detaylandırdı ve 1996 yılında *Medeniyetler Çatışması ve Dünya Düzeninin Yeniden Kurulması* adıyla kitaplaştırdı.

Samuel P. Huntington iki savaş arası dönemde, Avrupa'daki barış ve güvenlik sisteminin dağılmaya başladığı yıllarda (1927) doğmuş, Soğuk Savaş Dönemini görmüş, Amerikan hegemonyasının yükselişi, iştirilmiş liberalizm ve Keynesyen dönemi, Vietnam Savaşı ve Amerikan hegemonyasının gerileyişi ardından küreselleşme ve neo-liberalizmin güçlenmesi ile Sovyetler Birliği'nin çöküşüne tanık olmuştu. Onun yaşam hikâyesinde dünya düzeni ikinci kez değişmişti. Doğu Bloku içten içe çözülürken bir başka ABD'li akademisyen Francis Fukuyama ise *Tarihin Sonu*'nun geldiğini iddia ediyordu. İnsanoğlunun siyasi, iktisadi ve beşerî tekâmülünde liberal düzen varılacak son hedefti. Bu tartışmaya Samuel P. Huntington farklı bir bağlamdan katıldı. Ona göre tarih akmaya devam ediyordu ve çatışmanın sonu yoktu. Bloklar arası çatışma medeniyetler arası çatışmaya dönüşmüştü.⁴⁹ Huntington'a göre medeniyetlerin çatışmasının temel bazı sebepleri vardı:

“(1) Medeniyetler arasındaki farklılıklar sadece hakiki değil, esaslıdır. Tarih, dil, kültür, gelenek en önemlisi de dinleri farklıdır. (2) Dünya gittikçe küçülmektedir ve farklı medeniyetlerin insanları arasında etkileşimler gittikçe artmaktadır. Bu artan etkileşimler, medeniyet şuurunu ve medeniyetlerin kendi bünyelerindeki müşterekliklerin yanı sıra medeniyetler arasındaki ayrılıkların fark edilmesini kuvvetlendirmektedir. (3) Dünya genelindeki sosyal değişme ve ekonomik modernleşme süreci insanları mahalli kimliklerinden kopartmaktadır. Bu aynı zamanda bir kimlik kaynağı olarak millî devletin zayıflamasına neden olmaktadır. Bunda dinin çok büyük etkisi vardır. Köktencilik tüm dinler için geçerli olmak üzere genç tahsilli, orta sınıfları sarmalamaktadır. (4) Batı'nın kudretinin zirvesinde olması, Batılı olmayan medeniyetler arasında ecdat fenomenine dönüşü ortaya çıkarmaktadır. (5) Siyasi ve ekonomik olanlara nisbetle daha az değişme gösteren kültürel hususiyetlerin uyuşma ve ayrışmaları da bu yüzden onlara göre daha kolaydır. Eski Sovyetler Birliğinde komünistler demokrat, fakirler zengin olabildiler. Fakat Ruslar

⁴⁹ Samuel P. Huntington, “The Clash of Civilizations”, *Foreign Affairs*, Summer 1993, s.3.

Ahmed Rıza Bey'in Batı Merkezli Dünya Sistemine Dair Eleştirisi ve Samuel P. Huntington'un Medeniyetler Çatışması Tezine Karşı Verilebilecek Yanıtlar

Estonyalı, Ermeniler Azeri olamadılar. “Sen hangi taraftansın ?” sorusu cevaplanabilir. Ancak “Sen nesin?” sorusunun cevabı bellidir ve bazen sıcak bölgelerde bu cevabın karşılığı kafaya sıkılacak bir kurşun olabilmektedir. Bir insan iki ayrı ülkenin vatandaşı olabilir, ama yarı Müslüman, yarı Katolik olması mümkün değildir. (6) Bölgesel ticaret oranlarının artmakta oluşu, başarısı nisbetinde medeniyet şuurunu teşvik edecektir. Avrupa Birliği, Avrupa Kültürü ve Batı Hristiyanlığı temelinde, NAFTA; Kanada, Amerika, Meksika kültürlerinin mevcut bileşimine dayanmaktadır.”⁵⁰

Huntington'un tezinin temel sorunsalı Batı'nın gücünün giderek azalmasıdır. Esas mesele ise Konfüçyüsçü ve İslami toplumların Batı karşısında güçlenmek amacıyla ekonomik ve askerî güçlerini genişletmeye çalışmalarıdır.⁵¹ Bu bağlamda artık uluslararası politikayı Batı ve Batı-dışı arasındaki ilişkiler şekillendirecektir. Huntington üzerindeki medeniyetleri kabaca Batı ve Batı-dışı olarak tasnif etti. Batı-dışı ise (1) Sinik⁵²: Çin, Güneydoğu Asya, Kore, (2) Japon, (3) Hindu, (4) İslam, (5) Latin Amerika, (6) Afrika medeniyetlerinden müteşekkildir.

Huntington'a göre Batı medeniyeti “Batı Hristiyanlığı”⁵³ özünde ortaya çıkmıştır. Tarihî, coğrafi ve kültürel çerçevesinin dışına taşar bir şekilde günümüzde Avrupa-Amerika ya da Kuzey Atlantik medeniyeti olarak tanımlanmaktadır.⁵⁴ Bunun yanında Huntington'un anlayışında Batı medeniyeti, özünde, evrensel bir model olarak görülmemelidir. Batı sözcüğünün “Batılılaşma” kavramının doğmasına neden olması bu kategorik yanlışa sebebiyet vermiştir. Son tahlilde Batılılaşma ve modernleşme kavramlarının aynı anlama geldiğine dair yanlış bilinç de buradan kaynaklanmıştır.⁵⁵

⁵⁰ A.g.e., s.6-8.

⁵¹ Samuel P. Huntington, *Medeniyetler Çatışması ve Yeni Dünya Düzeninin Yeniden Kurulması*, Çevirenler: Mehmet Turhan, Cem Soydemir, Okuyan Us Yayınları, 14. Basım, İstanbul, 2015.

⁵² Huntington 1993 yılında yayımlanan makalesinde Konfüçyüsçü medeniyet olarak adlandırmıştır. Kitapta ise bu adlandırmanın eksik kaldığını belirtmiştir.

⁵³ Huntington'un Batı Hristiyanlığı anlayışı Katolik-Protestan anlayışından süzülerek Batı Avrupa'yı oluşturan ve ABD'yi değerler bağlamında değerlendirilebilir. Ortodoksluk bu tanımın içinde değildir. Zaten Slav-Ortodoks aksı onun için Batı içinde ikincil bir konumdadır.

⁵⁴ Huntington, *Medeniyetler Çatışması ve Yeni Dünya...*, s.56.

⁵⁵ A.g.e., s.57.

Medeniyetler arası ilişkileri tarihsel düzlemde ele aldıktan sonra Huntington “Medeniyetler Çatışması” tezinin temel argümanını, *Batı Medeniyeti* ile *İslam Medeniyeti* arasında gerçekleşeceğini öngördüğü kültürel ve dinsel çatışmaya dayandırır. Her ne kadar Huntington, yekpare bir medeniyetten söz edilemeyeceğini vurgulasa da çatışmanın iki temel aktörü olarak Batı ve İslam’ı gösterir.

Medeniyetler Çatışması tezinin odak noktalarından bir diğerini ise *bölünmüş ülkeler: medeniyet değiştirme çabalarının başarısızlığı* oluşturmaktadır. Rusya, Meksika ve Türkiye; Huntington açısından bölünmüş ülkelerdir. İlgili bölümün ana inceleme konusunu Türkiye ve Mustafa Kemal Atatürk önderliğindeki Türk Modernleşmesi’nin eleştirisi oluşturmaktadır.

Huntington’a göre Kemalizm, topluma Batılı değerleri *dayatmış* ve bunun sonucunda ne İslam ne de Avrupa (Batı) medeniyetine ait olmayan bir devlet ortaya çıkmıştır. Kemalizmi, 1920’lerde ve 1930’larda, Batı medeniyetiyle uyumsuz olduğu varsayımıyla Anadolu halkının kültürünü yok etmeye odaklanan ve ithal edilen bir kültürü bütün halka dayatmayı esas alan bir anlayış biçiminde nitelendiren Huntington, Türkiye’nin Soğuk Savaş Döneminde NATO ve Batı ile müttefiklik ilişkilerini ise *döneme özgü* bir durum olarak değerlendirmektedir. Avrupalıların Türkiye’yi Avrupa Birliği’nin kapısında bekletmesinin de bunu kanıtladığını söyleyen Huntington’a göre Türkiye İslam ve Batı medeniyetleri arasında sıkışmış dolayısıyla bölünmüş bir ülkedir. Türkiye gelecekte varlığını sürdürmek istiyorsa Huntington kendince çözümü bulmuştur. Türkiye Avrupalı olma hevesini bir kenara bırakmalıdır. Türkiye Avrupa’dan koparsa İslâm dünyasının lideri olabilir. Diğer taraftan Sovyetler Birliği’nin dağılması ile Cumhurbaşkanı Turgut Özal ve diğer Türk liderlerin “Türki”⁵⁶ halklardan oluşan bir topluluk oluşturma vizyonunu benimsediğini ve Türkiye’nin *Adriyatik’ten Çin Seddine* uzanan *dış Türkler* ile ilişkilerini güçlendirmek için büyük çaba harcadığının da altını çizmektedir.⁵⁷ Bu meyanda Türk karar alıcıların Türkiye’nin Doğu ile Batı arasında kendisini

⁵⁶ Bu ifade Huntington’a aittir. Kavramsal düzeyde Türkî, Türki ve Türk tartışması henüz sonlanmış değildir. Buna ek olarak dilden başlayarak kimlik kavramsallaştırmasına Türkiyeli dayatması da yapılmaktadır. Türk dışındaki kavramlar onu benimseyenin siyasi veya ideolojik anlayışı ile yüklüdür. Türk düşüncesi ve Türk dili açısından bu kargaşanın giderilmesinin gerekli olduğu kanaatindeyim.

⁵⁷ A.g.e., s.209-210.

köprü olarak konumlamasına dair söylemlerinin yanıltıcı olduğunu savlayan Huntington mezkûr söylemin Türkiye'nin bölünmüş ülke olduğunun yumuşak bir dille kabulü anlamına geldiğini de belirtmektedir.⁵⁸ Huntington Türkiye tahlilini şu şekilde tamamlamaktadır:

“[Türkiye] kendine yabancı olduğu gerekçesiyle laikliği kaldırıp, kendi medeniyet kümesinde bir parya konumundan çıkarak bu medeniyetin lideri haline gelebilir. Güney Afrika, Hristiyanlıkta Batı'nın iyi ve kötü yanlarını ve ırk ayrımcılığını yaşayıp gördükten sonra, Afrika'ya liderlik etme vasfını özellikle kazandı. Laiklik ve demokraside Batı'nın iyi ve kötü yanlarını yaşayıp görmüş olan Türkiye de en az onun kadar, İslam'a liderlik etme vasfını kazanmış olabilir. Ama bunu yapabilmek için Atatürk'ün mirasını, Rusya'nın Lenin'in mirasını reddedişinden daha eksiksiz bir şekilde reddetmek zorunda kalacaktır. Böyle bir hamle aynı zamanda, Atatürk kalibresinde bir lideri, Türkiye'yi bölünmüş ülke olmaktan çıkarıp, çekirdek bir devlet haline getirmek için gerekli siyasal ve dinsel meşruluğu kendisinde toplamış olan bir lideri gerektirir.”⁵⁹

Huntington, Türkiye'yi Batı içindeki yerini bir yanlışlık, Batılılaşma çabalarını yanılsama ve en önemlisi laikliği⁶⁰ reddedilmesi gereken bir kategori olarak görmektedir.

Sonuç Yerine: Samuel Huntington'un Tezlerine Ahmed Rıza Bey'den Cevaplar

Samuel P. Huntington çalışmalarında yeknesaklaştırılmış medeniyetler tasavvur etmiştir. Ancak, Batı-İslam çatışması bağlamında kurduğu tezinin zayıf

⁵⁸ A.g.e., s.215.

⁵⁹ A.g.e., s.264.

⁶⁰ Şükrü Hanioglu, Huntington'un Türkiye'nin laikliği ile ilgili tezlerini kendince yumuşatarak laik-seküler çevreye Huntington'un mezkûr anlayışının tersinden bir okuma yaparak *Müslüman toplumlarda dindarlık ne kadar azalırsa demokrasi o kadar güçlenir* şeklinde bir tez geliştirmenin de hatalı olduğunu iddia etmektedir. Ancak, Hanioglu'na göre Türkiye'de bu yaklaşım açık ya da örtülü biçimde benimsenmiştir. Lâiklik söz konusu amaca ulaşmanın aracı haline getirilmiştir. Bu bağlamda laik çevrelerin Türkiye tasarımıında “dindarlığın” seküler ve modern demokratik bir toplumda “olmaması” gereken bir kimlik şeklinde kavramsallaştırılmasına neden olmuştur. Türkiye bunlardan ötürü büyük sorunlar yaşamıştır. Bkz: Şükrü Hanioglu, “İslam ve Demokrasi”, *Sabah Gazetesi*, 05.01.2014, <https://www.sabah.com.tr/yazarlar/hanioglu/2014/01/05/islam-ve-demokrasi>, Erişim tarihi: 23.11.2024.

noktasını Türkiye oluşturduğu için Türk modernleşmesini ve Atatürk devrimlerini ağır bir şekilde eleştirmiştir. Çünkü Türkiye, onun Batı ve İslam algısında kurguladığı *ideal tiplerin* dışındadır. Ahmed Rıza Bey'in *Batı'nın Politik Ahlaksızlığı* eserinde ifade ettiği Batı'nın Doğu'yu ötekileştirmesi ve Doğu'nun tarihsel bağlamdaki yerini yadsıması bir bakıma Huntington'un Türkiye'ye yönelen savlarında yeniden ortaya çıkmaktadır. İlk olarak Huntington, Türkiye'nin Batılılaşma serüvenini doğrudan 1920'li yıllardan başlatmıştır. 18. yüzyılda başlayan ve 19. yüzyılda gelişen Batılılaşma hareketlerini ve *yeni epistemik* dönüşümü yok saymaktadır ki bu ciddi indirgemeciliktir. İkinci olarak Ahmed Rıza Bey'in eserinde eleştirdiği Batı'nın Türklere ve Türkiye'ye Sevr zihniyeti ile reva gördüğü dışlayıcı, müsamahasız ve ahlaksız yaklaşımın izdüşümü Huntington'un Türkiye'yi konumladığı bölünmüş devlet anlayışıdır. Söz konusu kavramsallaştırma özünde *medeniyet-dışı* ya da daha doğru ifade ile *tarih-dışı* olma halidir. Yani Huntington'un tasavvurunda Türkiye tarih-dışında kalmıştır. Yeri yurdu belli değildir. Bu belirsizliğin temeli ise Türkiye'nin laikliğinden kaynaklanmaktadır. Laiklik Türkiye'yi bölünmüş ve kararsız bir duruma sokmaktadır. Bu tahliliyle Huntington Doğu'da (onun tabiriyle İslam medeniyeti içinde) laikliğin yeri olmadığı sonucuna ulaşmaya çalışmaktadır. Dolayısıyla laik olmayan bir Türkiye Batılılaşmaktan vazgeçecektir. Bu sayede Batı ve İslam medeniyetleri arasında kültürel ve coğrafi sınırlar kesin bir şekilde çizilebilecektir. Zaten Türkiye'nin kendine özgü durumunu yadsımasının da temel nedeni burada aranmalıdır. Bu bağlamda Ahmed Rıza Bey'in *Doğu'nun aydınlık kafaları Türk meselesini gönüllerinin isteğince halletmeye çalışanların zihniyeti hakkında çok elem verici tespitler yapmaktadır* tahlili geçerliliğini hâlen korumaktadır.

**Finansal Destek ve Teşekkür /
Grant Support and
Acknowledgement**

Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir. /
The author declared that this study has received no financial support.

Çıkar Çatışması / Conflict of Interest	Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir. / The author has no conflict of interest to declare.
---	--

KAYNAKÇA

Kitaplar ve Makaleler

Ahmet Rıza Bey, *Batının Politik Ahlâksızlığı*, Çeviren: Ergun Göze, Boğaziçi Yayınları, İstanbul, 2015.

AKŞİN, Sina, *Kısa Türkiye Tarihi*, 15. Basım, İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2018.

BERKES, Niyazi, *200 Yıldır Neden Bocalıyoruz*, Cilt I, Yenigün Haber Ajansı Basın ve Yayıncılık, İstanbul 1997.

DEMİR, Remzi, *Philosophia Ottomanica*, Cilt III, Lotus Yayınları, Ankara, 2007.

CHAUTEUBRIAND, *Paris-Kudüs Yolculuğu I-II-III*, Çeviren: Oğuz Peltek, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınevi, Ankara, 1949.

EBUZZİYA, Ziyad, "Ahmed Rızâ", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, <https://islamansiklopedisi.org.tr/ahmed-riza>, Erişim tarihi: 23.11.2024.

FULLER, Graham E., *Yeni Türkiye Cumhuriyeti*, Çeviren: Mustafa Acar, Timaş Yayınları, İstanbul, 2008.

HANİOĞLU, Şükrü, "İslam ve Demokrasi", *Sabah Gazetesi*, 05.01.2014,

<https://www.sabah.com.tr/yazarlar/hanioglu/2014/01/05/islam-ve-demokrasi>, Erişim tarihi: 23.11.2024.

HUNTINGTON, Samuel P., "The Clash of Civilizations", *Foreign Affairs*, Summer 1993, ss.3-27.

HUNTINGTON, Samuel P., *Medeniyetler Çatışması ve Yeni Dünya Düzeninin Yeniden Kurulması*, Çevirenler: Mehmet Turhan, Cem Soydemir, Okuyan Us Yayınları, 14. Basım, İstanbul, 2015.

KABAKÇI, Enes, “Bir Yeniden Yorumlama Örneği: Ahmed Rıza'nın ‘pozitivizm’i,” *Sosyoloji Dergisi*, Dizi 3, Sayı 28, 2014/1, ss.27-58.

LEWİS, Bernard, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, Çeviren: Babür Turna, Arkadaş Yayınları, Ankara, 2014.

MALKOÇ, Eminalp, “Doğu-Batı Ekseninde Bir Osmanlı Aydını: Ahmet Rıza, Yaşamı ve Düşünce Dünyası”, *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları-İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Dergisi*, Cilt 6, Sayı 11, 2010, ss.92-163.

MARDİN, Şerif, *Jön Türklerin Siyasî Fikirleri 1895-1908*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2002.

ÖZKAN, Kenan, “Türk Modernleşmesinde Pozitivizmin Bilim Algısı”, *Belgi*, Sayı 7, Kış 2014, ss. 923-951.

ŞEHİSUVAROĞLU, Haluk, *Cumhuriyet Gazetesi*, 27.01. 1950.

İnternet Kaynakları

<https://islamansiklopedisi.org.tr/mesveret--gazete>, Erişim tarihi, 23.11.2024.

<https://clubgeologiqueidf.fr/wp-content/gallery/grignon-cartes-postales-anciennes/grignon-les-grands-laboratoires.jpg>. Erişim tarihi: 23.11.2024.

https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/1/17/Paris_1889_plakat.jpg, Erişim tarihi: 23.11.2024.

Extended Abstract

The problematique of the Eastern and Western differentiation is frequently analyzed in the International Relations discipline. In the history of Turkish thought, Ahmet Rıza Bey's “The Political Immorality of the West” stands out. In this work, he analyzed the West's exclusionary perspective towards the East and the construction of Western civilization through violence. He presented the Crusades and the destruction of Andalusia as exemplary cases. Ahmet Rıza Bey's work addressed the issue from a different perspective long before Samuel P. Huntington's "Clash of Civilizations." Ahmet Rıza Bey explained international relations as the violent expansionism and transformation

of the West, which Huntington interpreted as Western subjectivation. With this model, he is a seminal figure in the history of Turkish thought as well as in Türkiye-centered analyses of international relations.

Samuel P. Huntington's thesis on the clash of civilizations has been discussed within the discipline of International Relations since its inception. Huntington, who provided explanations and predictions about the nature of the post-Cold War international system at the theoretical level, placed the phenomenon of civilization at the level of analysis. He classified civilizations according to historical, religious, and/or sectarian contexts. This thesis is debated in Türkiye and around the world. The clash of civilizations is widely studied in the literature on international relations, the history of civilizations, and political science. However, Huntington's thesis has attracted attention due to security-related events in the destabilized international system after the Cold War. The main problem of Huntington's thesis is the declining power of the West. The primary issue is that Confucian and Islamic societies seek to expand their economic and military power to become stronger against the West. In this context, international politics will be shaped by the relations between the Western and the non-Western. Huntington roughly divides civilizations into Western and non-Western. The non-Western civilizations are: (1) Sinic: Chinese, Southeast Asian, Korean; (2) Japanese; (3) Hindu; (4) Islamic; (5) Latin American; and (6) African. According to Huntington, Western civilization emerged from the essence of "Western Christianity." Today, it is defined as the Euro-American or North Atlantic civilization, extending beyond its historical, geographical, and cultural framework.

Moreover, according to Huntington, Western civilization should not be seen as a universal model. It is this categorical error that has given rise to the concept of "Westernization." Ultimately, it has also led to the misconception that the concepts of Westernization and modernization are synonymous. After discussing the relations between civilizations from a historical perspective, Huntington bases the main argument of his "clash of civilizations" thesis on the cultural and religious clash between Western civilization and Islamic civilization. Although Huntington emphasizes that one cannot speak of a monolithic civilization, he points to the West and Islam as the two main actors in the conflict. Another focus of the clash of civilizations thesis is divided

countries: the failure of efforts to change civilizations. Russia, Mexico, and Türkiye are divided countries in Huntington's standpoint. The primary subject of his view is Türkiye and the critique of Turkish modernization under the leadership of Mustafa Kemal Atatürk. Türkiye occupies an important place in the clash of civilizations thesis and theoretical approach. Describing Türkiye as a divided and unstable country, Huntington states that Türkiye is not where it should be in the classification of civilizations. In this context, he argues that the foundation of the Turkish state was based on a flawed philosophical premise. Huntington sees Türkiye's place in the Western civilization as a mistake, its Westernization efforts as an illusion, and, most importantly, secularism as a category that should be rejected. In his work, Samuel P. Huntington envisioned unified civilizations. However, he strongly criticized Turkish modernization and Atatürk's revolutions because Türkiye is the weak point of his thesis, which he constructed in the context of the West-Islam conflict. Türkiye is outside the ideal types he constructed in his perception of the West and Islam. In a way, the West's marginalization of the East and denial of the East's place in the historical context, as expressed by Ahmed Rıza Bey in "The Political Immorality of the West" reappears in Huntington's arguments against Türkiye. Huntington starts Türkiye's Westernization adventure directly from the 1920s, ignoring the Westernization movements that began in the 18th century and developed in the 19th century, as well as the new epistemic transformation—an oversight that constitutes serious reductionism. In conclusion, the theses of Ahmet Rıza Bey offer a rich and fertile groundwork for the development of Turkish and Türkiye-centered International Relations analyses.

TANZİMAT VE ERKEN CUMHURİYET DÖNEMİ SOSYAL YAPISI BAĞLAMINDA SPOR, SİYASET VE DEVLET İLİŞKİSİNİN İNCELENMESİ

*Examining The Relationship Between Sports, Politics and the
State in the Context of the Social Structure of the Tanzimat and
Early Republican Periods*

Tuğba METİN AÇER*

Özet

Spor, toplumsal ve gündelik yaşamı şekillendiren, örüntülenmiş davranış tarzları temelinde birey ve toplumun ihtiyaçlarını (sağlık, eğlence, iletişim, boş zaman etkinliği, haz vb.) sağlayan bir toplumsal kurumdur. Dolayısıyla sosyolojik açıdan bakıldığında sporun birçok toplumsal işlevi bulunmaktadır. Toplumsal yapı ve kurum ilişkileri çerçevesinde bakıldığında ise bir toplumsal kurum olarak spor üzerinde, siyaset ve devlet kurumlarının düzenleyici ve yönlendirici etkisi bulunmaktadır. Bu çalışmada Osmanlı Devleti'nden günümüze sporun iktidar, siyaset ve devlet ile olan ilişkisi, tarihsel sürecin en önemli dönüşümlerinden modernleşme süreci bağlamında incelenmiştir. Alan yazını yöntemiyle ikincil kaynaklar kullanılarak yapılan bu nitel çalışmada amaç, genelleme yapmak ya da bir kurama ulaşmak değil, tarihsel kaynaklar ışığında sosyolojik bir analiz yapmaktır. Talcott Parsons'ın "Toplumsal Sistemler Kuramı" çerçevesinde Türkiye'de spor kurumunun işlevsel özellikleri, "yapı" ve "işlev" kavramları çerçevesinde değerlendirilmiştir. Tarihsel süreç araştırma modeli bağlamında yapılan bu çalışma sonucunda Tanzimat Dönemi ile başlayan modernleşme sürecinde spor kurumunun sosyal yapı ve değişim süreçleri odağında iki işlevsel özelliği olduğu söylenebilir. Buna

Makale Geliş Tarihi: 25.10.2024, Makale Kabul Tarihi: 17.12.2024

Araştırma Makalesi / Künye: METİN AÇER, Tuğba, "Tanzimat ve Erken Cumhuriyet Dönemi Sosyal Yapısı Bağlamında Spor, Siyaset ve Devlet İlişkisinin İncelenmesi", *Türkiye Araştırmaları Dergisi (TÜRKAD)*, C. 1, S. 2, Aralık 2024, s.49-77.

* Doç. Dr., Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü Kurumlar Sosyolojisi Anabilim Dalı, E-posta: tugba.metin@ibu.edu.tr ORCID: 0000-0001-9808-3999

göre spor olgusunun Batı'yla entegrasyon açısından araçsal bir özellik göstererek kurumsallaştığı ve çeşitlendiği, erken Cumhuriyet döneminde ise “sporda devletçilik” ilkesi çerçevesinde ulusal kimliğe ve toplumsal bütünleşmeye katkı sağlayan bir unsur olarak ön plana çıktığı görülmektedir. Her iki dönemin ortak özelliği ise iktidar sahibi devletin toplumsal yapıyı dönüştürmede spor kurumunu işlevsel olarak ele almasıdır.

Anahtar Kelimeler: Modernleşme, Türkiye, Devlet, Sosyal Yapı, Spor

Abstract

Sport is a social institution that shapes social and daily life and provides the needs of individuals and society (health, entertainment, communication, leisure time activity, pleasure, etc.) on the basis of patterned behavioral styles. Therefore, from a sociological perspective, sport has many social functions. Within the framework of social structure and institution relations, politics and state institutions have a regulatory and directive effect on sports as a social institution. In this study, the relationship of sports with power, politics and the state from the Ottoman Empire to the present day is examined in the context of the modernization process, one of the most important transformations of the historical process. The aim of this qualitative study, which was conducted by using secondary sources with the literature method, is not to generalize or to reach a theory, but to make a sociological analysis in the light of historical sources. Within the framework of Talcott Parsons' “Social Systems Theory”, the functional characteristics of the sports institution in Türkiye were evaluated within the framework of the concepts of “structure” and “function”. As a result of this study conducted in the context of the historical process research model, it can be said that in the modernization process that started with the Tanzimat Period, the institution of sport has two functional characteristics in the focus of social structure and change processes. Accordingly, it is seen that the phenomenon of sports was institutionalized and diversified by showing an instrumental feature in terms of integration with the West, and in the early Republican period, it came to the fore as an element that contributed to national identity and social integration within the framework of the principle of “statism in sports”. The common characteristic of both periods is that the state, which is in power, handled the institution of sports functionally in transforming the social structure.

Keywords: Modernization, Türkiye, State, Social Structure, Sports

Giriş

Toplumsal bir kurum olarak spor, bireylerin bedensel ihtiyaçlarının karşılanması yanı sıra toplumsal olarak bütünleşme ve uyumu sağlayan önemli bir kurumdur. Türk kültür tarihine bakıldığında spor önemli bir toplumsal faaliyet olarak ön plana çıkmaktadır. Hem bedenini sağlıklı, atik ve çevik olması amacı güdülmüş hem de savaşları kazanabilmek için önemli bir beden terbiyesi amacına hizmet etmiştir¹.

Toplumsal değişim sürecinde spor kurumu da değişim gösteren önemli alanlardan biri olmuştur. Bu değişimin kaynağı toplumdaki ekonomik, siyasi ve sosyal değişimler ile birlikte farklı boyutlara ulaşmaktadır. 1871 bunalımını ortaya çıkaran sermayenin tekelci biçimde örgütlenmesi ve aşırı üretim, buna bağlı ortaya çıkan boş zaman, teknolojinin hızla değişmesi spora karşı kitlesel bir ilgiye neden olmuştur. Bu süreçte profesyonel sporcu ve takımların Avrupa ve Amerika'daki fabrikalardan çıkmış olduğu görülmüş, ekonomik buhran sonrası seyir sporlarının potansiyelini kâra dönüştürmek için dev spor alanları inşa edilmiş ve spor araç gereçlerinin yapımı için bir sanayi kolu ortaya çıkmıştır².

Günümüzde kitleleri peşinden sürükleyen spor toplumsal, ekonomik ve siyasi boyutları olan bir toplumsal olgudur. Özellikle spor-siyaset ilişkisi gizli veya açık, doğrudan veya dolaylı bir biçimde ilişkisel bir özellik gösterirler³. Sert'e⁴ göre spor, siyaset, devlet arasındaki örüntülü yapı içindeki ilişkilerde bulundurulması gereken iki önemli nokta vardır:

1. Toplumsal yaşamın her kesitinde gizli veya açık bir biçimde devletin varlığı söz konusudur. Bu yüzden alınan kararlar siyasi bir içerik taşır.
2. Spor toplumsal yaşamın diğer alanlarından ayrı ve içinde yapıldığı ulusal ortamın özelliklerini olduğu gibi yansıtır.

¹ Ayhan Dever, *Spor Sosyolojisi*, Siyasal Kitabevi, Ankara 2015, s.39.

² Füsun Öztürk, *Toplumsal Boyutlarıyla Spor*, Bağırhan Yayınevi, Ankara 1998, s. 39.

³ Kurthan Fişek, *Devlet Politikası ve Toplumsal Yapıyla İlişkileri Açısından Türkiye'de ve Dünya'da Spor Yönetimi*, Bağırhan Yayınevi, Ankara 1998, s.87.

⁴ Mahmut Sert, *Gol Atan Galip: Futbola Sosyolojik Bir Bakış*, Bağlam Yayınları, İstanbul 2000, s. 106.

Türkiye’de sporun kurumsallaşması Tanzimat Dönemi’ne uzanan modernleşme süreciyle birlikte başlamış; toplumdaki ekonomik, siyasal ve ekonomik değişimlere bağlı olarak nitelik kazanmıştır. Tanzimat Dönemi’ne kadar askerî ve savunma amaçlı olarak spor işlevsel bir nitelik gösterirken, Tanzimat sonrasında Modernleşme hareketlerine uygun olarak Avrupa’ya entegre olma çabalarının sonucu olarak dönüşüm geçirmiştir. Bu çalışmada Türkiye’de tarihsel dönüşümün en önemli kırılma noktası olarak ele alınan modernleşme süreci bağlamında sporun toplumsal yapı ve işlev açısından nasıl bir dönüşüm geçirdiği ele alınmıştır. Literatür taraması yöntemi kullanılarak ikincil kaynaklardan elden bilgiler doğrultusunda Türkiye’de spor, devlet ve siyaset kurumunun toplumsal yapıyla ilişkisi tarihsel analiz yoluyla incelenmiştir. Bu çalışmada Türkiye’de Tanzimat Dönemi ile başlayan modernleşme sürecinde spor, siyaset ve devlet kurumlarının birbiriyle ilişkisi Talcott Parsons’ın sunduğu kuramsal perspektif bağlamında analiz edilmiştir. Bu açıdan öncelikle Parsons’ın sunduğu kuramsal çerçeve ilk başlık altında ele alınmıştır.

1. Kuramsal Çerçeve: Yapı ve İşlev Kavramları Çerçevesinde Talcott Parsons’ın Toplumsal Yapı İncelemesi

Toplumsal yapı kavramı sosyolojinin farklı kuramsal gelenekleri içerisinde sıklıkla yer alan kavramlardan biridir. Marshall⁵’ın ifadesiyle toplumsal yapı; “*toplumsal davranışlarda yinelenen kalıplar ya da, daha özgül kapsamda bir toplumsal sistemin veya toplumun farklı öğeleri arasındaki düzenli ilişkileri için esnek biçimde kullanılan bir terim.*”dir. Toplumsal yapıyı oluşturan unsurlar ise temel toplumsal kurumlar olan aile, din, siyaset, ekonomi, boş zamanı değerlendirme ve diğer yardımcı kurumlardır. Davranış örüntüleri temelinde yapılan bu kurumlar norm, değer, statü ve rolleri içermektedir. Bir toplumsal kurumun sosyal işlevini incelemek aynı zamanda söz konusu kurumun toplumun devamı için nasıl bir katkısı olduğunu da incelemek anlamına gelmektedir⁶. Bu minvalde gelişen işlevselci sosyoloji geleneğine göre toplumlar da insan bedeni gibi bir organizmadır. İnsan bedeninin sağlıklı olması

⁵ Gordon Marshall, *Sosyoloji Sözlüğü*, (çev. Osman Akinhay, Derya Kömürçü), Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara 1999, s.804.

⁶ Ali Esgin, *Anthony Giddens Sosyolojisi*, Anı Yayıncılık, Ankara 2008, s.90.

için nasıl ki organları arasında karşılıklı bağımlılık varsa, toplumların sağlıklı olabilmesi için karşılıklı olarak uyum içerisinde çalışan kurumlara ihtiyacı vardır⁷.

İşlevselci kuramsal gelenek içerisinde gelişen Yapısal-İşlevselci Kuram'ın öncü isimlerinden Parsons'ın toplumsal yapı analizinde, sistemin ihtiyaçlarını sağlayan işlevler sayesinde oluşan toplumsal düzenler merkezi önem taşır⁸. Parsons'ın yaklaşımında “Yapı” kavramı “birbirinin içine girmiş ve birbirinden bağımsız parçaların oluşturduğu bir sistem” olarak kavramsallaştırılmıştır⁹. Toplum farklı parçalardan oluşan bir sistem olarak tanımlayan Parsons, bu parçalardan her birinin bir işlevi yerine getirdiği görüşü çerçevesinde kuramını inşa eder. “İşlevsel zorunluluk” olarak nitelendirdiği uyum (U), amaca ulaşma (A), bütünleşme (B) ve gizlilik/kalıpların korunması (G) işlevleri bir sistemin varlığı devam ettirmesi için elzemdir¹⁰. Toplumsal sistemin söz konusu işlevlerini yerine getiren dört alt sistem vardır. Bunlar; Ekonomi Alt Sistemi, Politika Alt Sistemi, Kültürel Motivasyonel (gizil kalıp koruma) Alt sistemi, Bütünleşme Alt Sistemi¹¹. Parsons'ın çözümlemesine göre bir toplumsal sistemin çevreye uyum sağlaması için ihtiyacı karşılayacak yeterli kaynağa ihtiyacı vardır. Bunu sağlayacak alt sistem ekonomidir¹². Amaca ulaşma, toplumsal kararları uygulamanın aracı olan gücün kullanımına yönelik olarak öncelikleri belirlemedi¹³. Bunu sağlayan alt sistem ise Politika Alt Sistemi'dir. Bütünleşme işlevi ve bütünleşme alt sistemi eşgüdüm ve sistemin bütünüyle işlevini yerine getirebilmesi için sistemin bütün parçalarının birbiriyle uyumunu sağlamaya çalışır¹⁴. Gizlilik/kalıpların korunması işlevi ise belirlenen norm ve süregelen düzen uyarınca sistem içerisindeki eylemin sürekliliğinin nasıl tesis edileceği ile ilgilendir¹⁵. Kültürel Alt Sistem ile ilgili kurumlar ise aile,

⁷ Esgin, *Anthony Giddens Sosyolojisi*, s.90.

⁸ Malcolm Waters, *Modern Sosyoloji Kuramları*, Edt: Zafer Cirhinlioğlu, Gündoğan Yayınları, İstanbul 2008, s.170.

⁹ Margaret Poloma, *Çağdaş Sosyoloji Kuramları*, Çev. H. Erbaş, Gündoğan Yayınları, Ankara 1993, s.150.

¹⁰ George Ritzer, *Sosyoloji Kuramları*, (Çev. H. Hülür), De-Ki Yayınları. Ankara 2011, s.242.

¹¹ Waters, *Modern Sosyoloji Kuramları*, s.173-14.

¹² Ruth A. Wallace ve Alison Wolf, *Çağdaş Sosyoloji Kuramları: Klasik Geleneğin Genişlemesi*, Çev. Leyla Elburuz ve M. Rami Ayas, Doğu-Batı Yayınları, Ankara 2012, s.72.

¹³ Wallace ve Wolf, *Çağdaş Sosyoloji Kuramları: Klasik Geleneğin Genişlemesi*, s.72.

¹⁴ Poloma, *Çağdaş Sosyoloji Kuramları*, s.158.

¹⁵ Poloma, *Çağdaş Sosyoloji Kuramları*, s.158.

din, medya ve eğitimidir¹⁶. Toplumsallaşma süreçleri, törensel ve eğlencesel süreçler kültürel modelin istikrarı için önemli bir role sahiptir.

Sporu bir toplumsal kurum olarak tanımlayan Tezcan'a¹⁷ göre, spor hem toplumu etkilemekte hem de toplumdan etkilenmekte olup, toplumsal değişim olgusunun izlenebileceği önemli alanlardan biridir.

2. Osmanlı Devleti Sosyal Yapısında Sporun Yeri

Türk kültür tarihine bakıldığında sportif faaliyetlerin gündelik yaşamın önemli bir parçası olduğu görülmektedir. Avcılık, binicilik, okçuluk, güreş gibi sporlar Türkler'in "savaşa daha iyi hazırlanma aracı" olarak görülmüştür¹⁸. Öte yandan Göktürkler'de ayak topu olarak nitelenen futbolun kız ve erkek çocukları arasında oynandığı bilinmektedir¹⁹. Eski Türkler'de gündelik yaşamın önemli bir parçası olan sportif etkinlikler birlik ve bütünlüğün de sağlayıcısıdır. Şenliklerde, bayramlarda, düğünlerde yani törensel etkinliklerde güreş sporunun yer alması hatta bu spor türünün destanlara yansımaları bunun en iyi örneğidir²⁰. Eski Türklerden Kırgızlar'ın Manas Destanı'nda Orta Asya'dan farklı milletlerin dil, din, ırk ayrımı gözetmeden davet edilerek yuğ (yas-matem) adı verilen törenlerinde spor müsabakaları düzenlendiği belirtilmektedir²¹.

Osmanlı Devleti Dönemi'nde ise temel spor yapısına bakıldığında öteki toplumlarda olduğu gibi savaşçı becerilere dayalı sporların geliştiği görülmektedir. Bu toplumlarda at sırtında ve göğüs göğse savaşıma benzetim yoluyla ortaya çıkan güreş, kılıç, okçuluk, atçılık, cirit, mızrak, cop gibi spor türleri Hititler'den 19. yüzyıl Osmanlı Devleti'ne kadar ulaşmıştır²².

Sporun örgütlenme biçimine bakıldığında günümüzde "Kulüp" olgusuna yakın fakat daha kapsamlı yapı ise "Spor Tekkesi" olarak ele alınabilecek

¹⁶ Wallace ve Wolf, *Çağdaş Sosyoloji Kuramları: Klasik Geleneğin Genişlemesi*, s. 72.

¹⁷ Mahmut Tezcan, *Toplumsal Değişme ve Spor*. Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi, 25, s. 618.

¹⁸ Dever, *Spor Sosyolojisi*, s.39.

¹⁹ Ayhan Dever ve Ahmet İslam, "Tarihsel Süreç İçerisinde Türk Kültüründe Spor Algısı". *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 2015, 4(5), s.48.

²⁰ Dever, *Spor Sosyolojisi*, s. 46.

²¹ Osman İmamoğlu, Yalçın M. Taşmektepligil, Mehmet Türkmen, "Türk kültüründe Spor". *Ondokuz Mayıs University Journal of Education Faculty*, 10(1), 1997, s.140.

²² Fişek, *Devlet Politikası ve Toplumsal Yapıyla İlişkileri Açısından Türkiye'de ve Dünya'da Spor Yönetimi*, s.256.

örgüttür. Bu tekkeler imparatorluğun her şehir ve kasabasında sporu teşvik için kurulmuş, güreşçilerin idman yaptığı, yemek yedikleri ve yattıkları, yani gündelik ihtiyaçlarını idame ettirdikleri yerlerdi²³. İlk defa Bursa’da açılan güreşçiler tekkesi dinî tekelleri andıran bir örgütlenmeye sahip idi. Bu tekkeyi yönetecek kişiler güreşte başarılı olmuş, teknik bilen, öğretmeye yetenekli, tecrübeli, otoriter özelliklere sahip olan ve bu yönüyle “Şeyh” olarak adlandırılan kişilerdi²⁴.

Osmanlı Devleti’nin gelişme döneminde fethedilen her yere kurulması öngörülen tekkeler, yörenin güçlü ve sağlıklı gençleri pehlivan olarak yetiştirilmesi amacıyla bir araya getiriyordu. Fakat imparatorluğun çöküş döneminde önemini yitiren spor tekkeleri, hem sosyal hem de kültürel temaslar sağlayarak birleştirici ve bütünleştirici fonksiyonunu yerine getirmişlerdir²⁵. Kunter²⁶ de bu tekke ve vakıfların yerine getirdiği sosyal faaliyetler içinde yer alan spor ve beden eğitimi alanındaki çalışmaların gerek sosyal hayatı düzenleyici gerekse millî bünyeyi geliştiren ve güçlendiren özelliklerine vurgu yapmıştır.

Osmanlı Devleti’nin spora verdiği önemi Kahraman²⁷ şu şekilde belirtmiştir:

Osmanlı Devleti sporu bir tür savaş eğitimi olarak kabul edip, onu bilimle geliştirerek en üst düzeye getiren bir devlettir. Her spor türünün kendine özgü tekniğini ve yardımcı bilgilerini öğretmek için, açılmış olan okullarda (Tekkeler) yetenekli ve bilgili öğretmenler (Şeyh ve ihtiyar) gençleri eğitirdi. Eğitim, dini ve milli gelenekleri öğretme, uygulama ve yarışma (koşu) şeklinde üç bölümde yapılıyordu. Her eğitim bölümü için kitaplar yazdırılmış, yönetmelikler (Kanun)

²³ Fişek, *Devlet Politikası ve Toplumsal Yapıyla İlişkileri Açısından Türkiye’de ve Dünya’da Spor Yönetimi*, s.256.

²⁴ Atıf Kahraman, *Osmanlı Devleti’nde Spor*, T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1995, s.190.

²⁵ Fikret Soyer, “Osmanlı Devleti’nde (1839-1908 Tanzimat Dönemi) Beden Eğitimi ve Spor Alanındaki Kurumsal Yapılanmalar ve Okul Programlarındaki Yeri Konusunda Bir İnceleme”, *Gazi Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, cilt:24, sayı:1, 2004, s.213.

²⁶ Halim Baki Kunter, *Türk Vakıflarının Milliyetçilik Cephesi*, Vakıflar Dergisi, TTK, Ankara 1956.

²⁷ Kahraman, *Osmanlı Devleti’nde Spor*, s.15.

yapılmış, uygulama ve yarışmalar için de kapalı ve açık alanlar (meydan) hazırlanmıştır.

Tekkelerin dinî bir organizasyona benzer bir şekilde örgütlenmeleri ve hiyerarşik yapıları laik bir örgütlenme olmadığını bize vermektedir. Vakfın yönetimindeki kişinin yani mütevellinin “Güreşçiler Şeyhi” olarak anılması, bu tekkedeki güreşçilerden ise “Mürit” olarak bahsedilmesi tekkelerdeki dinî organizasyonu göstermektedir²⁸. Okçuluk ve güreş gibi spor dallarının dinî ve ekonomik bir kurum olan ahi teşkilatının izlerini taşıdığını belirten Güven²⁹ bu etkileri şu şekilde sıralamıştır: ritüeller, hiyerarşik yapı, Türklük gelenekleri, İslami kurallar, sosyal dayanışma, spor ahlakı prensibi ve bilgi birikiminin aktarılması ve sürekliliğidir.

Pehlivan Tekkesi (Güreş Klübü), Okçular Tekkesi (Okçuluk Klübü), Gürcüler Tekkesi (Ağır Topuz Klübü) Osmanlı Türkleri tarafından açılmış spor okullarıdır³⁰. Her spor tekkesinin bir de vakfiyesi bulunmaktaydı³¹. Bu vakfiyeler vakıf düzeni içinde teşkilatlanıp “babadan oğula geçme mütevellik” şeklinde yönetilen bu spor vakıflarıdır³².

Eski Türkler, Selçuklular top (tepük) oynamaya ilgi duyuyorlardı fakat Osmanlılar top oyunlarına mesafeli durmuşlardır. Kahraman³³'a göre bu durumun nedeni dinî birtakım hassasiyetlere dayanmaktadır. Top gibi yuvarlak nesne ile oynanan Çevgan denilen oyunu da sevmezlerdi, çünkü söylentiye göre Kerbela'da Hazreti Hüseyin'in başı kesildikten sonra, Şam'da Yezid'e gönderilince, Çevgan değneğiyle top oynanmış, Osmanlı uleması da bu söylenti nedeniyle, topu Hazreti Hüseyin'in başına benzeterek, bu tür oyunlara ilgi göstermemiştir.

²⁸ Kemal Bedilli, “Türk Güreşinin Kültür Tarihindeki Yerinin Dünü ve Bugünü”, *Güneydoğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, 8-9, 2012, s.9.

²⁹ Özbay Güven, “Geleneksel Okçuluk ve Güreş Sporunda Ahiliğin Etkileri”, *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, sayı:27, 2003.

³⁰ Ergun Hiçyılmaz, *Türk Spor Tarihi*, Demet Ofset, İstanbul 1974, s.17.

³¹ Hiçyılmaz, *Türk Spor Tarihi*, s.17.

³² Mustafa Erkal, Özbay Güven, Dursun Ayan, *Sosyolojik Açıdan Spor*, Der Yayınları, İstanbul 1998, s.213.

³³ Kahraman, *Osmanlı Devleti 'nde Spor*, s.670.

Bayraktar³⁴,ın da belirttiği gibi toplumsal yapı ile spor arasında önemli bir ilişki söz konusudur. Bu etkiler; din, kentleşme, ekonomik gelişmişlik düzeyi sosyal yapı özellikleridir. Bu bağlamda Osmanlı Devleti'nde spor faaliyetleri harp ve savunma gayesiyle yapılmış ve bu doğrultuda geliştirilmiştir³⁵.

2. 1. Tanzimat Dönemi Modernleşme Hareketleri ve Spor

Çok uluslu bir yapıya sahip olan Osmanlı Devleti'nde Fransız İhtilali'nin etkisiyle son 200 yıl içindeki etnik temelli olaylar parçalanma tehlikesini ortaya çıkarmıştır. Sanayi Devrimi ise Osmanlı İmparatorluğu'nun toplum-devlet ilişkisine hüviyet kazandıran fetih siyasetine büyük darbe vurmuş olmasının yanı sıra Batı'nın teknolojik üstünlüğünün fark edilip müdafaacı bir değişim siyasetinin ortaya çıkmasına neden olmuştur³⁶. Tüm bu gelişmeler karşısında Sultan II. Mahmud ve Sadrazam Reşit Paşa imparatorluğu ayakta tutacak tek yolun modernleşme olacağını öngörmüşlerdir³⁷. Sarıçoban³⁸'a göre Tanzimatçılar'ın iki önemli hedefi olmuştur: ilki; Avrupa'nın temsil ettiği medeniyet düzeyine ulaşmak, ikincisi; imparatorluk bünyesindeki tüm unsurları bir arada tutacak dayanışmayı sağlamaktır. Bu doğrultuda yönetici elitler tarafından askerî alan başta olmak üzere, siyasal ve toplumsal alanda birtakım "Batı" tarzı yenilikler yapılmaya başlanmıştır.

Türkiye'de modernleşme yolunda önemli adımların atıldığı Tanzimat Dönemi Osmanlı Devleti'nde spor alanında da birtakım yenilikler yaşanmıştır. Modern manada beden terbiyesi olarak spor alanında, Selim Sırrı ve Rıza Tevfik gibi fikir babaları ve uygulayıcıları sayesinde kurumsallaşma yolunda önemli adımlar atılmış, yasaklar ve gelenekler nedeniyle mesafeli durulan bedensel hareketliliğe ilişkin faaliyetler itibar kazanmaya başlamıştır³⁹.

³⁴ Cengiz Bayraktar, "Sosyal Yapı Özelliklerinin Spora Etkisi", *Uludağ Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, cilt:17, sayı:1, 2003, s.19.

³⁵ Erkal vd., *Sosyolojik Açından Spor*, s.214.

³⁶ Himmet Hülür ve Gürsoy Akça, "İmparatorluk'tan Cumhuriyet'e Toplum ve Ekonominin Dönüşümü", *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 17, 2005, 311-341.

³⁷ Kahraman, *Osmanlı Devleti'nde Spor*, s.628.

³⁸ Gülay Sarıçoban, "Bir Osmanlı Aydını Ahmet Vefik Paşa", *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 40, 2018, s. 280.

³⁹ Betül Yazar, "Osmanlı'dan Cumhuriyete Geçiş Süreci ve Erken Cumhuriyet Dönemi Türkiye'sinde Modern Sporun Kuruluşu". *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları (HÜTAD)*, 21(21), 2014, s.305.

Batı'dakine benzer yenilikler bu dönemde göze çarpmaktadır. Jimnastik 1863 yılında ilk kez okul programlarında yer alarak sporun gittikçe yaygınlaşması hız kazanmıştır. Kuleli İdadisi, Mekteb-i Harbiye, Mekteb-i Bahariye ve Özellikle Galatasaray Lisesi gibi okullarda 1869 yılında yayınlanan Maarif-i Umumiye Nizamnamesi'nde erkek rüştiyelerinde jimnastik dersleri yer almıştır⁴⁰. Beden eğitiminin önce askerî okullarda daha sonra sivil eğitim kurumlarında ders olarak girmesi Aydınlanma Çağı'nda sporun kazandığı dinden bağımsız etkinliğinin laikleşmesi ve genel eğitim sistemiyle bütünleşmesi olarak nitelendirilebilir⁴¹. Yarar⁴²'a göre bu okulların öncüsü olan Mekteb-i Sultani yalnızca ders vermekle kalmamış, halka açık özel gösteriler sergileyerek modernitenin birey ve beden ile kurduğu ilişkinin halka nüfuz etmesini sağlamıştır.

19. yüzyılın son yarısında futbol ise Batı ülkelerinde oldukça sevilen bir spor türü olarak ortaya çıkmıştır. 1860'lı yıllardan itibaren tekeli biçimde örgütlenme sürecine giren sermaye, üstün teknoloji ile kitlesel boş zamanı arttırmaya başlamıştır. Böylece yalnızca seçkinlerin kullanımına açık olan spor yerleri, giderek kitlesel tüketime yönelik seyirci sporları gelişmeye başlamıştır⁴³. Fransız Devrimi'nin yaydığı “özgürlük”, “kardeşlik” ve “insan hakları” iklimi yine sanayileşme çabalarıyla birlikte bir bütün oluşturarak tüm toplumsal yapıya köklü değişimlerin kapısını aralamıştır. “Futbol”, “Sanayileşme” ve “Ulus Devlet” arasındaki ilişkilerin irdelenmesi, büyük kitlelerin neden yüzyıllardan beri futbola bu şekilde ilgi duyduklarının anlaşılması bakımından önemlidir⁴⁴. 1800'lü yılların sonunda işçi sınıfı arasında yaygınlık kazanan futbol Şahin ve Tunçkol⁴⁵'a göre aynı zamanda sınıf mücadelesinin de aracı idi. Öte yandan Sert⁴⁶'e göre fabrika takımlar futbolun

⁴⁰ Fişek, *Devlet Politikası ve Toplumsal Yapıyla İlişkileri Açısından Türkiye'de ve Dünya'da Spor Yönetimi*, s.262.

⁴¹ Sert, *Gol Atan Galip: Futbola Sosyolojik Bir Bakış*, s.84.

⁴² Yarar, *Osmanlı'dan Cumhuriyete Geçiş Süreci ve Erken Cumhuriyet Dönemi Türkiye'sinde Modern Sporun Kuruluşu*, s.306.

⁴³ Mustafa Y. Şahin ve H. Mehmet Tunçkol, “İşçi Hareketlerinin Futbolun Tarihsel Gelişim Sürecine Etkisi”, *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 1, 2010, ss. 219-236,

⁴⁴ Sert, *Gol Atan Galip: Futbola Sosyolojik Bir Bakış*, s.71.

⁴⁵ Şahin ve Tunçkol, *İşçi Hareketlerinin Futbolun Tarihsel Gelişim Sürecine Etkisi*, ss.219-236

⁴⁶ Sert, *Gol Atan Galip: Futbola Sosyolojik Bir Bakış*, s.77.

çığ gibi büyümesinde önemli bir yere sahiptir. Çünkü ekonomik kriz dönemlerinde, grevci direnişçilerin uzun süren direniş saatlerinde futbol ile zamanlarını geçirmeleri, kitlelerin bu ilgisinin patronlar tarafından fark edilip bu gücün paraya çevrilmesi fırsatını doğmuştur. Yükselen burjuvazi, işçilerin sokağa dökülmesini engellemek için futbolun önemini fark etmiştir⁴⁷. Futbolun İngiltere’de yayılması iç jeopolitik bağlamda demiryollarında çalışan işçiler sayesinde olmuştur. İngiltere’de bazı futbol kulüplerinin iş kollarına göre taraftarları vardır: Manchester United dokuma işçileri, Arsenal (Silah fabrikası), Liverpool liman işçileri, Derby Country ve Blackpool kömür işçileri gibi⁴⁸.

Osmanlılar’ın futbol ile tanışmaları ise Sultan Abdülaziz zamanında gerçekleşmiştir. Artık geleneksel spor olan güreşin yerini futbol gibi takım sporları almaya başlamıştır⁴⁹. Paris’e eğitim için gönderilen öğrenciler burada sevildiğini görerek futbolla ilgili Fransızca bir kitap olan “*Ordu ve Mekteplerde Futbol*” kitabının Türkçe’ye çevrilerek okullarda okutulmasını sağlamıştır⁵⁰. Yine aynı dönemde Osmanlı topraklarında yaşayan azınlıklar ve yurtdışından ülkeye gelmiş yabancı uyruklu ailelerin çabaları ile futbolun yanı sıra tenis, basketbol gibi spor dallarında faaliyetler gerçekleştirilmiştir⁵¹. Fransızca eğitim yapan Galatasaray Lisesi spor tarihimizde Batı’ya açılan ikinci kapıdır. Batı’ya özgü beden terbiyesinin modern tarzda uygulanması bakımından atılan önemli bir adımdır⁵².

Ancak 1895-1908 yılları arasında Sultan Abdülhamit’in istibdat yönetiminde yalnızca Rum ve Ermeni gençler futbol oynamakta, Türk gençleri ise gizli bir şekilde futbol oynayabilmekteydi⁵³. 1901 yılında Fuat Hüsnü Bey, Reşat Danyal Bey, Kemani Nuri Bey Black Stockings adında ilk Türk futbol

⁴⁷ Fişek, *Devlet Politikası ve Toplumsal Yapıyla İlişkileri Açısından Türkiye’de ve Dünya’da Spor Yönetimi*, s.262.

⁴⁸ Şahin ve Tunçkol, *İşçi Hareketlerinin Futbolun Tarihsel Gelişim Sürecine Etkisi*, ss.219-236.

⁴⁹ Sert, *Gol Atan Galip: Futbola Sosyolojik Bir Bakış*, s.83.

⁵⁰ Kahraman, *Osmanlı Devleti’nde Spor*, s.670.

⁵¹ Veli Onur Çelik ve Nefise Bulgu ÇELİK, “Geç Osmanlı Döneminde Batılılaşma Ekseninde Beden Eğitimi ve Spor”, *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 24, 2010, s. 137.

⁵² Kahraman, *Osmanlı Devleti’nde Spor*, s.640.

⁵³ Kahraman, *Osmanlı Devleti’nde Spor*, s.672.

takımını kurdular. Takımın isminin İngilizce olmasının nedeni ise Abdülhamit'in hafiyelerine yakalanmamak içindir⁵⁴.

Resim 1⁵⁵ Osmanlı İmparatorluğunda Ermeni Sporcular

Abdülhamit döneminde her türlü toplanma ve örgütlenmenin yasak olması Türklerin çeşitli spor kulüpleri kurmalarına ve kulüplerde aktif bir faaliyet göstermelerine engel teşkil etmiştir⁵⁶. Sultan II. Abdülhamid, bu tarz kulüplerin zaman içinde kendisine karşı bir siyasal örgütlenme ve isyan merkezine dönüşmesinden endişe etmekteydi. Ancak İstibdat Dönemi olarak adlandırılan II. Abdülhamit Dönemi aynı zamanda; fiziki kültüre verilen değerin arttığı, gayrimüslim Osmanlı sporcularının uluslararası yarışmalara ilk kez katıldığı, bazı modern spor dallarında müsabakaların tertip edildiği, spor kulüplerinin kurulduğu bir dönemdir.⁵⁷

1900 yılından önce Kadıköy'de İngilizlerin kurduğu "Moda" ile Rumların kurduğu "Kadıköy" takımları maç yapmış, Türk gençleri ise ancak isim değiştirerek bu takımlarda oynayabilmişlerdir. Yine İzmir'de futbolun Rum ve Ermeni vatandaşlar arasında yaygın bir şekilde oynandığı bilinmektedir. 1912 yılında Karşıyaka ve 1914 yılında Altay Türk futbol kulüpleri kurulmasına rağmen, 1922 yılına kadar lig usulünde devam eden Rum ve Ermeni futbol kulüpleri arasındaki maçlara Türk takımları alınmamıştır⁵⁸.

⁵⁴ Can Kozanoğlu, *Türkiye'de futbol "Bu Maçı Alıcaz!", Kıyı Yayınları, İstanbul 1990, s.138.*

⁵⁵ <http://arsiv.sabah.com.tr/2008/09/14/pz/haber,DABF21B2DAE24FAEBA9612FA458863AB.html> alanından erişim: 08.12.2013

⁵⁶ Sert, *Gol Atan Galip: Futbola Sosyolojik Bir Bakış*, s.86.

⁵⁷ Yarar, *Osmanlı'dan Cumhuriyete Geçiş Süreci ve Erken Cumhuriyet Dönemi Türkiye'si'nde Modern Sporun Kuruluşu*, s.306.

⁵⁸ Kahraman, *Osmanlı Devleti'nde Spor*, s.674.

1908 yılında Osmanlı İmparatorluğu'nda Jön Türk Devrimi'nin gerçekleşmesi ile anayasa ilan edilmiş ve II. Meşrutiyet dönemine girilmiştir. Bu aynı zamanda Sultan Abdülhamid'in istibdat rejiminin son bulması demektir. İstibdat rejimine karşı oluşan örgütlenme sonucunda doğan İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin kadroları, bu yeni dönemde devlet yönetimine hâkim olmuşlardır. İmparatorluğun ciddi bir sarsıntı geçirdiği 20. Yüzyılın başlarında İttihat ve Terakki Cemiyeti de Avrupa devletlerinin gençliği zihni ve bedeni önden eğitmek amacıyla teşkilatlanmaya önem vermiş olmasından esinlenmişlerdir. Osmanlı İmparatorluğu Harbiye Nezareti aracılığı ile İstanbul Futbol Birliği (1903-1922) ve Osmanlı Milli Olimpiyat Cemiyeti (1908) gibi teşkilatlar kurulmuştur⁵⁹. Meşrutiyet yılları bir yandan ticaret burjuvazisi ve diğer zengin kesimler tarafından kurulan kulüplerinin sayısının arttığı öte yandan devletin beden terbiyesini ve spor hususunu bir program çerçevesinde almaya başladığı yıllardır⁶⁰. II. Meşrutiyet'in ilanı ile başlayan süreçte sportif faaliyetler alanında özgürlükler ve yeni açılımlar gündeme gelmiş, devlet beden terbiyesi ve spor konusunu bir program kapsamında ele almaya başlamıştır⁶¹.

2. 1. 1. Üç Büyüklerin Kuruluşu: Beşiktaş, Galatasaray, Fenerbahçe

Türkiye'de oyuncular tarafından ilk kurulan spor kulüplerinin özelliklerini Fişek⁶² şu şekilde sıralamıştır: toplumun üst katmanının spor üzerindeki egemenlikleri, sporun ilk yıllarındaki sınıfsal ayırımın yöneticiler tarafından paraya dayandırılarak sürdürülmesi ve ülkenin iktidar yapısının spor evreninde de yinelenmesidir. Bu anlamda ilk spor kulüplerinin hangi koşullarda kuruldukları hususu önemlidir.

Beşiktaş (Beşiktaş Bereket Jimnastik Kulübü)⁶³ 1910 yılında tescillenen ilk spor kulübüdür. Beşiktaş semtinde 1902 yılında 22 tane genç bir araya gelip spor yapmaktaydılar. II. Abdülhamit Dönemi'nin baskıcı rejiminde

⁵⁹ Fişek, *Devlet Politikası ve Toplumsal Yapıyla İlişkileri Açısından Türkiye'de ve Dünya'da Spor Yönetimi*, s.40.

⁶⁰ Yiğit Akın, Gürbüz ve Yavuz Evlatlar, *Erken Cumhuriyet'te Beden Terbiyesi ve Spor*, İletişim Yayınları, İstanbul 2014, s. 54.

⁶¹ Yazar, *Osmanlı'dan Cumhuriyet Geçiş Süreci ve Erken Cumhuriyet Dönemi Türkiye'si'nde Modern Sporun Kuruluşu*, s.306.

⁶² Fişek, *Devlet Politikası ve Toplumsal Yapıyla İlişkileri Açısından Türkiye'de ve Dünya'da Spor Yönetimi*, s.268.

⁶³ <https://www.bjk.com.tr/tr/cms/tarihce/2/73/> alanından erişim 10.12.2013

görevlendirilen hafiyeler tarafından şikâyet edilerek karakola alınmışlardır. Bu sporcu gençler, saray erkânına yakın olduklarını ve futbol oynamadıkları yalnızca beden hareketleri yaptıklarını belirtmeleri neticesinde serbest bırakılmışlardır. Bu gençler 1903 yılında ise erkek Jimnastik Kulübünü kurdular. 1908’de II. Meşrutiyet’in ilanıyla biraz daha serbestlik kazandılar. 1910 yılında da tescilli futbol takımı oldular. Dolayısıyla, II. Abdülhamit döneminde varlığına faaliyet alanı bireysel sporlarla sınırlı tutularak izin verilen tek spor kulübü “Beşiktaş Bereket Osmanlı Jimnastik Kulübü”dür⁶⁴. O dönemin koşulları göz önüne alındığında kulübe gösterilen ayrıcalığın nedeni toplumun ekonomik profilinde aranabileceğini belirten Sert⁶⁵’e göre bu durum kulübün halkla saray arasında bir tampon bölge oluşturmasından ileri gelmekteydi. Çünkü kulüp farklı spor dallarında (güreş, boks, halter gibi) etkinlik gösteriyor ve gençlerin ilgisini fazlasıyla çekiyordu. Böylece hem simgesel bir yapı olarak önem kazanmış hem de yoksulların bulunduğu semtte kalabalıkların ilgisini çekmiştir. Ayrıca bireysel olarak yaptırılan spor faaliyetleri sultan için bir tehlike oluşturmamıştır.

Galatasaray Spor Kulübü ise Mekteb-i Sultani (Galatasaray Lisesi)⁶⁶ öğrencisi Ali Sami Yen tarafından 1905 yılında kurulmuştur. Bu dönem daha önce de bahsedildiği gibi yasaklı bir dönemdi. Fakat Galatasaray Futbol Kulübü ayrıcalıklı konumdaydı. İstanbul Futbol Birliği’ne 1905-1906 yıllarında katılmasına Abdülhamit dönemi hiçbir şekilde karşı çıkmamıştır. Bunun nedeni Fişek⁶⁷’ e göre Osmanlı’nın iktidar yapısı ile Mekteb-i Sultani’nin (Galatasaray)’ın bu yapıyla ilişkisinde aranmalıdır. Ortaylı (1979)’ya göre Osmanlı’daki Enderun mektebi İmparatorluk yönetimine 3 şeyhülislam, 60 sadrazam, 23 Kaptan-ı Derya yetiştiren bir ocaktır. Enderun’un bu işlevi Tanzimat sonrasında Mekteb-i Sultani’ye geçmiştir. Okul, Kulüp ve taraftar arasındaki organik bağ günümüzde de etkisini sürdürmekte, okulun devlete

⁶⁴ Ekin Erdem, “Osmanlı İmparatorluğu’nda Modernleşme ve Milliyetçiliğin Gelişimine Futbol Üzerine Bir Bakış”, *Sosyal Bilimlerde Güncel ve Seçme Yazılar* içinde, Edt. Bedriye Tunçsiper, Ekin Basım Yayın Dağıtım, Bursa 2020, s.119,

⁶⁵ Sert, *Gol Atan Galip: Futbola Sosyolojik Bir Bakış*, s.90.

⁶⁶ <http://www.galatasaray.org/tarih/pages/tarihkurulus.php> alanından erişim 12.12.2013

⁶⁷ Fişek, *Devlet Politikası ve Toplumsal Yapıyla İlişkileri Açısından Türkiye’de ve Dünya’da Spor Yönetimi*, s.65.

“adam yetiştirme” işlevi günümüzde de devam etmektedir⁶⁸. Dolayısıyla yöneten bir gelenekten gelen bir takım taraftarlığı ötesinde bir Galatasaray kimliği önem kazanmaktadır.

Resim 2⁶⁹ Tek Krallık Galatasaray

Günümüz üç büyüklerinden olan Fenerbahçe⁷⁰ Kulübü'ne göre kuruluş tarihleri 1899'dur. Abdülhamit baskısında kurtulmak için yabancı bir isim altında kurulan ve daha sonra kapatılan Black Stockings FC (Siyah çoraplılar) Kulübü'nün kurucuları 1902'de Kadıköy Futbol Kulübü'nü, 1907'de Fenerbahçe Spor Kulübü'nü kurmuşlardır. 1908-1909 İstanbul Futbol Birliği'ne katılan Fenerbahçe aslında toplumun sosyal profilinin de simgesiydi. Kulübün kurulduğu yer olan Kadıköy -Üsküdar- yerli burjuvazinin Yeşilköy, Tarabya ve Büyükdere ise azınlık burjuvazisinin sayfiye yeri idi. Fakat o dönemde iç göç nedeniyle Üsküdar'ın hızla nüfusu artmış ve nüfus yapısı değişmişti. Nitekim buradaki esnaf, memur, kayıkçı göç edince onların yerini işsiz kalabalıklar almış ve burası gecekondulaşmıştır. Üsküdar'ın kente entegrasyon çabası semt kulüpleriyle sağlanmaya çalışılmıştır. Üsküdar semtinin kendine ait kulübü olmasına rağmen Fenerbahçe taraftarlığını tercih etmişlerdir. Bu Fişek⁷¹'e göre Üsküdarlı yoksulların Kadıköy'ün zenginliğini bu kulüpte simgeleştirmeye çalıştıklarının göstergesidir.

⁶⁸ Sert, *Gol Atan Galip: Futbola Sosyolojik Bir Bakış*, s.92.

⁶⁹ <http://www.haberankara.com/haber/386/iste-koreografiden-goruntuler.html> alanından erişim 12.12.2013

⁷⁰ <http://www.fenerbahce.org.tr/kurumsal/detay.asp?ContentID=3> alanından erişim 10.12.2013

⁷¹ Fişek, *Devlet Politikası ve Toplumsal Yapıyla İlişkileri Açısından Türkiye'de ve Dünya'da Spor Yönetimi*, s.130.

Türkiye’de futbolun ortaya çıkış koşullarına bakıldığında Batı’daki benzerlerinden farklı olarak futbolun devlet güdümünde olduğu görülmektedir. Yasalar ve yasaklar herkese eşit bir biçimde uygulanmamıştır. Bir yandan sportif faaliyetler yasaklanıp spor yapanlar hafiyelerce fişleniyor iken öte yandan Beşiktaş’ın kurulmasına özel fermanlı izin veriliyor, Galatasaray’ın ise yabancılar tarafından kurulmuş bir ligde oynamasına izin veriliyordu. Dünyada ise spor kulüplerine oldukça özgür bir şekilde örgütlenme olanağı verilmiştir⁷².

Genel olarak değerlendirildiğinde Osmanlı Devleti’nde 18. yüzyılda varlığını devam ettirme gayesiyle başlayan Batılılaşma hareketleri spor alanında da kendisini göstermiştir. Spor önceleri bir beden terbiyesi olarak savaş meydanlarında başarılı olmak amacıyla yapılırken, Batı etkisiyle birlikte Devlet eliyle bir kurumsallaşma ve spor dallarında çeşitlenme süreci başlamıştır.

3. Erken Cumhuriyet Dönemi (1923-1950): Sporda Devletçilik

1923 yılında Cumhuriyet’in ilanıyla birlikte devletin idari yapılanması değişmiş, Osmanlı Devleti’nden siyaseten bir kopuş gerçekleşmiştir. Ancak geç Osmanlı ve erken Cumhuriyet dönemlerinde sosyal, iktisadi ve kültürel yaşamda sürekliliği de gözlemlemek mümkündür⁷³. Bu doğrultuda İttihatçılar’ın ve Kemalistler’in beden terbiyesine yönelik görüşleri paralellik göstermektedir⁷⁴. Yazar⁷⁵’ın da belirttiği gibi “*Spor, devlet için artık sağlıklı, disiplinli ve üretken vatandaşlar yetiştirme ve uluslararası arenada ulusal birliği sembolleştirme işlevleri gören etkin bir faaliyet alanıdır*”. Bu minvalde Atatürk’ün 1918 yılında Beşiktaş Jimnastik Kulübü’ne ziyareti esnasında beden terbiyesi ve spor ile ilgili söylediği şu sözler önemlidir⁷⁶.

“Spordan yoksun bir gençlik nasıl ki vatan müdafaası sırasında etkili olamıyorsa, insan denen varlığın kafa yapısı da ne derece tekamül

⁷² Sert, *Gol Atan Galip: Futbola Sosyolojik Bir Bakış*, s.95.

⁷³ Akın, Gürbüz ve Yavuz Evlatlar, *Erken Cumhuriyet’te Beden Terbiyesi ve Spor*, İletişim Yayınları, s. 55.

⁷⁴ Akın, Gürbüz ve Yavuz Evlatlar, *Erken Cumhuriyet’te Beden Terbiyesi ve Spor*, İletişim Yayınları, s. 54

⁷⁵ Yazar, *Osmanlı’dan Cumhuriyete Geçiş Süreci ve Erken Cumhuriyet Dönemi Türkiye’sinde Modern Sporun Kuruluşu*, s.307.

⁷⁶ Haluk San, *Türk Spor Tarihinde Atatürk*, Toplumsal Dönüşüm Yayınları, İstanbul 1999, s.70.

ederse etsin, bedeni inkişafı noksan ve yetersiz olursa, o kafayı ileriye götüremez, taşıyamaz. Bugün bünyemizde toplayıp ilmi metodlarla yetiştirmeye çalıştığımız bu gençler, tam anlamıyla beden ve fikren geliştikleri zaman vatan müdafaasında ilmi sahalarda olduğu gibi spor alanlarında da Avrupalı hasımlarına Türk'ün ölmez gücünü ispat edecektir.”

1920'li yıllarda genç Türkiye Cumhuriyeti'nin spor alanında iki önemli hedefe ulaşması öngörülmüştür: sporun bütün yurttan yaygınlaştırılması ve spor kategorilerinin çeşitlendirilmesi⁷⁷. İyi nesiller yetiştirmek, toplumsal yaşamın daha sağlıklı olmasını sağlamak ve özellikle ulus-devlet bilincini yerleştirmek için sporun çok önemli bir yeri olduğu düşüncesi Erken Cumhuriyet döneminin egemen anlayışıdır. Öyle ki Atatürk 29 Ekim 1923'te Türkiye Cumhuriyeti'nin ilan edilmesinde 2,5 ay gibi çok kısa bir süre sonra Türk sporuyla yakından ilgilenmeye başlamıştır⁷⁸. 1922'de kurulan İlk Türk spor örgütü olan “Türkiye İdman Cemiyetleri İttifakı” ve “Türkiye Milli Olimpiyat Komitesi” 1924 yılında Paris'te gerçekleşecek olan olimpiyatlara katılma kararı almıştır⁷⁹. Türkiye İdman Cemiyetleri İttifakı'nın kuruluşu ile birlikte, bu kuruluşa bağlı olarak “Heyet-i Müttehide” olarak anılan, farklı spor dallarına bağlı federasyonlar ortaya çıkmıştır⁸⁰.

İzmir İktisat Kongresi (1923)'nde ülke ekonomisinde özel girişimciliğin desteklenmesi ve teşvik edilmesinin doğrultusunda alınan karar gereği; erken Cumhuriyet Dönemi'nde ilk ulusal spor yönetimi, özel kişilerin kurduğu kulüplere dayalı Türkiye İdman Cemiyetleri İttifakı olmuştur Federatif bir çatı altında özel kulüplerin kendi kendilerini yönetmeleri öngörülmüştür⁸¹. 1929 Dünya Ekonomik Bunalımı'nın yol açtığı olumsuzluklara çözüm olarak Türkiye'de “devletçi” ekonomik politikalarına öncelik verilmiştir. Futbolda ise yerel liglerin güçlendirilmesi amacıyla demiryolları, mensucat ve şeker sanayindeki kamu ekonomik işletmelerinin açtıkları spor kulüpleri (Demirspor,

⁷⁷ Ayşe Atalay, “Osmanlı ve Genç Türkiye Cumhuriyeti Döneminde Sporda Batılılaşma Hareketleri”, *Spor Yönetimi ve Bilgi Teknolojileri Dergisi*, 2(2), 2007, s.30.

⁷⁸ San, *Türk Spor Tarihinde Atatürk*, s.92.

⁷⁹ San, *Türk Spor Tarihinde Atatürk*, s.92.

⁸⁰ Cem Atabeyoğlu, *Sporda Devlet mi Devlette Spor mu?*, Türkiye Milli Olimpiyat Komitesi Yayınları, İstanbul, 2001, s.8.

⁸¹ Sert, *Gol Atan Galip: Futbola Sosyolojik Bir Bakış*, s. 107.

Tekel, Milli Mensucat, Sümerspor, Şekerspor, Toprakspor, Petrolspor, PTT) de askerlerin kurdukları (örneğin, Muhafızgücü, Havagücü, Karagücü, Denizgücü) kulüplerle birlikte yerel liglerin güçlenmesi sağlanmıştır⁸².

1930'lu yıllarda ise Atalay⁸³'a göre dünyada siyasal konjonktürün etkisiyle spor milliyetçi ideoloji bağlamında ele alınarak para-militer bir özellik göstermeye başlamıştır. İsmet İnönü hükümetinden çok partili hayata kadar geçen süre boyunca futbol takımlarının kendine özgü yönetim şekilleri değişerek tamamen devletçi bir niteliğe dönüşmüştür. Türk sporunu 14 yıl boyunca yöneten Türkiye İdman Cemiyeti Vakfı kongresinde kendini fesh ederek yerini devletin resmî partisi CHP'ye bağlı Türk Spor Kurumu'na bırakmıştır. Tamamen devletçi bir yapıya sahip olan Türk Spor Kulübü'nün bütçesi ve atama işlemleri CHP tarafından yapılmıştır⁸⁴. Kılıç,⁸⁵ yıllara göre devletin spora yaptığı yardımları şu şekilde tespit etmiştir:

Tablo 1: Yıllara göre spora hükümetin mali yardımı

YIL	LİRA
1926	40.000
1927	33.000
1928	30.000
1930	100.000
1931	40.000
1932	50.000
1933	70.000
1934	80.000

⁸² Artun Ünsal, *Tribün Cemaatinin Öfkesi*, İletişim Yayınları, İstanbul 2005, s.329.

⁸³ Atalay, *Osmanlı ve Genç Türkiye Cumhuriyeti Döneminde Sporda Batılılaşma Hareketleri*, s.30.

⁸⁴ Yavuz Tanyeri, Orcan Mızrak, Yunus Öztaşyonar, Erdiç Şıktar, "T.C. Hükümetlerinin Beden Eğitimi ve Sporla İlgili Uygulamaları (1923-2001)", *Beden Eğitimi ve Spor Bilimleri Dergisi*, 1(3), 2010, s.88.

⁸⁵ Metin Kılıç, "Tek Partili Dönemde Türkiye'de Modern Sporun Teşekkülü", *Tarih Okulu*, sayı:14, 2013, s.36.

1935	203.000
1936	239.000
1937	239.000
1938	239.000

Türkiye’de tek parti döneminde spor halkevlerinde, okullarda ve kırsalalarda yaşam alanı bulmaya çalışarak millî bilince ve bütünlüğe katkı sağlanmaya çalışılmıştır. Halkevleri 1932 yılında İnönü tarafından kurulmuştur. Arıkan⁸⁶ halkevlerinin kuruluş işlevini şu şekilde açıklamıştır: “Halkevleri, Cumhuriyet döneminde ülkenin sosyal ve kültürel kalkınmasında, Cumhuriyetin getirdiği değerlerin geniş halk kitlelerine ulaşmasında son derece önemli bir işlevi yerine getirmiştir”. Böylece CHP’nin yan örgütü olan Halkevleri Türk Spor Kulübü’nün spor hâkimiyetini paylaşmıştır. Böylece spor ulusal gençliği biçimlendiren, disiplin altında, her an savaşa hazır “beden eğitimi”dir ve bunun yönetimi partiye aittir. Siyaset ve spor kurumunun bu dönemde tamamen bütünleştiği görülmektedir. Türkiye Spor Kulübü İkinci Başkanı Halit Bayrak imzası ile yayınlanan bir genelge ile 29 Ekim 1936’da bütün sporcular il ve ilçelerde organize edilen gösterişli törenlerle Cumhuriyet Halk Partisi’ne üye olarak yazılmışlar, böylece bütün lisanslı futbolcular Cumhuriyet Halk Partisi’nin resmî üyesi olmuşlardır⁸⁷. 1937 yılında CHP il başkanları, doğal “spor bölge başkanı” olmuşlardır⁸⁸. 4 Temmuz 1937 günü İstanbul Taksim stadında oynanan ve 1-1 berabere biten Galatasaray-Güneş futbol maçı sonrası çıkan olaylara parti ve hükümet hemen el koymuştur. Kozanoğlu⁸⁹ bunun üzerine İnönü’nün yayınladığı tebliği kitabında yer vermiştir:

“Hazineden yapılan fedakârlıklar, Cumhuriyet Halk Partisi’nin sporculara gösterdiği kolaylık ve yardımlar, sporun asıl maksadını temin etmek içindir. Spor terbiyesi, partimiz ve hükümetimizce esaslı bir terbiyedir ki, bunun

⁸⁶ Zeki Arıkan, “Halkevlerinin Kuruluşu ve Tarihsel İşlevi”, *Atatürk Yolu*, (6) 23, 1999, s.261.

⁸⁷ Atabeyoğlu, *Sporda Devlet mi Devlette Spor mu?*, s.26.

⁸⁸ Kozanoğlu, *Türkiye’de futbol “Bu Maçı Alıcaz!*, s. 143.

⁸⁹ Kozanoğlu, *Türkiye’de futbol “Bu Maçı Alıcaz!*, s. 143.

doğru istikametten şaşırtılmasına asla müsaade etmeyeceğiz.”
(Anadolu Ajansı).

Sert⁹⁰, Atatürk'ün döneme özgü spor örgütlenmesinin Nazi Almanyası'nın Nazi modelini andırması üzerine bir siyasi partiden bağımsız fakat devlet yönetiminde olacak şekilde yeniden örgütlenmeye gidilmesi gerektiğini düşünerek Beden Terbiyesi Genel Müdürlüğü'nü kurdurduğunu belirtir. Böylece yeni ulus-devlet, kitle sporunun disiplini ve tekdüzeliği amaçlanmış, başlangıçta daha liberal temellerde yapılan spor teşkilatları, zamanla devlet denetimi altına sokulmuştur⁹¹.

Beden Terbiyesi Genel Müdürlüğü'nün kuruluşunun dayandığı 3530 sayılı ⁹²Beden Terbiyesi Kanunu'nun (1938) getirdiği kurumsal düzenleme ile hem spor yönetiminde oy çokluğu ile istediği hâkimiyeti kuran federe kulüplerinin Beden Terbiyesi Genel Müdürlüğü'nün üst kurumundan uzak tutulmaları sağlanmış, hem de Genel Müdürlüğe istediği zaman kulüpleri fesh etme yetkisi tanınmıştır. Bu durum özellikle İstanbul Kulüplerini “iç barış” arayışına itmiştir. Bunun üzerine Galatasaray, Fenerbahçe ve Beşiktaş “Üç Büyük Kulüp Dostluk Paktı”nı kurmuşlardır. Sert ⁹³ bu durumu devlet karşısında haklarını yani bir anlamda iktidarlarını koruma kaygısıyla oluşturdukları bir direniş olarak yorumlar.

Erken Cumhuriyet Dönemi'nin spor kurumsallaşması ile ilgili bir başka ön plana çıkan özelliği ise ulus kimliğinin inşasındaki rolüdür. Bu dönemde Parsonsçı bakış açısıyla değerlendirildiğinde toplumsal uyuma karşı spor bir toplumsal kurum olarak, gizlilik/kalıpların korunması işlevini gerçekleştiren kültürel alt sistem çerçevesinde değerlendirilebilecek önemli bir kurumdur. Türk Spor Kurumu'nun kuruluşuyla birlikte, sporun ülke çapında yayılmasında öncü

⁹⁰ Sert, *Gol Atan Galip: Futbola Sosyolojik Bir Bakış*, s. 111.

⁹¹ Mutlu Türkmen, “ Erken Cumhuriyette beden Eğitimi ve Sporun İdeolojik Temelleri”, *Electronic Turkish Studies*, 8(6), 2013, s.738.

⁹²http://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanuntbmmc018/kanuntbmmc018/kanuntbmmc01803530.pdf alanından erişim 13.12.2013

⁹³ Sert, *Gol Atan Galip: Futbola Sosyolojik Bir Bakış*, s. 112.

rol üstlenmiş isimlerden biri olan Behçet Kemal Çağlar, kurucu elitlerin spor anlayış ve amacını şu şekilde açıklar:⁹⁴ (Çağlardan akt. Zelyurt)

Spor, spor içindir evet, fakat spor, memleket içindir de... Spor, asıl millet miyasında olduğu zaman spordur. Spor, bir vatani vazifedir. Türk yurdunun hamleleri, Türk yurdunun inşaları, Türk milletinin kalkınmaları Gençlerden sıhhat, kudret, karakter ve disiplin istiyor. Spor istiyor. Ulusal korunmanın ilk safhalarından biri olan spor safına gönüllü kaydolmak gerek. Herhangi bir spor kulübünün defterine faal aza olmak hevesile kaydolunmak, yurd uğrunda bir savaşa gönüllü yazılmak kadar kutsal ve güzel bir harekettir.

Türkiye İdman Cemiyeti İttifakı'nın Türk Spor Kurumu'nun kuruluşuyla birlikte Türkiye'de sporun kurumsallaşması ve yaygınlaşması adına yurt dışında önemli adımlar atılmıştır. Örneğin, uluslararası standartlara uygun olarak Ankara'ya 15 Aralık 1936'da 19 Mayıs Stadyumu açılmıştır. Böylece ulus devletin sembolü olan başkent Ankara'da 19 Mayıs Stadı Cumhuriyet rejiminin önemli sembolleri olan askerler, genç kızlar, erkek ve çocukların resmi eşliğinde resmigeçitler yaptığı millî bayramların kutlandığı bir alan haline gelmiştir⁹⁵.

Sonuç

Türkiye'de modernleşme sürecinin kökleri Tanzimat Dönemi'ne dayanmaktadır. Bu tarihten itibaren spor kurumunun kurumsallaşma sürecine bakıldığında Batı'ya entegre olma çabası doğrultusunda seküler ve ulus devlet ilkeleri çerçevesinde yapılandırıldığı görülmektedir. Osmanlı Devleti döneminde fethedilen bölgelerde kurulan spor tekkelerinin (Pehlivan Tekkesi, Okçular Tekkesi, Gürcüler Tekkesi) dinî tekkelere benzeyen bir örgütlenme tarzı bulunmaktadır. Günümüzdeki spor kulüplerinin başkanı gibi bu spor tekkelerinin başında devlet tarafından atanan ve “Şeyh” olarak adlandırılan

⁹⁴ Behçet Kemal Çağlar, “Kemalistler Spor Davasına El Koymuşlardır. Yay. Haz: Suat Karaküçük”, *Türk Spor Kurumu Dergisi (1936-1938) Seçilmiş Spor Makaleleri*, Ankara 1992, s.27.

⁹⁵ Yarar, *Osmanlı'dan Cumhuriyete Geçiş Süreci ve Erken Cumhuriyet Dönemi Türkiye'si'nde Modern Sporun Kuruluşu*, s.310.

kişiler yer almaktaydı⁹⁶. Bu yönüyle sporun örgütlenme tarzının devlet eliyle dinî bir nitelik taşıdığı ve feth edilen bölgelerde birey-toplum ilişkisini düzenlemede işlevsel bir özellik taşıdığı söylenebilir. Tanzimat Dönemi ile başlayan modernleşme süreci ile Batı'dakine benzer “kulüp” olgusu ön plana çıkmıştır. Bu dönemde ise Mekteb-i Sultani gibi Batı tarzı eğitim kurumları vasıtasıyla modernitenin “birey” ve “beden” ile kurduğu ilişkinin halka nüfuz etmesi amaçlanmıştır⁹⁷. II. Meşrutiyet'in ilanıyla birlikte İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin sporda teşkilatlanmaya yönelik girişimleri özgürlükler kapsamında yeni açılımlara kapı aralamıştır.

Erken Cumhuriyet Dönemi (1923-1950)'nde ise sporun tüm yurt sathında yaygınlaştırılmaya çalışıldığı, spor dallarının çeşitlendirildiği görülmektedir. Bunun yanı sıra sporun, ulus devletin “Türk kimliği”nin sporda elde edilecek başarılar vasıtasıyla diğer uluslara “gücü”nü göstermesi açısından önem taşıdığı, bu doğrultuda “modern birey” ve “beden terbiyesi”nin ön plana çıktığı görülmektedir. Toplumlar açısından sporun ikili bir işlev gösterdiği altını çizen Tekin⁹⁸'e göre spor siyasi bir güce sahip olup bir yandan ülkelerin birbirine üstünlük kurmasının bir aracı olarak işlev görür iken diğer yandan sporun birleştirici ve kaynaştırıcı gücü kendi ulusal kimliklerini kurmada ve milliyetçiliği toplumda yaygınlaştırma işlevseldir.

“Devletçilik” ilkesinin ön plana çıktığı 1929 Ekonomik Bunalımından sonra, özel spor kulüpleri devlet tekeline alınmıştır. Erken Cumhuriyet dönemi spora politikaları siyasal elitin idealize ettiği “yeni adam”ı yaratmanın bir parçası olarak şekillenmiştir. Bu durum bireyler açısından “eski”den zihinsel kopuşu “yeni”nin aşılması anlamı taşımakta, dolayısıyla da bireylerin devlete ve millete sadakat duygusunun sağlanması amaçlanmaktaydı⁹⁹. Parsonsçı bakış açısıyla değerlendirildiğinde bir boş zaman etkinliği olarak spor,

⁹⁶ Haydar Gölbaşı, “Osmanlı Devleti'nde Spor Tekkeleri” *Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (15), 2018, s.43.

⁹⁷ Yazar, *Osmanlı'dan Cumhuriyete Geçiş Süreci ve Erken Cumhuriyet Dönemi Türkiye'sinde Modern Sporun Kuruluşu*, s.306.

⁹⁸ Gülcan Tekin, “Tarihsel Süreçte Spor, Siyaset ve Milliyetçilik İlişkisi”, *ROL Spor Bilimleri Dergisi*, 4(3), 2023, s. 1194

⁹⁹ Akın, Gürbüz ve Yavuz Evlatlar, *Erken Cumhuriyet'te Beden Terbiyesi ve Spor*, İletişim Yayınları, s. 207.

gizlilik/kalıpların korunması işlevini gerçekleştirerek toplumsal bütünleşmeye katkı sağlayacak bir unsur olarak görülmüştür. Akın¹⁰⁰ (2014)'ın ifadesiyle “*ideolojik bir misyonla yüklenmiş beden terbiyesi ve spor alanı bu dönemde, siyasi elitlerin projelerinde sosyal alana müdahale etmenin etkili bir aracına dönüşmüştür*”. Dolayısıyla Türkiye’de sporun gelişim ve kurumsallaşma süreci incelendiğinde toplumsal, ekonomik ve siyasal dönüşüm süreçlerinin spor kurumuna doğrudan etkisi olduğu, sporun toplumsal bütünleşme açısından araçsal bir nitelik taşıdığı söylenebilir. Spor kurumu devlet ve siyaset kurumuyla doğrudan etkileşim halinde olup, toplumsal yaşamı şekillendirmede işlevselliği açısından iktidarların önemli ideolojik aygıtlarından biridir.

Finansal Destek ve Teşekkür / Grant Support and Acknowledgement	Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir. / The author declared that this study has received no financial support.
Çıkar Çatışması / Conflict of Interest	Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir. / The author has no conflict of interest to declare.

KAYNAKÇA

AKIN, Yiğit, *Gürbüz ve Yavuz Evlatlar: Erken Cumhuriyet’te Beden Terbiyesi ve Spor*, İletişim Yayınları, İstanbul 2014.

ARIKAN, Zeki, “Halkevlerinin Kuruluşu ve Tarihsel İşlevi”, *Atatürk Yolu*, (6) 23, 1999.

ATABEYOĞLU, *Sporda Devlet mi Devlette Spor mu?*, Türkiye Millî Olimpiyat Komitesi Yayınları, İstanbul, 2001.

ATALAY, Ayşe, “Osmanlı ve Genç Türkiye Cumhuriyeti Döneminde Sporda Batılılaşma Hareketleri”, *Spor Yönetimi ve Bilgi Teknolojileri Dergisi*, 2(2), 2007, ss:30-35.

¹⁰⁰ Akın, Gürbüz ve Yavuz Evlatlar, *Erken Cumhuriyet’te Beden Terbiyesi ve Spor*, İletişim Yayınları, s. 207.

BAYRAKTAR, Cengiz, “Sosyal Yapı Özelliklerinin Spora Etkisi”, *Uludağ Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, cilt:17, sayı:1, 2003, s.s19-36.

BEDİLLİ, Kemal, “Türk Güreşinin Kültür Tarihindeki Yerinin Dünü ve Bugünü”, *Güneydoğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, 2012, ss.8-9 .

ÇAĞLAR, Behçet Kemal, “Kemalistler Spor Davasına El Koymuşlardır. Yay. Haz: Suat Karaküçük”, *Türk Spor Kurumu Dergisi (1936-1938) Seçilmiş Spor Makaleleri*, 1992, Ankara.

ÇELİK, Veli O. ve BULGU, Nefise, “Geç Osmanlı Döneminde Batılılaşma Ekseninde Beden Eğitimi ve Spor”, *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 24, 2010, ss:137-147.

DEVER, Ayhan, *Spor Sosyolojisi*, Siyasal Kitabevi, Ankara 2015.

DEVER, Ayhan ve İSLAM, Ahmet (2015). “Tarihsel Süreç İçerisinde Türk kültüründe Spor Algısı”. *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 4(5), 2015, 46-61.

ERDEM, Ekin., “Osmanlı İmparatorluğu’nda Modernleşme ve Milliyetçiliğin Gelişimine Futbol Üzerine Bir Bakış”, *Sosyal Bilimlerde Güncel ve Seçme Yazılar* içinde, Edt. Bedriye Tunçsiper, Ekin Basım Yayın Dağıtım, Bursa 2020, ss: 113-124.

ERKAL, Mustafa; GÜVEN, Özbay; AYAN, Dursun, *Sosyolojik Açından Spor*, Der Yayınları, İstanbul 1998.

ESGİN, Ali, *Anthony Giddens Sosyolojisi*, Anı Yayıncılık, Ankara 2008.

FİŞEK, Kurthan, *Devlet Politikası ve Toplumsal Yapıyla İlişkileri Açısından Türkiye’de ve Dünya’da Spor Yönetimi*, Bağırhan Yayınevi, Ankara 1998.

GÖLBAŞI, Haydar, “Osmanlı Devleti’nde Spor Tekkeleri” *Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (15), 2018, ss: 41-53.

GÜVEN, Özbay, “Geleneksel Okçuluk ve Güreş Sporunda Ahiliğin Etkileri”, *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, sayı:27, 2003, ss 157-188.

HİÇYILMAZ, Ergun, *Türk Spor Tarihi*, Demet Ofset, İstanbul 1974.

HÜLÜR, Himmet ve AKÇA, Gürsoy, “İmparatorluk’tan Cumhuriyet’e Toplum ve Ekonominin Dönüşümü”, *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 17, 2005, ss: 311-341

İMAMOĞLU, Osman; TAŞMEKTEPLİGİL Yalçın M.; TÜRKMEN Mehmet, “Türk Kültüründe Spor”. *Ondokuz Mayıs University Journal of Education Faculty*, 10(1), 1997, ss.145-150.

KAHRAMAN, Atıf, *Osmanlı Devleti’nde Spor*, T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1995.

KILIÇ, Metin, “Tek Partili Dönemde Türkiye’de Modern Sporun Teşekkülü”, *Tarih Okulu*, sayı:14, 2013, ss: 27-53.

KUNTER, Halim Baki; *Türk Vakıflarının Milliyetçilik Cephesi*, Vakıflar Dergisi, TTK, Ankara 1956.

MARSHALL, Gordon, *Sosyoloji Sözlüğü*, (çev. Osman Akınhay, Derya Kömürcü), Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara 1999, s.804.

ÖZTÜRK, Füsun, *Toplumsal Boyutlarıyla Spor*, Bağırhan Yayinevi, Ankara 1998.

POLOMA, Margaret M., *Çağdaş Sosyoloji Kuramları*, Çev. H. Erbaş, Gündoğan Yayınları, Ankara 1993.

RİTZER, George, *Sosyoloji Kuramları*, (Çev. H. Hülür), De-Ki Yayınları, Ankara 2011.

SAN, Haluk, *Türk Spor Tarihinde Atatürk*, Toplumsal Dönüşüm Yayınları, İstanbul 1999.

SARIÇOBAN, Gülay, “Bir Osmanlı Aydını Ahmet Vefik Paşa”, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 40, 2018, ss: 279-289.

SERT, Mahmut, *Gol Atan Galip: Futbola Sosyolojik Bir Bakış*, Bağlam Yayınları, İstanbul 2000.

SOYER, Fikret, “Osmanlı Devleti’nde (1839-1908 Tanzimat Dönemi) Beden Eğitimi ve Spor Alanındaki Kurumsal Yapılanmalar ve Okul Programlarındaki Yeri Konusunda Bir İnceleme”, *Gazi Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, cilt:24, sayı:1, 2004, 209-225, 2004.

ŞAHİN, Mustafa Y. ve TUNÇKOL, H.Mehmet, “İşçi Hareketlerinin Futbolun Tarihsel Gelişim Sürecine Etkisi”, *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 1, 2010, ss. 219-236.

TANYERİ, Yavuz; MIZRAK, Orcan; ÖZTAŞYONAR, Yunus; ŞIKTAR, Erdinç, “T.C. Hükümetlerinin Beden Eğitimi ve Sporla İlgili Uygulamaları (1923-2001)”, *Beden Eğitimi ve Spor Bilimleri Dergisi*, 1(3), 2010, ss:88-90.

TEKİN, Gülcan, “Tarihsel Süreçte Spor, Siyaset ve Milliyetçilik İlişkisi”, *ROL Spor Bilimleri Dergisi*, 4(3), 2023, ss:1182-12.

TEZCAN, Mahmut, (1992). “Toplumsal Değişme ve Spor”. *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*. 25, ss. 617-623.

TÜRKMEN, Mutlu, “ Erken Cumhuriyette beden Eğitimi ve Sporun İdeolojik Temelleri”, *Electronic Turkish Studies*, 8(6), 2013, ss: 729-740.

ÜNSAL, Artun, *Tribün Cemaatinin Öfkesi*, İletişim Yayınları, İstanbul 2005.

WALLACE, Ruth A. ve WOLF, *Çağdaş Sosyoloji Kuramları: Klasik Geleneğin Genişlemesi*, Çev. Leyla Elburuz ve M. Rami Ayas, Doğu-Batı Yayınları, Ankara 2012.

WATERS, Malcolm, *Modern Sosyoloji Kuramları*, Edt: Zafer Cirhinlioğlu, Gündoğan Yayınları, İstanbul 2008.

YARAR, Betül, (2014). “Osmanlı’dan Cumhuriyete Geçiş Süreci ve Erken Cumhuriyet Dönemi Türkiye’sinde Modern Sporun Kuruluşu”, *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları (HÜTAD)*, 21(21), 2014, ss: 301-317

İnternet Kaynakları

<http://arsiv.sabah.com.tr/2008/09/14/pz/haber,DABF21B2DAE24FAEBA9612FA458863AB.html> alanından erişim: 08.12.2013

<https://www.bjk.com.tr/tr/cms/tarihce/2/73/> alanından erişim 10.12.2013

<http://www.galatasaray.org/tarih/pages/tarihkurus.php> alanından erişim 12.12.2013

<http://www.haberankara.com/haber/386/iste-koreografiden-goruntuler.html> alanından erişim 12.12.2013

<http://www.fenerbahce.org.tr/kurumsal/detay.asp?ContentID=3> alanından erişim 10.12.2013

http://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanuntbmmc018/kanuntbmmc018/kanuntbmmc01803530.pdf alanından erişim 13.12.2013

Extended Abstract

From a sociological perspective, sports have important functions in terms of social structure. Sport affects society on the one hand and is affected by it on the other. Therefore, sport cannot be separated from other areas of social life and is a social institution that directly reflects the characteristics of the national context. In this respect, it is one of the important areas where the change phenomenon of the society can be monitored.

Looking at the history of Turkish culture, it is seen that sports are at the center of daily life. Sports such as hunting, horseback riding, archery and wrestling were seen as a means of preparing for war. During the Ottoman Empire, it continued to fulfill the same function. However, the “spor tekkeleri” established in the conquered places in this period fulfilled the function of social unification and integration with their religious content. The process of institutionalization of sports in the West The economic crisis and overproduction caused by the monopolistic form of capital in 1871 revealed the phenomenon of “leisure time”. In these years, when mass interest in sports began, professional athletes and teams emerged from teams in Europe and America. When we look at the institutionalization process of sports in the Turkish context, we encounter a different phenomenon. The ethnic-based events in the last 200 years of the Ottoman Empire created the danger of disintegration. Sultan Mahmud II and Sadrazam Reşit Paşa saw Europe's aim of disintegration and predicted that the only way to prevent this would be Westernization. During the Tanzimat period, when important steps were taken towards modernization in Turkey, a number of innovations were also experienced in the field of sports. On the one hand, the Constitutional Monarchy years saw an increase in the number of clubs founded by the commercial bourgeoisie and other wealthy segments, and on the other hand, the state started to take physical education and sports within the framework of a program.

In this study, the transformation of sports in terms of social structure and function in the context of the modernization process, which is considered as the most important breaking point of historical transformation in Turkey, is discussed. In this respect, the relationship between the institution of sport and the institutions of politics and the state in Turkey is evaluated within the framework of the concepts of “structure and function” presented by Talcott Parsons' “Social Systems Theory”.

In this study, the interrelatedness of the institutions of sport, state and politics was analyzed through document analysis method. In this method, the data obtained from secondary sources in the literature on the subject were evaluated by historical analysis method. In this qualitative study conducted in the context of the historical process research model, the aim is not to generalize or reach a theory, but to make a sociological analysis in the light of historical sources.

When evaluated in general, the Westernization movements, which started in the last periods of the Ottoman Empire with the aim of continuing its existence, also manifested itself in the field of sports. While sports was initially practiced as a form of physical training in order to be successful on the battlefields, with the Western influence, a process of institutionalization and diversification in sports branches started by the state. In the “Early Republic” period, in line with the principle of “statism”, the state had a direct influence on sports institutions. In this sense, sports fulfilled the function of strengthening and integrating “national identity” in accordance with the aim of creating a homogenous “nation state”. During the one-party period, sports were tried to find a living space in community centers, schools and barracks, contributing to national consciousness and unity.

When evaluated from a Parsonsian perspective, sports as a social institution against social cohesion is an important institution that can be evaluated within the framework of the cultural subsystem that performs the function of protecting the latent/patterns. Therefore, when the development and institutionalization process of sport in Turkey is evaluated in general, it can be said that social, economic and political transformation processes have a direct impact on the institution of sport and that sport has an instrumental quality in

terms of social integration. The institution of sport is in direct interaction with the state and political institutions and is one of the important ideological devices of the ruling powers in terms of its functionality in shaping social life.

NATIONALISM IN TÜRKİYE'S 1961 AND 1982 CONSTITUTIONS: A COMPARATIVE ANALYSIS

*1961 ve 1982 Anayasalarında Milliyetçilik:
Karşılaştırmalı Bir Analiz*
Ali Çiçek*

Abstract

This study provides a comparative analysis of nationalism as expressed in Türkiye's 1961 and 1982 constitutions. Shaped in different historical and political contexts, these two constitutions reflect the changing nature of Turkish nationalism. Influenced by civilian nationalism, the 1961 Constitution emphasises legal equality and democratic governance and promotes an inclusive concept of national identity. In contrast, the 1982 Constitution represents a more state-centred approach to nationalism, shaped by concerns over national security and territorial integrity following the 1980 military coup. This study analyses key articles in both constitutions, the balance between civic and ethnic nationalism, and the role of secularism and citizenship in shaping national identity. The analysis also highlights different approaches to ethnic diversity and minority rights. In addition, the article explores the influence of military and political authority in shaping nationalism in both periods. Through this comparative framework, the study demonstrates how the concept of nationalism in these two constitutions shaped Türkiye's political landscape and had lasting consequences for contemporary Turkish nationalism. The findings contribute to a better understanding of the complex relationship between nationalism, constitutional law and political authority in Türkiye.

Keywords: Nationalism, Turkish constitutions, civic nationalism, ethnic nationalism, military influence.

Makale Geliş Tarihi: 29.09.2024, Makale Kabul Tarihi: 17.11.2024

Araştırma Makalesi/Künye: ÇİÇEK, Ali, "Nationalism in Türkiye's 1961 and 1982 Constitutions: A Comparative Analysis", *Türkiye Araştırmaları Dergisi (TÜRKAD)*, C. 1, S.2, Aralık 2024, s.79-107.

* Dr. Öğr. Üyesi, Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Yıldızeli Meslek Yüksekokulu Pazarlama ve Reklamcılık Bölümü, E-posta: alicek@cumhuriyet.edu.tr ORCID: 0000-0001-9875-2400.

Özet

Bu çalışma, Türkiye'nin 1961 ve 1982 anayasalarında ifadesini bulan milliyetçiliğin karşılaştırmalı bir analizini sunmaktadır. Farklı tarihsel ve siyasi bağlamlarda şekillenen bu iki anayasa, Türk milliyetçiliğinin değişen doğasını yansıtmaktadır. Sivil milliyetçilikten etkilenen 1961 Anayasası, hukuki eşitlik ve demokratik yönetimi vurgulamakta ve kapsayıcı bir milli kimlik kavramını teşvik etmektedir. Buna karşılık 1982 Anayasası, 1980 askeri darbesinin ardından ulusal güvenlik ve toprak bütünlüğüne ilişkin kaygılarla şekillenen, milliyetçiliğe daha devlet merkezli bir yaklaşımı temsil etmektedir. Bu çalışma her iki anayasadaki kilit maddeleri, sivil ve etnik milliyetçilik arasındaki dengeyi ve ulusal kimliğin şekillenmesinde laiklik ve vatandaşlığın rolünü incelemektedir. Çalışma aynı zamanda etnik çeşitlilik ve azınlık haklarına yönelik farklı yaklaşımların da altını çizmektedir. Bunlara ek olarak, makale her iki dönemde de milliyetçiliğin şekillenmesinde askeri ve siyasi otoritenin etkisini ortaya koymaktadır. Bu karşılaştırmalı çerçeve aracılığıyla çalışma, bu iki anayasadaki milliyetçilik kavramının Türkiye'nin siyasi manzarasını nasıl şekillendirdiğini ve günümüz Türk milliyetçiliği için kalıcı sonuçlar doğurduğunu göstermektedir. Bulgular, Türkiye'de milliyetçilik, anayasa hukuku ve siyasi otorite arasındaki karmaşık ilişkinin daha iyi anlaşılmasına katkıda bulunmaktadır.

Anahtar sözcükler: Milliyetçilik, Türk anayasaları, sivil milliyetçilik, etnik milliyetçilik, askeri etki.

Introduction

Nationalism, which is a fundamental principle in the organisation and administrative activities of modern states, plays an important role in shaping constitutional frameworks, especially in societies that have undergone deep transformations in their political and social structures.¹ As the supreme legal documents of a country, constitutions generally guarantee the values, ideologies and principles that define the state's relationship with its citizens and, more broadly, its national identity.² In the Turkish context, nationalism has been one of the fundamental principles of the nation-building process, especially since the foundation of the Republic in 1923. As a guiding ideology, nationalism not only

¹ Ali Çiçek, "Milliyetçilik Kuramları", içinde *İmparatorluktan Ulus Devlete Türk Milliyetçiliği* (Ankara: Gazi Kitabevi, 2024), s. 5.

² İbrahim Ö. Kaboğlu, *Anayasa Hukuku Dersleri*, 6. Baskı (İstanbul: Legal Kitabevi, 2010), s. 65.

underlines the unity and sovereignty of the state, but also defines the parameters of citizenship, loyalty and national culture.³ Türkiye's constitutions, particularly the 1961 and 1982 constitutions, provide a unique lens through which the evolution of Turkish nationalism can be observed and understood.

The 1961 and 1982 constitutions were both drafted during periods of significant political turmoil in Türkiye, and each reflects the specific socio-political needs and aspirations of their respective eras. While both constitutions aim to consolidate the national identity of the Turkish state, their approaches to nationalism reveal significant differences in emphasis and interpretation. The 1961 Constitution emerged in the aftermath of the 1960 military coup, at a time when the Republic of Türkiye sought to reaffirm its democratic identity while preserving the integrity of the state.⁴ In this context, nationalism is largely civic in character, emphasising the unity of the Turkish people, secularism and the protection of democratic institutions. The 1961 Constitution is a progressive constitution for its time, seeking to strike a balance between individual freedoms and the state's duty to protect national unity, but always placing the nation-state at the center of its legal and ideological framework.⁵ In contrast, the 1982 Constitution, drafted following the 1980 military coup, was a response to a period of intense political instability and violent social conflict. The drafters of this constitution sought to create a more centralized and controlled framework in which nationalism was more explicitly state-centered and security-oriented. Whereas the 1961 Constitution prioritised democratic pluralism within a united nation, the 1982 Constitution emphasised the indivisibility of the state and national unity above all else. In the 1982 Constitution, nationalism took on a more defensive stance, reflecting concerns about internal divisions and external threats and positioning the state as the ultimate protector of the nation's integrity.

³ Tunca Özgişi, “Milliyetçilik ve Vatandaşlık Olgusunun Türk Anayasalarına Yansıması”, *Türkoloji Kültürü Dergisi* 2, sy 4 (2009), s. 98.

⁴ Yılmaz Aliefendioğlu, “T.C. Anayasalarında Devlet Anlayışı”, *Amme İdaresi Dergisi* 26, sy 2 (1993), s. 14.

⁵ Abdulvahap Akıncı, “Türkiye'nin Darbe Geleneği: 1960 ve 1971 Müdahaleleri”, *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi* 9, sy 1 (02 Kasım 2014), s. 62.

The Turkish nation, as conceptualised in both constitutions, is not merely a community of individuals living within the territorial boundaries of the state. Rather, it is a political and cultural entity bound together by common history, language and values, all of which are based on the concept of Turkishness. This concept of Turkish identity is deeply intertwined with the principles of secularism and republicanism, which have historically been seen as the core components of Turkish nationalism. While both the 1961 and 1982 constitutions reflect this understanding, there are differences in the ways in which they promote and protect it. Emphasising democratic governance, the 1961 Constitution sought to foster a sense of national unity through the participation of all citizens in the political process. On the other hand, responding to an environment of division and strife, the 1982 Constitution adopted a more prescriptive approach and used nationalism as a tool to ensure social cohesion and political stability.

In both constitutions, the concept of nationalism serves as a bridge between state authority and the collective identity of the people. However, while nationalism is universally present as a guiding principle, the way in which it is expressed and implemented differs significantly. The 1961 Constitution's expression of nationalism is more inclusive and aims to create a coherent national identity through democratic participation and the guarantee of fundamental rights. This approach reflects the broader post-World War II international consensus in which the protection of human rights and democratic freedoms is seen as an integral part of national power. In this context, nationalism is not only about protecting the state, but also about empowering citizens as the embodiment of the will of the nation. In contrast, the nationalism of the 1982 Constitution, while still based on the principles of unity and territorial integrity, has taken on a more authoritarian character. In response to the perceived failures of the democratic experiment of the 1970s, the drafters of the 1982 Constitution placed greater emphasis on the role of the state as the protector of national identity. This shift towards a more state-centred nationalism was not a rejection of the idea of Turkish unity, but rather a re-emphasis on the state's right to define and protect this unity in the face of internal and external threats.

The aim of this study is to examine the nuances of nationalism as expressed in Türkiye's 1961 and 1982 constitutions, focusing on how each document reflects the socio-political context of its time. By examining the key provisions on nationalism in both constitutions, the study will analyse the ways in which nationalism is used as a tool for state-building. It will also consider the broader implications of these constitutional frameworks for understanding the role of nationalism in modern Turkish political thought. The study will argue that while both constitutions are based on a nationalist ideology, they represent different visions of how nationalism should be expressed and implemented within the Turkish state. The scope of the study is limited to the constitutional texts themselves, as well as the political and historical conditions surrounding their drafting. In other words, the study will not attempt to provide a comprehensive history of Turkish nationalism, but rather will focus on how nationalism is embedded in the legal and institutional structures of the Turkish state. In doing so, it aims to contribute to the academic understanding of how constitutions serve as a vehicle for the expression of nationalist ideologies, especially in states with a strong tradition of state-centred nationalism such as Türkiye. In conclusion, the notion of nationalism in Türkiye's 1961 and 1982 constitutions offers a rich field of study for understanding the evolving relationship between the state and its citizens. Both constitutions reflect the enduring importance of national unity in the Turkish political imagination, but they do so by being shaped by the particular challenges and aspirations of their respective periods. By comparing the nationalist discourses in these two constitutions, the study will attempt to shed light on the dynamic and often controversial nature of nationalism in Turkish constitutional history and its continuing relevance in contemporary Turkish politics.

1. Nationalism in the 1961 Constitution

The 1961 Constitution of Türkiye stands as an important document in the political and legal history of the Republic, embodying a renewed approach to governance and statehood following the turbulent events that led to the establishment of the Republic. Nationalism, which has been one of the fundamental elements of the ideological framework of the Turkish state since its foundation, also occupies an important place in this constitution. However, the version of nationalism expressed in the 1961

Constitution reflects the changing political and social dynamics of Türkiye in the early 1960s, in particular the desire to balance the nationalist imperatives of the state with the emerging demands for democracy, pluralism and social justice. This chapter will examine how nationalism was conceived, structured and balanced in the 1961 Constitution, highlighting the socio-political conditions that led to its drafting, the key constitutional articles that embody nationalism, and the important roles of secularism, citizenship and national identity, as well as the careful balance it sought to maintain between civic and ethnic nationalism.

The 1961 Constitution was in many ways a direct response to the authoritarian tendencies that had emerged under the Democratic Party (DP) government in the late 1950s.⁶ The increasing suppression of political opposition, the erosion of civil liberties and the concentration of power under Prime Minister Adnan Menderes led to widespread dissatisfaction, especially among the military and intellectual elite.⁷ Initially a response to this crisis, the military coup of 27 May 1960 was also a manifestation of the traditional role of the military as the guardian of the Republic and the Kemalist nationalist ideals on which it was founded.⁸ The coup d'état, which was legitimised in the name of protecting national unity and democracy, eventually led to the drafting of the 1961 Constitution, which aimed to institutionalise a more pluralistic and democratic form of government while preserving the principles of Turkish nationalism.

During the drafting process of the 1961 Constitution, nationalism was at the centre of intense debates. In this process, those who defended the concept of 'national state' emphasised that nationalism was an ambiguous and multi-meaningful concept. For example, the National Socialist regime in Germany and the Fascist regimes in Italy also defined themselves as nationalist. For this reason, serious differences of opinion have emerged on the content of nationalism. As a result of the discussions,

⁶ Tanel Demirel, *Türkiye'nin Uzun On Yılı Demokrat Parti İktidarı ve 27 Mayıs Darbesi* (İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi, 2021), s. 250.

⁷ Feroz Ahmad, *Demokrasi Sürecinde Türkiye (1645-1980)* (İstanbul: Hil Yayınları, 1994), s. 86-90.

⁸ Orhan Aldıkaçtı, *Anayasa Hukukumuzun Gelişmesi ve 1961 Anayasası* (İstanbul: Bahar Matbaası, 1964), s. 19; Mustafa Erdoğan, *Anayasa Hukuku*, 8. Baskı (Ankara: Orion Kitabevi, 2014), s. 160.

a compromise was adopted and it was decided to include the concept of 'national state' in Article 2 of the 1961 Constitution. In addition, it was deemed appropriate to include a comprehensive and detailed definition of Turkish nationalism in the Preamble of the Constitution. In this way, it has been tried to prevent the principle of nationalism from being interpreted and misunderstood in different ways.⁹

On the other hand, in drafting the 1961 Constitution, the Constituent Assembly was tasked with addressing the political fragmentation and instability of the previous decade, while reaffirming the nationalist principles that had been at the centre of the Turkish Republic since its foundation¹⁰. In the Turkish context, nationalism has always been intertwined with Kemalist reforms, particularly the emphasis on secularism, modernity and the creation of a homogenous national identity. However, the 1961 Constitution introduced a more nuanced version of nationalism that aimed to bring together a wider range of political voices while ensuring that the integrity and sovereignty of the state was not compromised.¹¹

This new constitutional framework reflected the ongoing evolution of Turkish nationalism, blending civic and ethnic elements to create a more inclusive national identity that could accommodate Türkiye's growing social and political diversity.

Key articles of the 1961 Constitution express this renewed vision of nationalism. Article 1 declared that Türkiye was a 'Republic', a term that was more than a political classification but an affirmation of the values of national unity, sovereignty and independence that had been central to the Turkish nationalist movement since the War of Independence. This was further strengthened by Article 2, which defines the state as 'a national, democratic, secular and social state of law'. These principles, especially the emphasis on secularism and democracy, were seen as

⁹ Ergun Özbudun, *Türk Anayasa Hukuku* (Ankara: Yetkin Yayınları, 1998), 52; Hasan Tunç ve Faruk Bilir, "Cumhuriyet Dönemi Anayasalarımızda Milliyetçilik Anlayışı ve Atatürk Milliyetçiliği", *Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* 2, sy 2 (01 Haziran 1998), s. 3.

¹⁰ Erdoğan, *Anayasa Hukuku*, s. 159-69.

¹¹ Bülent Tanör, *İki Anayasa 1961-1982*, 3. Baskı (İstanbul: Beta Basım Yayım, 1994), s. 16-17.

fundamental to preserving the integrity of the Turkish nation and ensuring that the state remained the ultimate guardian of national identity. The inclusion of the word ‘national’ in this article emphasised the indivisibility of the Turkish nation, reaffirming that the state and the nation were inextricably linked in the constitutional order. The 1961 Constitution also introduced provisions emphasising the importance of civic participation and social justice as components of Turkish nationalism. For example, Article 3 states that sovereignty belongs unconditionally to the nation, a clear reflection of civic nationalism in which the Turkish people, regardless of their ethnic or cultural origins, are seen as the true owners of political power. This principle is further elaborated in Article 4, which establishes the supremacy of the constitution and the rule of law, ensuring that all citizens are equal before the law and that the nationalist agenda of the state is pursued within the limits of democratic governance. Emphasising the role of the people in the governance of the state, the 1961 Constitution adopted a version of nationalism defined not only by ethnicity or cultural homogeneity, but by a shared commitment to the ideals of the Republic.

Although civic nationalism was the central theme of the 1961 Constitution, ethnic nationalism was not completely absent. The Constitution continued to favour the concept of ‘Turkishness’ as the defining feature of national identity. Article 5, which set out the duties of the state, included the protection of the independence and integrity of the Turkish state as well as the indivisibility of the Turkish nation with its territory and nation. This article reinforced the idea that the Turkish nation was a singular entity bound together by a common language, culture and history. However, unlike earlier formulations of Turkish nationalism, the 1961 Constitution did not impose a strict cultural or linguistic uniformity; instead, it allowed for the possibility of a more inclusive nationalism in which ethnic minorities could participate in the civic life of the nation while adhering to the broader nationalist framework. The balance between civic and ethnic nationalism was carefully calibrated in the 1961 Constitution both to preserve national unity and to promote individual freedoms. The drafters recognised the need to preserve the integrity of the Turkish state while meeting growing demands for political pluralism and social justice. This balancing act is evident in the constitution's emphasis

on secularism, which serves as a unifying principle transcending ethnic and religious differences. Maintaining a strict separation between religion and state, the 1961 Constitution aimed to create a national identity based on shared civic values rather than religious or ethnic affiliations. Therefore, secularism was presented not only as a political principle but also as a key component of the nationalist ideology enshrined in the constitution.

Citizenship, as defined in the 1961 Constitution, was another critical aspect of nationalism during this period. Article 6 states that all citizens of Türkiye, regardless of their ethnic or religious origin, are equal before the law and have all the rights and responsibilities of citizenship. This provision reflects the constitution's commitment to civic nationalism, in which the bonds of national identity are based on legal and political equality rather than ethnic homogeneity¹². Emphasising the importance of citizenship as a unifying element, the 1961 Constitution sought to develop a sense of national belonging that transcended ethnic divisions and to reinforce the idea of a unified Turkish nation. Therefore, national identity as expressed in the 1961 Constitution was a complex and multifaceted concept. On the one hand, it was based on the ethnic and cultural heritage of the Turkish people, as reflected in the emphasis on Turkishness and the preservation of national unity. On the other hand, it was also defined by civic principles such as democracy, secularism and social justice, which allowed for a more inclusive and pluralistic understanding of national identity. This duality is perhaps the most distinctive feature of nationalism in the 1961 Constitution and reflects the changing social and political realities of Türkiye in the early 1960s.

The role of the state in promoting and protecting national identity is also one of the main themes of the 1961 Constitution. The Constitution vested the state with significant powers to protect national unity and pursue the interests of the nation. For example, Article 7 vests executive power in the President and the Council of Ministers, who are charged with protecting the integrity of the state and the welfare of the nation. This

¹² Fatma Nalbant, "Türkiye'de vatandaşlık anlayışının gelişimi", *III. Türkiye Lisansüstü Çalışmaları Kongresi*, 2014, s. 89, https://www.academia.edu/download/40738817/Turkiyede_Vatandaslik_Anlayisinin_Gelisimi.pdf.

concentration of executive power, though tempered by democratic principles enshrined in the constitution, reflected the continuing importance of a strong state in the nationalist ideology of the time. The state was seen as the ultimate guarantor of national identity and unity and its authority was legitimised by its role as the protector of the nation. Moreover, the emphasis on social justice in the 1961 Constitution reflects a broader conception of nationalism that encompasses not only the preservation of national unity but also the promotion of the welfare of the Turkish people. Article 8, which summarises the economic and social duties of the state, emphasised that the state must ensure the social and economic welfare of its citizens. This provision reflects a nationalist ideology concerned not only with the protection of the state but also with the welfare of the nation as a whole. By promoting social justice and economic development, the 1961 Constitution aimed to create a more cohesive and prosperous nation, united not only by a common national identity but also by a commitment to the common good.

In conclusion, the 1961 Constitution represents a critical moment in the evolution of Turkish nationalism. While it retained many core elements of the Kemalist nationalist project, notably the emphasis on secularism and the preservation of national unity, it also introduced new elements reflecting the changing political and social dynamics of Türkiye in the early 1960s. The Constitution's blend of civic and ethnic nationalism, its emphasis on secularism and citizenship, and its commitment to social justice and democratic governance reflect a more inclusive and pluralistic vision of Turkish nationalism. At the same time, by reaffirming the central role of the state in the development and protection of national identity, the 1961 Constitution ensured that nationalism would remain a key element of Turkish political life for decades to come.

2. Nationalism in the 1982 Constitution

The 1982 Constitution is the product of a turbulent and transformative period in Turkish political history. The Constitution emerged in the aftermath of the 1980 military coup, itself a reaction to the period of intense political fragmentation, social unrest and violent conflict

that gripped the country in the 1970s.¹³ This context is essential for understanding the ideological and legal framework of the 1982 Constitution, particularly its emphasis on nationalism. Nationalism as conceived in this constitution is deeply intertwined with concerns for national unity, security and state stability. It reflects a shift away from the more pluralistic and democratic tendencies¹⁴ that characterised the 1961 Constitution towards a more centralised and state-centred form of nationalism that prioritises protecting the sovereignty, integrity and security of the nation. This section will examine the historical context that led to the drafting of the 1982 Constitution, analyse its main provisions emphasising nationalism, and discuss the role of national security and unity as the pillars of the nationalist framework in the document.

The political and social conditions leading to the 1982 Constitution were marked by serious instability. In the late 1970s, Türkiye was engulfed in political violence, with clashes between left and right groups, labour strikes and increasing polarisation within society. The failure of successive civilian governments to overcome these challenges led to a growing sense of crisis among both the political elite and the military.¹⁵ By 1980, the Turkish Armed Forces, traditionally seen as the guardian of the fundamental principles of the Republic, including nationalism, stepped in to restore order. The military's intervention was legitimised on the grounds of protecting national unity and preventing the collapse of the state, grounds steeped in nationalist rhetoric. During this period, the military saw itself as the guardian of the Kemalist vision of the nation, which emphasised a strong, centralised state, secularism and the indivisibility of the Turkish nation. The coup leaders believed that the existing political framework had failed to protect these fundamental pillars of the state and that a new constitutional framework was needed to re-emphasise the primacy of national unity and security. As a matter of fact, the preamble

¹³ Erik Jan Zürcher, *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, çev. Yasemin Gönen, 7. Baskı (İstanbul: İletişim Yayınları, 2020), s. 407-9.

¹⁴ Davut Dursun, *Türkiye'nin Siyasal Hayatı* (İstanbul: Beta Basım Yayım, 2018), s. 143.

¹⁵ Halis Çetin, *Türk Siyasal Hayatı - V Vesayet Gölgesinde Siyaset 1960-1980* (Ankara: Orion Kitabevi Akademik Kitaplar, 2016).

of the 1982 Constitution contains frequent references to this emphasis. Paragraph 2 of the Preamble of the Constitution reads as follows¹⁶:

“No thought or consideration shall be protected against Turkish national interests, the principle of the indivisibility of Turkish existence with its State and country, the historical and spiritual values of Turkishness, Atatürk's nationalism, principles and reforms and civilisation, and as required by the principle of secularism, sacred religious feelings shall not be mixed with state affairs and politics;

That every Turkish citizen has the inherent right and authority to lead an honourable life within the national culture, civilisation and legal order and to develop his material and spiritual existence in this direction by enjoying the fundamental rights and freedoms in this Constitution in accordance with the requirements of equality and social justice;

That collectively Turkish citizens are partners in national pride and honour, national joys and sorrows, rights and duties towards the national entity, blessings and burdens, and in all manifestations of national life; that they have the right to demand a peaceful life with absolute respect for each other's rights and freedoms, with sincere feelings of mutual love and brotherhood, and with the desire and belief in ‘peace at home, peace in the world’...”

Referring to the above statements, Gözler¹⁷ states that the nationalism adopted in the 1982 Constitution corresponds to the Renanian conception of the nation, even though it is defined as Atatürk's nationalism. Renan's conception of nationalism is based on the idea that the nation is a spiritual consciousness or spirit. This spiritual consciousness or spirit is based on having a common past, living together in the present and having a unity of ideals in the future¹⁸. In other words, in Atatürk's nationalism, Renanian nationalism or the nationalism

¹⁶ Tarhan Erdem, *Anayasalar ve Belgeler 1876-2012* (İstanbul: Doğan Kitap, 2012), s. 293.

¹⁷ Kemal Gözler, *Türk Anayasa Hukuku Dersleri*, 23. Baskı (Bursa: Ekin Yayınları, 2019), s. 59.

¹⁸ Gözler, 58; Özbudun, *Türk Anayasa Hukuku*, 59; Ernest Renan, *What Is a Nation? And Other Political Writings* (Columbia University Press, 2018).

perspective of the 1982 Constitution, the nation is not expressed in terms of biological identity, and a race-based perspective is not included. The 1982 Constitution's nationalist emphasis in the preamble refers to national unity in this sense. The erosion of national unity can be interpreted as a breach of security. However, the nation and its representatives were excluded in the constitution-making process, thus the 1982 Constitution was a constitution ordered by the junta acting on behalf of the state, not the nation. Therefore, even though the constitution is based on the principles of Renan nationalism, in essence, it assimilated a state-oriented nationalism, not Turkish nationalism. On the other hand, Erdoğan¹⁹ states that the preamble of the Constitution referred to above was written with a 'nationalist-corporatist' philosophy. According to him, this philosophy is incompatible with liberal-pluralism and although it does not base the nation on the same ethnicity, it functions to homogenise the nation under the name of national unity and solidarity. Erdoğan has negatively characterised the 1982 Constitution's view of the nation as a homogeneous entity, even though the 1982 Constitution sees the nation as a whole and expresses it within this unity in legal terms. However, the perspectives of nationalism in the Turkish constitutions are based on the idea that each member of the Turkish nation is an equal citizen and therefore each member of the nation is homogenous in terms of rights.

The drafting of the 1982 Constitution was undertaken by a Constituent Assembly, which operated under the supervision of the military leadership. This assembly was tasked with creating a new legal framework that would address the perceived failures of the previous system, in particular the political fragmentation and social divisions that had contributed to the instability of the 1970s²⁰. Nationalism, as a guiding principle, was at the centre of this endeavour. The Constitution was designed to create a stronger and more centralised state apparatus capable of maintaining order and ensuring the continuity of the nation. This shift in focus is evident in the way nationalism is expressed throughout the document, with an emphasis on the protection of the state, the preservation of national unity and the importance of national security. Key provisions

¹⁹ Erdoğan, *Anayasa Hukuku*, s. 176.

²⁰ Şenol Durgun, *Turkish Political Life* (Ankara: A Kitap, 2014), s. 98.

in the 1982 Constitution reflect this high importance attached to nationalism. Article 2 of the Constitution defines the Republic of Türkiye as a ‘democratic, secular and social state of law’, but also emphasises that it is a state ‘committed to Atatürk's nationalism’. This direct reference to Atatürk's nationalist principles underlines the centrality of Kemalist nationalism in the new constitutional framework. Atatürk's nationalism, based on the idea of a united, sovereign and secular Turkish nation, serves as the ideological foundation on which the 1982 Constitution is built. This article sets out the state's obligation to protect and promote national identity and frames nationalism as a fundamental element of state legitimacy.

In addition to Article 2, other provisions of the 1982 Constitution clearly emphasise the importance of national unity and territorial integrity. Article 3 declares that the Turkish state is indivisible with its territory and nation and stipulates that Turkish is the official language of the state. This article reflects the nationalist imperative to maintain a homogenous national identity around Turkish language and culture. At the same time, it emphasises the role of the state as the ultimate guardian of national unity and does not discuss ethnic or linguistic differences within the nation. Instead, it focusses on seeing the nation as a whole and glorifying this unity through similarities rather than differences. The emphasis on territorial integrity in this article is particularly important as it reflects concerns about separatist movements and internal divisions that could threaten the unity of the state. By enshrining these principles in the constitution, the drafters sought to create a legal framework that would prevent the fragmentation of the nation and maintain the dominance of Turkish identity. The 1982 Constitution's focus on nationalism is also reflected in its provisions on citizenship and political participation. Article 66 broadly defines Turkish citizenship by stating that ‘Everyone who is bound to the Turkish state by the bond of citizenship is a Turk’. This definition reflects the constitution's commitment to a unitary conception of national identity in which citizenship is equated with Turkishness. It reinforces the idea that all citizens, regardless of their ethnic or cultural

background, are part of a single and united Turkish nation²¹. This formulation reflects a constitutional nationalism that is state-centred but does not include ethnic elements, which forms the basis of the 1982 Constitution.

One of the most significant changes in the 1982 Constitution compared to its 1961 predecessor is the shift towards a more centralised and state-centred form of nationalism. This shift is largely a response to the political fragmentation and instability of the previous decade, which military and political elites believed had weakened the state and undermined national unity.²² The constitution grants significant powers to the executive, particularly the presidency, to ensure that the state has the capacity to maintain order and protect national interests. The president is given broad powers in matters of national security and the constitution establishes a National Security Council to advise the government on matters related to the protection of national unity and the defence of the state. This institutional framework reflects a nationalist vision in which the state is seen as the primary protector of the nation and the protection of national security is considered paramount. National security is one of the main themes of the 1982 Constitution and is closely linked to the concept of nationalism. The Constitution reflects a deep concern about internal and external threats to the state and establishes mechanisms to enable the state to respond effectively to these threats. Article 5 outlines the fundamental duties of the State, including the preservation of national independence and territorial integrity, the protection of the Republic and the provision of national security. These duties are framed within a nationalist discourse emphasising the indivisibility of the nation and the importance of maintaining a strong, united state. The inclusion of national security as a constitutional duty reflects the belief that the state should have the authority to protect the nation from any force that could harm its unity or sovereignty.

The 1982 Constitution also contains provisions limiting certain political freedoms in the name of national security and unity. While the

²¹ E. Semih Yalçın, “Türk Anayasa Metinlerinde Vatandaşlık Meselesi”, *Düşünce Dünyasında Türkiz* 1, sy 6 (25 Kasım 2022), s. 301.

²² Kemal H. Karpat, *Türk Siyasi Tarihi Siyasal Sistemin Evrimi* (İstanbul: Timaş Yayınları, 2020), s. 278.

Constitution guarantees fundamental rights and freedoms, it also allows for the restriction of these rights in cases where national security, public order or the integrity of the state is at stake. This reflects a logic that places the protection of the state and the nation above individual freedoms. The drafters of the constitution believed that the instability and violence of the 1970s was caused by excessive political freedom and inadequate state control, and sought to remedy this by giving the state greater powers to regulate political activity. This shift towards a more controlled and orderly political environment is consistent with the broader nationalist framework of the 1982 Constitution, which emphasises the central role of the state in ensuring national unity and security. The emphasis on national security is also reflected in the 1982 Constitution's treatment of political parties and associations. Article 68 authorises the establishment of political parties but places strict limits on their activities. Political parties are prohibited from engaging in activities that violate the principles of the indivisibility of the state and the nation or threaten national security. This reflects the nationalist imperative to ensure that political activities do not undermine the unity of the state or the integrity of the nation. The Constitution further reinforces the role of the state as protector of national unity by establishing mechanisms for the dissolution of political parties that violate these principles²³. Through these restrictions on political parties, the 1982 Constitution aims to prevent the fragmentation of the political system and the emergence of movements that might challenge the nationalist foundations of the state.

The role of the military in the 1982 Constitution is another important aspect of the state-centred nationalism that characterises this constitution. The military is explicitly mandated to protect the unity and integrity of the nation and is given considerable autonomy in matters of national security. The National Security Council, composed of high-ranking military officials, plays an important role in advising the government on security matters and ensuring that the state remains vigilant in the face of internal and external threats. The prominence of the military in the constitutional framework reflects the belief that the armed forces are

²³ Hüseyin Özcan ve Murat Yanık, *Siyasi Partiler Hukuku*, 2. Baskı (İstanbul: Der Yayınları, 2011), s. 145.

the ultimate guarantor of national unity and security, which stems from the historical role of the military in the establishment and preservation of the Turkish Republic. This militarised form of nationalism, which emphasises the importance of a strong and vigilant state, can be interpreted as a defining feature of the 1982 Constitution.

In sum, nationalism in the 1982 Constitution represents a significant shift towards a more centralised and state-centred form of nationalism that prioritises the protection of national unity, security and the integrity of the state. The Constitution was drafted in response to a period of intense political instability and violence and its provisions reflect a deep concern to maintain order and protect the nation from internal and external threats. Key articles in the Constitution emphasise the indivisibility of the state and the nation, the central role of Turkishness in defining national identity and the importance of national security as a constitutional duty. This version of nationalism, while rooted in the Kemalist tradition, represents a more authoritarian and security-oriented approach in which the state is seen as the primary protector of the nation and individual freedoms are subordinated to the needs of national unity. In this sense, the 1982 Constitution can be understood as an attempt to reassert the primacy of the state in the nationalist project and to ensure the continued dominance of a unified Turkish national identity. On the other hand, the lack of a participatory approach in the drafting process of the 1982 Constitution and the closure of political parties and associations preventing them from contributing to this constitution reveal that although this constitution includes nationalist provisions, it was drafted with an understanding detached from the nation. This constitution, which emphasised Atatürk's nationalism or Turkish nationalism, did not derive its strength from the Turkish nation under the conditions of the coup d'état, and thus, instead of a Turkish nation-oriented nationalism, it revealed a state-oriented understanding of nationalism.

3. Comparative Analysis of Nationalism in Both Constitutions

Türkiye's 1961 and 1982 Constitutions present two different manifestations of nationalism, reflecting the different political, social and historical contexts in which they were created. Nationalism, as a driving force, serves as a central theme in both constitutions; however, its expression, emphasis and underlying philosophy exhibit significant

evolution over time. A comparative analysis of nationalism in these two constitutions reveals not only the transformation in Türkiye's approach to national identity and unity, but also the increasing role of state control, military influence and national security concerns in shaping the constitutional framework.

The first important difference between the two constitutions is the way national identity and unity are expressed. The 1961 Constitution, drafted in the aftermath of the 1960 military coup, claimed a period of political and social détente²⁴. The expression of national identity was based on a civic model of nationalism in which citizenship and national belonging were based on legal and political inclusiveness rather than ethnic or cultural homogeneity. The focus was on creating a more democratic, pluralistic society in which national unity was promoted through civic participation and legal equality. The Constitution emphasised the importance of fundamental rights and freedoms, aiming to strike a balance between state authority and individual freedoms.²⁵ This vision of nationalism, rooted in civic values, was designed to promote a sense of belonging among all citizens, regardless of ethnic or religious origin. In contrast, the 1982 Constitution, following the 1980 military coup, represents a shift towards a more state-centred and security-oriented form of nationalism. The political instability and violence of the 1970s, combined with the perceived failures of the 1961 constitutional order, led to a re-emphasis on the role of the state as the ultimate guardian of national unity and security. The 1982 Constitution reflects a more centralised and authoritarian approach to nationalism, focusing on the preservation of territorial integrity, the protection of national security and the promotion of a homogenous national identity. The concept of national unity in this constitution is closely linked to the preservation of the Turkish state and leaves little room for ethnic, cultural or religious diversity. The shift from a civic model of nationalism to a more exclusionary model of nationalism marks one of the main differences between the two constitutional frameworks.

²⁴ Bilal Tunç ve Bilal Akarçay, "12 Mart Muhtırası Sonrası 1961 Anayasası'nda Yapılan Değişiklikler Üzerine Bir Değerlendirme", *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi* 11, sy 3 (2022), s. 1550.

²⁵ Ersan Şen, "Yeni Anayasaya Doğru", *Ankara Barosu Dergisi*, sy 1 (2013), s. 359.

The evolution of nationalism from a civic model in 1961 to a stronger model of state control in 1982 is evident in the respective constitutions' treatment of national identity. The 1961 Constitution, while based on the principles of Kemalism, allowed for a more flexible interpretation of nationalism. It emphasised the role of citizenship and legal equality as the basis of national identity, thus promoting a more inclusive vision of the Turkish nation. The preamble of the 1961 Constitution reflected this civic spirit, stating that the Turkish nation was based on 'love of homeland' and 'the principles of democracy, secularism and the rule of law'. This conception of nationalism, although based on the founding ideology of the Republic of Türkiye, was more adaptable to a multi-ethnic and diverse society. On the other hand, the 1982 Constitution adopted a more rigid and state-centred approach to nationalism. The emphasis on national security, territorial integrity and the indivisibility of the state reflects concern about internal and external threats to the unity of the nation. The drafters of the 1982 Constitution, which was shaped by the instability of the 1970s, considered strong state control necessary for the protection of the Turkish nation. In this constitution, national identity is closely linked to the concept of 'Turkishness' and Article 66 defines every citizen as a Turk, regardless of ethnic or cultural differences. This definition reveals a truly civilian understanding of nationality. In this respect, both constitutions were drafted with a civilian understanding of nationalism, but the 1982 Constitution has a more security-based nationalist tone than the 1961 Constitution.²⁶

The treatment of ethnic diversity and minority rights emphasizes that the two constitutions do not have substantively different approaches to nationalism, but differ only in secondary respects. This is because both constitutions were drafted in an effort to define the Turkish nation from a holistic perspective rather than ethnic diversity and minority rights. The 1961 Constitution, while not explicitly recognising ethnic minorities, provided greater legal protection for individual rights and freedoms, which can be interpreted as providing a degree of protection for cultural

²⁶ Taha Parla, *Türkiye 'de Anayasalar*, 3. Baskı (İstanbul: İletişim Yayınları, 2002), s. 35.

diversity.²⁷ Its commitment to the rule of law, human rights and democratic governance has created a space for ethnic and religious minorities to defend their identities, albeit indirectly. However, the constitution did not explicitly address the rights of minority groups and the concept of ‘Turkishness’ remained a central element of national identity. However, the 1982 Constitution did not include a provision on ethnic and religious minorities. The fact that both constitutions do not mention ethnic and religious minorities is due to the fact that they consider all citizens within the country as equal to each other and insist on preventing any group from having privileges. This seems to be in line with both the founding philosophy of the Republic of Turkey and the basic principles of Turkish nationalism. Article 3 of the 1982 Constitution asserts the indivisibility of the Turkish state and territory and states that Turkish is the official language of the state. This article draws attention to the fact that the 1982 Constitution unites all ethnic or religious differences within the country under the umbrella of Turkishness, but that “Turkishness” here does not include an ethnic or racial expression. Therefore, the 1982 Constitution does not have a positive perspective on the rights of ethnic and religious minorities that are fed by differences instead of the nation. The Constitution also prohibits the establishment of political parties based on ethnic or religious differences, further entrenching state control over expressions of diversity. This reflects a nationalist vision that prioritises the unity and homogeneity of the nation over the recognition of ethnic pluralism.

The role of secularism in both constitutions reflects different approaches to nationalism. The 1961 Constitution adopted secularism as one of the fundamental principles of the state, but did so in a more liberal context, a context in which secularism was seen as a way of protecting individual freedoms and promoting equality between citizens of different religious backgrounds. Secularism in the 1961 Constitution was linked to a broader project of civic nationalism in which the state was expected to remain neutral in matters of religion and allowed for greater religious diversity within the framework of national unity. In contrast, the 1982

²⁷ Bülent Tanör ve Necmi Yüzbaşıoğlu, *1982 Anayasasına Göre Türk Anayasa Hukuku* (İstanbul: Beta Basım Yayım, 2023), s. 30.

Constitution strengthened secularism in a more authoritarian manner, linking it to the protection of national security and state integrity. The military coup in 1980 was partly legitimised on the grounds that political Islam and religious extremism threatened the secular nature of the state and thus the unity of the nation. The 1982 Constitution thus framed secularism as an instrument to protect national integrity rather than as a means to promote individual freedoms.²⁸ This approach to secularism, combined with the emphasis on a homogenous national identity, reflects the more state-centred and security-oriented nationalism of the 1982 Constitution.

In both constitutions, the influence of the military on nationalism cannot be ignored. In the 1961 Constitution, the military played an important role in restoring order after the 1960 coup, but the constitution itself took a more moderate approach to the military's intervention in politics. While the military retained its status as the protector of the Republic, the 1961 Constitution placed greater emphasis on civilian-democratic governance and the protection of individual rights.²⁹ The National Security Council established under this constitution was an advisory body with limited influence on political decision-making processes. In contrast, the 1982 Constitution greatly expanded the role of the military in shaping national policy. The National Security Council was granted significant powers and its decisions were made binding, elevating the military to a position of direct influence over the civilian government. This change reflects the more authoritarian and security-oriented nationalism of the 1982 Constitution, in which the military is seen as the ultimate defender of national unity and security.³⁰ The constitution also grants the military broad powers to intervene in political affairs, especially when national security is deemed to be at risk. This militarisation of

²⁸ Arslan, “Adil Yargılanma Güvencesi Olarak Silahların Eşitliği İlkesi”, 2022, https://anayasa.gov.tr/tr/baskan/eski-baskanlarin-konusmaları/zuhtu-arslan/konusmalar/adil-yargılanma-guvencesi-olarak-silahların-esitligi-ilkesi/#_ftn9.

²⁹ Sinem Birol, “1961 Anayasası’nda İfade Özgürlüğü”, *İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi* | *Istanbul University Faculty of Communication Journal*, sy 43 (2012), s. 43.

³⁰ Ayşegül Kars Kaynar, “Making of military tutelage in Turkey: the National Security Council in the 1961 and 1982 Constitutions”, *Turkish Studies* 19, sy 3 (27 Mayıs 2018), s. 471, <https://doi.org/10.1080/14683849.2017.1387055>.

nationalism is a defining feature of the 1982 constitutional order and underlines the extent to which national security concerns shaped the drafting of the document.

A comparative analysis of nationalism in the 1961 and 1982 Constitutions reveals a clear evolution from a more civic, liberal model of nationalism towards a more centralised, state-driven approach. The 1961 Constitution, while still based on the principles of Kemalism, allowed for greater political pluralism, legal equality and individual freedoms. It reflected a more inclusive vision of national identity in which citizenship was based on legal and political participation rather than ethnic or cultural homogeneity. In contrast, the 1982 Constitution represents a more restrictive and authoritarian form of nationalism in which national unity is closely tied to the power of the state and the expression of ethnic or cultural diversity is subordinated to security and territorial integrity concerns.

Table 1 Comparative Table of Nationalism in the 1961 and 1982 Constitutions

	1961 Constitution	1982 Constitution
National Identity	Civic nationalism based on legal equality and citizenship	State-centred nationalism with a focus on Turkishness and homogeneity
Ethnic Diversity	Implicitly allows diversity through individual rights	Strict restrictions on ethnic and cultural expression
Secularism	Promotes individual freedoms and religious diversity	Linked to national security and state integrity
The Role of the Army	Army as protector, but limited role in civilian government	The military is given broad powers to influence national policy
National Security	Emphasised but balanced with democratic governance	At the centre of the constitutional framework, prioritising unity and security

This comparative table highlights the main differences between the two constitutions in terms of how nationalism is expressed and practised, and reflects the broader change in Turkish political and legal culture over time. Overall, the 1961 and 1982 Constitutions present two contrasting visions of nationalism, shaped by their respective historical and political contexts. While the 1961 Constitution presents a more civic and inclusive model of nationalism, the 1982 Constitution adopts a more authoritarian and state-centred approach. This evolution reflects broader trends in Turkish political history where concerns for national security, political stability and territorial integrity have increasingly come to define the nation's understanding of nationalism and national identity. Nevertheless, both constitutions underline the central role that nationalism has played and continues to play in shaping the Turkish state and legal order.

Conclusion

A comparative analysis of nationalism as expressed in Türkiye's 1961 and 1982 constitutions underlines the changing nature of Turkish nationalism and its fundamental role in shaping the country's legal and political structures. Drafted in different historical periods, both constitutions reflect the changing priorities and challenges faced by the Turkish state. The 1961 Constitution, which emerged after the 1960 military coup, was influenced by a vision of civic nationalism that sought to balance state authority with individual rights while promoting democratic governance and legal equality. On the other hand, the 1982 Constitution, drafted after the 1980 military intervention, represented a more centralised, state-centred model of nationalism that prioritised national security, territorial integrity and the preservation of a homogenous national identity. One of the most important findings from this analysis is the sharp contrast in the two constitutions' approach to the concept of national identity. The 1961 Constitution promoted a more inclusive and civic model of nationalism in which citizenship and legal equality formed the basis of national belonging. This reflected a desire to create a pluralistic society that allowed for greater diversity within the framework of a unified Turkish state. In contrast, the 1982 Constitution adopted a more homogeneous and general approach and strengthened the concept of 'Turkishness' as the central element of national identity. This change reflected growing concerns about internal and external threats to

the unity of the nation, and the state assumed a more prominent role as the guardian of national security and territorial integrity.

The evolution of nationalism from the 1961 Constitution to the 1982 Constitution also shows the increasing centralisation of state power. While the 1961 Constitution sought to limit the influence of the military and promote democratic governance, the 1982 Constitution significantly expanded the role of the military in political decision-making. The creation of a more powerful National Security Council by the 1982 Constitution demonstrated the extent to which national security and internal stability concerns dominated nationalist discourse. This militarisation of nationalism marks a departure from the more liberal and civilian ideals of the 1961 Constitution and reflects the political realities of a turbulent period in Türkiye's history. Another important finding is the different approaches to ethnic diversity and minority rights in the two constitutions, which are not primary but secondary. The 1961 Constitution, while not explicitly recognising ethnic minorities, provided a framework that allowed for a degree of cultural and religious diversity, albeit within the constraints of a single national identity. Emphasising legal equality and individual rights, the 1961 Constitution offered a more flexible interpretation of nationalism. The 1982 Constitution introduced a stricter perspective on the expression of ethnic and cultural differences and emphasized the identity of Turkishness. The prohibition of political parties or associations based on ethnic or religious grounds exemplifies the stricter and more security-oriented approach to nationalism in the 1982 Constitution.

The comparative analysis also reveals the enduring role of secularism in Turkish nationalism, albeit in different forms in each constitution. The 1961 Constitution, in line with the principles of Kemalism, favoured secularism as a means of promoting individual freedoms and protecting the state from religious interference. Reflecting a more liberal and inclusive interpretation of secularism, it allowed a degree of religious diversity within the framework of national unity. However, the 1982 Constitution reflected concerns about the rise of political Islam and religious extremism by linking secularism more directly to national security and the integrity of the state. This shift in the understanding of secularism underlines a broader shift towards a more authoritarian and

state-centred nationalism in the 1982 Constitution. The influence of the military in shaping nationalism is another critical theme in this analysis. Both the 1961 and 1982 constitutions were the product of military interventions, but the role of the military changed significantly between the two periods. While the 1961 Constitution aimed to restore civilian rule and limit the direct influence of the military, the 1982 Constitution reinforced the military's role as the ultimate protector of the Turkish state.

In reflecting on how the concept of nationalism in these two constitutions has shaped Türkiye's political and social landscape, it is clear that both documents have had profound and lasting effects. The 1961 Constitution, with its emphasis on civic participation, legal equality and democratic governance, laid the groundwork for a more pluralistic society, while retaining the basic tenets of Kemalist nationalism. By providing a framework for balancing state authority and individual rights, it allowed for the development of a more open and inclusive political culture. However, political instability in the 1970s exposed the limits of this constitutional order and ultimately led to the intervention of the military in 1980 and the drafting of a new constitution. The 1982 Constitution, by contrast, marked a decisive turn towards a more centralised and authoritarian model of nationalism. Its focus on national security, territorial integrity and the preservation of a homogenous national identity reflected the state's response to threats of political extremism, ethnic separatism and foreign intervention. Although this approach to nationalism was criticised for its exclusionary and authoritarian tendencies, it was also praised for restoring stability and order at a time of significant political and social turmoil. The 1982 Constitution continues to shape Türkiye's political landscape, with particular emphasis on national unity and the central role of the state in protecting the nation against internal and external threats.

For contemporary Turkish nationalism, the legacy of both the 1961 and 1982 constitutions is highly significant. The tensions between civic and ethnic nationalism, as well as the balance between state authority and individual freedoms, continue to influence debates on national identity, minority rights and the role of the military in Turkish politics. The 1982 Constitution in particular has been the subject of sustained criticism and calls for reform, with many arguing that its authoritarian tendencies are

incompatible with modern democratic norms. Nevertheless, its emphasis on national security and state control remains a strong factor in shaping contemporary Turkish nationalism. In conclusion, the 1961 and 1982 constitutions represent two distinct but interconnected phases in the evolution of Turkish nationalism. While the 1961 Constitution reflects a more liberal, civilian vision of nationalism, the 1982 Constitution represents a more centralist, state-centred approach. Both constitutions are products of their historical contexts, shaped by the political and social challenges of their respective eras. The comparative analysis of these two constitutional frameworks reveals the complex and changing nature of nationalism in Türkiye and emphasises the enduring importance of national unity, security and state sovereignty in shaping the country's legal and political order. As Türkiye continues to meet the challenges of the 21st century, the legacy of these two constitutions will undoubtedly continue to influence the country's understanding of itself and its place in the world.

Finansal Destek ve Teşekkür / Grant Support and Acknowledgement	Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir. / The author declared that this study has received no financial support.
Çıkar Çatışması / Conflict of Interest	Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir. / The author has no conflict of interest to declare.

References

AHMAD, Feroz, *Demokrasi Sürecinde Türkiye (1645-1980)*. İstanbul: Hil Yayınları, 1994.

AKINCI, Abdulvahap, “Türkiye’nin Darbe Geleneği: 1960 ve 1971 Müdahaleleri”. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi* 9, sy 1 (2014): 55-72.

ALDIKAÇTI, Orhan, *Anayasa Hukukumuzun Gelişmesi ve 1961 Anayasası*. İstanbul: Bahar Matbaası, 1964.

ALİEFENDİOĞLU, Yılmaz, “T.C. Anayasalarında Devlet Anlayışı”. *Amme İdaresi Dergisi* 26, sy 2 (1993): 3-17.

ARSLAN, Zühtü, “Adil Yargılanma Güvencesi Olarak Silahların Eşitliği İlkesi”, 2022. https://anayasa.gov.tr/tr/baskan/eski-baskanlarin-konusmalari/zuhtu-arslan/konusmalar/adil-yargilanma-guvencesi-olarak-silahlarin-esitligi-ilkesi/#_ftn9.

BİROL, Sinem, “1961 Anayasası’nda İfade Özgürlüğü”. *İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi| Istanbul University Faculty of Communication Journal*, sy 43 (2012): 39-54.

ÇETİN, Halis, *Türk Siyasal Hayatı - V Vesayet Gölgesinde Siyaset 1960-1980*. Ankara: Orion Kitabevi Akademik Kitaplar, 2016.

ÇİÇEK, Ali, “Milliyetçilik Kuramları”. İçinde *İmparatorluktan Ulus Devlete Türk Milliyetçiliği*, 1-27. Ankara: Gazi Kitabevi, 2024.

DEMİREL, Tanel, *Türkiye'nin Uzun On Yılı Demokrat Parti İktidarı ve 27 Mayıs Darbesi*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi, 2021.

DURGUN, Şenol, *Turkish Political Life*. Ankara: A Kitap, 2014.

DURŞUN, Davut, *Türkiye'nin Siyasal Hayatı*. İstanbul: Beta Basım Yayım, 2018.

ERDEM, Tarhan, *Anayasalar ve Belgeler 1876-2012*. İstanbul: Doğan Kitap, 2012.

ERDOĞAN, Mustafa, *Anayasa Hukuku*. 8. Baskı. Ankara: Orion Kitabevi, 2014.

GÖZLER, Kemal, *Türk Anayasa Hukuku Dersleri*. 23. Baskı. Bursa: Ekin Yayınları, 2019.

KABOĞLU, İbrahim Ö, *Anayasa Hukuku Dersleri*. 6. Baskı. İstanbul: Legal Kitabevi, 2010.

KARPAT, Kemal H, *Türk Siyasi Tarihi Siyasal Sistemin Evrimi*. İstanbul: Timaş Yayınları, 2020.

KARS KAYNAR, Ayşegül, “Making of military tutelage in Turkey: the National Security Council in the 1961 and 1982 Constitutions”. *Turkish Studies* 19, sy 3 (27 Mayıs 2018): 451-81. <https://doi.org/10.1080/14683849.2017.1387055>.

NALBANT, Fatma, “Türkiye’de vatandaşlık anlayışının gelişimi”. *III. Türkiye Lisansüstü Çalışmaları Kongresi*, 2014. https://www.academia.edu/download/40738817/Turkiyede_Vatandaslik_Anlayisinin_Gelisimi.pdf.

ÖZBUDUN, Ergun, *Türk Anayasa Hukuku*. Ankara: Yetkin Yayınları, 1998.

ÖZCAN, Hüseyin, ve Murat Yanık, *Siyasi Partiler Hukuku*. 2. Baskı. İstanbul: Der Yayınları, 2011.

ÖZGİŞİ, Tunca, “Milliyetçilik ve Vatandaşlık Olgusunun Türk Anayasalarına Yansıması”. *Türkoloji Kültürü Dergisi* 2, sy 4 (2009): 83-103.

PARLA, Taha, *Türkiye’de Anayasalar*. 3. Baskı. İstanbul: İletişim Yayınları, 2002.

RENAN, Ernest, *What Is a Nation? And Other Political Writings*. Columbia University Press, 2018.

ŞEN, Ersan, “Yeni Anayasaya Doğru”. *Ankara Barosu Dergisi*, sy 1 (2013): 357-69.

TANÖR, Bülent, *İki Anayasa 1961-1982*. 3. Baskı. İstanbul: Beta Basım Yayım, 1994.

TANÖR, Bülent, ve Necmi Yüzbaşıoğlu, *1982 Anayasasına Göre Türk Anayasa Hukuku*. İstanbul: Beta Basım Yayım, 2023.

TUNÇ, Bilal, ve Bilal Akarçay, “12 Mart Muhtırası Sonrası 1961 Anayasası’nda Yapılan Değişiklikler Üzerine Bir Değerlendirme”. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi* 11, sy 3 (2022): 1540-71.

TUNÇ, Hasan, ve Faruk Bilir, “Cumhuriyet Dönemi Anayasalarımızda Milliyetçilik Anlayışı ve Atatürk Milliyetçiliği”. *Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* 2, sy 2 (01 Haziran 1998): 1-7.

YALÇIN, E. Semih, “Türk Anayasa Metinlerinde Vatandaşlık Meselesi”. *Düşünce Dünyasında Türkiz* 1, sy 6 (25 Kasım 2022): 293-304.

ZÜRCHER, Erik Jan, *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*. Çeviren Yasemin Gönen. 7. Baskı. İstanbul: İletişim Yayınları, 2020.

Türkiye’de Öjenizm ve Halk Sağlığı: Cumhuriyet’in İlk Yıllarında Toplumsal Dönüşüm

*Eugenics and Public Health in
Turkey: Social Transformation in the Early Years of the
Republic*

Ahmet Coşkun TEKİN*

Özet

Cumhuriyet’in ilk yılları, Türkiye'nin sosyal, ekonomik ve kültürel alanlarda köklü dönüşümlerin yaşandığı bir dönemdir. Bu dönüşümün merkezinde, modern bir toplum ve sağlıklı bir nesil inşa etme hedefi yer almıştır. Cumhuriyet’in ilanı ile birlikte tartışılmaya başlanan sağlıkta sosyal reformlar devlet politikalarının ayrılmaz bir parçası haline gelmiştir. Halk sağlığının iyileştirilmesi amacıyla yapılan bu reformlar, yalnızca bireysel sağlığı değil, ulusal kalkınmayı da hedefleyen bir anlayışı yansıtmıştır. Bu yüzden dönemin modernleşme politikalarının da etkisiyle öjeni (ırk sağlığı) düşüncesi Türkiye’de de kendine yer bulmuştur. Öjeni, bireylerin genetik ve biyolojik özelliklerini iyileştirerek daha sağlıklı nesiller oluşturmayı amaçlayan bir bilim dalı olarak tanımlansa da uygulama alanları ve yöntemleri tarih boyunca tartışma konusu olmuştur. Cumhuriyet’in modernleşme hareketleri çerçevesinde, Batı’daki öjeni çalışmalarından esinlenerek, halkı bilgilendirme, sağlık eğitimi ve nesil sağlığı konularında çalışmalar yapılmıştır. Özellikle öjenik düşüncenin etkileri halk sağlığı reformlarında görülmüştür. Bu süreçte sağlık kuruluşlarının oluşturulması ve kamuoyunu bilinçlendirme kampanyaları öne çıkmıştır. İngiltere, Almanya ve ABD’de gelişen öjenik hareketlerden etkilenen sağlıklı nesiller yetiştirme ideali Türkiye’de de etkisini hissettirmiştir. Ancak öjeni kavramının Batı’daki sorunlu geçmişi ve etik boyutları göz önüne alındığında, bu uygulamaların toplumsal etkilerinin eleştirel bir incelemeyi gerektirdiği görülmektedir. Cumhuriyetin ilk

Makale Geliş Tarihi: 10/11/2024, Makale Kabul Tarihi: 17/12/2024

Araştırma Makalesi/Künye: TEKİN, Ahmet Coşkun, “Türkiye’de Öjenizm ve Halk Sağlığı: Cumhuriyet’in İlk Yıllarında Toplumsal Dönüşüm”, *Türkiye Araştırmaları Dergisi (TÜRKAD)*, C. 1, S. 2, Aralık 2024, s.109-132.

* Dr. E-posta: acoskuntekin@gmail.com ORCID: 0000-0003-1589-7714.

yıllarındaki halk sağlığı reformları, Türkiye'nin modernleşme sürecinde ulus inşasının bir aracı olarak nasıl kullanıldığını anlamak için önemli bir tarihsel bağlam sunar. Bu bağlamda öjeni kavramının Türkiye'de nasıl ve hangi amaçlarla uygulandığı tespit edilmeye çalışılmıştır.

Anahtar sözcükler: Halk Sağlığı, Sağlık Reformları, Irk Hıfzıssıhhası, Öjeni

Abstract

The first years of the Republic were a period in which Turkey experienced radical transformations in social, economic and cultural fields. At the center of this transformation was the goal of building a modern society and a healthy generation. Social health reforms, which began to be discussed with the proclamation of the Republic, have become an integral part of state policies. These reforms, which were made to improve public health, reflected an understanding that aimed not only at individual health but also at national development. In this context, with the influence of the modernization policies of the period, the idea of eugenics (racial health) also found a place in Turkey. Although eugenics is defined as a branch of science that aims to create healthier generations by improving the genetic and biological characteristics of individuals, its application areas and methods have been the subject of debate throughout history. Within the framework of the modernization moves of the Republic, inspired by eugenic studies in the West, studies on public information, health education and generational health were carried out. Public health reforms, in particular, have been a means through which eugenic thought was reflected in national health policies. In this process, the establishment of sanitary organizations and public awareness campaigns came to the fore. Influenced by the eugenic movements that developed in England, Germany and America, the ideal of raising healthy generations found wide repercussions in Turkey. However, considering the problematic history and ethical dimensions of the concept of eugenics in the West, the social effects of these practices require a critical examination. Public health reforms in the early years of the Republic provide an important historical context for understanding how Turkey used public health as a nation-building tool during its modernization process. In this context, it has been tried to determine how and for what purposes the concept of eugenics was applied in Turkey.

Keywords: Public Health, Health Reforms, Racial Hygiene, Eugenics

Giriş

Öjeni, Yunanca "iyi doğmuş" veya "iyi tür" anlamına gelen eugenes kelimesinden türemiştir ve insan ırkının geliştirilmesine yönelik görüşleri ifade etmektedir. Öjenik düşünce, bir toplumun veya ırkın kalıtsal özelliklerinin seçici yetiştirme ve istenmeyen bireylerin ortadan kaldırılması yoluyla iyileştirilmesi fikrini savunur. Bu anlayış 19. yüzyılın sonlarından itibaren bilimsel ve toplumsal tartışmaların bir parçası haline gelmiştir. Özellikle Sir Francis Galton'un önderliğinde büyük bir bilimsel hareket haline dönüşmüştür. Galton, kalıtımın insanların fiziksel ve ruhsal niteliklerinin temel belirleyicisi olduğunu ve kalıtsal hastalıkların tedavi edilemeyeceğini savunmuş, ancak üremenin kontrol edilmesiyle "sağlıklı" bir toplumun meydana getirilebileceğini öne sürmüştür.¹ Sosyal Darwinizm'in ileri bir evresi olarak kabul edilen öjeni, ırkların doğuştan gelen niteliklerini geliştiren bir bilim dalı olarak kabul edilmiştir. Bu anlayışa göre amaç, zararlı unsurları ortadan kaldırmak, sağlıklı insan sayısını artırmak ve dolayısıyla güçlü bir nesil yetiştirmektir.²

Öjeni, "sağlam soy bilinci" çerçevesinde değerlendirilmiş ve ülkeler arasında farklı şekillerde kurumsallaştırılmıştır. Öjeni, iki ana uygulama biçimine bağlı olarak pozitif ve negatif öjeni olmak üzere ikiye ayrılmıştır. Pozitif Öjeni: Toplumda "uygun" kabul edilen bireylerin üremesini teşvik etmeyi amaçlar. Bu bağlamda, belirli özelliklere sahip bireylerin (örneğin fiziksel, zihinsel veya ahlaki açıdan "üstün" kabul edilenlerin) çoğalmasına yönelik teşvik politikaları geliştirilmiştir. Pozitif öjeni uygulamak için eğitim programları, evlilik desteği ve ödüller gibi araçlar kullanılmıştır. Negatif öjenik: "uygun görülmeyen" bireylerin veya toplulukların üremesini engellemeyi amaçlamaktadır. Bu grupların çoğalması kısırlaştırma, izolasyon ve hatta kitlesel imha gibi yöntemlerle

¹ Nuran Aytemur Sağıroğlu, "Öjeni ve Sağlam Bedenlilik", *FLSF Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi*, sy. 30 (Aralık 2020): 115-33. s.117, 119

² Zühre Ayvaz, "Erken Cumhuriyet Türkiye'sinde Uygulanan Öjenik Politikaların Spora Yansımaları: Beden Terbiyesi Kanunu Üzerine Bir İnceleme", *Journal of Sport Sciences Research* 7/1 (Haziran 2022), 174-196, s.175

engellenmiştir. Genetik hastalıklar, zihinsel bozukluklar veya "istenmeyen" etnik gruplar negatif öjeninin hedefi olmuştur.³

Öjeni, 20. yüzyılda birçok Batılı ülke tarafından benimsenmiştir. Başta İngiltere, Amerika Birleşik Devletleri, Almanya ve İsveç olmak üzere birçok Batılı ülke, Galton'un çalışmalarına dayalı öjenik politikalar uygulamış ve bunların bilimsel bir temele oturtulması için çaba sarf etmiştir. 20. yüzyılın başlarında bu ülkelerde öjeni çalışmaları hızla gelişmiş, genetik araştırmalar ve seçici yetiştirme uygulamaları yaygınlaşmıştır. İngiltere'de Galton tarafından kurulan Öjeni Laboratuvarı, Londra Üniversitesi'nde faaliyete geçmiştir. ABD'de New York'ta öjeni enstitüsü kurulmuştur. İsveç'te 1922'de ırk biyolojisi üzerine araştırmalar yapan bir kurum açılmıştır. İsveç hükümeti bu alana büyük mali kaynak ayırmış ve ülkedeki tüm siyasi partiler birlikte hareket ederek gerekli finansmanın sağlanması için gayret göstermiştir. Bu ülkelerin dışında öjeni alanında en dikkat çekici çalışmalar Almanya'da yürütülmüştür. 1923 yılında Almanya'da Münih Üniversitesi'nde ilk ırk sağlığı bölümü kurulmuştur.⁴ Öjeni, Almanya'daki milliyetçi-ırkçı hareketlerin, halk sağlığı politikalarına ilham kaynağı olmuştur. Zamanla Almanya'da ırk sağlığı ve biyolojik temizlik ideallerine uyarlanan bir politika haline gelmiştir. Örneğin toplumun ekonomik ve sosyal sorunları açısından "zihinsel engelliler" topluma yük olarak görülmüş ve onları tecrit etme, ölüme terk etme gibi radikal fikirler ortaya atılmıştır.⁵

Bu doğrultuda Almanya'da çeşitli uygulamalar geliştirilmiştir. Başka bir kişiye zührevi hastalık bulaştırmaktan suçlu bulunan kişi, üç yıla kadar hapis cezasına çarptırılmıştır. Bu uygulamayla zührevi hastalıkların %40,9 oranında azaldığı açıklanmıştır. Parasızlıktan evlenemeyen gençlere bin mark kredi verilmiştir. Evlenen çiftler bu borcu uzun taksitlerle ödemişlerdir. Bu sayede Almanya'da yaklaşık 700 bin çift kredi

³ İlihan Rasimoğlu ve Ceren Gülser. "Erken Cumhuriyet Döneminde Sağlıklı Bireyin İnşası: Pronatalist Politikalar, Çocuk Sağlığı ve Verem". *İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Dergisi* 39, sy. 2 (Aralık 2019): 329-57. s.336

⁴ *Hakimiyet-i Milliye*, 07 Ekim 1933, s.3

⁵ Aytemur Sağıroğlu, "Öjeni ve Sağlam Bedenlilik", s.117, 119

olarak evlenmiş ve evlenenlerin yaklaşık 500 bin çocuğunun olduğu tespit edilmiştir.⁶

Almanya’da 1 Nisan 1934’te genetik hastalıklar ve kalıtsal rahatsızlıkları olan bireylerin üreme yeteneklerini sınırlandırmayı amaçlayan “*Kısırlaştırma Kanunu*” yürürlüğe girmiştir. Bu kanun, Alman ırkını dönemin siyasi ve ideolojik iklimine uygun olarak “iyileştirme” girişiminin bir parçası olarak sunulmuştur. Kanun kapsamına giren 410600 kişi kısırlaştırılmıştır. Bunlardan 200.000’i “*budala*”, 80.000’i “*şizofren*”, 20.000’i “*cinnet*”, 60.000’i “*sara*”, 4.000’i “*doğuştan kör*”, 16.000’i “*doğuştan sağır*”, 20.000’i ciddi sakatlıklara sahip ve 10.000’i “*ırsi alkoliktir*”. Bu uygulamada kadın ve erkek sayısı yaklaşık olarak aynıdır.⁷ Alman hükümetinin bu kısırlaştırma politikası akademik ve ideolojik bilgidен beslenmiştir. Böylece genetik olarak “istenmeyen” bireylerin toplum üzerindeki etkisi azaltılarak, “saf ve güçlü” bir Alman ırkının ortaya çıkarılması amaçlanmıştır. Bu dönemde genetik açıdan sorunlu bireylerin sadece fiziksel değil, aynı zamanda ahlaki ve sosyal bozulmaların da kaynağı olduğu öne sürülmüştür. Suçlular, zihinsel engelliler ve sadist eğilimlere sahip kişiler “*tehlikeli genetik miras*” örnekleri olarak görülmüş ve bu bireylerin kısırlaştırılması gerektiği savunulmuştur. Almanya’da yapılan bu çalışmalarda modern biyoloji sözde meşruiyet aracı olarak kullanılmıştır. Ancak bu politikalar etik, insan hakları ve bireysel özgürlükler açısından ciddi sorunlar yaratmıştır. İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemde uluslararası alanda büyük tepki görmüştür.⁸ Özellikle Almanya’da öjeni, zorla kısırlaştırma, ırkçı yasalar, soykırım gibi insanlık dışı uygulamalarla ilişkilendirilmiştir. Bu karanlık uygulamalar öjeni konusundaki etik ve bilimsel tartışmaları derinleştirmiştir. Türkiye’de öjeni konusu, ırkçı yaklaşımlardan ziyade halk sağlığının iyileştirilmesi, genetik hastalıkların önlenmesi gibi daha pragmatik ve insani bir çerçevede ele alınmıştır. Öjeni, sağlıklı bir toplum yaratma hedefi doğrultusunda modernleşmenin ve halk sağlığı reformlarının bir parçası olarak görülmüştür. Sağlıklı bireylerin yetiştirilmesi, toplumun fiziki ve zihinsel gücünün artırılması yoluyla güçlü vatandaşlık bilincinin oluşturulmasını amaçlayan politikalarla

⁶ *Cumhuriyet*, 21 Nisan 1938, s.3

⁷ *Vakit*, 07 Nisan 1934, s.5; *Cumhuriyet*, 1 Kasım 1935, s.5

⁸ *Vakit*, 07 Nisan 1934, s.5

desteklenmiştir. Öjeni yaklaşımı özellikle sağlık reformlarında, beden eğitimi uygulamalarında ve nüfus politikalarında görülmüştür.⁹

Bugüne kadar öjeni ve halk sağlığı üzerine birçok çalışma yapılmıştır. Ancak Türkiye'de öjeni politikalarının tarihsel arka planı, gelişim süreçleri, uygulama yöntemleri ve toplumsal etkileri konusunda özellikle Cumhuriyetin erken dönemine odaklanarak derinlemesine analizlerin yapılmasına hâlâ ihtiyaç duyulmaktadır. Bu makale, öjeninin Türkiye'de tartışıldığı çerçeveyi, dayandığı ilkeleri ve halk sağlığı reformlarına nasıl dahil edildiğini inceleyerek bu alandaki mevcut çalışmalara katkıda bulunmayı amaçlamaktadır.

Türkiye’de Öjeni Kavramının Tarihsel Gelişimi

Yoğun bir savaş döneminden çıkan Türkiye, Cumhuriyetin ilk yıllarında ekonomi, sağlık, eğitim gibi birçok alanda eksiklikler yaşamış ve buna bağlı olarak zorluklarla karşı karşıya kalmıştır.¹⁰ Temel olarak ekonomik ve demografik zorluklara çözüm bulmak amacıyla sağlıklı bir toplum yaratmayı amaçlayan politikalar benimsemiştir. Nüfus artışıyla birlikte sağlıklı bireyler yetiştirmek için öjeni, sağlık ve nüfus politikalarının bir parçası olarak görülmüştür.¹¹ Türkiye'de öjeni kavramı "iyi bir nesil yetiştirmek", "nesiller sağlığı", "ırk yetiştirme", "iyi hasat" ve "iyi doğma bilimi" gibi çeşitli ifadelerle tanımlanmıştır. Ancak, Türkçe literatürde öjeni terimi yerine daha çok "*ırk hıfzıssıhhası*" ifadesinin tercih edilmiştir.¹²

Öjeni kavramı Türkiye'de modern anlamda ilk kez Dr. Münir Mazhar (1891-1973) tarafından kullanılmıştır. Mazhar, 1920 yılında Milli Eğitim Bakanlığı'nın öğretmenler için çıkardığı Tedrisat dergisinde yayımlanan "*Öjenik: Irkın Islahı İlmi*" başlıklı makalesinde bu kavramı analiz etmiştir. Tabii Osmanlı'nın son dönemlerinde de öjeni hakkında yazıların yayımlandığı bilinmektedir. Türkiye'de öjeni konusunda ilk çeviri çalışması Mustafa Rahmi (Balaban) tarafından yapılmıştır. 1923

⁹ Rasimoğlu ve Gülsler, "Erken Cumhuriyet Döneminde", s.336

¹⁰ Aytül Kasapoğlu, "Türkiye’de Sağlık Hizmetlerinin Dönüşümü", *Sosyoloji Araştırmaları Dergisi*, Sayı 19(2). 2016, s.136

¹¹ Vefik Vassaf Akan, *Irak Hıfzıssıhhası Kemiyet ve Keyfiyet Felsefesi*, Bozkurt, Sy: 2, Haziran 1939, s.39

¹² Bülent Özaltay, "Hakan Ertin, Sağlam ve Gürbüz Bir Nesil Yaratmak Türk Tıbbında Irak Hıfzıssıhhası Meselesi", *Toplumsal Tarih*, Sayı: 171, s.65

yılında İngiliz öjenist Karl Pearson’ın eseri Türkçeye çevrilerek “*İslâh-ı Irk*” adıyla yayımlanmıştır.¹³

Osmanlı’dan Cumhuriyet’e geçiş sürecinde öjeni, toplumun biyolojik ve kültürel gelişimini amaçlayan bir bilim dalı olarak değerlendirilmiştir.¹⁴ Irkın sağlığını ve bireylerin biyolojik özelliklerini iyileştirme hedefi, modern biyoloji ve sağlık biliminin ulusal projelere entegre edilmesiyle somutlaşmıştır. Bu bağlamda, “*ırk hıfzıssıhhası*” ulusal kalkınma ideali olarak kullanılmıştır.¹⁵

Cumhuriyetin kurucusu Mustafa Kemal Atatürk, milletin sağlığına ve gençliğin bedensel gelişimine büyük önem vermiş, sağlıklı nesiller yetiştirmenin toplumsal bir hedef olduğunu vurgulamıştır.¹⁶ Atatürk, Türk milletini “*soysuzlaştırıcı tehlikelerden*” korumanın önemine vurgu yapan konuşmalar yapmış, güçlü ve sağlıklı bir nüfus yaratmanın cumhuriyet devrimlerinin temel hedeflerinden biri olduğunu belirtmiştir.¹⁷

Türkiye için bir “inkılâp dönemi” olarak kabul edilen Cumhuriyetin ilk yıllarında devlet kontrolü altında her alanda laik ve milliyetçi inkılaplar gerçekleştirilmiştir. Gerçekleştirilen bu inkılaplarla: “*kuvvetli cumhuriyetçi, milliyetçi ve laik vatandaşlar*” yetiştirmek, yani “*millî insan*”ı ortaya çıkarmak amaçlanmıştır. Milliyetçi söylem her geçen gün daha da artmıştır. Batı’nın “*hasta adam*”, “*barbar*”, “*vahşi*” gibi olumsuz nitelendirmelerine tepki olarak antropoloji eğitimi başlatılmıştır. Türk milletinin “*şanlı*” bir geçmişe sahip olduğu ve insanlık tarihinin Türklerle başladığı yönündeki düşünceler Türk Tarih Tezi ve Güneş Dili Teorisi gibi çalışmalarla güçlendirilmiştir.¹⁸

Cumhuriyet’in İlk Yıllarında Halk Sağlığı Reformları

¹³ Fatma Tombak, “İsmet İnönü Dönemi (1939-1950) Türkiye’de Sosyal Darwinizm ve Öjenik Politika ve Uygulamaların Değerlendirilmesi”, *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 13(3), 1753-1786. 2024, s.1758

¹⁴ Fatma Tombak, “İsmet İnönü Dönemi (1939-1950) Türkiye’de Sosyal Darwinizm ve Öjenik Politika ve Uygulamaların Değerlendirilmesi”, *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 13(3), 1753-1786. 2024, s.1758

¹⁵ *Hakimiyet-i Milliye*, 07 Ekim 1933, s.3

¹⁶ Yunus Nadi, “Cumhuriyet Türkiye’inde Genç Nesiller”, *Cumhuriyet*, 5 İkinci Teşrin 1937, s.1

¹⁷ Ayça Alemdaroğlu, *Öjeni Düşüncesi Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: Milliyetçilik*, Cilt 4, Ed. Tanıl Bora ve Murat Gültekingil, İstanbul: İletişim Yayınları, 2008, s.415

¹⁸ Ayvaz, “Erken Cumhuriyet Türkiye’inde”, s.176

Türkiye'nin yaşadığı savaşlar ve yıkımların ardından halk sağlığı açısından önemli tedbirler alınmıştır. Türk halkı 1923 yılına kadar savaşlarla ve salgın hastalıklarla mücadele etmek zorunda kalmış ve savaşın getirdiği olumsuz koşullar altında yaşamıştır. Bu zorlu süreç, 1920'li yılların başında Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasıyla milliyetçilik ve modernleşme ideolojileriyle birleştirilmiş, halk sağlığının iyileştirilmesine yönelik yeni reformlar ve düzenlemeler yapılmıştır.¹⁹

2 Mayıs 1920'de oluşturulan ilk hükümet kabinesinde Dr. Adnan Adıvar, Sağlık Bakanı olmuştur. İlk olarak ülke çapında doktorlar kayıt altına alınmış ve çeşitli sağlık teşkilatları kurulmaya başlanmıştır. Adıvar'dan sonra Dr. Refik Saydam'ın bakanlık görevini üstlenmesiyle, sağlık reformlarına daha da hız verilmiş ve tıp alanında bilimsel çalışmalar önem kazanmıştır. Saydam'ın öncelikli hedeflerinden biri, salgın hastalıklarla mücadele etmek ve halk sağlığı konusunda toplum bilincini artırmaktı. 1923 yılında çıkarılan "Hekimlere Mecburi Hizmet Kanunu" ile sağlık hizmetleri yaygınlaştırılmaya çalışılmıştır. Bu kanun sayesinde Türkiye'nin ücra köy ve ilçelerine doktorlar gönderilmiş ve bulaşıcı hastalıklarla mücadelede büyük ilerleme kaydedilmiştir. Ayrıca tıp öğrencilerinin eğitimi için yurtlar açılmış ve tıp eğitimi yaygınlaştırılmıştır. Sağlık eğitimi, çevre sağlığı, dengeli beslenme ve düzenli yaşam tarzı alışkanlıkları gibi konularda kamuoyunun bilinçlendirilmesine yönelik çalışmalar yapılmıştır.²⁰

Dönemin siyasi söyleminde, kamu sağlığı ve hijyen konusu Türklük kavramıyla ele alınmış ve bu konudaki hassasiyet vatandaşlık görevi seviyesine çıkarılmıştır. Okullarda okutulan kitaplarda iyi bir Türk olmak, fiziksel olarak sağlıklı olmakla ilişkilendirilmiştir. 1925 yılında hazırlanarak halka dağıtılan bir broşürde sağlıklı olmanın ve sağlıklı yaşam sürmenin iyi bir Türk olmanın özelliği olduğu vurgulanmış; toplumsal huzur ve gelişme için fiziksel olarak güçlü ve sağlıklı olmanın önemi belirtilmiştir. Bu uygulamalarla sağlıklı yaşamın sadece bireysel

¹⁹ Ceren Rasimoğlu ve İlihan Gülser, "İki Dünya Savaşı Arası Dönemde Türkiye'de Nüfus ve Halk Sağlığı Tartışmalarının Değerlendirilmesi". Mersin Üniversitesi Tıp Fakültesi Lokman Hekim Tıp Tarihi Ve Folklorik Tıp Dergisi 4, sy. 3 (Aralık 2014): 16-21. s.16

²⁰ Muhittin Gül, "Atatürk Dönemi Sağlık Politikası." *Gazi Üniversitesi Diş Hekimliği Fakültesi Dergisi* 5.1 (1988): 249-258 s.250, 253

bir sorumluluk değil aynı zamanda toplumsal bir yükümlülük olduğunu anlatılmak istenmiştir.²¹

Türkiye’de nüfus artışı sadece bir sayı meselesi olarak görülmemiştir. Aynı zamanda sağlıklı, eğitilmiş, üretken bireylerden oluşan bir toplum oluşturulması hedeflenmiştir. Sağlıklı ve güçlü nesiller yetiştirme hedefi, dönemin nüfus politikalarına yön vermiştir. Bu doğrultuda nüfus artışının sağlanması için birçok alandan destek sağlanmıştır. 1926 yılında Türk Ceza Kanunu'na kürtajı suç sayan madde eklenmiştir.²² İstanbul Üniversitesi bünyesinde Perikültür (Çocuk Bakımı) Bölümü kurulmuştur. Kız okullarında çocuk gelişimi dersleri müfredata eklenmiştir. Çocuk bakım evleri, Çocuk Esirgeme Kurumu gibi yapılar devlet tarafından desteklenmiştir.²³ Hatta bu dönemde nüfusu artırmak ve evliliği teşvik etmek amacıyla "bekarlar vergisi" teklifi basında ve mecliste tartışılmıştır. Ancak bu öneri defalarca gündeme gelmesine rağmen çeşitli sebeplerden dolayı hayata geçirilememiştir.²⁴

Türkiye’de sağlık politikalarındaki en önemli adımlarından biri, 24 Nisan 1930’da kabul edilen “*Umumi Hıfzıssıhha Kanunu*” olmuştur. 6 Mayıs 1930 tarihinde Resmi Gazete’de yayımlanarak yürürlüğe giren bu kanunla, halk sağlığının korunması, bulaşıcı hastalıklarla mücadele edilmesi ve nesillerin sağlıklı yetiştirilmesinin sağlanmasını amaçlanmıştır.²⁵

Halk sağlığının iyileştirilmesine yönelik çeşitli düzenlemelerin yer aldığı kanunda, doğacak çocukların sağlığının güvence altına alınmasına yönelik doğrudan tedbirler önerilmiştir. Evlilik öncesi sağlık kontrollerinin ve hastalıkların evliliğe etkilerinin önemi vurgulanmıştır. Evlenmek isteyen erkek ve kadınların mutlaka tıbbi muayeneden geçmesi gerektiği belirtilmiştir. Evlilikler biyolojik temele dayandırılmış ve sağlıklı kişilerin evlenmesi teşvik edilmiştir. Ayrıca evlenmeden önce sağlık raporu alınması gerekliliği, devletin bu süreçteki rolünü ve sorumluluğunu ortaya koymuştur. Bazı hastalıklara sahip kişilerin

²¹Bengücan Fındık, “Öjeni Kavramına Genel Bir Bakış”, *Socrates Journal of Interdisciplinary Social Studies*, 22, 15–20. 2022, s.18

²² Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi, 07 Şubat 1980, s.459

²³ Alemdaroğlu, “Öjeni Düşüncesi Modern”, s.414-415

²⁴ Turan Akkoyun, “Cumhuriyetin İlk Yıllarında Bekârlık Vergisi Teşebbüsleri”, *Tarih İncelemeleri Dergisi* 15, sy. 1 (Haziran 2000): 183-98. s.198

²⁵ *Resmi Gazete*, 6 Mayıs 1930, s.1

evlenmesi yasaklanmıştır. Frengi, bel soğukluğu, cüzzam gibi bulaşıcı hastalıklar ve akıl hastalıkları gibi sağlık sorunlarıyla ilgili olarak, evliliklerin ancak hastalıkların tedavi edilip iyileşmesi durumunda gerçekleşebileceği belirtilmiştir. Verem hastalığına yakalanmış kişilerin evliliklerinin altı ay süreyle ertelenmesi öngörülmüştür. Bu erteleme süresi, hastalığın tedavi edilip edilmediği konusunda bir değerlendirme yapmak ve toplumsal sağlık açısından potansiyel riskleri azaltmak amacıyla belirlenmiştir. Tedavi edilmediği takdirde, sürenin bir altı ay daha uzatılacağı belirtilmiştir. Sütannelik yapan kadınların sağlık raporlarına dayalı olarak kabul edilmesi gerektiği ifade edilmiştir. Bu madde ile kadınların sağlık durumlarının izlenmesi ve sağlık raporlarının yenilenmesi zorunlu kılınmıştır. Resmi tabipler süt annelik yapacak kadınları ücretsiz olarak muayene etmeye başlamıştır. Bu kanuni düzenlemelerle, sağlık sadece bireysel bir mesele olmaktan çıkarak, toplumun genel sağlığını güvence altına almayı amaçlayan bir politika haline getirilmiştir.²⁶

Türkiye'de sağlık alanında söz konusu reformlar, halk sağlığı hizmetlerinde köklü bir dönüşümü beraberinde getirmiştir. Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı'nın kuruluşundan itibaren 15 yılda yürüttüğü çalışmalar sayesinde salgın ve bulaşıcı hastalıklarla mücadele, doğum oranlarının artırılması ve çocuk ölümlerinin azaltılmasına yönelik sağlık tedbirleri alınmıştır. Annelerin doğum öncesi ve sonrası sağlıkları korunmaya çalışılmıştır. Serum ve aşı üretimi artırılmış, yeni laboratuvarlar ve araştırma merkezleri kurulmuştur. Şehir ve köylerde sağlık bilincinin artırılması amacıyla kapsamlı eğitim ve propaganda faaliyetleri yürütülmüştür. Bunun yanı sıra, akıl hastanelerinin kurulması, hapisanelerdeki sağlık koşullarının denetlenmesi ve zararlı maddelerin kontrol altına alınması da önemli reformlar arasında yer almıştır. 1923-1937 yılları arasında Türkiye'deki sağlık hizmetlerinde büyük bir ilerleme kaydedilmiştir. Sağlık kurumu sayısı 1923'te 78 iken, 1937'de 397'ye yükselmiştir. Aynı dönemde yatak kapasitesi de önemli ölçüde artarak, 1923'te 4.595 olan yatak sayısı, 1937'de 10.192'ye ulaşmıştır. Sağlık

²⁶Resmi Gazete, 6 Mayıs 1930, s. 8901

kurumlarının sayısındaki ve hizmet kapasitesindeki bu artış, sağlık reformlarının başarısını somut bir şekilde ortaya koymuştur.²⁷

Toplumsal ve kültürel yapının şekillendirilmesinin yanı sıra sağlıklı bir genç nesil oluşturmak amacıyla 29 Haziran 1938 tarihinde Beden Terbiyesi Kanunu kabul edilmiştir. Bu sayede Türkiye’de beden terbiyesi, spor ve fiziksel eğitim alanındaki reformlar hukuki temele dayandırılmıştır. Bu kanun, nüfusun fiziksel sağlığını iyileştirmek ve inkılapçı hedeflere ulaşmak amacıyla beden eğitimi ve spor faaliyetlerini düzenleyen resmi bir çerçeve oluşturmuştur. Kanunun dördüncü maddesinde, gençler için spor faaliyetlerine katılmanın zorunlu olduğu vurgulanmıştır. Hangi yaş grubundaki yurttaşların ne kadar süreyle ve hangi mevsimlerde spor yapacakları, hangi kurum ve dairelerde beden hareketlerinin uygulanacağı, İcra Vekilleri Heyeti tarafından belirlenmiştir.²⁸ Beden Terbiyesi Kanunu’nun kabul edilmesinin ardından, dönemin İçişleri Bakanı ve CHP Genel Sekreteri Şükrü Kaya, bu kanunun önemini şöyle dile getirmiştir: *"Beden terbiyesi, spor ve buna bağlı tüm hareketler, milli terbiyenin en önemli unsurlarındandır. Beden terbiyesinin amacı, bireyleri, milleti ve tüm insanlığı faydalı birer vatandaş olarak yetiştirmektir."*²⁹ Kanun kapsamındaki uygulamaların ülke genelinde benimsenmesi konusunda hassasiyet gösterilmiştir.³⁰

Atatürk’ün 19 Mayıs 1919’da Samsun’a çıkışı Türkiye Cumhuriyeti açısından bir dönüm noktası sayıldığından, gençlerin sağlığını ve moralini artırmak amacıyla *"2739 Sayılı Ulusal Bayramlar ve Genel Tatiller Kanununa Ek Kanun"* 4 Temmuz 1938’de Resmi Gazetede yayınlanarak yürürlüğe girmiştir. Bu kanun kapsamında *"19 Mayıs"* günü *"Gençlik ve Spor Bayramı"* olarak kabul edilmiştir.³¹ Bu bayram, sağlıklı ve güçlü bir nesil yetiştirme hedefiyle bir sembol haline gelmiş ve gençlere ithaf edilerek her yıl kutlanmaya başlanmıştır.

3 Nisan 1940 tarihinde kabul edilerek yürürlüğe giren Beden Eğitimi ve Spor Nizamnamesi ile beden eğitimi ve spor devlet tarafından

²⁷ Haber, 29 Ekim 1938, s.14

²⁸ Resmi Gazete, 16 Temmuz 1938, s.10300

²⁹ Cumhuriyet, 30 Haziran 1938, s.1

³⁰ Hülya Öztürk ve Nilüfer Demirsoy, "Cumhuriyetin İlk Yıllarında Ulusallaşma Çabaları ve Sağlık Alanında Yapılan Ulusallaşma Çalışmalarının Değerlendirilmesi", *Türkiye Klinikleri J Med Ethics*, 27(1):11-24, 2019; s.18

³¹ Resmi Gazete, 4 Temmuz 1938, s. 10159

düzenlenmiştir. Bu düzenlemeyle beden eğitiminin kurumsallaştırılması ve yaygınlaştırılması amaçlanmıştır.³² Aynı tarihte, Beden Terbiyesi Kanunu kapsamında, 12-45 yaş arasındaki erkekler ile 12-30 yaş arasındaki kız ve kadın vatandaşlar beden terbiyesi ve spor yükümlülüğüne dahil edilmiştir. Bu zorunluluğun yerine getirilmesi için kulüplere hangi mahallede, hangi yaş grubunda ve hangi niteliklere sahip kişilerin davet edileceği açıklanmıştır. Buna göre; Kamu ve özel kuruluşlar, imkanları ölçüsünde üyelerinin beden eğitimi ve spor faaliyetlerine katılımını sağlamak için gerekli tedbirleri alacaklardır. Her yükümlü kişi haftada en az dört saat fiziksel aktivite yapacaktır. Kulüp ve grup liderleri bireylerin kişisel özelliklerini, özel durumlarını ve bölgenin iklim koşullarını dikkate alarak etkinlikler düzenleyecek ve spora olan ilgilerini artıracak şekilde planlayacaklardır. Ayrıca çiftçilik, çapalama, orak biçme ve harman gibi fiziksel çaba gerektiren işleri fiilen yapan kişiler, bu işlerin süresi boyunca sorumluluktan muaf tutulacaktır.³³ Ancak daha sonra bu karar değiştirilmiştir. Zorunlu fiziksel hareketlerin mümkünse yükümlülerin bulunduğu yerlerde yapılması benimsenmiştir. Aktiviteler kurumların verimliliğini düşürmemek amacıyla haftada 1 ila 4 saat arasında düzenlenmiştir. İş Kanunu hükümlerine göre fazla mesai yapan kurumlarda bu faaliyetlerin süresi haftada sadece 1 saat ile sınırlandırılmıştır.³⁴

İkinci Dünya Savaşı sırasında Türkiye'de yayımlanan milliyetçi dergilerde beden eğitimi ve sporu teşvik eden birçok yazı kaleme alınmıştır. Prof. Dr. Nüzhet Şakir Dirisu, "*Beden Terbiyesi ve Spor*" başlıklı yazısında, sağlıklı bir bedenin zihinsel kapasiteyi artırarak, uzun ve başarılı bir yaşam için önemli olduğunu belirtmiştir. Dirisu, spor yapan milletlerin yönetimde daha becerikli olduğunu ve bu milletlerin daha güçlü bir ülke kurduğunu ifade etmiştir. Bunun tersine, beden terbiyesiyle ilgilenmeyen milletlerin zayıf ve beceriksiz bir hâle geldiğini savunmuştur.³⁵ Yine Dirisu, tarafından "*Beden Terbiyesi ve Spor*" başlığıyla yazılan diğer bir yazıda ise, gençlerin okul yıllarında alacakları

³² BCA: Kurum:30-18-1-2 Yer Bilgisi: 90-33-18.

³³ BCA: Kurum:30-18-1-2 Yer Bilgisi: 90-34-18

³⁴ BCA: Kurum:30-18-1-2 Yer Bilgisi: 97-116-8

³⁵ *Millet İlim-Fikir-Sanat Mecmuası*, Haziran 1942, 1(2), s.55

eğitimle beden terbiyesini günlük yaşamlarının bir parçası haline getirmeleri gerektiğini ve bu alışkanlığın hayat boyu devam etmesi gerektiğini vurgulamıştır. Öte yandan yazısında şu ifadelere yer vermiştir: “*Türk milleti, esasında her milletin üstünde sportmendir. Türk dilinde sportmenin karşılığı yiğitlikdir. Genç yiğit, koç yiğit, baba yiğit, tama manasıyla her yaştaki sportmenliğin ifadesidir. Türkiye’de spor düşünürken bunu Avrupalıdan değil asıl Türk milletinin kendinden öğrenmek lazım geldiğini unutmamak zorundayız. Avrupa’dan her şey gelebilir, her şeye ihtiyacımız olabilir. Fakat yiğitlik gelemes o ancak bu memleketten çıkar*”³⁶ Dr. İzzeddin Şadan, “*Bugünkü Şartlar Altında Beden Terbiyesi ve Spor Yapılabilir Mi?*” başlıklı yazısında, beslenme ile spor arasındaki ilişkiyi ele alarak, her iki faktörün de sağlıklı bir yaşam için hayati önem taşıdığını vurgulamıştır. Sağlıklı bir toplum için düzenli spor ve dengeli beslenmenin ne kadar önemli olduğunu belirtmiştir.³⁷

Halkı Bilgilendirme ve Öjenik Politikalara Dair Organizasyonlar

Sağlık alanında yapılan çalışmalar doğrultusunda kamuoyunun öjeni konusunda bilinçlendirilmesi ve sağlıklı bir toplum yaratılması amacıyla çeşitli araçlar kullanılmış veya organizasyonlar düzenlenmiştir. Halkevleri, bu sürecin önemli bir parçası olarak ortaya çıkmıştır. Halkevlerinde konferanslar düzenlenmiş, sağlıklı yaşam ve fiziksel gelişim konusunda geniş kitlelere yönelik bilgilendirme faaliyetleri gerçekleştirilmiştir. Bu konferansların bazıları şunlardır: Dr. Fahrettin Kerim Gökay tarafından, halkın katılımına açık olarak planlanan “*İçki ve Irk Hıfzıssıhhası*” konulu bir konferans düzenlenmiştir. Yine Gökay, “*Irk Hiyeni*” başlıklı bir radyo programı yayınlamıştır. Eminönü Halkevi’nde Dr. Şükrü Nazım, “*Irk Hıfzıssıhhası*” konusunda bilgilendirme yaptığı bir toplantı gerçekleştirmiştir.³⁸ Bu tür organizasyonlar, öjeni politikaları konusunda kamuoyunun bilinçlendirilmesi çabalarının önemli bir bölümünü oluşturmuştur. Ayrıca düzenlenen “*gürbüz çocuk*” yarışmaları ve eğitim toplantıları bu bilinçlendirme sürecine destek olmuştur.³⁹

³⁶ *Millet İlim-Fikir-Sanat Mecmuası*, Ağustos 1942, 1(4), s.121

³⁷ *Tanrıdağ*, Haziran 1942, 1(8), s.9

³⁸ *Vakit*, 08 Mayıs 1933, s.3 ; *Akşam*, 08 Mayıs 1933, s.4; *Akşam*, 19 Mayıs 1934, s. 9; *Kurun*, 01 Ocak 1938, s.3

³⁹ Alemdaroğlu, “Öjeni Düşüncesi Modern”, s.416

Akıl Hıfzısıhhası Cemiyeti, Prof. Dr. Fahrettin Kerim başkanlığında kurulmuş ve öjeni konusuna önem vermiştir. Cemiyet, fakülte ve hastanelerde yaptığı polikliniklerde çocukların zihinsel ve ruhsal durumlarını inceleyerek ebeveynleri bilgilendirmiştir. Ayrıca zihinsel engelli çocuklar için yardımcı okulların açılması amacıyla Maarif Vekâleti'ne talepte bulunulmuştur. Böyle cemiyetler, öjeni anlayışıyla toplumun ruh ve beden sağlığını iyileştirmeye çalışmış, genetik sağlık odaklı politikaların geliştirilmesine katkıda bulunmuştur.⁴⁰

Dönemin popüler yayınları, öjeni anlayışını geniş halk kitlelerine taşıyarak, devletin sağlık politikalarına destek vermiştir. Bu yayınlar, öjeni fikrinin günlük yaşamın bir parçası haline gelmesini sağlamış, halkın sağlıklı yaşam bilinci kazanmalarını teşvik etmiştir. Uyanış Gazetesi'nde 10 Ocak 1929 tarihinde yayımlanan “Çok Çocuk ve Sağlam Çocuk Lazımdır” başlıklı yazıda, çocuklar "milli sermaye" olarak tanımlanmış ve yalnızca doğmalarının yeterli olmadığı, sağlıklı büyüyüp topluma kazandırmaları gerektiğini vurgulamıştır. Evlilik öncesi sağlık muayeneleri ve “*sıhhat şahadetnamesi*” gibi uygulamaların sağlıklı nesillerin devamlılığının sağlanmasında önemli olduğu belirtilmiştir.⁴¹

Dr. Mahmut Şemsi'nin “*İrk Sağlığı*” başlıklı yazısı, toplumun genetik ve fiziksel sağlığını iyileştirmeye yönelik çalışmaların önemini vurgulamıştır. Yazıda, İngiltere, Almanya, ABD ve İsveç gibi ülkelerde “*irk sağlığı*” çalışmalarının başarılı bir şekilde uygulandığı belirtilmiş ve bu bilimin teoriden öte, pratiğe dökülmesi gerektiği savunulmuştur. Yazıda belirtilen şu noktalara dikkat çekmiştir. İnsanlığın hayvan ıslahında ilerlemesine rağmen, insan neslinin sağlığını iyileştirmede geri kaldığı eleştirilmiştir. Batı ülkelerinde öjeninin modern yöntemlerle topluma yayıldığı ifade edilmiştir. Üniversitelerde dersler verilmesi, halkın bilgilendirilmesi ve basit dille yazılmış kaynaklarla öjeninin toplumsal kabulünün artırılması gerektiği vurgulanmıştır.⁴²

Hakimiyet-i Milliye gazetesindeki “*Yurdun Kurtuluşunda Türk Kadınının Payı*” başlıklı yazıda, Türk kadınının toplumsal hayattaki rolü biyolojik bir perspektifle ele alınmış ve bu rolün “İrk Hıfzısıhhası”

⁴⁰ *Vakit*, 20 Mayıs 1934, s.4

⁴¹ *Uyanış*, 10 Ocak 1929, s.82

⁴² *Hakimiyet-i Milliye*, 07 Ekim 1933, s.3

açısından öneminden bahsedilmiştir. Kadının, yalnızca aile içinde değil, milletin biyolojik ve ulusal sağlığını korumadaki kritik rolü vurgulanmıştır. Annelerin, lider ve dahi bireylerin yetişmesindeki belirleyici etkisi, tarihteki büyük kişiliklerin biyografileriyle desteklenmiştir. Kadın, doğurganlığın ötesinde, milletin biyolojik ve kültürel sürekliliğini sağlayan bir unsur olarak tanımlanmıştır. Cumhuriyet döneminde kadın, ulusal kalkınma ve çağdaşlaşmanın ayrılmaz bir parçası olarak toplum sağlığı ve milletin geleceği ile ilişkilendirmiştir.⁴³

1934’te *Ülkü* dergisinde yayımlanan “Milli Nüfus Siyasetinde Eugénique Meselesinin Mahiyeti” başlıklı makalesinde Dr. Fahrettin Kerim Gökay, öjenizmin Türkiye’nin kalkınması için hayati bir araç olduğunu savunmuştur. Zihinsel ve bedensel sağlığın toplum refahına etkisini vurgulayan Gökay, insan sağlığını korumanın devletin temel görevi olduğunu belirtmiştir. Akıl hastalıkları, frengi, tüberküloz ve alkolizm gibi tehditlerden arınmış bir toplum yaratma hedefiyle, toplumsal kalkınma ve bireysel sağlığa yönelik reformların desteklenmesi gerektiğini ifade etmiştir.⁴⁴

Vefik Vassaf Akan, “*İrk Hıfzıssıhhası Kemiyet ve Keyfiyet Felsefesi*” yazısında, öjeniyi halk sağlığı ve toplumsal refah açısından kritik bir unsur olarak değerlendirmiştir. Akan, birçok medeniyetin genetik sağlık sorunları nedeniyle çöktüğünü ileri sürmüş ve modern toplumlarda zihinsel ve bedensel bozukluklara sahip bireylerin, toplumsal ve ekonomik kaynakları tüketerek devlete yük oluşturduğunu vurgulamıştır. Kalıtsal hastalıkların ve suç eğilimlerinin toplumun huzurunu ve düzenini tehdit ettiğini belirten Akan, bu sorunların uzun vadede devletlerin varlığını tehdit edebileceğini savunmuştur. Öjeni politikalarının yalnızca biyolojik değil, sosyo-politik bir çerçevede de ele alınması gerektiğini ifade etmiştir.⁴⁵

Türkiye, öjenizm konusunda uluslararası gelişmeleri de takip etmiştir. 1937’de Paris’te düzenlenen Beynelmillel İkinci Akıl Hıfzıssıhhası Kongresi’ne Türkiye’den iki profesör katılmıştır. Kongrede “ırk hıfzıssıhhası” ve “kısırlaştırma kanunları” gibi konuların yanı sıra akıl

⁴³ *Hakimiyet-i Milliyet*, 18 Kasım 1934, s.3

⁴⁴ Alemdaroğlu, “Öjeni Düşüncesi Modern”, s.416

⁴⁵ Akan, “İrk Hıfzıssıhhası Kemiyet”, s.39

sağlığı, aile ve eğitim gibi toplumsal refah başlıkları ele alınmıştır. Anormal çocukların eğitimi, suç eğilimleri ve bağımlılıkla mücadele gibi sorunlara çözüm önerileri sunulmuştur. Türkiye'nin katılımı, bilimi uluslararası gelişmelere entegre etme ve öjeni tartışmalarında yer alma hedefini yansıtmıştır.⁴⁶

Ayrıca Milli Türk Tıp Kongrelerinde de öjenizm tartışılmıştır. 7-9 Ekim 1935 tarihinde Ankara'da düzenlenen Altıncı Milli Tıp Kongre'sinde Dr. Fahrettin Kerim Gökay, "*ırk hıfzıssıhhâsı*" konusunda konuşmalar yapmıştır. Bu konu kurultayda oylamaya sunulmuş, Öjeni=İrk Hıfzıssıhhâsı ve Grip başlıkları, bir sonraki kongrenin ana temaları olarak kabul edilmiştir.⁴⁷ Yedinci Milli Türk Tıp Kongresi, Cumhuriyet'in 15. yıl dönümüyle eşzamanlı olarak, 1938 yılında Ankara'da düzenlenmesine karar verilmiştir.⁴⁸

Yedinci Milli Türk Tıp Kongresi öncesinde öjenizm konusunda uzmanlar detaylı incelemeler yapmıştır. Bu incelemeler rapor halinde hazırlanarak Sağlık Bakanlığına sunulmuştur.⁴⁹ Kongre 17-19 Ekim 1938 tarihleri arasında Ankara'da yapılmıştır. Kongre başkanı Prof. Dr. Refik Saydam, açılış konuşmasında öjenik kavramının önemini vurgulamış ve bu konunun son yıllarda dünya genelinde kazandığı öneme değinmiştir. Saydam, milletlerin ve hükümetlerin, nesillerinin sağlıklı bir şekilde gelişmesi ve arındırılması için maddi ve manevi çabalarını seferber ettiklerini belirtmiş, bu çabaların nihai amacının yüksek kalitede bir nüfus yetiştirmek olduğunu ifade etmiştir. Bu çalışmaların sadece sağlıklı nesiller yetiştirmeyi değil, aynı zamanda bu nesilleri fiziksel ve zihinsel olarak en üst düzeye ulaştırmayı amaçladığını da belirtmiştir. Saydam, sağlıklı ve sağlam bir nesilden maksimum verim elde etmenin, toplumların gelişimi için ne kadar kritik bir hedef olduğunu söylemiştir.⁵⁰

Kurultayda, Dr. B. Hazım Şükrü, Prof. Aziz Kansu ve B. Esad Birol, öjenik prensipler ve uygulamaları üzerine hazırladıkları raporları sunmuş, ayrıca Prof. Gotschlich'in veraset meselesine ilişkin raporu da

⁴⁶ *Cumhuriyet*, 27 Ağustos 1937, s.2

⁴⁷ *Kurun*, 10 Ekim 1935, s.2

⁴⁸ *Kurun*, 03 Temmuz 1938, s.5

⁴⁹ *Akşam*, 02 Temmuz 1938, s.2

⁵⁰ *Son Posta*, 18 Ekim 1938, s.3

tartışılmıştır. Prof. Dr. Abdülkadir Lütü, akraba evliliklerinin genetik açıdan zararlı sonuçlar doğurduğuna dikkat çekmiş ve "yabancılara kız vermeme" geleneğinin, akraba evliliklerini yaygınlaştırarak çocuklar üzerinde olumsuz etkiler yarattığını belirtmiştir. Bu tür evliliklerin, çocukların gelişimini olumsuz etkileyerek "abdal" gibi zihinsel ve bedensel engellerin ortaya çıkmasına yol açabileceğini savunmuş ve bu geleneğin terk edilmesi için halkı bilinçlendirecek bir büro kurulmasını önermiştir. Prof. General Tevfik Sağlam, "öjenik" teriminin "ırk hıfzıssıhhâsı" olarak çevrilmesini eleştirerek, "ırk" kelimesinin politik çağrışımlar taşıdığını ve yerine "ulus hıfzıssıhhâsı" kullanılmasını önermiştir. Ayrıca, bu alandaki çalışmaların yaygınlaştırılması için tıp fakültelerinde dersler verilmesi, belediye ve hükümet doktorlarına yönelik zorunlu eğitimler düzenlenmesi ve öjenik çalışmaların destekleneceği bir enstitü kurulması gerektiğini ifade etmiştir. Dr. Mazhar Uzman ise kısırlaştırma uygulamalarına karşı çıkarak, bu uygulamaların etik ve pratik açıdan sorunlu olduğunu belirterek, bu konuda gözlemlerini detaylı bir şekilde paylaşmış ve kısırlaştırma gibi yöntemlerin toplumsal yapıyı olumsuz etkileyebileceğine dikkat çekmiştir.⁵¹

Öjeni düşüncesi üzerine yapılan çalışmalar Atatürk dönemiyle sınırlı kalmamıştır. Atatürk'ün vefatından sonra Türkiye’de zor bir dönemde İsmet İnönü dönemi başlamıştır. İnönü, cumhurbaşkanı olduktan hemen sonra İkinci Dünya Savaşı'nın çıkmasıyla Türkiye’yi savaşın dışında tutmayı başarmıştır. Türkiye’yi savaşın yıkıcı etkilerinden korumanın hem ekonomik hem demografik açıdan birçok sonucu olmuştur. Bu süreçte nüfusun sağlığını korumak ve arttırmak amacıyla öjeni yaklaşımlara uygun olarak çeşitli sağlık politikaları uygulanmıştır. Ancak savaştan sonra öjenik yaklaşım terk edilmiş ve onun yerine sağlık kalitesini arttırmaya yönelik politikalar sürdürülmüştür.⁵²

Sonuç

Cumhuriyet’in ilk yıllarında Türkiye, modernleşme ve ulus inşa sürecinin bir parçası olarak halk sağlığı politikalarına öncelik vermiştir. Bu süreç, yalnızca bireylerin sağlığını koruma hedefiyle sınırlı kalmamış, aynı zamanda toplumun genel yapısını güçlendirmeyi ve çağdaş bir ulus oluşturmayı amaçlayan politikalarla şekillenmiştir. Bu bağlamda, Batı’da etkili olan bilimsel ve sosyal

⁵¹ *Akşam*, 19 Ekim 1938, s.1, 4; *Cumhuriyet*, 19 Ekim 1938, s.2

⁵² Tombak, "İsmet İnönü Dönemi (1939-1950)", s.1768-1775

gelişmelerden esinlenen Türkiye, öjeni düşüncesini halk sağlığı politikalarına entegre ederek sağlıklı, güçlü ve üretken bir toplum yaratmayı hedeflemiştir. Sağlık kuruluşlarının altyapısı güçlendirilmiş ve bu alanda uzman kişiler yetiştirilmiştir. Sağlıkla ilgili kanunlar ve politikalar, öjeni kavramını dolaylı ya da doğrudan destekler nitelikte düzenlenmiştir. Örneğin, bulaşıcı hastalıkların kontrol altına alınması, doğum kontrolü, çocuk sağlığı hizmetleri ve hijyen eğitimi gibi uygulamalar, halkın fiziksel ve zihinsel sağlığını iyileştirmeye yönelik temel adımlar olarak görülmüştür. Bilimsel temellere dayalı sağlık uygulamalarını yaygınlaştırmak amacıyla düzenli eğitim programları, konferanslar ve yayınlar organize etmiştir. Halk, hijyen, sağlıklı yaşam ve genetik sağlık gibi konularda bilinçlendirilmiş ve öjeni düşüncesinin toplumsal farkındalığı artırılmıştır. Sonuç olarak, Türkiye'de öjeni, Batı'daki gibi yalnızca biyolojik ya da genetik üstünlük arayışı olarak değil, modernleşme ve güçlü bir ulus inşa etme sürecinin bir parçası olarak benimsenmiştir. Zorunlu kısırlaştırma yasaları gibi sert hukuki düzenlemelere başvurulmamış; bireylerin genetik özelliklerinden çok, toplumun genel sağlığının iyileştirilmesine ve toplumsal refahın artırılmasına odaklanılmıştır.

ATIFLAR

Arşiv Belgeleri

BCA: Kurum:30-18-1-2 Yer Bilgisi: 90-33-18.

BCA: Kurum:30-18-1-2 Yer Bilgisi: 90-34-18

BCA: Kurum:30-18-1-2 Yer Bilgisi: 97-116-8

Resmî Belgeler

Resmî Gazete, 16 Temmuz 1938.

Resmî Gazete, 4 Temmuz 1938.

Resmî Gazete, 6 Mayıs 1930.

Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi, 07 Şubat 1980.

Sürelî Yayınlar

Akşam, 02 Temmuz 1938.

Akşam, 08 Mayıs 1933.

Akşam, 19 Ekim 1938.

Akşam, 19 Mayıs 1934.

Bozkurt, Haziran 1939.

Cumhuriyet, 1 Kasım 1935.

Cumhuriyet, 19 Ekim 1938.

Cumhuriyet, 21 Nisan 1938.

Cumhuriyet, 27 Ağustos 1937.

Cumhuriyet, 30 Haziran 1938.

Cumhuriyet, 5 İkinci Teşrin 1937.

Haber, 29 Ekim 1938.

Hakimiyet-i Milliye, 07 Ekim 1933.

Hakimiyet-i Milliyet, 18 Kasım 1934.

Kurun, 01 Ocak 1938.

Kurun, 03 Temmuz 1938.

Kurun, 10 Ekim 1935.

Millet İlim-Fikir-Sanat Mecmuası, 1(2), Haziran 1942.

Millet İlim-Fikir-Sanat Mecmuası, 1(4), Ağustos 1942.

Son Posta, 18 Ekim 1938.

Tanrıdağ, 1(8) Haziran 1942.

Uyanış, 10 Ocak 1929.

Vakit, 07 Nisan 1934.

Vakit, 08 Mayıs 1933.

Vakit, 20 Mayıs 1934.

Telif ve Tetkik Eserler

AKKOYUN, Turan “Cumhuriyetin İlk Yıllarında Bekârlık Vergisi Teşebbüsleri”, Tarih İncelemeleri Dergisi 15, sy. 1 (Haziran 2000): 183-98.

ALEMDAROĞLU, Ayça Öjeni Düşüncesi Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: Milliyetçilik, Cilt 4, Ed. Tanıl Bora ve Murat Gültekingil, İstanbul: İletişim Yayınları, 2008.

AYTEMUR SAĞIROĞLU, Nuran “Öjeni ve Sağlam Bedenlilik”, FLSF Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi, sy. 30 (Aralık 2020): 115-33.

AYVAZ, Zühre, “Erken Cumhuriyet Türkiye’sinde Uygulanan Öjenik Politikaların Spora Yansıması: Beden Terbiyesi Kanunu Üzerine Bir İnceleme”, Journal of Sport Sciences Research 7/1 (Haziran 2022), 174-196.

FINDIK, Bengücan “Öjeni Kavramına Genel Bir Bakış”, Socrates Journal of Interdisciplinary Social Studies, 22, 15–20. 2022, s.18

GÜL, Muhittin "Atatürk Dönemi Sağlık Politikası." Gazi Üniversitesi Dış Hekimliği Fakültesi Dergisi 5.1 (1988): 249-258 s.250, 253

KASAPOĞLU, Aytül “Türkiye’de Sağlık Hizmetlerinin Dönüşümü”, Sosyoloji Araştırmaları Dergisi, Sayı 19(2). 2016, s.136

ÖZALTAY, Bülent “Hakan Ertin, Sağlam ve Gürbüz Bir Nesil Yaratmak Türk Tıbbında İrk Hıfzıssıhhası Meselesi”, Toplumsal Tarih, Sayı: 171.

ÖZTÜRK, Hülya VE DEMİRSOY, Nilüfer, “Cumhuriyetin İlk Yıllarında Ulusallaşma Çabaları ve Sağlık Alanında Yapılan Ulusallaşma Çalışmalarının Değerlendirilmesi”, Türkiye Klinikleri J Med Ethics, 27(1):11-24, 2019.

RASİMOĞLU, Ceren ve GÜLSER, İlikan “İki Dünya Savaşı Arası Dönemde Türkiye’de Nüfus ve Halk Sağlığı Tartışmalarının Değerlendirilmesi”. Mersin Üniversitesi Tıp Fakültesi Lokman Hekim Tıp Tarihi ve Folklorik Tıp Dergisi 4, sy. 3 (Aralık 2014): 16-21.

RASİMOĞLU, İlikan ve GÜLSER, Ceren “Erken Cumhuriyet Döneminde Sağlıklı Bireyin İnşası: Pronatalist Politikalar, Çocuk Sağlığı ve Verem”. İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Dergisi 39, sy. 2 (Aralık 2019): 329-57.

TOMBAK, Fatma “İsmet İnönü Dönemi (1939-1950) Türkiye’de Sosyal Darwinizm ve Öjenik Politika ve Uygulamaların Değerlendirilmesi”, İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi, 13(3), 1753-1786. 2024.

Extended Abstract

In this article, the historical development of public health reforms and eugenic thought in Turkey in the first years of the Republic is discussed, and the basic dynamics of social transformation in this process are examined. The effects of eugenic thought have been evaluated through public information campaigns, education policies and state initiatives in the field of health. To date, many studies have been carried out on eugenics and public health. However, there is still a need for in-depth analyzes focusing on the historical background, development processes, implementation methods and social effects of eugenics policies in Turkey, especially in the early period of the Republic. This article aims to make a comprehensive evaluation of these policies. By examining the framework in which eugenics is discussed in Turkey, what principles it is based on, unlike examples in the West, and how it is integrated into public health reforms, it is aimed to bring a new perspective to existing studies in this field and contribute to the literature.

With the proclamation of the Republic, Türkiye entered a radical modernization and development process. In this period, in addition to the reconstruction of national identity, the physical and mental health of the society has become one of the priority targets. Beyond the goal of improving people's physical well-being, public health reforms have reflected the idea of building a healthy and strong nation. In this context, being influenced by the eugenics (racial health) movements that emerged in the West in the 19th and 20th centuries, eugenic ideas were tried to be integrated into public health policies in Turkey. The concept of eugenics was first put forward by the British scientist Francis Galton in the late 19th century. Galton believed that social welfare could be increased by improving human genetic characteristics, and this idea quickly attracted attention in many Western countries.

In the early 20th century, eugenic policies became a part of scientific and social reforms, especially in countries such as England, Germany and the United States. In this process, the idea of raising healthy

individuals was supported by education, health and social regulation policies. Eugenics studies began to be implemented through state-supported programs. However, these policies have led to forced sterilization and discrimination in some countries. For this reason, serious problems have arisen in terms of ethics and human rights.

In Turkey, eugenics has been discussed in a more pragmatic and humanistic framework, such as improving public health and preventing genetic diseases. In the early years of the Republic, eugenics was considered as a part of modernization and public health reforms in line with the goal of creating a healthy society. Because in the first years of the Republic of Turkey, which was established with a weakening population after a period of intense war, demographic growth was encouraged due to the great need for manpower for economy and defense. Comprehensive health policies have been developed to increase the general health level of the population and raise a strong generation for the future. By strengthening health institutions, infectious diseases have been combated and health services have been expanded. In Turkey in the 1930s, eugenics found an important place in the "population", "health", "family", "physical education and sports" policies of the period. Many initiatives have been taken to raise public awareness about eugenics and to create a healthy society.

Various organizations have been organized to raise awareness of citizens. Various tools were used to raise public awareness about eugenics and to create a healthy society. Community centers also emerged as an important part of this process. Conferences were held in community centers and informative activities on healthy living and physical development were carried out for both the educated segment and the public. In addition, popular publications and periodicals of the period were effective tools in conveying the understanding of eugenics to large audiences. These publications supported the state's health and social engineering policies and kept the issues of healthy living and racial improvement on the agenda, helping to sensitize the public to these ideas.

One of the most important steps in the health policy of the Republic was the General Hygiene Law adopted on April 24, 1930. This law, which came into force after being published in the Official Gazette on May 6, 1930, consisted of 309 articles and aimed to protect public health, combat

harmful diseases and ensure the healthy upbringing of generations. This law includes a number of measures aimed at improving public health and proposes direct measures to ensure the health of future children. In this context, premarital health checks and the effects of diseases on marriage were emphasized, and the state's responsibility to raise a healthy generation became even more evident. Another important step was the approval of the Physical Education Law, which specifically regulates the physical and moral abilities of young people. With this law adopted on June 29, 1938, the legal nature of the reforms made in the field of physical education, sports and physical education in Turkey was determined.

The health laws implemented with the proclamation of the Republic included important steps towards improving public health and social welfare in Turkey's modernization process. While these laws aim to create a qualitative population, they have introduced regulations to ensure that the society consists of physically and mentally healthier individuals. Although population growth has been encouraged, taking the necessary precautions for individuals to live a healthy life has been among the basic policies. Within the health laws, premarital examinations attract particular attention. With these examinations, restrictions have been imposed on the marriage of individuals with structural or contagious diseases. These regulations were implemented to prevent the spread of epidemics and to ensure the healthy growth of future generations. However, such measures stand in a different line from the coercive and discriminatory practices within negative eugenics. The health policies of the Republic focused mostly on improving public health and preventing diseases. During this period, the improvement of the generation was adopted as an element of national development. In this context, it is aimed to create a healthy society by protecting the health status of individuals as well as their social and moral values.

OSMANLI DEVLETİ ESNAF TEŞKİLATI VE DÖNEM GÖRSELLERİNDE YER ALAN KILIK KIYAFET ÖZELLİKLERİ

*The Ottoman Guild System and the Features of the Clothing
Characteristics Existed in The Illustrations of This Period*

Ahu Fatma MANGIR*

Özet

Osmanlı Devletinde sosyal, kültürel ve ekonomik yapının en önemli unsurlarından biri, temelleri ahilik geleneklerine dayanan esnaf teşkilatıdır. Osmanlı esnafı belirli düzenlemeler, sıkı kurallar ve gelenekler çerçevesinde yapılanmıştır. Dönemin sosyal, ekonomik ve askerî hayatına önemli katkıları olan esnaf teşkilatının belirlemiş olduğu kurallardan biri de teşkilat üyelerinin kılık kıyafetleri ile ilgilidir. Belirlenen kurallar dâhilinde düzenlenen esnaf kılık kıyafetleri, Osmanlı Dönemi erkek giyimi ile paralellik göstermektedir. Bununla beraber esnaf grupları içinde bazı önemli farklılıklar Osmanlı esnafının birbirinden görünüm olarak da ayrılmasını sağlamıştır. Çalışmada betimsel araştırma yöntemlerinden nitel araştırma modeli çerçevesinde dönem görselleri ile birlikte yazılı dokümanlar ve belgeler incelenmiştir. Ulaşılan görsel ve dokümanlar farklı esnaf gruplarını temsil edecek şekilde sınıflama yapıldıktan sonra, giysi özellikleri bakımından farklılık arz edenler ve görsellerde net bilgilere ulaşılan veriler çalışma kapsamına alınmıştır. Toplamda 15 farklı esnafın (fırıncı, attar, aşçı, berber, helvacı, tulumbacı, çiğerci, simitçi, hamal, kahveci, saka, peyk, çömlekçi, bekçi, kayıkçı) yer aldığı çalışmada, görsel kaynak olarak minyatür, gravür, kartpostal, resim ve fotoğraflar kullanılmıştır. Esnaf giyiminde ergonomik koşulların dikkate alınarak giysilerin şekillendiği, katlı giyim özelliklerinin esnaf giyiminde devam ettirildiği ve şedd ile şalvarın sembolik ve işlevsel

Makale Geliş Tarihi: 02.10.2024, Makale Kabul Tarihi: 10.12.2024

Araştırma Makalesi/Künye: MANGIR, Ahu Fatma, “Osmanlı Devleti Esnaf Teşkilatı ve Dönem Görsellerinde Yer Alan Kılık Kıyafet Özellikleri”, *Türkiye Araştırmaları Dergisi (TÜRKAD)*, C. 1, S. 2, Aralık 2024, s.133-166.

* Dr. Öğr. Üyesi, Selçuk Üniversitesi Mimarlık ve Tasarım Fakültesi - Moda Tasarımı, E- Posta: ahumangir@selcuk.edu.tr ORCID: 0000-0002-0345-8944

anlamda esnaf giyiminin ortak ve ayrılmaz parçaları olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Çalışma, kültürün sürdürülebilirliği kapsamında, geleneksel giysi tarzlarının gelecek kuşaklara aktarılması ve yapılacak olan alan araştırmalarına örnek teşkil etmesi açısından önem arz etmektedir.

Anahtar kelime: Osmanlı Esnafı, Esnaf Giyimi, Geleneksel Giyim

Abstract

One of the most significant elements of the social, cultural, and economic structure of the Ottoman Empire was the guild system, which was rooted in the traditions of Ahilik (the fraternity system of tradesmens). The Ottoman craftsmen were organized within a framework of specific regulations, strict rules, and traditions. One of the rules established by the guild, which contributed significantly to the social, economic, and military life of the period, concerned the attire of the guild members. The attire of craftsmen, characterized by these rules, was parallel to the men's clothing of the Ottoman period. However, there were notable differences between the various guild groups, which allowed them to be visually distinguishable from each other. In this study, using a qualitative research model within the framework of descriptive research methods, written documents and period illustrations are analyzed. After classifying the visual materials and documents to represent different guild groups, those that demonstrated clothing differences and provided clear information are included in the scope of the study. This paper, which includes 15 different guilds (baker, herbalist, cook, barber, confectioner, fireman, liver seller, bagel seller, porter, coffee seller, water carrier, footman, potter, watchman, and boatman), used in miniatures, engravings, postcards, paintings, and photographs as visual sources. The conclusion of this study claims that the ergonomic conditions were considered in shaping the craftsmen's clothing, layered clothing features were maintained, and both the şedd (belt) and şalvar (baggy trousers) were symbolic and functional, forming an integral part of the guild attire. The originality of this study is that it is significant in terms of transferring traditional clothing styles into future generations as part of cultural sustainability and provides scientific outcomes for future field studies.

Keywords: Ottoman Craftsmen, Craftsmen's Attire, Traditional Clothing.

Giriş

Osmanlı Devleti Döneminde, toplumunun en önemli yapı taşlarından biri şüphesiz ki esnaf teşkilatıdır. Osmanlıda, ekonomik olduğu kadar sosyal ve kültürel hayatın da önemli bir parçası olan esnaf teşkilatı, temellerini ahilik gelenekleri ile şekillendirilmiş ve belirli kurallar dâhilinde işleyiş gösteren bir yapılanmaya sahip olmuştur. Osmanlı esnaf teşkilatının temeli sayılan ve 13. yüzyılda Anadolu’da ilk kez ortaya çıkan ahilik teşkilatı, ekonomik olduğu kadar ahlaki, sosyal ve askerî alanlarda da söz sahibi olmuştur. Selçuklu Döneminde kuruluş geliştirilen ahi teşkilatı, Osmanlı Devletinin son dönemlerine kadar sosyal ve ekonomik hayatın önemli bir parçası durumundadır. Anadolu Selçuklu Devleti’nin Osmanlı Devleti’ne bırakmış olduğu en büyük miras olan ahi teşkilatı¹ 19. yüzyılın sonlarına kadar toplum üzerinde etkilerini sürdürmüştür. Osmanlı döneminde esnaf teşkilatı belirli kurallar dâhilinde çalışmasına rağmen her esnaf kolu kendine özel gelenekler belirlemiş ve mesleklerine bir pir seçmişlerdir². Osmanlı dönemi esnaf teşkilatının en önemli özelliklerinden biri de bu gelenekler doğrultusunda şekillenen kıyafet özellikleridir. Her esnaf grubu kendileri için belirlenen kıyafetleri giymekle yükümlü kılınmıştır. İlk dönemlerde insanlığın temel ihtiyacı olarak kullanılan giysiler zamanla kişilerin sosyal ve ekonomik durumundan, psikolojik ve kültürel yapısından etkilenerek mesleklere göre de çeşitlendirilmiştir. Ayrıca, farklı kültürlerin farklı bakış açıları ile de şekillenen giysiler, ortaya çıkış amaçlarından farklı bir boyutla, sembolik anlamları da içeren bir gösterge şeklini alıp sadece örtünmek amacıyla değil, karşı tarafa mesaj göndermek amacıyla da kullanılır hâle gelmişlerdir. Osmanlı’da giysiler, toplumun din, mevki, meslek gibi farklılıklarının en somut göstergesi olmuştur. Kişilerin toplum içerisindeki yeri üzerinde taşıdığı giysi çeşitleri ile belirgin bir şekilde ayrılmış ve belli kurallarla kimin nasıl giyineceği belirlenmiştir. Osmanlı Devleti’nde, halk ve esnaf kendileri için belirlenen kıyafetleri giymeleri konusunda belirli kanunlarla zorlanmıştır. Mesela, saray giysilerinde tercih edilen renklerin,

¹ Oktay Subaşı, “Osmanlı Esnafının Sosyo Ekonomik ve Kültürel Hukuku” *Marmara Üniversitesi Orta Doğu ve İslam Ülkeleri Araştırmaları Enstitüsü*, İstanbul 2019, (Yüksek Lisans Tezi), s. 21.

² Ahmet Kal’a, “Esnaf”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 11, TDV Yayınları, İstanbul 2007, s.423-621.

kumaşların ve giysi kesim ve modellerin halk tarafından kullanılması yasaklanmıştır³. Herkesin kendi mensup olduğu grubun gereğince giyinmesi ve başlıklarını takılması hususunda kanunlar çerçevesinde yürürlükler uygulanmıştır. Bu kurallar toplumun en önemli yapılanmalarından birini oluşturan esnaf teşkilatında da sıkı sıkıya uygulanmıştır. Osmanlı’da esnaf teşkilatı Tanzimat dönemine kadar belirli kurallar dâhilinde giyinmiştir⁴. Esnaf teşkilatı üyeleri, ahi gelenekleri doğrultusunda belirlenen kuralları dikkate alarak kendi esnaf birliklerinin belirledikleri kıyafetler ile genel görünümde bir bütünlük oluşturmuşlardır. Bu dönemde üretimde söz sahibi olup üretilen ürünleri tüketici ile buluşturan farklı esnaf gruplarının mesleklerini de yansıtan kendine özgü giyim şekillerinde farklılıklar dikkat çekicidir⁵. Esnaf teşkilatı üyeleri, giysi tarz ve şekillerinde, toplumun genel yapısına ve icra edilen mesleğin gerekliliklerine uygun şekilde giyinmeyi gelenek hâline getirmişlerdir. Esnaf giysilerinin çeşitliliği Anadolu topraklarına gelip burada incelemeler yapan ve gördüklerini hem resim hem de fotoğraflarla somutlaştıran yabancı araştırmacı, seyyah ve diplomatların ortaya koyduğu kıymetli eserlerinden öğrenebildiğimiz gibi ünlü gravür sanatçıların gravürlerinden ayrıca dönemin tüm etkinliklerini resmeden minyatür ustalarının çalışmalarından, ressamların resimlerinden ve kartpostallardan incelenmektedir. Dönem eserlerinde ayrıntıları ile ele alınan esnaf kıyafetleri, toplumun önemli bir birimi olan esnaf teşkilatının düzen ve tertibinin en somut örneği olarak da görülebilir. Teşkilatın giysi şekillerinin ve özelliklerinin yanı sıra ahiliğin bir devamı olarak giysilere yükledikleri sembolik anlamlar da giysi parçalarının önemini artmasını sağlamaktadır. Sembolik olarak da büyük öneme sahip olan, ahi teşkilatı ve daha sonra lonca teşkilatı üyelerinin en önemli giysi parçaları şedd ve şalvardır. Şalvarın ahilerin en önemli kıyafetlerinden biri olmasının sebebi fütüvvete girmek için şalvar giymenin bir şart olarak sunulmasıdır⁶. Tüm

³ Deniz Güner, “Osmanlı’dan Cumhuriyet’e kıyafet yasakları” *Rumeli’de Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, C.37, 2023, s. 598-608.

⁴ Oktay Subaşı “Osmanlı Esnafının Sosyo Ekonomik ve Kültürel Hukuku”, s. 27.

⁵ Emine Koca, Fatma Koç, “19 Yüzyıl Osmanlı Gezici Esnafının Giyim Kuşam Özellikleri”, *Uluslararası Türk ve Dünya Kültüründe Kahramanmaraş Sempozyumu*, 2013, s.3.

⁶ Nurgül Kılınç, “Şalvar”, *Ahilik Ansiklopedisi*, C. 3, Gümrük ve Ticaret Bakanlığı Yayınları, Ankara 2017, s. 527.

esnaf teşkilatında belirli ritüeller doğrultusunda giyilen şalvar, kesimlerinde farklılıklar arz etse de esnafın genel görünümünü belirleyen en önemli giysi parçası olmuştur. Kelime anlamı olarak sıkı bağlamak ve sıkı bağlanmak anlamında kullanılan şedd, tasavvufta tabi olunan yola sadık kalmak, tasavvuf şeyhine teslim olmak ve vefa borcu gütmek anlamında kullanılmaktadır⁷. Esnaf teşkilatı üyeleri tarafından ahilik geleneğinin bir devamı olarak kullanılan şedd belli törenlerle esnaf teşkilatı üyelerine ustaları tarafından bağlanmıştır. Osmanlı esnafı mesleğini icra ederken benimsediği tüm diğer kurallar gibi kılık kıyafet konusunda da belirli bir düzen tertip içerisinde bulunmaya dikkat etmiştir. Başlıklardan ayakkabılara kadar tüm giyim kuşam, belirlenen kurallar ve icra edilen mesleğin gereklilikleri doğrultusunda şekillenmiştir. Bu çalışmada, Osmanlı esnafının genel yapısı ve bu genel yapıya uygun olarak belirli kurallar dâhilinde oluşturulan kıyafet özellikleri incelenmiştir. Çalışmada dönem görsellerinden faydalanılarak giysilerin genel özellikleri anlatılırken dönemin önemli belgelerinden elde edilen bilgiler ile giysi parçaları hakkında bilgiler verilmiştir.

1. Osmanlı Esnaf Sisteminin Genel Yapısı

Osmanlı ekonomisinde esnaf teşkilatının devlet ekonomisine katkısı oldukça büyüktür. Osmanlı'da esnaf teşkilatı Anadolu Selçuklu Devleti döneminde ortaya çıkan ahilik teşkilatının bir devamı niteliğinde olup Osmanlı ticari hayatın vazgeçilmezi olmuştur⁸. Osmanlı ekonomisinin genel zihniyet yapısı esnaf teşkilatı üzerinde etkisini fazlasıyla belli etmektedir⁹. Ekonomide böylesine söz sahibi olan Osmanlı esnaf teşkilatı son derece disiplinli çalışan, belirli kurallara bağlı kalarak hizmet sunan bir yapılanmaya sahiptir. Osmanlı dönemi esnafı ile ilgili pek çok kaynak genel kurallar dâhilinde, belirli bir düzen içerisinde teşkilatlandıklarını ve sayıca çok olduklarını yazmaktadır. Osmanlı

⁷ Muhammet Atasever, “Yesevî’de Bel Bağlamak”, *Asia Minor Studies*, C.11(1), 2023, s. 5.

⁸ Selahattin Bayram, “Osmanlı Devleti’nde Ekonomik Hayatın Yerel Unsurları: Ahilik Teşkilâtı ve Esnaf Loncaları” *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. 21, 2021,s. 81-115.

⁹ Kübra Dinçer, “19. yy Osmanlı Esnaf Birliklerinin ve Mensubu İşyerlerinin Şirketlere ve Cemiyetlere Dönüştürme Denemesi ve Sonuçları” *İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2016*, (Yüksek Lisans Tezi), s.1.

Devletinde esnaf, zanaatkâr ya da meslek sahibi olanların tam sayısını vermek ya da hangi meslek alanında kaç esnafın hizmet verdiğini belirtmek ve Osmanlı'da bir meslek sahibi olan esnafların isimlerini tam olarak yazabilmek de mümkün değildir¹⁰. Sayıları binleri bulan esnaf çeşitliliğinde temel prensipler ahilik ile paralel çizgilere sahiptir. Osmanlı Devletinin zamanla büyüyüp çok uluslu bir yapıya dönüşmesi, ahilik sisteminde değişikliklerin yapılmasını zorunlu kılmıştır. Ahi teşkilatına gayrimüslimlerin girememesi Osmanlı Devletinde lonca sisteminin geliştirilmesini ve esnafların lonca teşkilatı altında toplanarak bir birlik oluşturmasını sağlamıştır. Osmanlı esnaf teşkilatında sistem ahilikte olduğu gibi hiyerarşik bir yapıya sahiptir. Yapılanmada hiyerarşi; esnaf şeyhi, yiğitbaşı, usta, kalfa ve çırak gibi bölümlerden oluşturulmuştur¹¹. Esnafın hile yapması, yolsuzluğa yönelmesi, müşterisini aldatması gibi durumlarda büyük cezalar uygulanmıştır. Esnafın alacağı ve satacağı ürünlerin piyasa değeri belli olup defterlere kaydedilmiştir. Bu değerlerin dışına çıkıp karaborsacılık yapan esnafa şiddetli cezalar verilmiştir. Osmanlı İmparatorluğunda dükkân açmanın, esnaf olmanın belli kuralları vardır. Bu dönemde her isteyen esnaf olamamaktadır ve istediği yere istediği dükkânı da açamamaktadır. Bir ustanın yanında çıraklık yaparak sanatı tam olarak öğrenmek, kurallara uygun olarak çalışarak usta olup şedd kuşananlar dükkân açma hakkı edinebilmektedir¹². Her esnafın bulunduğu yerde, kazada veya şehirde açılacak dükkân sayısı devlet tarafından belirlenmiştir. Bu sayının üzerine çıkılacak ise devletten izin alınması gerekmektedir. Usta ve çırak sayısı da devletin belirlediği kurallar ile sınırlandırılmıştır. Osmanlı döneminde esnaf teşkilatında terfiler belirli törenler dâhilinde yapılmıştır. Bu törenlerde esnaf adayına belirli ritüellerle tören öncesinde kendisi için özel hazırlanan giysiler giydirilmiştir¹³. Giysi şekilleri de diğer tüm esnaf kuralları gibi uyulması

¹⁰ İbrahim Güler, “XVIII. Yüzyılda Osmanlı Esnaf ve Zanaatkârları ve Sorunları Üzerine Gözlemler” *Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C.2, 2000, s. 125.

¹¹ Fahriye Bayram ve Ülkü Altındağ, *Topkapı Sarayı Arşivinden 19. Yüzyıl Fotoğrafları*, Kültür ve Turizm Bakanlığı, Ankara 2008, s.81.

¹² Zafer Yıldırım, “Osmanlı Devleti’nde Esnafın Genel Özellikleri ve XVIII. Yüzyıl Konya Esnafıyla İlgili Bazı Tespitler”, *International Journal Of New Approaches In Social Studies*, C. 5(1), 2021, s. 314.

¹³ Halil Emre Akbaş vd., “Osmanlı Devletinde Lonca Teşkilatı Yapısı ve Yönetim Düşüncesi ile Karşılaştırılması” *Muhasebe ve Finans Tarihi Araştırmaları Dergisi*, C. 9, 2018, s.184.

gereken esnaf kuralları arasında yer almaktadır. Bu ritüellere ve kurallara uymadan açılan dükkânlar kapatılmıştır ve cezai işlemler uygulanmıştır. Osmanlı Devleti esnaf teşkilatında, gedik denilen bağımsız dükkân açma hakkına sahip oluşumlar da bulunmaktadır. Osmanlı'da gedik, esnaf teşkilatında İslam hukukundaki tasarruf hakkı anlamının dışına çıkararak esnaflara verilen bir tür imtiyaz veya ayrıcalıktır¹⁴. Gedik hakkına sahip olmak Osmanlı topraklarında dükkân açabilmek için gerekli bir şart olarak görülmüştür. Gedik sahibi olmak bir sanat ve ticaret ile uğraşabilme hakkını gayrimüslim esnaflara da sağlamaktadır. Osmanlıda sadece gedik hakkına sahip olan gayrimüslimler ticaret yapıp, herhangi bir sanat dalı ile uğraşma hakkını elde edebilmişlerdir. Bu dönemde her isteyen esnaf olamadığı gibi bağlı bulunulan gedik ya da lonca dışında, başka bir alanda da esnaflık yapması mümkün değildir. Osmanlı loncaları ve gedikleri günümüzdeki modern işçi sendikalarına benzemektedir, fakat Osmanlı dönemi esnaf teşkilatında sistem çok daha geniş kapsamlı, daha karmaşık ve ciddi kuralları olan bir işleyişe sahiptir. Bu yapılanmalarda her esnaf mesleğinin ayrı bir loncası veya gediği mevcuttur ve bunlar bir arada konfederasyon şeklinde de teşkilatlanmıştır¹⁵.

2. Osmanlı Esnaf Giyiminin Genel Özellikleri

Sosyal bir varlık olan insanoğlu, kıyafetlerini biçimlendirirken, doğa koşulları, sosyo-ekonomik durum ve dini inançlar doğrultusunda tercihlerde bulunup, giysilere bir iletişim aracı görevini de yüklemiştir. Giysi türü ya da modeli, renk ve süsleme özellikleri giysilerin tercih edilme sebebi olabildiği gibi, giyside bu özellikler, belirli bir grubu, bir mesleği ya da bir statüyü belirtmek amacı ile de kullanılabilir. Sosyal yaşamda giysiler, bir yönleriyle kişilerin cinsiyetlerini, ekonomik durumlarını gösterirken diğer yandan bireylerin mesleklerini, dolayısıyla toplum içerisindeki statülerini belirlemektedir¹⁶. Çok uluslu bir yapının sonucu olarak çok çeşitli giysi türlerinin görüldüğü Osmanlı Devletinde de farklı dine mensup ya da farklı mesleklere sahip vatandaşlar arasında

¹⁴ Nuran Koyuncu, "Osmanlı Devleti'nde Esnaf Gediklerinin Hukuki Esasları, Gelişimi ve İlgası" *Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C. 26(2), 2018, s.48.

¹⁵ Serenti, "Osmanlı'da Lonca Teşkilatı ve Esnaflık" Erişim adresi: <http://www.Serenti.Org/Osmanlıda-Lonca-Teskilati-Ve-Esnaflık/>, 11.06.2024

¹⁶ Ayten Arıç Sezer, "Türklerde Kıyafetin Kısa Tarihi", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C.22, (64-65-66), 2006, s.142.

giysi türleri bakımından farklılıklar görülmektedir. Bu dönemde halkın giyim kuşam şekli kıyafet nizamnameleri ile belirlenmiş, tüm halkın genel görünümü ile mensubu olduğu gruba paralel bir görünüme sahip olması zorunlu hâle getirilmiştir¹⁷. Giysi tarihinde ekonomik koşullar ya da din, giysilerin çeşitlenmesinde temel etken olarak görülse de icra edilen meslekler de giysilerin şekillenmesinde büyük öneme sahiptir. Osmanlı da giysilerinin çeşitlenmesinde, giysi türlerinde farklılıkların oluşmasında meslek çeşitliliğine göre farklılıkların oluşturulması büyük önem taşımaktadır¹⁸. Osmanlı'da toplumun önemli bir kesimini oluşturan esnaf teşkilatı kılık kıyafet özellikleri ile diğer tüm halktan farklılıklar arz etmiştir. Osmanlı'da Türk giyim kuşamının bir devamı olarak alt bedende şalvar, üst bedende gömlek ya da iç gömlek, üzerine kaftandan oluşan giyim şekli hem kadınlar hem de erkekler tarafından kullanılmıştır. Bu dönemde giysilerin dışında kemerlerin yanı sıra, başlıklar ve giysi süsleme de kullanılan ayrıntılar sınıf, meslek ve rütbe farklılıklarının belirlenmesinde bir araç olarak kullanılmıştır¹⁹. Osmanlı'da halkın büyük bir bölümünü oluşturan esnaf teşkilatı hem dinin etkisi ile şekillenen hem de icra ettikleri mesleğin gereklilikleri ile belirlenen bir giysi tarzına sahiptir. Esnaf teşkilatının giysileri belirli kurallara göre düzenlenmiştir. Bu düzenlemelerde temel amaç devletin düzenini sağlamaktır. Örneğin esnafın giydiği kıyafetlerde ölçülü olması beklenmiş, kullanılan kumaşlarda ve süsleme özelliklerinde gösterişten kaçınılmıştır. Bu uygulama ile de esnafın çok para kazanıp israf etmesinin önüne geçilmiş ve esnafın rüşvet alması, yolsuzluk yapması engellenmeye çalışılmıştır. Osmanlı Devleti dönemi giysileri hakkında bizlere derinlemesine bilgi veren ve giysi türleri hakkında yorum yapılmasını sağlayan seyyahların yazılı notları, sanatçıların resim, gravür ve minyatür çalışmaları, bürokratlar ve bürokrat eşlerinin günlük yazıları ve mektupları dönem esnaflarının, halkın en önemli giyim tarzı olan katlı giyim geleneğine sahip olduklarını göstermektedir. Osmanlı esnafının (hamallar, sakalar,

¹⁷ Reşat Ekrem Koçu, *Tarihte İstanbul Esnafı*, Doğan Kitap Evi, İstanbul 2002, s.24.

¹⁸ Elif Özdemir ve Hülya Tezcan, "Osmanlı Toplumunda Kadın Giyiminin Seyyahlar Üzerinden İncelenmesi", *International Social Mentality And Researcher Thinkers Journal (Smart Journal) Dergisi*, C. 8 (61), 2022, s. 1206.

¹⁹ Emine Koca, "Osmanlıda Yapılan Kılık Kıyafete İlişkin Reformların Erkek Giysilerinin Biçimsel Özelliklerine Etkileri" Osmanlı Öncesi ve Osmanlı Araştırmaları Kongresi, 2012, s. 264.

şekerciler ve helvacılar, ciğerciler, kayıkçılar gibi) kendi mesleklerine özel ahlâki kurallar çerçevesinde bir giyim tarzları bulunmaktadır²⁰. 19. yüzyıla kadar esnaf teşkilatı üyeleri ilmiye sınıfı üyelerinde de görülen, üç etek entariden oluşan takımlar giymişlerdir. Bu entarilerin altına giyside süsleme yapabilmek adına yakasız işlik giymişler, bellerine uzun kuşaklar sarmışlardır. Entarilerin üzerine de kolsuz bir dış giyim giymişlerdir. Bu kolsuz iç giysinin üzerine yazın Mekke hırkası ya da pamuklu hırka kışın ise mırız, aba, daha zengin olanlar ise kürkten hırka giymişlerdir²¹. Osmanlı esnafında gelir düzeyi düşük olan grup da kendi esnaf teşkilatı üyeleri ile zıt olmayacak şekilde giysi türlerinde bazı farklılıklar da görülmüştür. Osmanlı esnafının giyim kuşam şekli aynı dönem efe giysileri ile de benzerlikler göstermektedir. Dönem esnafları, efe giyiminde de karşılaştığı gibi başlarına kalıpsız, yassı kesimli, farklı renklerde bir fes takıyorlar, üst bedene basit bir kumaştan kollu ya da kolsuz salta, alt bedenlerine de şalvar giyiyorlardı. Esnaflar bellerine yün ve pamuk kumaşlardan dokunmuş kuşakları gelişi güzel bir şekilde sarmaktaydı. Alt bedende en önemli giysi parçası olan şalvar kıvrımlı yapılır arka ve ön aynı olacak şekilde kesilirdi. Ayakkabı olarak uzun mestler kullanılırdı²². Osmanlı esnafı belirli kurallar dâhilinde, belirli bir düzen işleyişi içerisinde ve belirli ritüeller doğrultusunda mesleklerini icra etmekteydi. Osmanlı döneminde meslekler, ahilik gelenekleri doğrultusunda şekillenen bir yapıya sahiptir. Meslekler ahi gelenekleri doğrultusunda şekillenen genel görünümü tamamlayacak giysi parçalarını kendi esnaf gruplarının da genel görünümüne uygun şekilde biçimlendirmiştir. Osmanlı döneminde mesleklerde giysi türleri genel anlamda aynı olmasına rağmen kıyafetlerde kullanılan kumaşlar, kesimlerde ve model özelliklerinde yapılan farklılıklar kıyafetleri şekillendirmiştir. Bu dönemde esnaf giyiminin temel parçalarını, şalvar, kısa ve uzun entari, mintan, gömlek ve iç gömlek, yelek, kaftan, hırka, cepken, kepenek, potur, sıkma, diz çakşırı ve pantolon oluşturmaktadır.

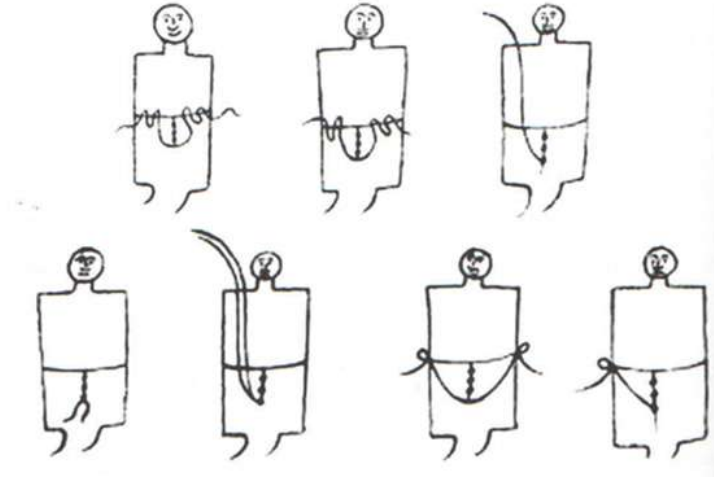
²⁰ İbrahim Güler, “XVIII. Yüzyılda Osmanlı Esnaf ve Zanaatkârları ve Sorunları Üzerine Gözlemler”s.2000.

²¹ Enise Yener, “Ankara’da Erkek Kıyafetleri”, *Türk Etnografya Dergisi*, C.15, 1976 s.125.

²² Mehmet Önder, “Konya’da Erkek Giyimleri” *Türk Etnografya Dergisi*, C. 3, 1958, s.79.

Bu giysi parçalarının dışında, esnaf giyimi en önemli giysi tamamlayıcısı olarak, sembolik anlamları ve bele bağlama usulleri ile şedd, ahilik gelenekleri ile ilişkili olarak esnaf giyiminin ayrılmaz bir parçası olmuştur. Şedd bağlamak esnaf teşkilatının en önemli ritüelleri ayasında yer almaktadır. Ahi gerekleri doğrultusunda mesleğin gerekliliklerinin yerine getirildiğine inanıldığında düzenlenen törenler eşliğinde bele bağlanan yünden ya da pamuklu bezden yapılmış bir tür kuşak olan şedd, üzerinde birçok sembolik anlamları da yer almaktadır.

Çizim 1²³ Şedd Bağlama Şekilleri

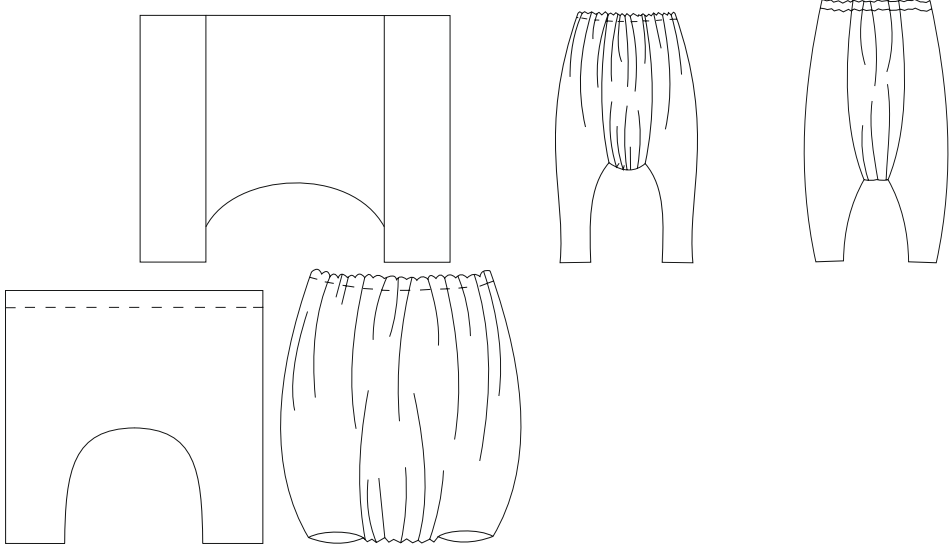
Esnaf teşkilatı üyelerinin giydiği diğer bir ortak giysi türü farklı model ve kesimlerde kullanılan şalvarlardır. Şalvar da tıpkı şedd gibi ahilik gelenekleri doğrultusunda esnaf teşkilatı üyeleri tarafından kullanılmıştır. Tıpkı şedd gibi sembolik anlamları da bulunan şalvar, esnaf teşkilatı üyeleri tarafından farklı kesimlerde, farklı model özelliklerinde, farklı kumaş türleri ile esnafın en önemli giysi parçası olmuştur. Ahilikte aşağılık sıfatlardan kurtulma, bencilliği alt etme gibi anlamları bulunan şalvarın²⁴ ayrıca ayıpları örttüğü ve şehveti önleyeceği yönündeki inanç ile ilişkili sembolik anlamları da kullanımını yaygınlaştırmıştır. Osmanlı esnafının bir geleneği olarak bir kişi, girdiği meslekte zamanla ustalaşıp, olgunlaştığında ona belirli bir törenle ustası tarafından şalvar giydirilmiştir

²³ Abdülbaki Gölpınarlı, *İslam ve Türk İllerinde Fütüvvet Teşkilatı*, İstanbul Ticaret Odası Yayınları, İstanbul, 2011 s. 65.

²⁴ Ramazan Muslu, “Türk Tasavvuf Kültüründe Tarikat Kıyafetleri ve Sembolik Anlamları”, *Ekev Akademi Dergisi*, C.36, 2008, s. 45.

ve beline de şedd bağlanmıştır. Hırkanın tasavvufta kazandığı sembolik değerler, Osmanlı Devleti döneminde ahilik ile ilişkili olarak şalvara yüklenmiş ve Osmanlı esnafının bir elbisesi sayılmıştır²⁵.

Çizim 2 Osmanlı Esnafının En Çok Kullandığı Şalvar Kesimleri

Osmanlı esnafı, alt bedende giydikleri şalvarın üzerine, üst bedende gömlek, iç gömlek, entari, yelek, mintan, cepken, kaftan, önlük, ceket ve hırka giymiştir. Bu üst beden giysi parçaları farklı model özelliklerinde, farklı kumaşlardan dikilebilmiştir. Osmanlı Devleti dönemi esnaf giyiminin önemli özelliklerinden biri olan katlı giyim, özellikle üst bedende bu giysi parçaları ile sağlanmıştır. Kolsuz yeleklerin, kaftan ve hırkaların içerisine gömlek, iç gömlek, mintan gibi giysi parçaları giyilmiştir. Kaftanlar, hırkalar ve ceketler en üste dış giyim olarak giyilmiştir. İçe giyilen iç gömlek, mintan ya da gömlekler şalvarın içine yerleştirilip, bel uçkur ile sıkıca bağlanmış ve üzerine de mutlaka şedd sarılmıştır. Osmanlı Devletinde başlıklar önemli bir statü belirleyici olarak kullanılmışlardır²⁶. Başlıklar, statü belirleyiciliğinin yanı sıra tasavvufta

²⁵ Ethem Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, Ağaç Yayınları, İstanbul, 2009, s.247.

²⁶ Emine Koca, “18 ve 19 Yüzyıl Osmanlı Erkek Modası” *Türk İslam Medeniyeti Akademik Araştırmalar Dergisi*, C. 7, 2009, s.72.

üzerine yüklenen sembolik anlamları dolayısıyla da öneme sahip bir aksesuardır. Bu dönemde başlık tercihen kullanılmaktan ziyade kuralları kanunlarla belirlenmiş, kullanımı devlet tarafından zorunlu tutulmuş ve tüm halkın kullandığı bir kıyafet tamamlayıcısıdır²⁷. Bu özellikleri ile aynı dönemde başlıklar esnaf giyiminin de ayrılmaz bir parçası olmuştur. Başlıklarda statü şekil ve formun belirlenmesinde önemli bir gösterge olarak kullanılmıştır. Dönem başlıkları kimin hangi konumda olduğunu belirleyen temel giysi parçalarından biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Halk arasında kullanılan ve çok farklı çeşitliliğe sahip olan başlıklarda esnaf arasında kullanımının en yaygın olduğu iki tür sarıklar ve feslerdir. Bu dönemde fes yaygın bir kullanıma sahiptir. Ayrıca feslerin üzerine sarılan sarıklar da hem esnaflar hem de Müslüman halk tarafından yaygın kullanıma sahip başlıklardır. Osmanlı halkının kılık kıyafeti ile ilgili fermanlarda, kimlerin hangi tür ve renklerde deriden ayakkabı giyebileceği açık bir şekilde belirtilmiştir²⁸. Bu dönemden günümüze ulaşan görsellerde ayak giyimi olarak kırmızı ve siyah renklerin kullanıldığı deriler ile kösele tabanlı yemeniler ve deri çarıklar karşımıza çıkmaktadır. Yemeni ve çarığın dışında mest şeklinde ayakkabılar da özellikle minyatürlerde görülmektedir. Osmanlı esnafının ayak giyimi de halk ayak giyimi ile paralellik arz etmektedir.

3. Yöntem

Çalışmada, betimsel araştırma yöntemlerinden nitel araştırma modeli çerçevesinde dönem görselleri ile birlikte yazılı dokümanlar ve belgeler incelenmiştir. Bu aşamada tarihi kaynakların yanı sıra görsel ağırlıklı güncel çalışmalar da değerlendirilmiştir. Çalışmada, Osmanlı döneminden günümüze ulaşan, esnaf görsellerini içeren, minyatür, gravür, kartpostal, resim ve fotoğraflar kullanılmıştır. Osmanlı dönemi esnaf teşkilatının yer aldığı görseller sınıflandırıldıktan sonra 15 farklı esnaf teşkilatı (fırıncı esnafı, attar esnafı, aşçı esnafı, berber esnafı, helvacı esnafı, tulumbacı esnafı, ciğerci esnafı, simitçi esnafı, hamal esnafı, kahveci esnafı, saka esnafı, peyk esnafı, çömlekçi esnafı, bekçi esnafı,

²⁷ Güldane Gündüzöz, "Tasavvuf Kültüründe Hırka, Âlem ve Seccâde", *Akademik Bakış Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler Dergisi*. C. 64, 2017, s.48.

²⁸ Songül Kuru ve Candan Paksoy, "Anadolu'da Ayakkabı ve Cumhuriyet Dönemi Ayakkabı Kültürü", 38. Icanas Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi, 2008, s.824.

kayıkcı esnafı) üyesi kılık kıyafet özellikleri bakımından incelenmiştir. 15 esnaf grubunun inceleme için seçiminde, sosyal ve ekonomik hayatta aldıkları aktif rolün yanı sıra meslek gruplarının loncaları tarafından belirlenen kılık kıyafet özellikleri de dikkate alınmıştır. Görsellerde yer alan giysilerin incelenmesinde baştan ayağa doğru sıralama sistematik olarak takip edilmiştir. Görsellerde yer alan esnafların genel görünümleri, güvenilirliğin artırılması amacı ile dönem incelemelerinde yer verilen esnaf giysileri hakkındaki yazılı kaynaklar ile desteklenmiştir. Çalışmada, esnaf gruplarının kılık kıyafetlerinin genel görünüme katkılarının yanı sıra ahi gelenekleri ile paralel olarak şekillenen giysilerin sembolik değerleri de incelenmiştir. Osmanlı dönemi esnaf teşkilatı üyelerinin meslek gereklilikleri ve ahi gelenekleri doğrultusunda şekillenen giysi tarzları yazılı ve görsel kaynaklar ile analiz edilip dönem sosyo-kültürel yapısına ışık tutulmuştur.

4. Bulgular

4.1.Gravür, Fotoğraf, Minyatür, Resim ve Kartpostallarda Osmanlı Esnaf Giyimi

Osmanlı Devleti, 600 yılı aşkın hüküm süren ve 3 kıtaya yayılıp bünyesinde pek çok farklı milleti barındıran bir devlettir. Böylesine büyük bir imparatorluk pek çok araştırmacının araştırmasına konu olduğu gibi pek çok sanatçının da eserlerine konu olmuştur. Osmanlı saray hayatı ve günlük yaşamdan sahneler farklı sanat türlerinde görsel kaynakların zenginleşmesini sağlamıştır. Osmanlı'da 19. yüzyılın ortalarına kadar görsel kaynaklar; minyatür, gravür, resim, harita ve plan gibi çalışmalardır²⁹. 19. yüzyılda fotoğraf makinelerinin kullanılmaya başlaması ile görsel kaynakların çoğalmaya başladığı da görülmektedir. Bu görsel kaynaklar dönem hakkında somut bilgilere ve ayrıntılara hâkim olmamızı sağlayan önemli eserlerdir. Eserlerde Osmanlı yaşam tarzı en ince ayrıntılarına kadar işlenmiş, dönem esnafının da kıyafet özellikleri tüm ayrıntıları ile ele alınmıştır.

²⁹ Ali Gözeller, “Osmanlı'da Fotoğrafçılığın Gelişimi ve Yıldız Sarayı Fotoğraf Albümleri Koleksiyonu” *Milli Saraylar Sanat Tarih Mimarlık Dergisi*, C. 21, 2021, s.102.

4.1.1. Minyatürlerde Osmanlı Esnafı

Osmanlı Dönemi görsel kaynaklarından minyatürlü yazmalar dönemin önemli görsel kaynaklarını oluşturmaktadır. Özellikle 16. yüzyılda III. Murad'ın oğlu Şehzade Mehmet'in sünnet töreni şenliklerini konu alan "Surname-i Hümayun" adlı eser Osmanlı giyim kuşam, geleneksel yaşam, eğlence türleri hakkında bilgi edinmemizi sağlayan önemli bir kaynaktır. Nakkaş Osman'ın resmettiği bu eserde törende yer alan tüm Osmanlı halkı gibi Osmanlı esnafı da ayrıntıları ile ele alınmıştır. Bu dönemin diğer ünlü minyatür sanatçısı Levni'dir. III. Ahmet'in dört oğluna düzenlenen sünnet düğünü anlatan "Surname-i Vehbi" adlı eserin çizimlerini yapan Levni, sünnet töreninde esnaf geçitlerine de yer verip, kıyafet özelliklerini ele almıştır. Ayrıca yine aynı dönemde Osmanlı'da İsveç temsilcisi olarak görev yapan Claes Ralamb'ın minyatür çalışmaları da esnaf teşkilatını dolayısıyla teşkilat üyelerinin kıyafet özelliklerini konu almıştır.

Şekil 1³⁰Fırıncı Esnafı
(Levni)Şekil 2³¹Attarlar Esnafı
(Nakkaş Osman)Şekil 3³²Aşçı Esnafı
(Claes Ralamb)

Fırıncı esnafını konu alan şekil 1'de Osmanlı dönemi şenlikleri resmedilmiştir. Bu minyatür çalışmasında esnaf, mesleğini icra ederken

³⁰ Esin Atıl, *Levni ve Surname Bir Osmanlı Şenliğinin Öyküsü*, Koçbank Yayınları, İstanbul, 1999, s.99.

³¹ Nurhan Atasoy, *1582: Surname-i Hümayun: Düğün Kitabı*, Koçbank Yayınları, İstanbul, 1997, s.103.

³² Emine Koca ve Fatma Koç, "Kıyafetnameler ve Ralamb'ın Kıyafet Albümün'deki 17. Yüzyıl Osmanlı Toplumu Giysi Özelliklerinin İncelenmesi", *Turkish Studies-International Periodical For The Languages, Literature And History Of Turkish Or Turkic*, C.9 (11), 2014, s. 389.

çizilmiştir. Minyatürde, fırıncı esnafının üzerinde üst giyim olarak, kırmızı bir gömlek vardır. Gömleğe ince bir takma yaka bulunmaktadır. Gömleğin ön ortasında kapama bele kadar ilik düğme ile sağlanmıştır. Kollar düz takma kol formunda kesilmiştir. Dar kesimli olan kolların model boyu dirsek hattındadır ve kol ağzından iç giysiye ait dökümlü bol kesimli kol ağzı görülmektedir. Gömlekte model boyu bel ile kalça hattı arasındadır. Giysinin yan dikişlerine yırtmaç uygulanmıştır. Fırıncı esnafı gömleğin beline önde düğüm olacak biçimde peştamal bağlamıştır. Esnafın alt bedeninde esnaf giyiminin en önemli parçalarından biri olan şalvar vardır. Şalvar mavi renkte bir kumaştan bol ve dökümlü olarak kesilmiştir. Model boyu ayak bileklerine kadar uzanan şalvarın altından kırmızı, sivri burunlu ayakkabıları görülmektedir. Esnaf, Osmanlı döneminin önemli bir başlığı olan sarık ile minyatür sanatına konu olmuştur.

Nakkaş Osman'ın "Surname i Humayun" isimli eserinde yer alan ve attarlar esnafının resmedildiği şekil 2'de esnafın şenlik alanında çizilmiştir. Attarlar, kendi esnaf grupları için belirlenen kıyafetler ile törende resmedilmiştir. Attarlar esnafı ellerinde torbalar ve uzun renkli sopalar ile görülmektedir. Attarlar minyatürde gösterişli kaftanlar ile resmedilmiştir. Entariler sıfır yakalı ve uzun kollu olup kol ağzları dar kesilmiştir. Etek uçları geniş çalışılan entarilerin model boyu ayak bileğine kadar uzanmaktadır. Entarilerin üzerinde bulunan kaftanlar sıfır yakalı ve kolsuz olarak tasarlanmıştır. Başlarında sarık bulunan attarların ayaklarında da entarilerin altından uçları görünen yemenileri bulunmaktadır. Çalışma kapsamında ele alınan diğer bir minyatür, Osmanlı İmparatorluğu döneminde İsveç elçisi olarak Osmanlı'ya hizmet veren Claes Ralamb'ın³³ dönem kıyafetlerinden oluşan albümünde yer alan şekil 3'dür. Claes Ralamb bu çalışmasında Osmanlı dönemi saray aşçısını konu almıştır. Minyatürde aşçı esnafı, üst bedenine şömiziye yakalı, ön ortasından ilik ve düğme ile kapamalı, model boyu baldırların altında biten, gülkurusu renginde bir entari giymiştir. Ön bedende bulunan mavi önlüğün ucunu eli ile tutup kaldıran esnaf alt bedende kırmızı tonlarında sıkmanın da görünmesini sağlamıştır. Aşçı giysileri kadar gösterişli olan ve saraylı aşçıların kullandığı beyaz, uzunca bir külâhı

³³ Neslihan İlknur Keskin Koç, "Osmanlı Şiirinin Önemli Bir Görsel Kaynağı Ralamb'ın Türk Kıyafetleri Albümü" *Türkiyat Mecmuası*, C. 26(2), 2016, s.250.

başlık olarak kullanılmaktadır. Beline ince bir peştamal saran aşçının ayaklarında hardal sarısı renkte pabuçları bulunmaktadır.

4.1.2.Gravürlerde Osmanlı Esnafı

Fotoğraf makinesinin kullanımına kadar resim çoğaltma tekniği olarak kullanılan gravür Osmanlıda hak olarak ifade edilmiştir³⁴. Osmanlı Devleti'ni ziyaret eden sanatçıların bıraktığı gravür çalışmaları dönemin yaşam şekli hakkında bizlere önemli bilgiler vermektedir. Lale Devrinde Osmanlı'da bulunan ve Osmanlı giyimini resmeden çalışmaları ile ünlenen Jean-Baptiste Van Mour bu dönemde gravür çalışmalarında Osmanlı yaşamını tüm canlılığıyla ele alıp resmetmiştir³⁵. Yine aynı dönemlerde Osmanlı Devletinde Fransa'dan gelen ve büyükelçisi Marie-Gabriel-Florent Auguste de Choiseul-Gouffier de Osmanlı esnafı ile ilgili gravür çalışmaları yapmış ve dönem esnaflarının genel görünüşüne ışık tutmuştur. 18. yüzyıl Osmanlısında İsveç büyükelçiliğinde tercüman olarak çalışan Ignatius Mouradgea d'Ohsson Osmanlı esnafını gravürlerine konu alan diğer bir sanatçıdır. Eserlerinde Osmanlı esnafının kılık kıyafetleri hakkında ayrıntılı bilgiler verilmiştir.

Şekil 4³⁶

Berber Esnafı
(Jean-Baptiste Van Mour)

Şekil 5³⁷

Helvacı Esnafı
(Marie-Gabriel-Florent Auguste de Choiseul-Gouffier)

Şekil 6³⁸

Tulumbacı Esnafı
(Ignatius Mouradgea d'Ohsson)

³⁴ Murat Öntüğ ve Mehtap Soysal, "Gezginlerin Gözünden Gravürlere Yansıyan XVIII ve XIX. Yüzyıl İstanbul Şehir Yapıları ve Günümüz Karşılaştırması" *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C.5, 2020, s. 89.

³⁵ Melike Ciloşoğlu ve Hüseyin Elmas, "Lale Devri'nde (1718-1730) Jean Baptiste Van Mour'un Tablolarındaki Erkek Giyimlerinin İncelenmesi", *İdil Dergisi*, C. 64, 2019, s. 1759.

³⁶ Mustafa Sevim, *Gravürlerle Türkiye İstanbul (III)*, Türk Tarih Kurumu Basım Evi, Ankara, 2002, s.58.

³⁷ Sevim, *Gravürlerle Türkiye İstanbul (III)*, s. 225.

³⁸ Sevim, *Gravürlerle Türkiye İstanbul (III)*, s. 69.

“Osmanlı Kıyafet Albümü” adlı koleksiyonu hazırlayıp Avrupa’da Osmanlı kıyafetlerini tanıtan, ünlü ressam Jean-Baptiste Vanmour’a ait şekil 4’de yer alan berber esnafında, üst bedeninde koyu renk dökümlü bir kumaştan dikilmiş sıfır yakalı ön ortasından kapamalı, uzun kollu bir bluz bulunmaktadır. Berber esnafının alt bedeninde bol, dökümlü ve ayak bileklerine kadar uzanan bir şalvar bulunmaktadır. Berber esnafı alt bedende, şalvarın üzerine baldırlara kadar inen geniş kesimli bir peştamalı beline dolamıştır. Berber esnafının sol omzunda mesleğinin gerekliliği olarak taşıdığı bir havlu bulunmaktadır. Sağ elinde ise bir ibrik taşımaktadır. Başında sarıgi bulunan esnafın ayak bileklerine kadar uzanan şalvarının altından sivri burunlu mest gibi ayaklarını saran ayakkabılarının uç kısımları görülmektedir.

XVIII. yüzyılda Fransız bir gezgin olan ve diplomat olarak Osmanlı’ya gelen Marie-Gabriel-Florent-Auguste de Choiseul-Gouffier bu dönemde Osmanlı Devleti ile ilgili gözlemlerini gravür sanatı ile somutlaştırmıştır. Dönemin önemli mesleklerini de konu alan sanatçı şekil 5’de Osmanlı helvacılar esnafını resmetmiştir. Gravürde Osmanlı dönemi helvacı esnafı uzun bir entari ile resmedilmiştir. Koyu renkli ve dökümlü bir kumaştan dikilen entariye geniş şömiziye yaka çalışılmıştır. Entaride ön ortası yaka açıklığında “V” görünüm sağlayacak şekilde açıklık bırakılıp belde üst üste getirilmiş ve kruvaze kapama sağlanmıştır. Entariye bedenden çıkan kol formu uygulanmıştır ve kol ağzı geniş, dökümlü kesilmiştir. Model boyu bilek hizasının üzerinde olan entarinin ön etekte ön ortası iki ucu bele doğru kaldırılıp belde yan dikişlere doğru drapeler oluşturacak biçimde katlanmıştır. Kaldırılan bu etek ucundan ve geniş kol ağzından esnafın içinde bulunan iç elbisesi görülmektedir. Helvacı esnafının alt bedeninde bol kesimli şalvarın paçaları görülmektedir. Oldukça gösterişli olan esnaf giysisi ön bedende belden sarkıtılan halatlar ve halatlara takılan bıçak ile hareketlendirilmiştir. Esnafın başında yüksekçe bir külah, ayağında da yemenileri bulunmaktadır.

Diğer bir esnaf görseli içeren gravür örneğini şekil 6’da Osmanlı Döneminin Ermeni asıllı diplomatı Ignatius Mouradgea d’Ohsson çizmiştir. Bu görselde konu dönemin önemli esnaf gruplarından biri olan tulumbacılar esnafıdır. Tulumbacı esnafının üst beden giysisi üç ayrı

parçadan oluşmaktadır. Esnaf ilk önce içe koyu renkli bir kumaştan kesilmiş sıfır yakalı bir gömlek giymiştir. Gömleğin ön ortasının ilik ve düğme ile kapatıldığı görülmektedir. Gömleğin üzerine koyu renk kumaş ile dikilmiş “V” yakalı, yaka çevresi harçlar ile süslemeli bir yelek ile resmedilmiştir. Esnaf gömleği ve yeleği bele sıkıca sarılan peştamalin içine sabitlemiştir. Esnaf üst bedende en üste yakasız, ön ortası kapamasız kısa bir cepken giymiştir. Cepkende yaka çevresi ve ön ortası harçlar ile hareketlendirilmiştir. Cepkene bedenden çıkan kol uygulanmış kol boyu da bilek hizasına kadar uzun çalışıp kol ağzı dar kesilmiştir. Tulumbacı esnafı alt bedende bir diz çakşırı ile görülmektedir. Diz çakşırı, koyu renkte dökümlü kumaştan bol kesimli olarak dikilmiştir. Dönemin tulumbacı esnafına ait bir başlık olan düz kaş sarık olarak da adlandırılan tulumbacı fesi ile resmedilen esnafın ayaklarında yemeni bulunmaktadır.

4.1.3.Kartpostallarda Osmanlı Esnafı

Alman asıllı sanatçı Max Fruchtermann ile Osmanlı’da yaygınlaşan kartpostal editörlüğü ülkede yabancı asıllı 200 kadar editörün kartpostal alanında eser vermeye başlaması ile yaygınlaşmıştır ³⁹. Bu eserlerde İstanbul halkının günlük yaşamı resmedilirken dönemin esnafı giysi özellikleri ile çalışmalarda yer almıştır.

Şekil 7⁴⁰

Ciğerci Esnafı
(Max Fruchtermann)

Şekil 8⁴¹

Simitçi Esnafı
(Max Fruchtermann)

Şekil 9⁴²

Hamallar Esnafı
(Max Fruchtermann)

³⁹ Hüseyin Baha Öztunç, “Osmanlı Devleti’nde Kartpostal Kullanımı ve Yasaklı Kartpostallar”, *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, C.67, 2020 s.545.

⁴⁰ Mert Sandalcı, *Max Fruchtermann Kartpostalları*, Koçbank Yayınları, İstanbul, 2000, s. 292.

⁴¹ Mert Sandalcı, *Max Fruchtermann Kartpostalları*, s. 56.

⁴² Mert Sandalcı, *Max Fruchtermann Kartpostalları*, s. 420.

Birinci kartpostal örneği şekil 7’de Osmanlı Dönemine ait Max Fruchtermann imzalı bir ciğerci esnafına aittir. Bu görselde ciğerci esnafı omuzunda satış amaçlı olarak bir sırığa dizdiği ciğerler ile resmedilmiştir. Ciğerci esnafı üst beden giysisi olarak iki parça giysi ile görülmektedir. İçte siyah kumaştan dikilmiş sıfır yakalı, yaka çevresi harçlarla süslemeli mintan giymiştir. Üst bedene giyilen bu mintan bele bağlanan peştamalin içerisine sabitlenmiştir. Esnaf koyu renkli mintanın üzerine açık renk, model boyu bel hattının üzerinde, yakasız kesilen bir yelek giymiştir. Yeleğe süsleme unsuru kazandırmak için yaka çevresi, ön ortası ve etek ucu, şerit ve küçük ponponlar dikilmiştir. Esnaf alt bedenine Osmanlı dönemi erkek giyinin de önemli bir giysi parçası olan sıkma giymiştir. Dize kadar bol, diz ve bilek arası dar kesimli olan sıkma, siyah dökümlü bir kumaştan dikilmiştir. Belde bol kesimli olan sıkma bir uçkur ile bedene oturtulmuştur. Diz altında bacakları sıkıca saran sıkmanın model boyu ayak bileklerine kadar uzanmaktadır. Koyu renk ve yüksekçe fesi ile resmedilen esnafın ayaklarında siyah çarıkları bulunmaktadır.

Osmanlı dönemi esnafları içerisinde önemli bir yere sahip olan simitçi esnafı, şekil 8’de dönemin genel giysi özellikleri ile yer almaktadır. Görselde simitçi esnafı üst beden giysisi olarak mintan ile görülmektedir. Boyuna çizgili bir kumaştan kesilen mintana sıfır yaka uygulanmıştır. Yaka çevresine ince bir biye geçirilerek hem model özelliği kazandırılmış hem de yaka çevresi temizlenmiştir. Giysi ön bedende bele doğru üst üste getirilerek kapanmıştır. Belde kalın bir kumaştan hazırlanan peştamalin içerisine yerleştirilerek de ön kapama sabitlenmiştir. Esnafta alt bedende kahverengi, kalın kumaştan dikilmiş potur bulunmaktadır. Esnafın başında arkadan uç kısmı serbest bırakılarak fesin üstüne sarılan sarık bulunmaktadır. Ayaklarında poturunda üstüne gelecek şekilde giyilen ve dize kadar çekilen beyaz tozlukları olan esnafın ayaklarında çarık bulunmaktadır.

Kartpostallarda esnaf görsellerine örnek oluşturan şekil 9’da hamallar esnafı resmedilmiştir. Esnaf bu kartpostalda sırtında yükü ile resmedilmiştir. Osmanlı’da 18. yüzyıl sonlarından itibaren, hamallar esnafı yaz aylarında alt bedenlerine mavi renkli kumaştan potur giyerken, üst beden de ise sırt kısmında işlemler bulunan kalın kumaştan cepken

giymişlerdir⁴³. Osmanlı döneminde hamallar iki farklı kategoride hâlinde çalışmışlardır. Taşınan yükün cinsi grupların birbirinden ayrılmasında temel unsur olarak kabul edilmiştir. Otel misafirlerinin valizlerini taşıyanların yanı sıra farklı türde yükleri taşıyarak mesleklerini icra eden hamallar mevcuttur. Otel misafirlerinin valizlerini taşıyan hamal grubu oteller çevresinde bulunup diğer gruba oranla daha şık giyinmişlerdir. 9. Şekil yer alan hamal esnafının sırtında taşıdığı yük ve giyim tarzı otel müşterilerine hizmet veren grup içerisinde yer aldığını göstermektedir. Bu görselde hamal, üst beden giysisi olarak kalın ve tok bir kumaştan kısa bir ceket ile görülmektedir. Kruvaze kapamalı olarak tasarlanan cekette ön ortasına ilik, düğme uygulanarak kapama sağlanmıştır. Kare kol formunda kesilen kolların kol ağzı manşet ile temizlenmiş kola uygulanan nakışlar ile giysiye süsleme sağlanmıştır. Ceket model boyu bel hattının altındadır ve etek ucu kavisli bir kesime sahiptir. Hamal esnafı alt beden giysisi olarak koyu renk, kalın kumaş ile dikilmiş, bol kesimli, model boyu ayak bileklerinin üzerinde olan bir pantolon giymiştir. Başında sarıklı bir fesi bulunan esnafın ayaklarında da beyaz renkte tozluk üzerine giydiği ayakkabıları vardır.

4.1.4. Resimlerde Osmanlı Esnafı

Osmanlıda 19. yüzyılın başlarında Türk ressamalar daha çok manzara ve mimari betimlemeler yapmışlardır. Portre ve doğa resimleri ilk Türk ressamaların kaçındığı bir konu olmuştur⁴⁴. İlk portre Fatih döneminde Avrupalı ressamalar tarafından çizilmiş ve bundan sonra da yaygınlaşmıştır. Bu portre resimlerden sonra ressamalar sadece insanların konu olduğu resimlere ağırlık vermeye başlamışlardır. Nurdan Atasoy Fenerci Mehmet isimli bir sanatçının çalışmalarını anlatarak birbirine benzer resimler olmasından dolayı aynı ressamın resimleri olduğunu iddia ederek bir albüm hazırlamıştır⁴⁵. Bu albümde ressam Osmanlı dönemi esnaflarının kılık kıyafet özelliklerini konu alan insan resimlerine de yer

⁴³ Güray Kırpık, “Osmanlı’da Hamallık Mesleği Ve İlgili Arşiv Belgeleri”, *Hak İş Uluslararası Emek ve Toplum Dergisi*, C. 2(3), 2015 s. 225.

⁴⁴ Aytül Papıla, “Osmanlı İmparatorluğu’nun Batılılaşma Döneminde Resim Sanatının Ortaya Çıkışı ve Osmanlı Kimliğinin Resimsel Anlatımı”, *Sanat ve Tasarım Dergisi*, C.1(1), 2008, s. 120.

⁴⁵ Ökkeş Hakan Çetin ve Emine Ünzile Çelik, “Elbise-İ Atika-İ Osmaniye” *History Studies*, C.12 (6), 2020, s. 308.

vermiştir. Ayrıca Osmanlı döneminde yabancı uyruklu olan Octavien Dalvimart ve Jean Giovanni Brindesi gibi ressamalarda Osmanlı esnafını resimlerinde kılık kıyafet özelliklerini dikkate alarak çizen önemli dönem sanatçılarıdır.

Şekil 10⁴⁶

Kahveci Esnafı

(Fenerci Mehmet Albümü)

Şekil 11⁴⁷

Saka Esnafı

(Octavien Dalvimart)

Şekil 12⁴⁸

Peyk Esnafı

(Jean Giovanni Brindesi)

Şekil 10'da Osmanlı dönemi kahveci esnafı resmedilmiştir. Görselde yer alan kahveci esnafının üzerinde, model boyu ayak bileklerine kadar uzanan mavi renkli kumaştan entari bulunmaktadır. Giysiye boynu sıkıca saran, ince bir hâkim yaka çalışılmıştır. Kollar dar kesimlidir ve kol ağzı geniş, uçları sivri manşet ile temizlenmiştir. Manşetler kol ağzında ters çevrilerek katlanıp giysiye model özelliği kazandırılmıştır. Giyside süsleme unsuru olarak yaka çevresine, ön ortasına ve kol ağzına ince, sarı renkte şerit geçirilmiştir. Giysinin yan dikişlerine kalça hattına kadar yırtmaç çalışılmıştır. Böylece Yırtmacın altında bulunan uzun iç elbisenin görünmesi de sağlanmıştır. Kahveci esnafı beline ön bedende bir peştamal bağdamıştır. Peştamalin etek ucuna ve bel hattına elbise de bulunan süsleme detayları ile uyumlu olacak şekilde süslemeler yapılmıştır. Başında çorbacı kavuğu bulunan esnafın ayaklarında giysisinden sadece uçları görünen sarı renkte ayakkabıları bulunmaktadır. Kahveci esnafının

⁴⁶ Nurhan Atasoy, *Osmanlı Kıyafetleri Fenerci Mehmed Albümü*, Koç Vakfı Yayınları, İstanbul, 1986, s.211.

⁴⁷ Octavien Dalvimart, *Osmanlı Kostümleri*, (Çeviren: Ali Bertay), İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2012, s.49.

⁴⁸ Ahmet Aslantürk ve Mert Sunar, *Elbise-İ Antika Osmanlı Kıyafetleri*, Metamorfoz Yayıncılık, İstanbul, 2018, s.55.

başında kırmızı ve beyaz renklerden yapılmış çorbacı kavuğu bulunmaktadır.

Octavien Dalvimart'ın bir çalışması olan ve "Osmanlı Kostümleri" adlı eserinde bulunan şekil 11'de tören kıyafetleriyle bir saka esnafı ele alınmıştır. Dalvimart çiziminde saka esnafını giysi tarzı ile gösterişli bir biçimde resmetmiştir. Saka esnafı üst giyimde iki ayrı giysi parçası ile resmedilmiştir. Üstte iç beden de bulunan zıbın kruvaze kapamalı ve yakası göğsü açıkta bırakacak şekilde çizilmiştir. Zıbına süsleme unsuru olarak yakada ve ön kapamada siyah biye uygulanmıştır. Zıbın vücudu sıkıca saracak kadar dar bir kesime sahiptir ve belde bulunan gösterişli kalın kemerin içerisine yerleştirilmiştir. Esnafın üst bedeninde zıbının üzerine giydiği cepken bir gösteri giysisi olduğunu kanıtlayacak kadar gösterişlidir. Yakası oldukça geniş çalışılıp yaka uçları sivri ve yukarı doğru kavisli olan cepkende ön ortasına herhangi bir kapama uygulanmamıştır. Ceketin model boyu kalça hattının üzerindedir ve kollar da bilek hizasına kadar uzun çalışılmıştır. Kol ağzı geniş manşetler ile temizlenip dışa doğru kaplanmış ve işlemler ile detaylandırılmıştır. Ayrıca ceketin ön ortası, yaka çevresi ve etek ucu da işlemler ile detaylandırılmıştır. Esnaf alt bedenine koyu renk bir kumaştan dikilmiş diz çakşırı giymiştir. Büyük ve gösterişli bir sarığı bulunan esnafın ayaklarında da yemenileri bulunmaktadır.

Şekil 12'de yer alan Osmanlı döneminde önemli bir esnaf grubunu oluşturan peyk esnafı resmedilmiştir. İtalyan ressam Jean (Giovanni) Brindesi'nin "Elbice-i Atika: Musée des Anciens Costumes Turcs de Constantinople adlı çalışması olan Osmanlı Kıyafetleri Albümünden"⁴⁹ alınmış görselde peyk esnafı tören giysileri ile resmedilmiştir. Esnaf şekil 12'de uzun kırmızı bir entari ile görülmektedir. Entari sıfır yakalı ve kolsuz olarak çalışılmıştır ve yaka çevresi biye ile temizlenmiştir. Ön ortasında yakadan göğüs hattına kadar bırakılan yırtmaç önde bir düğme ile kapatılmıştır. Model boyu ayak bileklerine kadar uzanmaktadır. Entarinin kollarından içte bulunan mavi renkli iç elbisenin dar kesimli kolları görülmektedir. Ayrıca entariye uygulanan yan dikiş yırtmaçlarından da boyuna çizgili bir kumaştan dikilen iç elbise ve kırmızı renkli, bol kesimli uzun şalvar görülmektedir. Esnafın omzunda kırmızı

⁴⁹ Ahmet Aslantürk ve Mert Sunar, *Elbise-İ Antika Osmanlı Kıyafetleri*, Metamorfoz, s.1.

renkli uzun bir atkı bulunmaktadır. Esnafın başında peykler esnafına özel hazırlanan, gösterişli bir başlık ve ayaklarında kırmızı yemenileri bulunmaktadır.

4.1.5. Fotoğraflarda Osmanlı Esnafı

Osmanlı'da fotoğrafçılık 19. Yüzyılın ortalarında, Avrupa'dan hemen sonra, başlamıştır. Bu dönemde fotoğrafçılık yapan Abdullah Biraderler, Sebah & Joaillier gibi sanatçılar Osmanlı fotoğraflarında esnaf görsellerine de sıklıkla yer vermişlerdir. Osmanlı Devletinin son dönemlerinde esnaf teşkilatının genel görünümü ile ilgili en net bilgilere ulaşmamız da bu sayede mümkün olabilmektedir.

Şekil 13⁵⁰

Çömlekçi Esnafı

Şekil 14⁵¹

Bekçi Esnafı
(Abdullah Biraderler)

Şekil 15⁵²

Kayıklı Esnafı
(Abdullah Biraderler)

Osmanlı dönemi çömlekçi esnafını konu alan şekil 13 Osman Hamdi Bey ve Marie De Luanay'ın bir çalışması olan "1873 Yılında Türkiye' de Halk Giysileri Elbise-i Osmaniye" den alınmıştır. Çömlekçi esnafı şekil 13'de üst beden giysisi olarak içte sıfır yakalı, bir mintan ile görülmektedir. Mintanın ön ortasına ilik düğme ile bir kapama yapılmıştır. Mintan bele bağlanan kalın ve desenli peştamalin içerisine

⁵⁰ Osman Hamdi Bey ve Marie de Luanay, *1873 Yılında Türkiye' de Halk Giysileri Elbise-i Osmaniye*, (Les Costumes Populaires Turquie), Sabancı Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 1999, s.164.

⁵¹ Fahriye Bayram ve Ülkü Altındağ, *Topkapı Sarayı Arşivinden 19. Yüzyıl Fotoğrafları*, Kültür ve Turizm Bakanlığı, Ankara, 2008, s. 163.

⁵² Engin Özendeş, *Abdullah Freres Osmanlı Sarayının Fotoğrafçıları*, Yapı kredi Yayınları, İstanbul, 1998, s.172.

yerleştirilmiştir. Esnaf, üst bedende mintanın üzerine beyaz, pamuklu kumaştan kesilmiş kısa bir cepken giymiştir. Cepken sıfır yakalıdır ve ön ortası açık, kapamasız çalışılmıştır. Cepkene bedenden çıkan kol uygulanmıştır. Kollar bilek hizasına kadar uzanmaktadır ve kol ağzı dar çalışılmıştır. Cepkende model boyu bel hattında sonlanmaktadır. Esnaf bu görselde alt beden giysisi olarak beyaz renkte, dökümlü bir kumaştan dikilmiş potur ile görülmektedir. Fesin üzerine sarılmış sarı bulunan çömlekçi esnafının ayaklarında uzun, beyaz tozlukları ve tozluklarının da üzerinde yemenileri bulunmaktadır. XIX. yüzyılda Osmanlının ünlü fotoğraf sanatçısı Abdullah Biraderler imzalı olan şekil 14’de dönem bekçi esnafına yer verilmiştir. Fotoğrafta bekçi esnafı üst beden giysisi olarak içte beyaz bir gömlek ile görülmektedir. Sıfır yakalı olarak tasarlanan gömleğin ön ortasına “V” şeklinde yırtmaç çalışılmıştır. Bekçi esnafı gömleğin üzerine koyu renkli ve kalın kumaştan dikilmiş, dar kesimli, model boyu bel hattının altında olan bir ceket giymiştir. Takma yakalı olan cekete kruvaze kapama uygulanmıştır. Ceketin kolları düz takma kol formundadır. Kol boyu bilek hizasına kadar uzun olup, kol ağzı dar çalışılmıştır. Esnafın alt beden giysisi açık renk, kalın ve tok bir kumaştan bol kesimli bir pantolondur. Pantolon paçalardan diz altına kadar katlanarak kullanılmıştır. Esnafın başında fesi ve ayaklarında da düz tabanlı pabuçları bulunmaktadır. Şekil 15’de yer alan Osmanlı dönemi kayıkçı esnafının görüntüsü Engin Özendeş’in “Abdullah Freres Osmanlı Sarayının Fotoğrafçıları” adlı eserinden Abdullah Biraderler imzalı bir fotoğraftır. Şekil 15’de kayıkçı esnafları kayıklarının başında ellerinde kürekleri ile deniz kenarında görülmektedir. Birbirine benzer kıyafetler ile görülen kayıkçılardan önde ve ayakta bulunan esnafın üzerinde üst beden giysisi olarak, içte beyaz enine çizgili, pamuklu kumaştan kesilmiş bir gömlek vardır. İnce hâkim yakalı olarak tasarlanan gömleğin ön ortasına ilik düğme ile kapama yapılmıştır. Gömleğin üzerine kayıkçı esnafı beyaz renkte boyuna çizgili kumaştan dikilmiş yelek ile görülmektedir. Yeleğin etek uçları ön bedende üst üste getirilerek yakaya “V” yaka formu kazandırılmıştır. Esnaf üst bedende yeleğin üzerine beyaz renkli bir cepken ile objektiflere poz vermiştir. Yakasız çalışılan cepkende ön ortası ilik düğmeler ile kapatılmıştır. Cepkende kollar düz kare kol formunda kesilmiştir. Kol boyları bilek hizasındandır ve kol ağzı geniş çalışılmıştır. Esnafın alt beden giysisi üst beden ile uyumlu olarak hazırlanmış beyaz,

pamuklu bir kumaştan, bol kesimli bir şalvardır. Model boyu ayak bileklerine kadar uzanan bir şalvarın içerisine üst bedene giyilen gömlek ve yelek yerleştirilmiştir. Kayıkçının başında da siyah bir fes, ayaklarında beyaz renkte tozlukları ve tozluklarının üzerinde de siyah çarıkları bulunmaktadır.

Sonuç

Osmanlı Devletinde, icra ettikleri meslekleri kadar ahi teşkilatından miras aldıkları gelenek ve göreneklerine bağlılıkları ile de önem taşıyan esnaf teşkilatı ekonomik, sosyal ve askerî hayatında önemli bir yapı taşıdır. Bu dönemde belirli meslek gruplarını temsil eden, aynı mesleği icra edenler arasında dayanışmayı ve belirli standartların oluşmasını sağlayan lonca teşkilatı çatısı altında birleşen esnaf birlikleri, kendi kuralları çerçevesinde üyelerinin birlik ve beraberliğini sağlamıştır. Loncalar ayrıca üretimde kalite kontrolü yapıp meslek gruplarının düzen içerisinde çalışmasını sağlar ve asayiş konularında da sorumluluk almışlardır. Meslek gruplarına göre farklı giyim şekillerinin benimsenmesi de esnaf teşkilatının üye olduğu loncaların sorumlulukları altındadır. Esnaflar kendi esnaf grupları için loncaları tarafından belirlenen kıyafetler ile hangi mesleği icra ettiklerini ve meslek içerisinde statülerini göstermekteydiler. Meslek grupları arasında kılık kıyafet türleri bakımından farklılıkların bulunmasının yanı sıra şedd ve şalvar her meslek grubunda kullanılan iki önemli giysi parçası olarak karşımıza çıkmaktadır. Şedd ve şalvar Osmanlı esnafına ahi geleneklerinden miras kalmış, sembolik anlamlarda içeren, farklı ritüeller doğrultusunda giyilen giysi türleridir. Meslekte yükselmenin bir göstergesi olarak kullanılan şedd ve dünya içinde kalmayı sembolize eden şalvar esnaf giyiminde farklı kesim ve modellerde kullanılmıştır. Osmanlı esnafının, Osmanlı Dönemi erkek giyimi ile paralel bir giyim tarzına sahip olduğu görülmektedir. Fakat meslekler arasında ergonomik koşulların farklılığı ve mesleki gerekliliklerinin farklı oluşu meslek grupları arasında giysi türleri bakımından farklılaşmaların oluşmasına sebep olmuştur. Osmanlı dönemi esnaf giyiminin en belirgin özelliği katlı giyim tarzıdır. İç entarilerin üzerine giyilen farklı mesleklerde farklı türde giysi parçaları belde mutlaka bir şedd ile tamamlanmıştır. Üst giyimde iç entari, entari, gömlek, kaftan, yelek, ceket, cepken giyilirken alt bedene şalvar, potur, sıkma,

pantolon giyilmiştir. Bu dönemde, genel görünümde farklılık arz edip gösterişli giyim tarzına sahip olan esnaf grupları aşçılar ve peyklerdir. Bu iki grup esnaf genellikle uzun entarilerle görünümelerini zenginleştirmişler, giysilerine ergonomik detayların yanı sıra bazı form kazandıran uygulamalar ile hareketlilik de kazandırmışlardır. Sokaklarda gezici esnaf olarak hizmet veren esnafların giysi türleri genel olarak birbirine benzemektedir. Fakat bu esnaf içerisinde yer almasına rağmen sakalar esnafının tören giysileri de oldukça gösterişli olarak çizilmiştir. Tulumacılar esnafı, kayıkçılar esnafı, çömlekçiler esnafı, berberler esnafı görsellerde giysi tarzları, kıyafetlerde kullanılan kumaş tür ve renkleri ile farklılıklar arz eden gruplardır. Esnaf grupları görsellerde mesleklerinin gereklilikleri doğrultusunda aksesuarlar taşımaktadır. Hamallar esnafı yükleri kolay taşıyabilmek için sırtlarına bir çeşit destekleyici yastık ile resmedilirken berberler esnafı havluları ile bekçiler esnafı lambası ile kayıkçılar esnafı kürekleri ile görsellere konu olmuşlardır. Osmanlı döneminin en önemli giysi tamamlayıcıları arasında yer alan başlıklarda Osmanlı esnafının meslek türlerine göre farklılıklar arz eden aksesuarlar arasındadır. Sarık, fes, külah dönemin en önemli başlıklarıdır ve ayakkabılarda mest, yemeni, çarık esnaf teşkilatı üyelerinin en çok kullandığı ayakkabılar olarak görsellere yansımıştır. Osmanlı Devleti döneminde esnaf loncaları, kılık kıyafet türlerinde yaptıkları bu düzenlemeler ile mesleklerini icra eden esnafları diğer gruplardan ayırmayı, belirli kural dâhilinde ülke düzenine katkıda bulunmayı ve ahi geleneklerini sembolik anlamları ile sürdürebilmeyi amaçlamıştır.

Finansal Destek ve Teşekkür / Grant Support and Acknowledgement	Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir. / The author declared that this study has received no financial support.
Çıkar Çatışması / Conflict of Interest	Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir. / The author has no conflict of interest to declare.

KAYNAKÇA

AKBAŞ Halil Emre, BOZKURT Serdar, YAZICI Kübra, “Osmanlı Devletinde Lonca Teşkilatı Yapısı ve Yönetim Düşüncesi ile

Karşılaştırılması” *Muhasebe Ve Finans Tarihi Araştırmaları Dergisi*, C. 9, 2018, s.165-202. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/507425>

ASLANTÜRK Ahmet ve SUNAR, Mert, *Elbise-İ Antika Osmanlı Kıyafetleri*, Metamorfoz Yayıncılık, İstanbul, 2018.

ATASEVER, Muhammet, “Yesevî’de Bel Bağlamak”, *Asia Minor Studies*, C.11(1), 2023, s.1-20. <https://Doi.Org/10.17067/Asm.1210743>

ATASOY, Nurhan, *Osmanlı Kıyafetleri Fenerci Mehmed Albümü*, Koç Vakfı Yayınları, İstanbul 1986.

ATASOY, Nurhan, *1582: Surname-i Hümayun: Düğün Kitabı*, Koçbank Yayınları, İstanbul, 1997.

ÂTIL Esin, *Levni ve Surname Bir Osmanlı Şenliğinin Öyküsü*, Koçbank Yayınları, İstanbul, 1999.

BAYRAM Fahriye ve ALTINDAĞ Ülkü, “Topkapı Sarayı Arşivinden 19. Yüzyıl Fotoğrafları”, Kültür ve Turizm Bakanlığı, Ankara 2008.

BAYRAM, Selahattin, “Osmanlı Devleti’nde Ekonomik Hayatın Yerel Unsurları: Ahilik Teşkilâtı ve Esnaf Loncaları” İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, C. 21, 2021,s. 81-115 Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/10263>

CEBECİOĞLU, Ethem, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, Ağaç Yayınları, İstanbul, 2009.

CİLOŞOĞLU Melike ve ELMAS Hüseyin, “Lale Devri’nde (1718-1730) Jean Baptiste Van Mour’un Tablolarındaki Erkek Giyimlerinin İncelenmesi”, *İdil Dergisi*, C. 64, 2019, s. 1757-1766. <https://Doi.Org/: 10.7816/İdil-08-64-12>

DALVİMART, Octavien, *Osmanlı Kostümleri. (Çeviren: Ali Bertay)*, İş Bankası Kültür Yayınları. İstanbul 2012.

DİNÇER, Kübra, “19. yy Osmanlı Esnaf Birliklerinin ve Mensubu İşyerlerinin Şirketlere ve Cemiyetlere Dönüştürme Denemesi ve Sonuçları” İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2016, (Yüksek Lisans Tezi), s.1 Erişim adresi:

<https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezDetay.jsp?id=SzFg5NcyFvQV8TBclrZHcQ&no=w84gg92jDeYNkQMgIyNBqg>

GÖLPINARLI, Abdülbaki, *İslam ve Türk İllerinde Fütüvvet Teşkilatı*. İstanbul Ticaret Odası Yayınları, İstanbul 2011.

GÖZELLER, Ali, “Osmanlı’da Fotoğrafçılığın Gelişimi ve Yıldız Sarayı Fotoğraf Albümleri Koleksiyonu” *Milli Saraylar Sanat Tarih Mimarlık Dergisi*, C. 21, 2021, s.100-117. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/2039528>

GÜLER, İbrahim, “XVIII. Yüzyılda Osmanlı Esnaf ve Zanaatkârları ve Sorunları Üzerine Gözlemler” *Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C.2, 2000, s.121-158. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/217460>

GÜNDÜZÖZ, Güldane, “Tasavvuf Kültüründe Hırka, Âlem ve Seccâde”, *Akademik Bakış Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler Dergisi*. C. 64, 2017, s.79-94. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/438381>

GÜNER, Deniz “Osmanlı’dan Cumhuriyet’e kıyafet yasakları” *Rumeli’de Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, C.37, 2023, s. 598-608. <https://Doi.Org/10.29000/rumelide.1406053>.

KAL’A, Ahmet “Esnaf”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 11, TDV Yayınları, İstanbul 2007, s.423-621.

KESKİN KOÇ Neslihan İlknur, “Osmanlı Şiirinin Önemli Bir Görsel Kaynağı Ralamb’ın Türk Kıyafetleri Albümü” *Türkiyat Mecmuası*, C. 26(2), 2016, Erişim adresi: s.247-265. [10.18345/iuturkiyat.282715](https://doi.org/10.18345/iuturkiyat.282715)

KILINÇ, Nurgül, “Şalvar”, *Ahilik Ansiklopedisi*, C. 3, Gümrük ve Ticaret Bakanlığı Yayınları, Ankara 2017.

KIRPIK, Güray, “Osmanlı’da Hamallık Mesleği Ve İlgili Arşiv Belgeleri”, *Hak İş Uluslararası Emek Ve Toplum Dergisi*, C. 2(3), 2015 s. 220-233. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/84786>

KOCA, Emine ve KOÇ, Fatma “Kıyafetnameler ve Ralamb’ın Kıyafet Albümündeki 17. Yüzyıl Osmanlı Toplumunu Giysi Özelliklerinin İncelenmesi”, *Turkish Studies - International Periodical For The*

Languages, Literature And History Of Turkish Or Turkic. C.9 (11), 2014, s. 371-394. <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.7557>

KOCA, Emine, “18 ve 19 Yüzyıl Osmanlı Erkek Modası” *Türk İslam Medeniyeti Akademik Araştırmalar Dergisi*, C. 7, 2009, s. 63-81.
Erişim adresi:
https://isamveri.org/pdfdrq/D02907/2009_7/2009_7_KOCAE.pdf

KOCA, Emine, “Osmanlıda Yapılan Kılık Kıyafete İlişkin Reformların Erkek Giysilerinin Biçimsel Özelliklerine Etkileri” *Osmanlı Öncesi ve Osmanlı Araştırmaları Kongresi*, 2012, s. 664-681.

KOCA, Emine, KOÇ, Fatma, “19 Yüzyıl Osmanlı Gezici Esnaflarının Giyim Kuşam Özellikleri”, *Uluslararası Türk ve Dünya Kültüründe Kahramanmaraş Sempozyumu*, 2013.

KESKİN KOÇ, Neslihan İlknur, “Osmanlı Şiirinin Önemli Bir Görsel Kaynağı Ralamb’ın Türk Kıyafetleri Albümü” *Türkiyat Mecmuası*, C. 26(2), 2016, s.247-265.

KOÇU Reşat Ekrem, *Tarihte İstanbul Esnaftı*, Doğan Kitap Evi, İstanbul 2002.

KOYUNCU Nuran, “Osmanlı Devleti’nde Esnaf Gediklerinin Hukuki Esasları, Gelişimi ve İlgası” *Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C. 26(2), 2018, s. 47-76. <https://Doi.Org/10.15337/Suhfd.431651>

KURU Songül ve PAKSOY Candan, “Anadolu’da Ayakkabı ve Cumhuriyet Dönemi Ayakkabı Kültürü”, 38. *Icanas Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi*, 2008, s.821-836.

MUSLU, Ramazan, “Türk Tasavvuf Kültüründe Tarikat Kıyafetleri ve Sembolik Anlamları”, *Ekev Akademi Dergisi*, C.36, 2008, s. 43-66. <http://dx.doi.org/10.9737/hist.2020.967>

OSMAN HAMDİ BEY ve LAUNAY, Marie De Launay, *1873 Yılında Türkiye’de Halk Giysileri Elbise -İ Osmaniyye (Les Costumes Populaires Turquie)*, Sabancı Üniversitesi Yayınları, İstanbul 1999.

ÇETİN Ökkeş Hakan ve ÇELİK Emine Ünzile, “Elbise-İ Atika-İ Osmaniye” *History Studies*, C.12 (6), 2020, s. 307-333.

ÖNDER Mehmet “Konya’da Erkek Giyimleri” *Türk Etnografya Dergisi*. C. 3, 1958, s. 78-79. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/2158325>

ÖNTUĞ, Murat, SOYSAL Mehtap, “Gezinlerin Gözünden Gravürlere Yansıyan XVIII ve XIX. Yüzyıl İstanbul Şehir Yapıları ve Günümüz Karşılaştırması” *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C.5, 2020, s. 85-112. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/1371380>

ÖZDEMİR Elif ve TEZCAN Hülya, “Osmanlı Toplumunda Kadın Giyiminin Seyyahlar Üzerinden İncelenmesi”, *International Social Mentality And Researcher Thinkers Journal (Smart Journal) Dergisi*, C. 8 (61), 2022, s. 1203-1214. <http://dx.doi.org/10.2922 8/smryj.63375>

ÖZENDEŞ, Engin, *Abdullah Freres Osmanlı Sarayının Fotoğrafçıları*, Yapı kredi Yayınları, İstanbul 1998.

ÖZTUNÇ Hüseyin Baha “Osmanlı Devleti’nde Kartpostal Kullanımı ve Yasaklı Kartpostallar”, *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, C.67, 2020 s. 541-561. <https://doi.org/10.14222/Turkiyat4274>

PAPİLA, Aytül, “Osmanlı İmparatorluğu’nun Batılılaşma Döneminde Resim Sanatının Ortaya Çıkışı ve Osmanlı Kimliğinin Resimsel Anlatımı”, *Sanat ve Tasarım Dergisi*, C.1(1), 2008, s. 117-134. <https://doi.org/10.18603/Std.02349>

SANDALCI, Mert, *Max Fruchtermann Kartpostalları*, Koçbank Yayınları, İstanbul 2000, s. 292-561-420.

SERENTİ, “Osmanlı’da Lonca Teşkilatı ve Esnafılık” Erişim adresi: <http://www.Serenti.Org/Osmanlida-Lonca-Teskilati-Ve-Esnaflik/>,11.06.2024

SEVİM Mustafa, *Gravürlere Türkiye İstanbul 3*, Türk Tarih Kurumu Basım Evi, Ankara 2002.

ARIĞ SEZER Ayten, “Türklerde Kıyafetin Kısa Tarihi”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C.22, (64-65-66), 2006, s. 141-160. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/680789>

SUBAŞI, Oktay (2019). “Osmanlı Esnafının Sosyo Ekonomik ve Kültürel Hukuku” Marmara Üniversitesi Orta Doğu ve İslam Ülkeleri Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 2019, (Yüksek Lisans Tezi), s.21.

YENER, Enise “Ankara’da Erkek Kıyafetleri”, *Türk Etnografya Dergisi* C.15, 1976 s.125-135.

YILDIRIM, Zafer, “Osmanlı Devleti’nde Esnafın Genel Özellikleri ve XVIII. Yüzyıl Konya Esnafıyla İlgili Bazı Tespitler”, *International Journal Of New Approaches İn Social Studies*, C. 5(1), 2021, s. 305-321. <https://doi.org/10.38015/Sbyy.947262>

Extended Abstract

One of the key elements of the social, cultural, and economic structure in the Ottoman Empire was the guild system, which was rooted in the traditions of Ahilik (a fraternity system). The Ottoman craftsmen were organized under specific regulations, strict rules, and traditions. One of the rules established by the guild, which contributed significantly to the social, economic, and military life of the time, concerned the attire of its members. While the Ottoman guild system has been the subject of various studies from different perspectives, one important feature—the clothing characteristics of the guilds—has not been explored before. The attire of Ottoman craftsmen was shaped by the rules set by their guilds. This study aims to provide detailed information on the general appearance of different guild groups, as featured in important visual sources of the period, such as miniatures, engravings, paintings, postcards, and photographs, and to examine their clothing characteristics.

In this study, period visuals, along with written documents and records, were analyzed using a qualitative research model within the framework of descriptive research methods. Alongside historical sources, modern visual-centric studies were also examined at this stage. Important information about Ottoman guilds was drawn from Evliya Çelebi’s *Seyahatname* and other major sources from the period. Evliya Çelebi mentions more than a thousand types of craftsmen. From these various guild groups, 15 guild members were selected for their traditional clothing characteristics. These guilds were chosen based on their importance as occupational groups of the period, their active roles in daily life, and their frequent representation in Ottoman-era visuals, which helped in the

analysis of their clothing. The study focused on visual materials representing 15 different crafts (baker, herbalist, cook, barber, confectioner, fireman, liver seller, bagel seller, porter, coffee seller, water carrier, footman, potter, watchman, boatman), using miniatures, engravings, postcards, paintings, and photographs as sources.

The analysis of clothing in these visuals followed an order from top to bottom and from inner to outer garments. The general appearance of the craftsmen depicted in the visuals was cross-referenced with written sources about guild clothing to enhance reliability. The symbolic values of the garments, which were shaped in parallel with Ahilik traditions, were also examined, along with their contributions to the overall appearance of the guild groups. Additionally, headgear and shoes, which were integral to Ottoman guild attire and designed according to the needs of the profession, were considered in this study. The work analyzed the styles of clothing worn by members of the Ottoman guilds, which were shaped by the requirements of their profession and Ahilik traditions, using both visual and written sources to shed light on the socio-cultural structure of the period.

In the Ottoman Empire, the guild system was a significant institution with influence over social, political, economic, and religious matters. One of the notable features of the guild system was the specific clothing regulations that craftsmen adhered to, which signified both their profession and their status within the guild. Although differences existed between guilds in terms of clothing types, the *şedd* (belt) and *şalvar* (baggy trousers) were two common garments found across all guilds. These garments, inherited from Ahilik traditions, held symbolic meaning and were worn during specific rituals. In addition to their symbolic value, Ottoman craftsmen's attire reflected the general appearance of Ottoman men, while also being shaped by ergonomic conditions and the practical needs of their professions. Layered clothing was a key feature, with different outer garments worn over inner robes, and a *şedd* belt completing the ensemble. Upper garments included robes, shirts, caftans, vests, jackets, and *cepken* (a short jacket), while lower garments consisted of *şalvar*, trousers, or tight-fitting pants. Among the guild groups, cooks and footmen were known for their elaborate and eye-catching attire, which featured long robes with added ergonomic details that gave movement and

form to the garments. The clothing of street craftsmen, who served as itinerant workers, was generally similar, but the ceremonial attire of water carriers (sakas) stood out for its grandeur. Firemen, boatmen, potters, and barbers were distinguished by the types of fabrics and colors used in their clothing. Headgear, a crucial part of Ottoman attire, varied among guilds, with turbans, fez, and caps being the most common. In terms of footwear, mest, yemeni, and çarık shoes were most frequently worn by guild members. Through their regulations on clothing, the Ottoman guilds sought to distinguish their members from other groups, contribute to societal order, and preserve the symbolic meanings of Ahilik traditions.

This study, which examines the clothing characteristics of the Ottoman guild system as represented in period visuals, is limited in scope to the following guild groups: baker, herbalist, cook, barber, confectioner, fireman, liver seller, bagel seller, porter, coffee seller, water carrier, footman, potter, watchman, and boatman. The selection of these guild groups was based on their active role in daily life and their distinctive clothing characteristics. Additionally, the visual sources examined were restricted to miniatures, engravings, postcards, paintings, and photographs. The inclusion of these visual sources was based on the availability of detailed information about Ottoman craftsmen in historical records.

The Ottoman Empire, which left a mark on world history from military, political, social, cultural, and artistic perspectives, has been the subject of numerous studies. Among these, many have contributed significantly to Turkish fashion history. However, these studies tend to focus primarily on palace life and the clothing of palace officials. There are far fewer studies examining the clothing traditions of the general population in the Ottoman Empire, and the attire of the guild system, an important organization in Ottoman society, has not been researched at all. To ensure the sustainability of Turkish culture, it is crucial to increase the number of studies focused on the general population in the Ottoman Empire and to provide future generations with accurate, tangible information.

The increase in the use of photography in the 19th century has made visual resources more accessible, allowing for research to be

conducted with concrete data. This development should be used to pass on the culture of everyday life and traditional social customs to future generations, and more research should be conducted to ensure the continuity of this cultural heritage.

The Ottoman guild system, known not only for the professions they performed but also for their adherence to the traditions and customs passed down from the Ahilik fraternity, was a crucial element of the economic, social, and military structure of the empire. While these guild groups have been the subject of many studies, their clothing characteristics, which could provide significant insights into the socio-cultural context of the period, have not been extensively researched. This study explores the attire of Ottoman guild members, focusing on how their clothing was shaped by their professions. The analysis, based on important visual sources from the period, sheds light on Ottoman craftsmen's attire, which forms an essential part of Turkish fashion history. By focusing on the sustainability of culture, the study contributes to the transmission of traditional clothing styles to future generations and serves as an example for future field studies.

OSMANLI DEVLETİ'NDE SÜRGÜN CEZASI VE İNFAZI

Exile and Its Execution in The Ottoman Empire

Efe Can KARABULAT*

Özet

Sürgün, insanlık tarihi kadar eski bir ceza türü olarak, İslam öncesi Türk devletleri ve Osmanlı Devleti de dâhil olmak üzere birçok toplumda yaygın olarak uygulanmıştır. İslam hukukunda önemli bir yere sahip olan bu ceza, eşkıyalık, asayiş bozma, emre itaatsizlik, hakaret ve tehdit, rüşvet ve sahtekârlık, zina, fuhuş, iftira, yalancı şahitlik, edebe aykırı mektup yazma ve hırsızlık gibi çeşitli suçlar için uygulanmıştır. Sürgün; kale hapsi, zindan, palanka (küçük kaleler), manastır ve kürek cezası gibi çeşitli biçimlerde uygulanmıştır. Sürgünün infazı sürecinde, cezayı veren makam, infazla görevli kişiler, sürgün yeri ve süresi, sürgün edilen kişinin yeniden suç işleme olasılığı gibi pek çok unsur önemli birer rol oynamaktadır. Sürgün cezası, sürgün edilen kişinin ölümü, sürgün yerinin değiştirilmesi, af veya iftiranın ortaya çıkması ile sona erebilir. Osmanlı Devleti, sürgün yeri seçimini stratejik yaparak, genellikle sürgünlerin imparatorluk dışına çıkarılmamasını sağlamıştır. Bu ceza, sadece kamu düzenini korumakla kalmamış, aynı zamanda yönetici sınıfın hesap verebilirliğini de sağlamakta önemli katkılar sunmuştur. Osmanlı Devleti, bu çok yönlü uygulamayı hukuk sistemine entegre etmek suretiyle, adalet ve rehabilitasyona yönelik geniş sosyal ve siyasi hedefleri yansıtan incelikli bir yaklaşım sergilemiştir. Bu makale, Osmanlı Devleti bağlamında sürgünün tarihsel gelişimi, hukuki temelleri ve çeşitli suçlar ve toplumsal katmanlar üzerindeki uygulamasını detaylı bir şekilde incelemektedir.

Makale Geliş Tarihi: 07.09.2024, Makale Kabul Tarihi: 17.11.2024

Araştırma Makalesi/Künye: KARABULAT, Efe Can, "Osmanlı Devleti'nde Sürgün Cezası ve İnfazı", *Türkiye Araştırmaları Dergisi (TÜRKAD)*, C. 1, S.2, Aralık 2024, s.167-207.

*Arş. Gör. Dr., Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Hukuk Fakültesi, Ceza ve Ceza Muhakemesi Hukuku Anabilim Dalı, Ankara, Türkiye, E-posta: efe.karabulat@hbv.edu.tr ORCID: 0000-0002-2181-1692.

Anahtar kelimeler: Sürgün, Osmanlı Devleti, İslam hukuku.

Abstract

The practice of exile, a form of punishment as ancient as human history, has been prevalent in numerous societies, including pre-Islamic Turkic states and the Ottoman Empire. In Islamic law, this punishment held significant importance, being imposed for a variety of offenses such as banditry, disturbing public order, disobedience, insults and threats, bribery and fraud, adultery, prostitution, slander, false testimony, writing inappropriate letters, and theft. Exile took multiple forms, including imprisonment in fortresses, dungeons, palanka (small forts), monasteries, and galley slavery. The process of executing exile involved key elements such as the authority responsible for imposing the sentence, the individuals tasked with carrying it out, the location and duration of the exile, and the potential for the exiled person to commit further offenses. Exile could be terminated by the death of the exiled individual, a change in the location of exile, a pardon, or the revelation of false accusation. The Ottoman Empire exhibited a meticulous approach to the practice, ensuring that the choice of exile location was strategic, often avoiding exile outside the empire. The punishment served not only to uphold public order but also to maintain accountability within the ruling class. By integrating this multifaceted practice into its legal system, the Ottoman Empire demonstrated a nuanced approach to justice and rehabilitation, reflecting broader social and political objectives. This article delves into the historical development of exile in the Ottoman context, its legal foundations, and its implementation across various offenses and social strata.

Keywords: Exile, Ottoman Empire, Islamic law.

Giriş

Sürgün cezası, hem insanlığın kadim dönemlerinden beri uygulanagelmekte hem de bugünün toplumlarında bile belli değişikliklerle varlığını sürdürmektedir. Esasen bugün her toplumda en yaygın ceza olan hapis cezası da sürgün cezasının bir türüdür. Bu bilgi, bizi sürgün cezasının insanlığın başlangıcından bugüne kadar hep var olmuş bir ihtiyacın karşılanmasını sağladığı sonucuna ulaştırmaktadır.

Bu çalışmada sürgün cezası detaylı olarak incelenecek, cezanın İslami kaynakları ve Osmanlı Devleti'ndeki uygulaması üzerinde özellikle durulacaktır. Sürgün cezasının hangi esaslara göre verildiği, hangi

suçlardan dolayı sürgün cezasına hükmedildiği, sürgün cezasının özel görünüş biçimleri ve cezanın ne şekilde infaz edildiği hususlarına da çalışmada yer verilecektir.

Osmanlı Devleti'nde kul sistemi çerçevesinde padişah tarafından devlet görevlilerine verilen sürgün cezaları da ayrıca incelenmesi gereken bir hususu teşkil etmektedir. Çalışmada bu konuya da değinilecektir.

1. Sürgün Kavramı

Sürgün, insanlığın ilk dönemlerine kadar uzanan eski bir kavramdır. Hatta semavi dinlerin bakış açısı ile incelendiğinde, insanlık tarihi Hz. Âdem ve Havva'nın yeryüzüne sürgün edilmesiyle başlamıştır¹. Bunun yanında, tarihteki ilk kural ihlalinin de sürgünle cezalandırıldığı görülmektedir. Bu husus İslam hukukunda sürgün cezasının yerini ve önemini açıkça ortaya koyması bakımından manidardır.

Sürgün kavramı, eski çağlarda bugün bilinenden daha geniş bir anlamı ifade etmekteydi. Günümüzde genellikle “bireyin kanunlara aykırı bir davranışından dolayı, bir ceza olarak, bulunduğu yerden başka bir yere rızası hilafına gönderilmesi” şeklinde anlaşılan sürgün, esasen zikredilen tanımda yer almayan farklı biçim, usul ve esasları da kapsamaktadır.

Aşağıda ayrıntılı olarak açıklanacağı üzere, sürgün her zaman bir cezalandırma amacı olarak görülmemiş, gerektiği yerde idareciler tarafından bir yönetim enstrümanı ve iskân politikası olarak da kullanılmıştır². Tarih boyunca, siyasal, sosyal, askeri ve ekonomik sebeplerle pek çok kez sürgün kurumuna başvurulmuştur³. Sürgünün bu mahiyeti kişilerin toplu halde bir yerden bir yere gönderilmesini de

¹ “Demiştik ki: Ey Âdem, sen ve eşin cennette oturun, dilediğinizi bol bol yiyin. Ancak şu ağaca yaklaşmayın, yoksa haddini aşanlardan olursunuz. Şeytansa oradan onların ayaklarını kaydırtdı, onları buldukları makamdan çıkarıverdi. Dedik ki: Bâzınız, bâzınıza düşman olarak inin buradan. Bir zamana kadar yeryüzünde oturmanız, oradan rızıklanmanız mukadder.” Bakara Suresi 35-36, Abdülbaki Gölpınarlı çevirisi için bkz. http://www.kuranmeali.org/2/bakara_suresi/36.ayet/kurani_kerim_mealleri.aspx, E.T: 22.04.2024.

² Mustafa Çağatay Uluçay, “Sürgünler”, *Türk Tarih Kurumu Belleten Dergisi*, s. 60, 1951, s. 508.

³ Kemal Daşçioğlu, *Osmanlı'da Sürgün-Osmanlı Devleti'nin Sürgün Siyaseti (XVIII. Yüzyıl)*, Yeditepe Yayınevi, 1. Baskı, İstanbul 2007, s. 19.

mümkün hale getirmiş olmakla birlikte, gönüllü sürgünlerin de yolunu açmıştır.

Yukarıda belirtilen noktaların da ilavesiyle yeni bir tanımlama yapmak gerekirse sürgün, kişilerin tek tek ya da toplu halde, gönüllü ya da gönülsüz olarak, cezalandırma amacıyla yahut başka bir sosyoekonomik bir maksat güderek, siyasi iktidar tarafından bulunduğu yerden başka bir yere gönderilerek orada iskân ettirilmesi olarak tanımlanabilir.

Eski uygarlıklarda sürgün cezası bir kişiye uygulanabilecek en ağır cezalardan biri olarak kabul edilmekteydi⁴, zira bu ceza ile insanlar hem memleketlerinden, ailelerinden ve çevrelerinden uzaklaşmış olmakta hem de gönderildikleri yere uyum sağlamaları çoğu kez mümkün olmamaktadır⁵. Eski topluluklarda yerleşim birimlerinin küçük ve kapalı yapıları da dikkate alındığında o bölgeye dışarıdan sürgün edilerek gelen bir şahsın yaşayacağı zorluklar daha da belirginleşmektedir.

Sürgün cezasının İslam öncesi dönemde de neredeyse tüm Anadolu uygarlıkları tarafından kullanıldığı bilinmektedir⁶. Tespit edilen ilk örnekler Hitit dönemine ilişkindir⁷. Asur kanunlarında, Hammurabi kanunlarında, Roma İmparatorluğu'nda⁸, Sümerlerde⁹ sürgün örneklerine sıkça rastlanmaktadır. Türklerin Anadolu'ya girişini müteakip Selçuklu Devleti döneminde de bir iskân ve Müslümanlaştırma metodu olarak toplu sürgünlerden yararlanılmıştır.

⁴ Öyle ki Roma İmparatorluğu zamanında ölüme denk sayıldığından suçlu eğer idam cezası almışsa bu cezası idama karşılık olarak kabul edilen sürgüne tahvil edilebiliyordu. Bu hususta bkz. Abdullah Acehan, "Osmanlı Devleti'nin Sürgün Politikası ve Sürgün Yerleri", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Derneği*, s. 1/5, 2008, s. 13.

⁵ Daşcıoğlu, *Osmanlı'da Sürgün- Osmanlı Devleti'nin Sürgün Siyaseti (XVIII. Yüzyıl)*, s. 20.

⁶ Daşcıoğlu, *Osmanlı'da Sürgün- Osmanlı Devleti'nin Sürgün Siyaseti (XVIII. Yüzyıl)*, s. 20.

⁷ Daşcıoğlu, *Osmanlı'da Sürgün- Osmanlı Devleti'nin Sürgün Siyaseti (XVIII. Yüzyıl)*, s. 20-21.

⁸ Roma'da, özellikle Cumhuriyet döneminde, kişilerin cezalandırılmaktan kaçınmak için gönüllü olarak sürgün edilmeyi kabul ettiklerine sıkça rastlanmaktadır. Detaylı bilgi için bkz. Gordan Kelly, *A History of Exile in the Roman Republic*, Cambridge University Press, 1st Edition, New York 2006, s. 46.

⁹ "Lagash kralı Urukagina tarafından oluşturulan ilk yazılı kanunlarda besili koyun ve kuzuları sattığı için çavuşun uzaklaştırıldığı yazılmaktadır." İbrahim Mekan, *II. Abdülhamid Döneminde Trablusgarb ve Fizan Sürgünleri*, Süleyman Demirel Ü. SBE, Isparta 2012 (Yüksek Lisans Tezi), s. 6.

Yukarıdaki açıklamalardan da anlaşılacağı üzere, sosyal yapısı ve yönetim anlayışı ne kadar farklı olursa olsun tüm devletler egemenlik sahasında yaşayan bazı bireylerin farklı bir yerde iskân edilmesine ihtiyaç duymuş ve sürgün kurumundan yararlanmışlardır.

1. 1. Sürgün Cezasının İslam Hukukundaki Yeri

Sürgün cezasının İslam hukukundaki yerini tespit etmeden önce, İslam hukukunda suç ve cezalara ilişkin temel esasların ortaya konulmasında fayda olduğu düşünülmektedir. Aksi halde sürgün cezasına İslam hukukunda hangi amaçla yer verildiği ve nasıl bir boşluğu doldurduğu hususu kanaatimizce yeterince iyi bir biçimde ortaya konulamayacaktır.

İslam hukukunda ceza kavramı dar ve geniş anlamda ceza olmak üzere iki farklı biçimde anlaşılmaktadır. Sözlük anlamıyla¹⁰ da bağlantılı olarak geniş anlamda ceza, dünyevi ve uhrevi mahiyette özendirici veya caydırıcı karşılıklardan ibarettir. Dar anlamda ceza ise suçluya tatbik edilecek müeyyideyi ifade eder. Bu manadaki cezayı, Arap dilinde “ukube” kelimesi karşılamaktadır¹¹. İslam hukukunda suç ve ceza konuları “ukubat” adı altında irdelenmektedir¹².

İslam hukukunda suçlar üç kısma ayrılmaktadır. Birinci kısım suçlar bir kişiyi öldürmek ya da yaralamak fiillerini ihtiva eden ve şahsa karşı işlenen suçlardır. İkinci kısım suçlar Kur'an-ı Kerim'de tanımlanarak cezası belirtilmiş ve Allah'a karşı işlenen suçları kapsamaktadır. Bunlar hadd suçları olarak da anılır ve toplum yararını ihlal edici nitelik taşırlar¹³. Üçüncü kısım suçlar ise ta'ziren cezalandırılan fiillerden oluşur.

İslam hukukunda cezanın amacı, suçlunun ıslahı, genel önlemeyi sağlamak ve mağduru hoşnut etmek olarak kabul edilmektedir¹⁴. Osmanlı

¹⁰ Ceza, Arapça bir isim olup iyilik veya fenalık karşılığında verilen ivaz ve mükâfat, ecir anlamına gelmektedir. bkz. İbrahim Çalışkan, “İslam Hukukunda Ceza Kavramı ve Hadd Cezaları”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, s. 31, 1989, s. 367.

¹¹ Rıfat Uslu, “İslam Hukukunda Sürgün Cezası”, *Yeni Fikir Dergisi*, s. 14, 2015, s. 121.

¹² İlhan Akbulut, “İslam Hukukunda Suçlar ve Cezalar”, *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, c. 52, s. 1, 2003, s.167.

¹³ Akbulut, “İslam Hukukunda Suçlar ve Cezalar”, s. 168.

¹⁴ Uslu, “İslam Hukukunda Sürgün Cezası”, s. 122.

ceza hukukunda da izdüşümleri görüleceği üzere İslam ceza hukukunda toplumsal düzene büyük önem verilmekte¹⁵ ve suçlunun cezalandırılmasının “ibret olma” niteliğine sürekli olarak vurgu yapılmaktadır.

Hemen belirtmek gerekir ki modern ceza hukuku anlayışı ile karşılaştırıldığında İslam ceza hukukunun suçluya yaptığı kötülüğe bir kötülükle mukabele etmek noktasında çok da istekli davranmadığı görülür¹⁶. Zira İslam ceza hukukunda önemli olan bireyin cezalandırılması değil, toplumun korunmasıdır. Bu anlayışın doğal bir sonucu olarak af kurumu günümüzdekinden çok daha yaygın bir şekilde işletilmiş, tövbe edip bir daha suç işlemeyeceğini belirten kişilere çoğu kez ceza verilmemiştir¹⁷. Bununla birlikte İslam hukukunda verilen cezaların, aynı gerekçelerle, genel olarak çok ağır bedeni cezalar olduğu ve işlenen suçlar ile cezalar arasında orantılılığa önem verilmediği de gözlemlenmektedir^{18,19}.

¹⁵ Çalışkan, “İslam Hukukunda Ceza Kavramı ve Hadd Cezaları”, s. 368.

¹⁶ Aynı yönde bkz. Çalışkan, “İslam Hukukunda Ceza Kavramı ve Hadd Cezaları”, s. 368.

¹⁷ “Suç yalnız Allah’a karşı işlenmişse ve bunu kimse görmemişse, suçluyu bunu saklaması, suç meydana çıkmışsa inkarı ve eğer itiraf etmişse ikrarını geri alması, yalnız sessizce Allah’tan af dilemesi salık verilmektedir. Çünkü Allah merhametlidir ve affeder. Bir kere ortaya çıkmış olan bu gibi suçlara, suç sabit olmuşsa bile ceza verip vermekte yargıç serbesttir. Eğer suç bir kişiye karşı işlenmiş, yani bir kişinin özel hukukuna ket vurulmuşsa, o zaman (dahi) ceza (ancak), zarar görmüş olan yanın veya kişinin yakınması üzerine verilir.” Coşkun Üçok, Ahmet Mumcu ve Gülnihal Bozkurt, *Türk Hukuk Tarihi*, Turhan Kitabevi, 15. Baskı, Ankara 2011, s. 91. Bu konudaki tartışmalar için ayrıca bkz. Mehmet Akif Aydın, *Türk Hukuk Tarihi*, Hars Yayıncılık, 6. Baskı, İstanbul 2007, s. 181 vd.

¹⁸ Belirtildiği üzere cezaların ibret olma özelliğine İslam hukukunda ve Osmanlı uygulamasında çok dikkat edilmiş ve ahaliye ibret olsun diye orantısız cezaların verilmesinden çekinilmemiştir: “Sultan III. Selim dönemine ait bir vesikada, padişahın tebdil-i kıyafetle esnafları teftiş ettiği bir sırada Mercan semtinde gramajı eksik ekmek üreterek satan bir fırıncıyı tespit etmesi üzerine fırıncının cezalandırılmasını emretmiştir. Fakat fırıncının firar etmesi üzerine fırında bulunan tezgahı ibret için fırının önünde astırılmış, firar eden fırıncının da aynı cezaya çarptırılmak üzere arandığı belirtilmiştir.” Uğur Koca, *17 Numaralı Kalebend Defterine Göre 1182-1188 Yılları Arasında Osmanlı Devleti’nde Suç, Suçlu, Hapishaneler ve Cezalar*, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi SBE, İstanbul 2015 (Yüksek Lisans Tezi), s. 35.

¹⁹ Uslu, “İslam Hukukunda Sürgün Cezası”, s. 122.

İslam dininin temel kaynaklarından olan Kur'an ve sünnet, İslam ceza hukukunun da asli kaynaklarıdır²⁰. İslam hukukçuları ise bu asli kaynaklarda yer alan temel esasların günlük hayata uygulanmasıyla ilgili hukuki yorum ve ayrıntıları geliştirerek kendi devir ve toplumlarının problemlerini bu çerçevede çözmeye çalışmışlardır. Bu şekilde İslam ceza hukukunun klasik yapısı Kur'an, sünnet ve İslam hukukçularının içtihatları şeklinde hiyerarşik üç aşamadan oluşmuştur²¹. Kıyas ise ceza hukukunun asli kaynakları arasında kabul edilmemektedir²² ki bu durum İslam ceza hukukunda da yer alan kanunilik ilkesinin doğal bir sonucudur.

İslam hukukunda sürgün cezasına hem Kur'an-ı Kerim'de hem de hadislerde yer verildiği görülmektedir. Kur'an-ı Kerim'de hırabe (yol kesme) suçuna ilişkin olarak Maide suresinin 33. ayeti şu şekildedir: “Allah ve Resulüne karşı savaşan ve yeryüzünde fesat çıkarmaya çalışanların cezası, ancak öldürülmeleri veya asılmaları yahut ayak ve ellerinin çaprazlama kesilmesi, ya da yeryüzünde başka bir yere sürgün edilmeleridir²³. Bu, dünyada onlar için bir zillettir. Ahirette ise onlar için büyük bir azab vardır.”

Hadislerde de çeşitli suçlara karşılık sürgün cezası verildiği anlaşılmaktadır. Zina edenlerin recm veya celde cezasına ek olarak sürgün edildiklerine dair bir örnek şöyledir: “Benden alınız; Allahu Teâla, onlar için bir yol belirledi: Bekârın bekârla zina etmesinin cezası, yüz sopa ve

²⁰ Halil Cin ve Gül Akyılmaz, *Türk Hukuk Tarihi*, Sayram Yayınları, 8. Baskı, Konya 2016, s. 49 vd.

²¹ Akbulut, “İslam Hukukunda Suçlar ve Cezalar”, s. 169.

²² Halil Cin ve Ahmet Akgündüz, *Türk Hukuk Tarihi*, Selçuk Üniversitesi Yayınları, 1. Baskı, Konya 1989, s. 254.

²³ Burada nefy (sürgün) kelimesiyle kastedilenin hapis cezası mı yoksa başka bir yere gönderilme mi olduğu; ihdas edilen cezanın had mi yoksa taziren uygulanacak bir ceza mı olduğu, hırabe suçunu işleyenlerden hangilerinin sürgün cezasıyla cezalandırılabileceği ve ulu'l-emrin bu hususta takdir yetkisinin bulunup bulunmadığı konuları fıkıh alimleri tarafından çok detaylı biçimde tartışılmış ve farklı mezheplerce farklı sonuçlara varılmıştır. Çalışmamızın konusuna girmediklerinden burada bu tartışmalara yer verilmeyecektir. Detaylı bilgi için bkz. Aydın, *Türk Hukuk Tarihi*, s. 208 vd. Münevver Gülçe, *Tanzimat Sonrası Osmanlı Devleti'nde Sürgün Cezası Uygulamaları*, Marmara Üniversitesi SBE, İstanbul 2015 (Yüksek Lisans Tezi), s. 25 vd., Uslu, “İslam Hukukunda Sürgün Cezası”, s. 126 vd.

bir yıl sürgündür. Evlenmiş olanın evlenmiş olanla zina etmesinin cezası ise, yüz sopa ve taşla recm etmektir²⁴.”

Muhannesin²⁵ sürgün edildiğine ilişkin hadislere de rastlanmaktadır: Hz. Muhammed bu hareketlerin yasak olduğunu bildirmiş ve “Eğer bu yasaklama hükmünü, sana daha önce iletmemiş olsaydım şimdi sana hak ettiğin cezayı verirdim. Kalk benim yanımdan ve Allah’a tevbe et, bilmiş ol ki, o yasağı koyduktan sonra bu işi tekrar yaparsan, seni fena bir şekilde dövdüreceğim, ibret olarak senin başını tıraş ettireceğim, seni aile fertlerinden uzaklaştırıp sürgün edeceğim ve elde ettiğin (o halleri vesile ederek kazandığı) malı da ganimet olarak Medine gençlerine helal kılacağım” uyarısında bulunmuştur²⁶.

Bir başka rivayete göre el ve ayaklarına kına sürülmüş bir muhannes, peygambere getirilir. Muhannes, kadınsı bir edayla “Allah Rasûlü...” diye konuşmaya başlayınca Hz. Muhammed, muhannesin sürülmesini emreder. Huzurdakiler “Onu öldürmeyelim mi?” diye sorduklarında, “Namaz kılanların öldürülmesini yasakladım!” cevabını verir²⁷.

Dört halife döneminde kamu düzenini bozacak nitelikte davranışların sürgün cezasıyla cezalandırıldığı görülmektedir:

“Bir gece Halife Ömer, Medine sokaklarında gezerken, bir kadının dışarıdan duyulacak şekilde yüksek sesle “ya içki içmeye imkânım veya Nasrb. Haccac’a beni bir götüren olsa” mealinde şiir söylediğini duydu. Etrafindakilere, Nasr’ın kim olduğunu sordu. Onlar da güzelliğiyle kadınları yoldan çıkaracak derecede yakışıklı bir delikanlı olduğunu söylediler. Sabah olunca Halife Ömer, adı geçen genci huzuruna çağırdı. Gerçekten de genç, siması gayet düzgün, saçı da çok güzel bir delikanlı

²⁴ Abdurrezzak, Musannef, VII/329; Ahmed bin Hanbel, Müsned, III/476 ve V/313; Müslim, *Hudûd*, 12; Ebû Dâvûd, *Hudûd*, 23; Tirmizi, *Hudûd*, 8; Ğbn Mace, *Hudûd*, 7. (Aktaran Gülçe, *Tanzimat Sonrası Osmanlı Devleti’nde Sürgün Cezası Uygulamaları*, s. 27.)

²⁵ Muhannes, “sesindeki ya da kol ve bacaklarındaki güçsüzlükten dolayı bir kadını andıran veya benzeyen erkek” olarak tanımlanır. Bu hususta bkz. Everett Rowson, “İlk Dönem Medine’de Efeminelere”, *Rast Müzikoloji Dergisi*, C. 3, S. 1, 2015, s. 4.

²⁶ El-Buhari, c.8, s.28; İbn Mace, c.2, s.871. (Aktaran Uslu, “İslam Hukukunda Sürgün Cezası”, s. 128.)

²⁷ Ebu Davud, Adab, 4928 (Aktaran Rowson, “İlk Dönem Medine’de Efeminelere”, s. 5.)

idi. Onun saçlarını kestirdi. Daha da güzelleşince bu sefer onu Medine'den Basra'ya sürgün etti²⁸.”

“Hz. Ömer, içki içtiği için, Rabia b. Ümeyye'yi Hayber'e sürgün etti. Adı geçen suçlu Hayber'den kaçıp Rum diyarına sığındı ve Hristiyan oldu. Bunu öğrenen Ömer, ‘bundan sonra hiçbir Müslümanı sınır dışı etmeyeceğim’ dedi²⁹.”

İhtikar (karaborsacılık) suçunun da Hz. Ömer tarafından sürgün cezasıyla cezalandırıldığı görülmektedir: “Ümeyye bin Yezid el-Esedî ve kölesi Medine'de gıda maddesini stokluyordu. Hz. Ömer o ikisini çıkardı³⁰.”

Görüldüğü üzere İslam ceza hukukunda sürgün cezası hem hırabe (ve bazı kaynaklara göre zina) suçuna ilişkin olarak had³¹ cezası hem de başka suçlara ilişkin olarak taziren uygulanmıştır³². Sürgün cezasının had ya da taziren uygulanması cezanın miktarı ve niteliği bakımından bir farklılığa sebebiyet vermemiştir.

Bilindiği üzere İslam hukukunda taziren verilen cezalar asli ceza olabileceği gibi asli cezayı tamamlayıcı mahiyette ek bir ceza ya da asli ceza yerine geçen bedel niteliğinde bir ceza da olabilmektedir.

Asli cezaya bedel olarak gelen tazir cezaları ise had ve kısas cezalarının çeşitli sebeplerle düşmesi durumunda gündeme gelmektedir. Şüphe veya suçun unsurlarındaki eksiklikler sebebiyle düşen had cezalarına bedel olarak tazir cezası verilebileceği kabul edilmiştir³³.

²⁸ İbn Teymiye, s.141. (Aktaran Uslu, “İslam Hukukunda Sürgün Cezası”, s. 128) *Uslu*, bu hadisi “aslında güzellik, ceza gerektirecek bir hareket ve fiil olmadığı halde, halife bir önlem tedbiri olarak bu uygulamayı siyaseten icra etmiştir.” şeklinde yorumlamaktadır.

²⁹ *Ebu Yusuf, İhtilaf, Ebu Hanife, s.200; en-Nesai, c.8,s.319; İbn Abidin, c.3,s.203; Bilmen, c.3,s.307.* (Aktaran Uslu, “İslam Hukukunda Sürgün Cezası”, s. 128.)

³⁰ Askalani, XII, 160; Aynî, XII, 24 (Aktaran Gülçe, *Tanzimat Sonrası Osmanlı Devleti'nde Sürgün Cezası Uygulamaları*, s. 54.)

³¹ Hemen belirtmek gerekir ki Hanefî mezhebine göre sürgün, had anlamında bir ceza değildir. Sürgün kararı vermek devlet başkanına aittir. Eğer devlet başkanı fayda görürse sürgüne veya tövbe edinceye kadar hapsedilmesine karar verir. Bu hususta bkz. Gülçe, *Tanzimat Sonrası Osmanlı Devleti'nde Sürgün Cezası Uygulamaları*, s. 44, Uslu, “İslam Hukukunda Sürgün Cezası”, s. 129.

³² Cin ve Akyılmaz, *Türk Hukuk Tarihi*, s. 250, Aydın, *Türk Hukuk Tarihi*, s. 203.

³³ Gülçe, *Tanzimat Sonrası Osmanlı Devleti'nde Sürgün Cezası Uygulamaları*, s. 45.

Aşağıda da örneklendirileceği üzere Osmanlı uygulamasında da haddin düşmesi sebebiyle taziren sürgüne hükmedildiği durumlar bulunmaktadır.

İslam hukukunda sürgün cezasının hangi şartlarda verileceği ve hangi ilkelere bağlı kalınarak uygulanacağı tartışılmış ve mezheplere göre farklılıklar bulunmakla birlikte çeşitli sonuçlara varılmıştır. Çalışmamızın konusunu teşkil etmediğinden bu tartışmalar ve açıklamaları üzerinde durmaksızın, yalnızca Osmanlı uygulamasında bu şartlara ne kadar uyulduğunu tespit edebilmek bakımından şartların sayılarak belirtilmesi ile yetinilecektir.

Sürgün cezası kural olarak herkese uygulanır fakat İslam doktrininde Maliki ve Hanefilerin desteklediği önemli bir görüşe göre kadınlara sürgün cezası uygulanamaz³⁴. Sürgün cezasının uygulanabilmesi için verilen cezanın mutlaka ulu'l-emr tarafından onaylanmış olması gerekir. Bu noktada baskın görüşe göre devlet başkanı tarafından onaylanmayan sürgün cezası ya da failin kendi kendine çıktığı sürgün, cezayı düşürmeyecektir³⁵. Nihayet, sürgün cezasının gerçekleşebilmesi için sürgün edilen kişinin sürgün yerinde ikamet ettirilmesi ve oradan ayrılması için gerekli tedbirlerin alınmasının şart olduğu kabul edilmiştir.

2. Osmanlı Devleti'nde Bir Ceza Türü Olarak Sürgün

2.1. Sürgün Cezasına Hükmedilmesini Gerektiren Suçlar

2.1.1. Eşkıyalık

Eşkıyalık, genelde silahla veya başka bir şekilde zor kullanmak suretiyle yol kesip baskın yaparak mala ve cana tecavüz; kamu düzeni ve güvenliğini ihlâl olarak tanımlanmaktadır³⁶. Eşkıyalık hareketleri bireysel olarak da yürütülmüş olsa da genellikle bir cemaat ya da aşiretin toplu olarak eşkıyalık hareketlerine katıldıkları görülmektedir. Osmanlı

³⁴ Bu görüş şu açıklamayla desteklenmektedir: “Kadın için maişet derdi olmayıp onun fesaddan korunması ve kontrol altında tutulması gerekir. Bu durumda kadın, sürgün edildiği takdirde verilen ceza fesadı tetikleyen bir ceza haline gelmiş olur.” Detaylı bilgi için bkz. Gülçe, *Tanzimat Sonrası Osmanlı Devleti'nde Sürgün Cezası Uygulamaları*, s. 58 vd.

³⁵ Gülçe, *Tanzimat Sonrası Osmanlı Devleti'nde Sürgün Cezası Uygulamaları*, s. 60.

³⁶ Süleyman Demirci ve Hasan Arslan, “Eşkıyalar ve Osmanlı Devleti: Maraş Eyaleti Örneğinde Devlet Görevlilerinin Eşkıyalık Faaliyetleri ve Bunların Merkez-Taşra Yazışmalarındaki Yansımaları (1590-1750)”, *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, s. 16, 2012/2, s. 47.

Devleti'nde eşkıyalık, Anadolu'da 16. yüzyıldan sonra uzun süren savaşların etkisi, devlet teşkilatının zayıflaması ile yaygınlaşmış³⁷ ve devletin en önemli sorunlarından biri haline gelmiştir.

Devlet, eşkıyalık hareketleriyle baş edebilmek için çeşitli tedbirlere başvurmuştur. Bazı şakiler idam edilirken, bazıları sürgün edilmiştir. Bu hususta dikkati çeken nokta bazı hallerde üyeleri eşkıyalık hareketlerine katılan aşiretlerin toplu halde sürgün edilmesidir³⁸. Bu uygulamanın cezaların şahsiliği ilkesi ile uyumsuzluğu şüphesiz bir tartışma konusudur.

Eşkıyalık hareketlerine katıldığı için sürgün edilen kimselerin kimi zaman sürgün edildikleri yerlerde de eşkıyalık hareketlerine devam ettikleri görülmektedir. Bu durumda devlet sürgün edilen kişinin menfasını (sürgün yeri) değiştirerek tedbir almıştır³⁹. Eşkıyalık hareketlerine katılan kişiler, gittikleri yerlerde rahat hareket edememeleri için, genellikle adalara (Kıbrıs, Limni vb.) sürgün edilmişlerdir. Bunun yanında eşkıyalık ederek halkın huzurunu bozan kişilere karşı sürgün cezası uygulanırken, bu kişinin adamlarının da sürgün edildiği ve farklı yerlere gönderildikleri görülmektedir⁴⁰.

Eşkıyalık hareketleri bir iskân politikası olarak sürgün metodunun da uygulama alanının genişlemesine yol açmıştır. Anadolu'da yaygınlaşan isyanlar neticesinde bölge harap hale gelmiş, halk toprağını bırakarak kaçmıştır. Devlet, bu duruma karşılık harap yerlerin şenlendirilmesi için konar-göçer aşiretleri buralarda iskân etmiştir⁴¹.

³⁷ Daşcıoğlu, *Osmanlı'da Sürgün- Osmanlı Devleti'nin Sürgün Siyaseti (XVIII. Yüzyıl)*, s. 88.

³⁸ Daşcıoğlu, *Osmanlı'da Sürgün- Osmanlı Devleti'nin Sürgün Siyaseti (XVIII. Yüzyıl)*, s. 49.

³⁹ Daşcıoğlu, *Osmanlı'da Sürgün- Osmanlı Devleti'nin Sürgün Siyaseti (XVIII. Yüzyıl)*, s. 89.

⁴⁰ Daşcıoğlu, *Osmanlı'da Sürgün- Osmanlı Devleti'nin Sürgün Siyaseti (XVIII. Yüzyıl)*, s. 91.

⁴¹ Efkân Uzun, "Osmanlı Ülkesinde Görülen İsyân ve Eşkıyalık Olayları Karşısında Alınan Bazı Tedbirler Hakkında Bir Değerlendirme", *Türklük Bilimi Araştırmaları Dergisi*, TÜBAR-XXV, Bahar 2009, s. 189 vd.

2. 1. 2. Asayışı Bozmak

Osmanlı Devleti'nde idari ve sosyal alandaki işler için bir görev dağılımı yapılmış olup, herkes kendi işi ve göreviyle meşgul olmakla yükümlü kılınmıştır. Bu durumun bir sonucu olarak, kendi sorumluluklarını yerine getirmeyen yahut başkalarının işine karışan kişilere; İnsanları birbirine düşürmek suretiyle dinî, siyasi ya da ekonomik bir meseleye ilişkin olarak karalama ve propaganda yapmak suretiyle kargaşalık çıkaranlara çeşitli cezalar verilmiştir⁴².

“Asayiş” çok geniş bir kavram olduğundan uygulamada hangi davranışların asayışı bozduğunun kabul edilerek cezalandırıldığı konusunda birkaç örnek vermek faydalı görülmektedir:

Harput ahalisinden olup İstanbul'da bulunan üç kişinin *meden işlerini karıştırdıkları ve huzuru bozdukları* gerekçesiyle Limni'ye sürgün edilmelerine karar verilmiştir. İstanbul'da Rahiki dükkânı mutasarrıfı mütevellî Ebezade validesinin azatlısı olan Münevver hatun, *vazifesinden başka işlere karıştığı ve ağza alınmayacak sözler söylediği için* Bursa'ya sürgün edilmiştir. Çankırı Sancağı'ndan olup da memleketlerinin durumunu şikâyet etmek için İstanbul'a gelen beş kişi, *gereksiz yere şikâyette bulunarak ortalığı karıştırdıkları için* Ankara Kalesi'ne sürgün edilmişlerdir⁴³.

1735'te Yeşil Medrese müderrisi Mehmed Efendi, Mevlâna Zaviyesi şeyhi ve kassam-ı askerî kâtibi Taşkın Mehmed *ayanlık hevesiyle her şeye karıştırdıkları için* Bursa'dan Manisa'ya sürgün edilmişlerdir⁴⁴.

2. 1. 3. Emre İtaatsizlik

Osmanlı Devleti'nde idare belli bir hiyerarşik sistemle kurulmuş ve idareyi oluşturan görevliler birbirine bağlanmıştır. Bu düzen içinde verilen emir ve görevleri yerine getirmeyenler çeşitli cezalara çarptırılmıştır. Emre itaatsizlik eden kişilere verilen cezalardan biri de

⁴² Koca, *17 Numaralı Kalebend Defterine Göre 1182-1188 Yılları Arasında Osmanlı Devleti'nde Suç, Suçlu, Hapishaneler ve Cezalar*, s. 37.

⁴³ Örnekler için bkz. Daşcıoğlu, *Osmanlı'da Sürgün- Osmanlı Devleti'nin Sürgün Siyaseti (XVIII. Yüzyıl)*, s. 96 vd.

⁴⁴ Uluçay, “Sürgünler”, s. 516.

sürgün cezasıdır. Emre itaatsizlikler arasında sefere katılmamak veya seferden firar etmek en yaygın sürgün sebebi olmuştur⁴⁵.

Örneğin Menteşe Sancağı mütesellimi Ebubekir Ağa'nın Darbhane-i Amire'ye olan borcuna mahsuben beş yüz nefer süvari askeri, oğlu Hacı Osman Ağa ile kışlaya göndermesi gerekirken, defalarca emirler verilmesine rağmen bu askerler gönderilmediğinden adı geçenlerin sürgün ve kalebind edilmelerine hükmedilmiştir⁴⁶.

2. 1. 4. Küfür ve Tehdit

Sövme ve tehdit gibi hareketlere de taziren sürgün cezası verildiği görülmektedir. Örneğin Gebze menzilhanesinin odacısı İsmail kendi halinde olmayıp yoldan geçen ulaklara kaba küfürler ettiği ve ahaliyi tehdit ve taciz eylediğinden Bursa'ya sürgün edilmiştir⁴⁷.

2. 1. 5. Rüşvet ve Sahtekârlık

Rüşvet; yaptırılmak istenen bir işte yasa dışı kolaylık ve çabukluk sağlanması için bir kimseye mal veya para olarak sağlanan çıkar şeklinde tanımlanmaktadır⁴⁸. Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan itibaren rüşvetin gayrimeşru amaçların temini için kullanıldığına dair bilgiler bulunmaktadır⁴⁹.

16. yüzyıldan sonra, Osmanlı Devleti'nde idari sistem yanında mali sistem de bozulmaya başlamıştır. Uzun süren savaşlar, isyanlar ve gelir kaynaklarının azalması neticesinde devletin otoritesi sarsılmaya başlamış, kamu görevlilerinin gelirlerinin de aynı ölçüde azalması neticesinde birçoğunun rüşvete tamah eder hale gelmesi meseleyi daha da

⁴⁵ Koca, *17 Numaralı Kalebind Defterine Göre 1182-1188 Yılları Arasında Osmanlı Devleti'nde Suç, Suçlu, Hapishaneler ve Cezalar*, s. 38.

⁴⁶ Örnekler için bkz. Daşcıoğlu, *Osmanlı'da Sürgün-Osmanlı Devleti'nin Sürgün Siyaseti (XVIII. Yüzyıl)*, s. 96-97.

⁴⁷ Örnek için bkz. Daşcıoğlu, *Osmanlı'da Sürgün- Osmanlı Devleti'nin Sürgün Siyaseti (XVIII. Yüzyıl)*, s. 97.

⁴⁸ Ali Şahin Kılıç, *Uluslararası Boyutuyla Rüşvet Suçu*, Adalet Yayınevi, 1. Baskı, Ankara 2016, s. 5-6.

⁴⁹ Ömer Düzbakar, "İslâm-Osmanlı Ceza Hukukunda Rüşvet Ve Bursa Şer'iyye Sicillerine Yansıyan Örnekler", *e-Journal of New World Sciences Academy*, c. 3, s. 3, 2008, s. 539-540.

güçleştirmiştir. Bu gelişmeler doğrultusunda rüşvet çok yaygınlaşmış ve zaman içinde gelenekselleşmiştir^{50,51}.

Osmanlı Devleti'nin rüşvet ile mücadele edebilmek adına rüşvet alan kişilere çeşitli cezalar verdiği görülmektedir. Örneğin Erzurum müftüsü Abdurrahman Efendi kötü işlerinden ve rüşvet almasından ötürü sürgün edilmiştir⁵². Rüşvet aldığı hakkında iftiraya uğrayan ve bu yüzden azledilen eski Anadolu kazaskeri Veliyyüddin Efendi, iftiracıların teskin edilebilmesi için bir süre Midilli'ye sürülmüştür⁵³.

03.02.1855 tarihinde rüşvet ile mücadele etmek amacıyla "Men-i İrtikaba dair cezaname layihası" adıyla yeni bir nizamname hazırlanarak yürürlüğe girmiştir. Nizamname'nin 1. maddesi uyarınca rüşveti doğrudan veya adamları vasıtasıyla alan şahıs, hangi sınıf, millet ve rütbeye mensup olursa olsun almış olduğu rüşvet kendisinden bir misli olarak alınıp, mansıp, memuriyet ve rütbesinden çıkarılarak maaşı kesilecek, eğer bu suçu ilk defa işlemiş ise bir sene hapis veya iki sene müddetle sürgün cezasına çarptırılacaktır.

Nizamname'nin 6. maddesine göre eğer bir kişi bir defa rüşvet suçundan mahkûm olmuş ve ikinci defa aynı suçla itham ediliyorsa, almış olduğu para iki kat olarak alınıp, iki sene kürek ve beş sene sürgün cezasına çarptırılarak tüm maaşı kesilecek ve memuriyetten bir daha geri alınmamak üzere çıkarılacaktır.

Nizamname'nin 7. maddesine göre rüşvet veren kişiler de iki sene kürek veya buna bedel beş sene sürgün cezasına çarptırılıp ömürlerinin sonuna kadar devlet hizmetine alınmayacaklardır.

⁵⁰ a.g.m, s. 540.

⁵¹ Memurlar arasındaki rüşvetin yaygınlığını en iyi Diyarbakır Valisi'nin şu sözleri açıklamaktadır: "*Dürüst olmayı teşvik eden hiçbir şey yok. Adil bir yöneticilik yapmaya kalksam öbür paşaların hepsi karşımda birleşir ve kısa sürede yerimden olurum; rüşvet almasam hiçbir şey satın alamayacak kadar fakirleşirim.*" bkz. Erdoğan Keleş, "Tanzimat Döneminde Rüşvetin Önlenmesi İçin Yapılan Düzenlemeler", *Ankara Üniversitesi Tarih Araştırmaları Dergisi*, c. 24, s. 38, 2005, s. 262.

⁵² Örnek için bkz. Daşcıoğlu, *Osmanlı'da Sürgün- Osmanlı Devleti'nin Sürgün Siyaseti (XVIII. Yüzyıl)*, s. 101.

⁵³ Örnek için bkz. Mehmet Ümütlü, *İslam Hukukunda Rüşvet Suçu ve Hukuki Sonuçları*, Ankara Üniversitesi SBE, Ankara 2006 (Yüksek Lisans Tezi), s. 83.

Nizamname'nin 9. maddesine göre rüşvet alan veya aracılık yapan kadınların hem kendileri hem de kocaları hakkında da bir sene hapis veya iki sene sürgün cezası uygulanacaktır.

Nizamname'nin 15. maddesine göre Devlet hazinesine gelir getiren her türlü emval mutlaka müzayedede usulüyle halka açık şekilde satılacaktır. Müzayedelerde rakiplerini korkutan veya hile ile iltizamları alan kişiler ile buna müsaade eden görevliler devlet hazinesini zarara uğrattıkları için kendilerinden bu para tahsil edilecek, buldukları memuriyet ve mansıptan azil edilerek bir sene müddetle hapis veya buna bedel iki sene sürgün cezasına çarptırılacaktır.

Nizamname'nin 19. maddesine göre her kim devlet hazinesini nakden ve aynen sirket yoluyla zarara uğrattırsa, sirket olunan şey iki kata olarak tahsil edilip, eğer devlet memuru ise bir daha memuriyete alınmamak üzere maaşı kesilip, memuriyetten çıkarılarak, bir sene müddetle küreğe veya üç sene hapis veya beş sene sürgün cezasına çarptırılacaktır. Yok eğer sirket suçu işleyen kişi devlet memuru değilse hiçbir vakitte memuriyete alınmayacaktır.

Osmanlı Devleti'nde rüşvet suçuna ilişkin ilgi çeken bir husus, rüşvet suçunun devlet görevlilerine mahsus bir suç olarak mütalaa edilmemesidir. Bu itibarla devlet görevlisi olmayan vatandaşların da rüşvet suçundan dolayı sürgün cezasına çarptırıldıkları görülmektedir. Örneğin İstanbul'da oturan Ümmügülüm adlı bir kadın, hileci ve dalavereci olması; rüşvet alıp vermesi gibi suçlardan dolayı Bursa'ya sürgün edilmiştir⁵⁴. Nitekim 1855 Nizamnamesi'nin 4. maddesinde rüşvet suçu işleyen kişiler eğer devlet memur değilse ise azil dışındaki tüm cezaların onlar için de geçerli olacağı açıkça belirtilmiştir.

09.08.1858 tarihinde Ceza Kanunnamesi yürürlüğe girmiştir. Kanunname eski nizamnamenin hükümleri aynen yer alırken; sadece rüşvet alan, veren ve aracılık edenlere ilişkin cezalarda değişiklikler yapılmıştır. Mesela eski nizamname, rüşvet alana memuriyetten çıkarma, bir misli para cezası ve bu suçu ilk defa işlemiş ise bir sene hapis veya iki sene sürgün cezası öngörmekte iken Kanunname'de yine memuriyetten

⁵⁴ Örnek için bkz. Daşcıoğlu, *Osmanlı'da Sürgün- Osmanlı Devleti'nin Sürgün Siyaseti (XVIII. Yüzyıl)*, s. 103.

çıkarma, bir misli para cezası uygulaması vardır. Ancak bu suçun ilk defa işlenmiş olması durumunda muvakkaten (geçici) kalebendlik cezası ile altı sene sürgün (tard) cezası uygulaması da bulunmaktadır. Aynı cezalar rüşveti veren ve aracılık eden için de geçerlidir⁵⁵.

Rüşvet suçunun yanında sahtekarlık yapan, yalan beyanda bulunan ve evrakta sahtecilik yapan kişilerin de sürgün cezasına çarptırıldıkları görülmektedir. Örneğin İstanbul'da Çarşamba Pazarı'nda Simitçi Hasan, dört paralık simidi on beş dirhem noksan sattığından dolayı Seddülbahir'e sürgün ve kalebend edilmiştir. Keza sahte ferman tahrir eden Zağra-i Atik Mehmet Bey'in Limni adasına sürgün edilmesine hükmedilmiştir⁵⁶.

2. 1. 6. Zina, Fuhuş ve Umumhanecilik

Zina, ceza ehliyeti olan bir erkeğin, cinsî münasebette bulunma hakkı veya şüphesi olmadan, kendisine meyil duyulan ve hayatta olan bir kadınla ve onun rızasıyla cinsel münasebette bulunması olarak tanımlanmaktadır⁵⁷.

Zina, İslam hukukunda had suçları arasında sayılmaktadır zira Nur suresinin 24. ayetinde “Zina eden kadın ve erkeğin her birine yüz sopa vurun.” hükmü yer almakta ve suçun cezası açıkça belirtilmektedir.

Zina suçunun tanıkla ispatı diğer suçların ispatından farklıdır. Zinanın ispatı için iki tanık yetmemekte, dört erkek tanığın zina fiilini gördüklerine dair tanıklık etmeleri gereklidir⁵⁸. Zira Nisa suresinin 15. ayetinde “Kadınlarınızdan zina edenlerin aleyhine dört şahit getirin.” denilmektedir.

Zina suçunun ispatının bu denli zor olması karşısında had cezası uygulamasının yok denecek kadar az olduğu söylenebilir. Bununla birlikte zina ettiği düşünülen bir kişiye had cezasının uygulanmadığı durumlarda taziren başka cezaların uygulandığı hem kanunnamelerden hem de mahkeme kararlarından anlaşılmaktadır. Örneğin Kanuni dönemi Ceza Kanunnamesinde “Bir Müslüman zina eyleirse, Şer' ile sabit olsa ve zina

⁵⁵ Keleş, “Tanzimat Döneminde Rüşvetin Önlenmesi İçin Yapılan Düzenlemeler”, s. 278.

⁵⁶ Örnekler için bkz. Daşcıoğlu, *Osmanlı'da Sürgün- Osmanlı Devleti'nin Sürgün Siyaseti (XVIII. Yüzyıl)*, s. 101.

⁵⁷ Mustafa Avcı, *Osmanlı Ceza Hukuku Genel Hükümler*, 2. Baskı, Konya 2014, s. 383.

⁵⁸ Cihan Osmanağaoğlu, “Klasik Dönem Osmanlı Hukukunda Zina Suçu ve Cezası”, *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası*, c. LXVI, s. 1, 2008, s. 118.

eyleyen muhsan yani evli olup bay olsa siyaset olunmadığı yani hadd-i zina urulmaza...⁵⁹” hükmüne yer verilmiştir.

Kanun-ı Osmani'de “Ve dahi bir kimesneyi mahallesi ve karyesi cemâ'ati hırsızdur deyü veya kahbedir deyü şikâyet edüp bize gerekmez deyü mahallesinden ve karyesinden sürdürülüp gidereler. Ve eğer vardığı yerde kabul etmeyeler, şehirden sürülür. Amma birkaç gün tevakkuf edeler, tâ ki, ol yaramazlığına tevbe eyleye; salâh üzere olursa, dahl etmeyeler ve illâ olmaz ise, ol mekândan sürüb red edeler, şehirden çıkaralar.” hükmü, fahişelik yapan kadınların sürgün edildikleri yerlerde istenmedikleri takdirde o bölgeden de çıkartılabileceklerini öngörmektedir⁶⁰.

İslam ve Osmanlı ceza hukukunda zina ile fuhuş arasında kesin bir ayırım yapılmamıştır. Şeyhülislam Ebussuud Efendi bir fetvasında “Bir taife köyden köye gezip avretlerine ve kızlarına ve cariyelerine zina ettirmeyi adet edinseler şer'an ne lazım olur?” şeklindeki soruya “salahları zahir oluncaya dek zindandan çıkarılmayıp, zinası sabit avretler cemi'an recm olunmak lazımdır” şeklinde cevap vererek⁶¹ zina ile fuhuşu özdeşleştirmiştir.

Osmanlı uygulamasında zina ve fuhuş yapan kişilere taziren ölüm ve cinsel organın kesilmesi gibi çok ağır cezalar verildiği gibi, çoğunlukla sürgün edildikleri ve kürek cezasına çarptırıldıkları görülmektedir. Fuhuş nedeniyle bazı kadınların evlerinin zorla sattırılması, kendilerinin de hapsedilmeleri ya da sürgüne gönderilmeleri en sık rastlanan uygulamalar olarak bildirilmektedir⁶². Çoğu kez bir yerleşim biriminde fuhuş yapan kadınların toplu halde sürüldüklerine de rastlanmaktadır⁶³. Sürgün yerleri genellikle merkeze yakın yerler olarak seçilmiş ve bu kişilerin denetim altında tutulmasına çalışılmıştır. Fuhuş suçunun tespitinde ve

⁵⁹ Daşcıoğlu, *Osmanlı'da Sürgün- Osmanlı Devleti'nin Sürgün Siyaseti (XVIII. Yüzyıl)*, s. 107.

⁶⁰ Esra Yakut, “Tanzimat Döneminden Önce Osmanlı Hukukunda Evlilik Dışı İlişkilere Verilen Cezalar”, *Kebikeç Dergisi*, s. 31, 2011, s. 264.

⁶¹ Nevin Ünal Özkorkut, “İslam Ceza Hukukunda Kadın”, *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, c. 56, s. 2, 2007, s. 91.

⁶² Osmanağaoğlu, “Klasik Dönem Osmanlı Hukukunda Zina Suçu ve Cezası”, s. 162.

⁶³ Daşcıoğlu, *Osmanlı'da Sürgün- Osmanlı Devleti'nin Sürgün Siyaseti (XVIII. Yüzyıl)*, s. 113.

cezalandırılmasında halkın talepleri de dikkate alınmış, çoğu kez halkın yaygın şikâyetleri sonucu failler sürgün cezasına çarptırılmışlardır⁶⁴.

2. 1. 7. İftira ve Yalancı Şahitlik

Osmanlı Devleti'nde yalancı şahitlik yapan yahut iftira suçunu işleyen kişilerin taziren teşhir ve sürgün gibi cezalara çarptırıldıkları görülmektedir⁶⁵. Örneğin arz odasında mahkeme sırasında Hasan adlı kimsenin yalancı şahitlik yaptığı anlaşılmış ve Bozcaada'ya sürgün edilmesine hükmedilmiştir⁶⁶.

Bizzat yalancı şahitlik yapan kimseler olduğu gibi bu işi meslek edinerek ihtiyaç halinde yalancı şahitler temin eden ve karşılığında para alan kimseler de bulunmaktadır. Örneğin İstanbul'da Ayşe adlı bir kadın, Ümmügülsüm hatundan 4000 kuruş alacağı olduğunu iddia etmiş ve bunu ispat için Kafesçi Mehmet adlı kişiyi şahit göstermiştir. Ancak yapılan tahkikat sonucunda Mehmet'in yalancı şahit olduğu anlaşılmış ve Bursa'ya sürgün edilmiştir⁶⁷.

Sadece adli makamlar önünde gerçekleşen iftiralar ceza sebebi sayılmamış, halk arasında yalan haber yaymak da sürgün cezası ile cezalandırılmıştır. Örneğin Şam'ın nüfuzlu kişilerinden bazılarının İstanbul'da oturdukları ve kendi hizmetlerinde bulunan bazı adamlarıyla mütemadiyen vilayetin sükûn ve rahatını bozacak mahiyette yalan haberler çıkarmakta devam ettiklerinden sürgün edilmelerine karar verilmiştir. 1757'de Manisalı Timur Kazık oğlu da Manisalı Kapucubaşı Hidayetullah Ağa'nın peşinden İstanbul'a giderek onu gözden düşürmek için yalan haberler yaydığından memleketi Manisa'ya sürülmüştür⁶⁸.

⁶⁴ "İstanbul Rum Patriği, Banesyus adındaki rahibin evine fahişe kadı getirerek zina işlediğine dair bilgi almış ve yasakçı marifetiyle evi bastırmıştır. Bu olay üzerine rahip Kıbrıs'a sürgün edilmiştir. Bunun için bir kısım reayanın yazılı arzuhalleri vardır. Osmanlı adalet sistemi içinde toplumun bu tür şikâyetlerle gösterdiği reaksiyonlar dikkate alınmış ve gerekenler yapılmıştır. Amaç Müslüman ya da Gayrimüslim toplumun huzur ve güvenliğini sağlamaktır." Daşcıoğlu, *Osmanlı'da Sürgün- Osmanlı Devleti'nin Sürgün Siyaseti (XVIII. Yüzyıl)*, s. 116-117.

⁶⁵ Neşe Erim, "Osmanlı İmparatorluğunda Kalebendlik Cezası ve Suçların Sınıflandırılması Üzerine Bir Deneme", *Osmanlı Araştırmaları IV*, c. 4, s. 4, 1984, s.87.

⁶⁶ Daşcıoğlu, *Osmanlı'da Sürgün- Osmanlı Devleti'nin Sürgün Siyaseti (XVIII. Yüzyıl)*, s. 119.

⁶⁷ Örnekler için bkz. Daşcıoğlu, *Osmanlı'da Sürgün- Osmanlı Devleti'nin Sürgün Siyaseti (XVIII. Yüzyıl)*, s. 119.

⁶⁸ Uluçay, "Sürgünler", s. 520.

2. 1. 8. Edebe Aykırılık Mektup ya da Arzuhal Yazmak

Edebe aykırılık içeren mektup ya da arzuhal yazan kişilerin de sürgün cezasıyla cezalandırıldıklarına dair birtakım örnekler bulunmaktadır. Örneğin İstanbul'da Aksaray pazarında bulunan biri sipahi diğeri silahtar iki yazıcı kadınlara aşk mektupları yazdıkları için Midilli Kalesi'ne sürgün edilmişlerdir⁶⁹.

Örneğin, babasından kalan ve başkasına tevcih edilen İnebahtı Kalesi dizdarlığının kendisine verilmesi gerektiği konusunda padişaha arzuhal yazarak kendisini rahatsız eden bir kişinin Kıbrıs'a sürgün edilmesine karar verilmiştir⁷⁰.

2. 1. 9. Hırsızlık

Zina suçuna benzer şekilde hırsızlık (sirkat) suçu da esasen cezası Kur'an-ı Kerim'de belirlenmiş olan bir had suçudur. Bununla birlikte her hırsızlık suçu haddten cezalandırılmamış, malın değerinin belli bir miktarı aşması veya malın hırs altında olması gibi bazı ölçütler getirilmiştir. İşte bu ölçütler gerçekleşmediğinde failer taziren cezalandırılmaktadır. Osmanlı uygulamasında hırsızlara taziren değnek vurulması, para cezası verilmesi ve sürgün edilmeleri gibi cezalar uygulanmıştır.

Örneğin Ankaralı Fatma ile kocası Hasan İstanbul'da bazı evlere girerek hırsızlık yaptıkları için önce zindana atılmışlar, çaldıkları mallar sahiplerine verildikten sonra Kıbrıs'a sürgün edilmişlerdir. Keza İstanbul'da Paşalı Ali isimindeki bir kişi Hekim Çelebi Medresesi'nde hırsızlık töhmetiyle yakalanıp İzmir'e sürgün edilmiştir⁷¹.

3. Sürgün Cezasının Toplumsal Sınıf veya Statü Çerçevesinde Değerlendirilmesi

3. 1. Devlet Görevlilerine Verilen Sürgün Cezaları

Osmanlı Devleti'nde reaya sınıfından adi suçlulara işledikleri çeşitli suçlar karşılığında sıkça sürgün cezası verildiği müşahede

⁶⁹ Daşcıoğlu, *Osmanlı'da Sürgün- Osmanlı Devleti'nin Sürgün Siyaseti (XVIII. Yüzyıl)*, s. 121.

⁷⁰ Örnekler için bkz. Daşcıoğlu, *Osmanlı'da Sürgün- Osmanlı Devleti'nin Sürgün Siyaseti (XVIII. Yüzyıl)*, s. 121-122.

⁷¹ Örnekler için bkz. Daşcıoğlu, *Osmanlı'da Sürgün- Osmanlı Devleti'nin Sürgün Siyaseti (XVIII. Yüzyıl)*, s. 122.

edilmekle birlikte, sürgün cezasının başka bir boyutu da bulunmaktadır ki bu yönetici sınıfa mensup olan kişilere verilen sürgün cezaları ve ikamete memur edilme emirleridir.

Bilindiği üzere Fatih döneminden sonra devlet yönetiminde kul sistemi geliştirilerek benimsenmiş, merkezi otoritenin güçlendirilmesi için yönetici sınıf ve özellikle vezir-i azamlar gayrimüslimlerden devşirilen kullar arasından seçilmeye başlanmıştır⁷².

Kul sisteminin en önemli özelliklerinden ve temel faydalarından biri kulları destekleyen güçlü aileler ya da sosyal gruplar bulunmadığı için padişahın yönetici sınıf üzerinde herhangi bir dirençle karşılaşmaksızın gözetim ve denetim yetkisini kullanabilmesi, dilediğinde görevden alabilmesidir. Padişah, aynı zamanda yargılama yapmaksızın bu kişilere ölüm dâhil istediği cezayı verebilmekte ve mallarını müsadere edebilmektedir⁷³. İlmiye sınıfı ise yargılama yapılmaksızın cezalandırılmamaları hasebiyle bu hususta bir istisna teşkil eder⁷⁴. İlmiye sınıfının mensuplarına, çok ağır bir suç işlemedikleri sürece, katl cezası verilmez, sürgün cezası ile yetinilirdi⁷⁵. Keza ilmiye sınıfına siyaseten katl ya da sürgün cezası verildiğinde malları da müsadere edilmezdi⁷⁶.

Yukarıdaki açıklamalar ışığında yönetici sınıfa da padişah tarafından sürgün cezası verildiği ve bu cezaların reayanın aksine bir mahkeme kararına gerek duyulmaksızın infaz edilebileceği, bu durumun da kul sisteminin yapısından kaynaklandığı görülmektedir. Yönetici sınıfa verilen cezalar genellikle görevde başarısızlık, halka zulmetme⁷⁷, usulsüz vergi toplama nevinden sebeplere dayandığı gibi bu hususta o bölgede yaşayan halkın talepleri de dikkate alınmaktadır⁷⁸.

⁷² Sevgi Gül Akyılmaz, “Osmanlı Devleti’nde Yönetici Sınıf Açısından Müsadere Uygulaması”, *Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, c. XII, s. 1-2, 2008, s. 396.

⁷³ Akyılmaz, “Osmanlı Devleti’nde Yönetici Sınıf Açısından Müsadere Uygulaması”, s. 403.

⁷⁴ Mehmet Ali Ünal, *Tanzimat’tan Önce Osmanlı Devleti’nde Memur Yargılaması*, I. *Türk Hukuk Tarihi Bildirileri*, 1. Baskı, İstanbul 2014, s. 277-304, s. 278.

⁷⁵ Ünal, *Tanzimat’tan Önce Osmanlı Devleti’nde Memur Yargılaması*, s. 278.

⁷⁶ Akyılmaz, “Osmanlı Devleti’nde Yönetici Sınıf Açısından Müsadere Uygulaması”, s. 404.

⁷⁷ Ünal, *Tanzimat’tan Önce Osmanlı Devleti’nde Memur Yargılaması*, s. 286, Uluçay, “Sürgünler”, s. 511.

⁷⁸ Daşcıoğlu, *Osmanlı’da Sürgün- Osmanlı Devleti’nin Sürgün Siyaseti (XVIII. Yüzyıl)*, s. 123.

Yönetici sınıfa verilen sürgün cezalarının genellikle cezirebendlik şeklinde, yani adalara sürgün edilmek suretiyle yapıldığı dikkati çekmektedir⁷⁹. Bununla amaçlanan hem sürgün edilen kişilerin sürgün yerinden kaçmasını engellemek hem de sahip olduğu gücü kullanarak devlete karşı bir ayaklanma başlatma ihtimalinin önüne geçmektir. Bu açıdan değerlendirildiğinde sabık yöneticilerin en tehlikeli sürgünler olduğu görülecektir.

İkamete memur edilen kişiler sürgün cezasına çarptırılanlara göre çok daha iyi şartlar altında bulunur, çoğu kez kendisine aylık bağlanır ve gittiği yerde vakıf işleriyle uğraşarak devlete katkıda bulunmaya devam ederlerdi. Bununla birlikte sürgün cezasına çarptırılmamış olsalar dahi bu kişilerin de mallarına el konulurdu. Örneğin Rusçuk muhafızı Hasan Paşa ihtiyarlaması ve gözlerinin kör olması sebebiyle tuğ ve sancağı alınarak Rodos adasında ikamete memur edilmiş, ayrıca hazinesinde bulunan emval ve eşyanın geri alınmasına hükmedilmiştir⁸⁰.

İkamete memur edilen kişi gittiği yerde bir suç işlerse ikameti sürgüne çevrilebilirdi. Örneğin vezirliği alınarak kendi memleketi olan Selanik'te oturmasına izin verilen Hasan Paşa, rahat durmayıp ahaliye zulmettiğinden Gelibolu'ya sürgün edilmiştir⁸¹.

3. 2. Gayrimüslimlere Uygulanan Sürgün Cezaları

Osmanlı Devleti'nde gerek Müslümanların gerekse gayrimüslimlerin hakları eşit derecede korunduğu gibi, işledikleri suçlardan dolayı da eşit cezalar almışlardır⁸². Bu durumun doğal bir sonucu olarak bir Müslümana sürgün cezası verilmesi gereken durumlarda gayrimüslim vatandaşlara da sürgün cezası verildiği görülmektedir.

Gayrimüslim tebaa içinde huzursuzluk yaratan şahısların varlığı halinde cemaatin ileri gelenleri, padişahı sürgün fermanı talep etmiş ve

⁷⁹ Daşcıoğlu, *Osmanlı'da Sürgün- Osmanlı Devleti'nin Sürgün Siyaseti (XVIII. Yüzyıl)*, s. 124.

⁸⁰ Daşcıoğlu, *Osmanlı'da Sürgün- Osmanlı Devleti'nin Sürgün Siyaseti (XVIII. Yüzyıl)*, s. 134.

⁸¹ Daşcıoğlu, *Osmanlı'da Sürgün- Osmanlı Devleti'nin Sürgün Siyaseti (XVIII. Yüzyıl)*, s. 123.

⁸² Acehan, "Osmanlı Devleti'nin Sürgün Politikası ve Sürgün Yerleri", s. 14.

bu talepler çoğu kez olumlu karşılanmıştır⁸³. Aynı şekilde cemaat liderleri bir suç işlediğinde veya cemaat üyeleri bu kişinin sürülmesini istediklerinde padişaha durumu arz etmişler ve cemaat liderlerinin sürülmesini sağlamışlardır. Örneğin İstanbul Rum Patriki Samuel gerek Müslüman gerek gayrimüslim ahaliye uygunsuz hareketlerde bulunduğundan Aynaroz'a cemaat metropolitanlarının talebi üzerine sürgün edilmiştir⁸⁴.

Bilindiği üzere Osmanlı Devleti'nde Müslümanların içki içmesi yasak olduğu halde gayrimüslimlerin içki içebilmesi ve satabilmesi belli koşullar altında serbestti. Buna karşılık gayrimüslimlerin Müslümanlara içki satması suç teşkil etmekteydi. İşte bu suçu işleyerek Müslümanlara içki satan bazı gayrimüslimler sürgün ve kürek cezasıyla cezalandırılmıştır⁸⁵.

4. Sürgün Cezasının Özel Görünüş Biçimleri

Sürgün cezası, her ne kadar bir bütün halinde bu isimle anılmakta ise de esasen çok sayıda farklı görünüş biçimine sahiptir. Bunlar, genellikle sürgün cezasının gerçekleştiği mekânı ifade etmekle birlikte, kimi zaman sürgün cezasına eklenen ve onu daha ağır bir cezaya dönüştüren diğer unsurları da içermektedir.

Bir kişinin işlediği suç dolayısıyla ceza mahkûmiyetinin bir sonucu olarak bir kalenin hisarına hapsedilmesi ve buradan çıkmasının yasaklanması⁸⁶ olarak tanımlanabilecek ve Osmanlı Devleti'nde 18.yy.'da yaygınlaşmaya başlayan⁸⁷ **kalebendlik cezası**⁸⁸, suçluların kendi

⁸³ Daşcıoğlu, *Osmanlı'da Sürgün- Osmanlı Devleti'nin Sürgün Siyaseti (XVIII. Yüzyıl)*, s. 128.

⁸⁴ Örnek için bkz. Daşcıoğlu, *Osmanlı'da Sürgün- Osmanlı Devleti'nin Sürgün Siyaseti (XVIII. Yüzyıl)*, s. 153.

⁸⁵ Daşcıoğlu, *Osmanlı'da Sürgün- Osmanlı Devleti'nin Sürgün Siyaseti (XVIII. Yüzyıl)*, s. 152.

⁸⁶ Avcı, *Osmanlı Ceza Hukuku Genel Hükümler*, s.512 vd., Acehan, "Osmanlı Devleti'nin Sürgün Politikası ve Sürgün Yerleri", s. 15.

⁸⁷ Erim, "Osmanlı İmparatorluğunda Kalebendlik Cezası ve Suçların Sınıflandırılması Üzerine Bir Deneme", s. 81.

⁸⁸ "Tesadüfe bakın ki Farsça benden fiili de tıpkı İngilizce to bind ve Almanca binden gibi 'bağlamak' anlamına geliyor. Bunun pasif sıfatı olan 'bende' esasında 'bağlı, bağımlı' demek; köle ve mahkûm yerine de kullanılıyor. Bendeniz, 'köleniz, hizmetkarınız, abd-i aciziniz' anlamında bir saygı sözü. (...) Kalebendin İngilizcesi ise aynen castlebound." Sevan Nişanyan, *Elifin Öküzü ya da Sürprizler Kitabı*, Everest Yayınları, 6. Basım, İstanbul 2016, s. 34.

memleketinden uzak kalelere gönderilmeleri bakımından bir çeşit sürgün niteliği taşımaktadır⁸⁹. Mahkumların bir kalede tutulmaları ve dışarı çıkmamalarına izin verilmemesi nedeniyle sürgün cezasına kıyasla daha ağır bir ceza olarak mütalaa edilmektedir.

Kalebendler kale içerisinde firar ve benzeri durumlar olmamak kaydıyla kale halkıyla bir araya gelip konuşabilirler, meslek ve sanat icrası ile meşgul olabilirler, kale içerisindeki arazileri kiralamak suretiyle ürün ile yetiştirebilirler, ailelerini yanlarına alabilirler veya orada evlenebilirlerdi⁹⁰. Kalebendlik cezası bazen idama mahkûm olanların cezasının hafifletilerek kalebendliğe çevrilmesi şeklinde de gerçekleşebilmekteydi⁹¹.

Osmanlı uygulamasında kalebendlik cezasının çok büyük oranda kamu düzenini ihlal etmeye yönelik suçlara karşılık verildiği görülmektedir⁹². Bunun yanında iftira, evrakta sahtecilik, yalancı şahitlik, fuhuş, adam öldürme, yaralama, müneccimlik, misyonerlik⁹³, küfür gibi suçlara karşılık olarak da verildiği görülmektedir. Bu tip suçlarda kalebendlik cezasının verilmesi genellikle bu suçların itiyad halini aldığı durumlarda olmuştur⁹⁴. Keza kalebendlik cezasının çoğu kez toplu halde işlenen suçlara ilişkin olarak verildiği de dikkat çekmektedir⁹⁵.

⁸⁹ Koca, *17 Numaralı Kalebend Defterine Göre 1182-1188 Yılları Arasında Osmanlı Devleti'nde Suç, Suçlu, Hapishaneler ve Cezalar*, s. 52.

⁹⁰ Koca, *17 Numaralı Kalebend Defterine Göre 1182-1188 Yılları Arasında Osmanlı Devleti'nde Suç, Suçlu, Hapishaneler ve Cezalar*, s. 91.

⁹¹ Koca, *17 Numaralı Kalebend Defterine Göre 1182-1188 Yılları Arasında Osmanlı Devleti'nde Suç, Suçlu, Hapishaneler ve Cezalar*, s. 52.

⁹² Acehan, "Osmanlı Devleti'nin Sürgün Politikası ve Sürgün Yerleri", s. 16.

⁹³ "Avrupalı misyonerler Osmanlı İmparatorluğunda, devletin uyanık ve titiz önlemlerine rağmen, faaliyet göstermekten geri kalmıyorlardı. Ancak çabaları genellikle Ortodoks Osmanlı tebasına yönelikti. Ama incelediğimiz defterde bu yabancı misyonerlere ceza verildiğine dair bir kayda rastlamadık. Defterde Ermeniler arasında yayılan misyoner faaliyetlerine rastlıyoruz. Katolikliği benimseyen ve Ermeniler arasında yaymak isteyen, Osmanlı uyruğu ermeni papazların sürgün veya kalebend edildiklerine dair 6 kayıt vardır." bkz. Erim, "Osmanlı İmparatorluğunda Kalebendlik Cezası ve Suçların Sınıflandırılması Üzerine Bir Deneme", s. 87.

⁹⁴ Erim, "Osmanlı İmparatorluğunda Kalebendlik Cezası ve Suçların Sınıflandırılması Üzerine Bir Deneme", s. 83-84.

⁹⁵ Erim, "Osmanlı İmparatorluğunda Kalebendlik Cezası ve Suçların Sınıflandırılması Üzerine Bir Deneme", s. 84.

Zindanbendlik, mahkûmun kale içerisinde bulunan zindana atılmak suretiyle cezasını çekmesi olarak tanımlanabilir. Bu sebeple sürgün ve kalebendliğe göre daha ağır bir cezadır⁹⁶. Eşkiyayı başlarına toplamak, eşkiyaya yardım ve yataklık etmek, emre itaatsizlik etmek ve yasak zahire satışı yapmak gibi fiillerin zindanbendlik cezasıyla cezalandırıldığı görülmektedir⁹⁷.

Cezirebendlik, işlenen suçun cezasının bir adaya (cezire) sürgün edilmek suretiyle infaz edilmesi olarak tanımlanabilir⁹⁸. Esasen kalebendlik, palankabendlik ya da kürek gibi ağır cezalara nispetle, hükümlüye tanınan geniş hareket ve sosyal kontrol alanı dikkate alındığında, bu cezanın sürgünün hafif bir şekli olduğu söylenebilir⁹⁹.

Bu cezayı gerektiren suçlar fahiş fiyata kömür satmak, devlet görevlilerine karşı gelme, görevi ihmal, uygunsuz davranışlarda bulunmak, tahsilata mâni olma, yaralama, ıtlak şartına riayet etmemek, eşkiyalık şeklinde sıralanabilir¹⁰⁰. Cezirebendlik cezası ile cezalandırılan kişilerin genellikle Kıbrıs, Limni, Midilli ve Bozcaada'ya sürgün edildikleri anlaşılmaktadır¹⁰¹.

Palankabendlik ise, işlediği suçtan dolayı ceza mahkumiyetinin bir sonucu olarak cezanın palankalarda infaz edilmesidir. Palanka, ahşap kazıklardan inşa edilmiş olan ve etrafı içi su dolu hendeklerle çevrili küçük kaleler olarak tanımlanabilir¹⁰². Tarihsel süreçte, ahaliye eziyet, metropolite itaatsizlik etmek, fuhuş, gasp, ırza tecavüz, zorla ayanlık nasp

⁹⁶ Koca, *17 Numaralı Kalebend Defterine Göre 1182-1188 Yılları Arasında Osmanlı Devleti'nde Suç, Suçlu, Hapishaneler ve Cezalar*, s. 64.

⁹⁷ Koca, *17 Numaralı Kalebend Defterine Göre 1182-1188 Yılları Arasında Osmanlı Devleti'nde Suç, Suçlu, Hapishaneler ve Cezalar*, s. 64.

⁹⁸ Mustafa Koyuncu, "Osmanlı Devleti'nde Sürgün: Arvad Adası Örneği (18. Yüzyıl)", *Asia Minor Studies*, c. 10, s. 2, 2022, s. 142.

⁹⁹ Volkan Çeribaş, "Kalebend Defterlerinde Geçen Suç ve Ceza Türleri: 33 Numaralı Kalebend Defteri Örneği", *History Studies*, c. 10, s. 9, 2018, s. 90.

¹⁰⁰ Koca, *17 Numaralı Kalebend Defterine Göre 1182-1188 Yılları Arasında Osmanlı Devleti'nde Suç, Suçlu, Hapishaneler ve Cezalar*, s. 63, Koyuncu, s. 147.

¹⁰¹ Çeribaş, "Kalebend Defterlerinde Geçen Suç ve Ceza Türleri: 33 Numaralı Kalebend Defteri Örneği", s. 93.

¹⁰² Eyüp Kul, "Bosna Eyaleti'nde Askeri ve Sosyal Alanda Yapılan Faaliyetler (1700-1715)", *Türkiyat Mecmuası Journal of Turkology*, c. 28, s. 2, 2018, s. 128-129.

ettirmek, mahallin nizamını bozmak suçlarından dolayı bazı suçluların palakabendlik cezasına hükmedilebildiği müşahede edilmektedir¹⁰³.

Manastırbendlik cezası, işlediği suçtan dolayı ceza mahkumiyetinin bir sonucu olarak cezanın bir manastırda ikamet etmek ve buradan dışarı çıkmamak olduğu ceza türü olarak tanımlanabilir. Esasen hapis cezasının bir türü olarak değerlendirilebilecek manastırbendlik, genellikle Hristiyan tebaa bakımından uygulanmakta idi¹⁰⁴.

Uygunsuz davranışlarda bulunmak, manastırın nizamını bozmak, manastıra isabet eden irad-ı seferiyye ile tekalif-i saireyi ödememek ve ödeyenlere mani olmak, gammazlık ve nefy yerinden firar gibi fiillere manastırbendlik cezası verildiği müşahede edilmektedir¹⁰⁵.

Osmanlı Devleti'nde XVI. yüzyıldan itibaren, yaygın bir cezalandırma şekli olarak karşımıza çıkan **kürek cezaları**, İslam hukukunda mevcut olmayan ve ihtiyaca binaen ortaya çıkmış bir ceza türüdür¹⁰⁶. Kürek cezası ağır bir bedensel çalışmayı ve gerektiği durumlarda gemilerde zorunlu çalıştırılmayı da içerdiğinden, sürgünün en ağır çeşitlerinden biri olarak mütalaa edilmektedir¹⁰⁷.

Vergi ödememek, hırsızlık, eşkıyalık yapmak, suçluların firarına yardım etmek gibi suçlara kürek cezası verildiği görülmektedir¹⁰⁸. Kürek cezası sürgün ve kalebendlik cezalarına kıyasla daha ağır bir ceza olarak

¹⁰³ Kul, “Bosna Eyaleti’nde Askeri ve Sosyal Alanda Yapılan Faaliyetler (1700-1715)”, s. 65.

¹⁰⁴ Suha Oğuz Baytimur, “276 Numaralı Mühimme-i Mektum Defterinin İncelenmesi ve Değerlendirilmesi”, *VAKANÜVİS- Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, s. 6, 2021, s. 160-161.

¹⁰⁵ Koca, *17 Numaralı Kalebend Defterine Göre 1182-1188 Yılları Arasında Osmanlı Devleti’nde Suç, Suçlu, Hapishaneler ve Cezalar*, s. 65.

¹⁰⁶ Avcı, *Osmanlı Ceza Hukuku Genel Hükümler*, s.513, Esra Yakut, “Tanzimat Dönemine Kadar Osmanlı Hukukunda Taziri Gerektiren Suçlar ve Cezaları”, *Türk Hukuk Tarihi Araştırmaları Dergisi*, s. 2, 2006, s. 36.

¹⁰⁷ Baytimur, “276 Numaralı Mühimme-i Mektum Defterinin İncelenmesi ve Değerlendirilmesi”, s. 155.

¹⁰⁸ Koca, *17 Numaralı Kalebend Defterine Göre 1182-1188 Yılları Arasında Osmanlı Devleti’nde Suç, Suçlu, Hapishaneler ve Cezalar*, s. 69.

kabul edilmekte ve hapis ile sürgün cezalarının bir karışımı olarak düşünülmektedir¹⁰⁹.

5. Sürgün Cezasının İnfazı

5. 1. Sürgün Cezasının Uygulanma Usulü

Sürgün cezası da, diğer bütün cezalar gibi İslam ceza hukukunun cezaların infazına yönelik ilkeleri çerçevesinde uygulanır¹¹⁰. Sürgün cezasının infazına ilişkin süreç, sürgün cezasını gerektiren bir suçun işlenmesi ve bir kişi ya da grubun sürgün edileceğine dair karar verilmesi ile başlamaktadır. Bu süreçte öncelikle sürülecek kişinin bağlı olduğu makam ulema sınıfı ise şeyhülislam, askerî ise yeniçeri ağası, mülkiye sınıfı ise sadrazam veya kaimmakam paşa, makam-ı muallaya (sadrizam) arz eder, yapılan müracaat uygun görülürse sürgün için ferman çıkardı¹¹¹. Nezaretlerin kurulması ile birlikte, görevlilerin sürgün teklifleri doğrudan bağlı buldukları nâzırlıklar tarafından yapılmaya başlanmıştır¹¹².

Yukarıda belirtildiği üzere İslam hukukunda sürgün cezasının şartlarından biri ulu'l-emrin bu cezayı takdir etmesi olduğundan, Osmanlı hukukunda da sürgün kararı muhakkak padişah fermanı ile infaz edilirdi.

Sürgün hükmü üç kısımdan oluşur: Birinci kısma sürülen ve sürülecek yer kadılarının adları yazılır. İkinci kısımda kimin sürüldüğü, hangi sebeple sürüldüğü, sürgüne hangi çavuşla gideceği, çavuşun nelere dikkat etmesi gerektiği, sürgün yeri kadısının ödevleri yer alırdı. Son kısımda ise sürülme tarihi ve hüküm yeri bulunurdu¹¹³.

¹⁰⁹ Yakut, “Tanzimat Dönemine Kadar Osmanlı Hukukunda Taziri Gerektiren Suçlar ve Cezaları”, s. 36.

¹¹⁰ Avcı, eserinde bu ilkeleri şöyle sıralamaktadır:

- i) İnfazda aşırılıktan sakınma
- ii) İnfazda tefrit
- iii) İnfazda aleniyet
- iv) İşkence yasağı
- v) İnfazın (gerekli durumlarda) tehir edilebilirliği
- vi) İnfazda sıraya uyulması. Detaylı bilgi için bkz. Avcı, *Osmanlı Ceza Hukuku Genel Hükümler*, s.477 vd.

¹¹¹ Daşcıoğlu, *Osmanlı'da Sürgün- Osmanlı Devleti'nin Sürgün Siyaseti (XVIII. Yüzyıl)*, s. 173.

¹¹² Osman Köksal, “Osmanlı Hukukunda Bir Ceza Olarak Sürgün ve İki Osmanlı Sultanının Sürgünle İlgili Hattı-ı Hümayunları”, *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, s. 19, 2006, s. 295.

¹¹³ Daşcıoğlu, *Osmanlı'da Sürgün- Osmanlı Devleti'nin Sürgün Siyaseti (XVIII. Yüzyıl)*, s. 174-175.

Sürgün edilecek kişi İstanbul'da ikamet ediyor ise sürgün kararının infazına ilişkin evrak işlemleri tamamlanana kadar evinde ya da hapisanede bekletilirdi. Buna karşılık sürgün edilecek kişi taşrada ise sürgün fermanı kişinin bulunduğu ve sürgüne gönderileceği yerlerin kadılarına veya sürülecek kişiyle sürüleceği yer kadısına ve mübaşire yazılırdı¹¹⁴.

Eğer sürgün edilecek kişi devleti zarara uğratmış ya da devlete borçlu ise veya başka şahısları malvarlığı bakımından bir zarara uğratmış ise bu alacak tahsil edilmeden ya da zarar giderilmeden kişi sürgün edilmezdi¹¹⁵. Bu durum hükümlerde “ihkâk-ı hâk olunduktan sonra” ibaresiyle belirtilmektedir¹¹⁶. Eğer tahsilat yapılamamış ise sürgün edilen kişinin sürgün yerinde elde edileceği gelirlere el konulması mümkündür. Bazı durumlarda ise sürgünün suçlunun zimmetindeki mal tahsil edilinceye değin süreceği öngörülebilirdi¹¹⁷. Sürgün ile birlikte müsadere kararı verilmiş ise sürgün edilecek kişinin evine bir müsadere memuru gönderilir ve malları müsadere edilirdi¹¹⁸.

Sürgün cezasına çarptırılan kişi sürgün yerine bir çavuş nezaretinde giderdi. Sürgün yerinin değiştirilmesinde de aynı usul takip edilirdi. Eğer sürgün edilen kişi yüksek dereceli bir devlet memuruysa sürgüne çavuş nezaretinde değil, haseki, kapıcıbaşı gibi memurların nezaretinde götürülürdü¹¹⁹.

Sürgün cezası infaz edilirken sürgün edilecek kişinin en kısa yoldan sürgün yerine varması sağlanır, genellikle kara yolunda at arabası, sürgün adalara yapılacak ise gemiler kullanılırdı. Sürgün edilecek kişi

¹¹⁴ Daşcıoğlu, *Osmanlı'da Sürgün- Osmanlı Devleti'nin Sürgün Siyaseti (XVIII. Yüzyıl)*, s. 174.

¹¹⁵ Acehan, “Osmanlı Devleti'nin Sürgün Politikası ve Sürgün Yerleri”, s. 14, Daşcıoğlu, *Osmanlı'da Sürgün- Osmanlı Devleti'nin Sürgün Siyaseti (XVIII. Yüzyıl)*, s. 132.

¹¹⁶ Koca, *17 Numaralı Kalebend Defterine Göre 1182-1188 Yılları Arasında Osmanlı Devleti'nde Suç, Suçlu, Hapishaneler ve Cezalar*, s. 69.

¹¹⁷ Koca, *17 Numaralı Kalebend Defterine Göre 1182-1188 Yılları Arasında Osmanlı Devleti'nde Suç, Suçlu, Hapishaneler ve Cezalar*, s. 73.

¹¹⁸ Akyılmaz, “Osmanlı Devleti'nde Yönetici Sınıf Açısından Müsadere Uygulaması”, s. 409.

¹¹⁹ Daşcıoğlu, *Osmanlı'da Sürgün- Osmanlı Devleti'nin Sürgün Siyaseti (XVIII. Yüzyıl)*, s. 160.

sürgün yerine vardığında sürgün yerinde mübaşir tarafından sürgün fermanı okunur ve halka ilan edilirdi¹²⁰.

5. 2. Sürgün Edilen Kişinin Sosyal Durumu

Sürgün edilen kişilerin sürgün yerine vardıktan sonra nasıl bir hayat sürecekleri ve hangi sınırlamalara tabi olacakları da önemli bir husustur. Sürgün cezası verilen kişi sürgün yerine ulaştıktan sonra kendisine kadı tarafından bu kişinin mevkiine uygun bir ev bulunur¹²¹. Kadı ayrıca bu kişinin kaçmaması ve yeniden suç işlememesi için gerekli tedbirleri alır.

Sürülen kişiler görevlerinden azledilir ve çoğunlukla rütbeleri de alınır. Bazı hallerde sürgüne gönderilen ulemanın ilmiye sıfatı da kaldırılmaktadır¹²². Sürgün edilen kişilerin maaş ve mülkiyet gibi hakları değişkenlik göstermektedir. Bazı sürgünler, maaşları, gelirleri ve akrabaları ile sürülerek bolluk ve refah içinde yaşarken bazıları açlıkla mücadele etmek durumunda kalmıştır¹²³.

Sürgün edilen idarecilere maaş bağlanmadığı, buna karşılık ikamete memur edilen kişilere ise çoğu zaman aylık bağlandığı¹²⁴, refah içinde yaşadıkları görülmektedir. Sürgün edilen kişiler gittikleri yerlerde tımar ve zeamet sistemine bağlanmış ve bazı hallerde devlet hizmetlerinde kullanılmışlardır.

Sürgün edilen kişi eğer evli ise ve çocukları varsa bu kişileri de yanında götürmekte serbesttir¹²⁵ ancak uygulamada eş ve çocukların genellikle sürgün yerine götürülmediği görülmektedir. Bu durum ailenin parçalanmasına sebep olmakta ve af talepleri için bir mazeret teşkil etmektedir¹²⁶. Gönüllü sürgünlerde sürgünü cazip kılmak için sürgün

¹²⁰ Daşcıoğlu, *Osmanlı'da Sürgün- Osmanlı Devleti'nin Sürgün Siyaseti (XVIII. Yüzyıl)*, s. 177.

¹²¹ Uluçay, "Sürgünler", s. 534.

¹²² Daşcıoğlu, *Osmanlı'da Sürgün- Osmanlı Devleti'nin Sürgün Siyaseti (XVIII. Yüzyıl)*, s. 142.

¹²³ Uluçay, "Sürgünler", s. 508.

¹²⁴ Daşcıoğlu, *Osmanlı'da Sürgün- Osmanlı Devleti'nin Sürgün Siyaseti (XVIII. Yüzyıl)*, s. 161.

¹²⁵ Uluçay, "Sürgünler", s. 534.

¹²⁶ Daşcıoğlu, *Osmanlı'da Sürgün- Osmanlı Devleti'nin Sürgün Siyaseti (XVIII. Yüzyıl)*, s. 186.

edilen kişilere çeşitli vergi muafiyetleri getirildiği gibi askerlikten muaf tutuldukları durumlara da rastlanmaktadır¹²⁷.

5. 3. Sürgün Cezasının Süresi

Osmanlı ceza hukukunda, klasik İslam ceza hukukuna benzer şekilde, sürgün cezalarında genellikle süre belirtilmemiştir¹²⁸. Zina suçunda sürgün süresinin bir yıl olarak belirlenmiş olması gibi istisnalar bulunmakla birlikte, sürgün cezasının genellikle suçlunun nefsi ıslah olana kadar süreceğine hükmedilmektedir¹²⁹. Suçlunun nefsinin ıslah olup olmadığına kimin karar vereceği ve bu hususta nasıl bir usul takip edileceğine ilişkin ise bir bilgi bulunmamaktadır^{130,131}. Bazı hallerde ise süresiz olarak sürgün cezasına hükmedildiği ve padişah fermanı olmadıkça bu kişinin serbest bırakılmamasının emredildiği görülmektedir¹³². Buna karşılık, yukarıda örnekleri verildiği üzere Osmanlı kanunnamelerinde rüşvet gibi bazı suçlara ilişkin olarak sürgün cezasının ne kadar süreyle verileceği de önceden belirlenmiştir.

5. 4. Sürgün Yerleri

Osmanlı Devleti'nin devletin kuruluşundan itibaren sistemli bir sürgün politikası izlediği, sürgün yerlerini rastgele değil belli özelliklerini gözeterek seçtiği ve cezalandırdığı kişileri önceden belirlenmiş bu yerlere gönderdiği, bu durumun doğal bir sonucu olarak belli yerlerin doğal sürgün yerlerine dönüştüğü görülmektedir.

Osmanlı Devleti'nin sürgün yeri olarak kullandığı yerler, genel olarak merkeze en uzak yerlerdir¹³³. Avrupalı devletlerin aksine, sürgünleri ülke dışına göndermekten kaçınılmıştır. Bununla birlikte

¹²⁷ Acehan, "Osmanlı Devleti'nin Sürgün Politikası ve Sürgün Yerleri", s. 13.

¹²⁸ Uluçay, "Sürgünler", s. 510.

¹²⁹ Cin ve Akgündüz, *Türk Hukuk Tarihi*, s. 280, Daşcıoğlu, *Osmanlı'da Sürgün- Osmanlı Devleti'nin Sürgün Siyaseti (XVIII. Yüzyıl)*, s. 184, Baytimur, "276 Numaralı Mühimme-i Mektum Defterinin İncelenmesi ve Değerlendirilmesi", s. 155.

¹³⁰ Uluçay, "Sürgünler", s. 534.

¹³¹ Buna karşılık af talepleri değerlendirilirken o yer kadısından mahkûmun gerçekten ıslah olup olmadığına tahkik edilmesinin istendiğine dair örnekler de bulunmaktadır. Bu hususta bkz. Koca, *17 Numaralı Kalebend Defterine Göre 1182-1188 Yılları Arasında Osmanlı Devleti'nde Suç, Suçlu, Hapishaneler ve Cezalar*, s. 19.

¹³² Daşcıoğlu, *Osmanlı'da Sürgün- Osmanlı Devleti'nin Sürgün Siyaseti (XVIII. Yüzyıl)*, s. 156.

¹³³ Acehan, "Osmanlı Devleti'nin Sürgün Politikası ve Sürgün Yerleri", s.24.

sürgünler ülke içinde uzak yerlere, kimi zaman sınır bölgelerine gönderilmektedir. Anadolu'nun içleri, çoğunlukla da Arap Yarımadası'nda ya da Kuzey Afrika'daki bölgeler tercih ediliyordu¹³⁴.

Belirtmek gerekir ki devlet sürgünlerin muhakkak uzak yerlere yapılmasına yönelik bir zorunluluk hissedilmemiştir. Bazı durumlarda özellikle merkeze yakın yerlere sürgün tercih edilmiştir. Sürgün edilen kişinin bazen çok yakın yerlere sürüldüğü, mahalleler arasında sürgün uygulandığı görülmektedir¹³⁵. Buna karşılık siyasi sürgünlerin devlete karşı hareketlerinin önlenmesi maksadıyla mümkün olan en uzak yerlere sürülmesi öngörülmüştür¹³⁶.

Yapılan çalışmalar sonucunda Osmanlı Devleti'nde sürgün yeri olarak en sık kullanılan bölgeler Adana, Akka, Ankara, Antalya, Ayas, Ayranoz, Bağdat, Bilecik, Bingazi, Bolu, Bozcaada, Bursa, Çankırı, Çorum, Dazkırı (Afyon), Dimetoka, Diyarbakır, Edirne, Ermenek, Fizan, Halep, İstanköy, İzmir, İznik, Karahisar, Kars, Kıbrıs, Kudüs, Kütahya, Limni, Malta, Manisa, Maras, Midilli, Mudanya, Rodos, Sakız, Samsun, Seddülbahir, Sinop, Sivas, Sultaniye, Suriye, Tekfurdağı, Tırhala, Tırnova, Tire, Trablusgarp, Trabzon, Yemen olarak belirlenmiştir¹³⁷. Sürgün yerinin belirlenmesinde genelde yerel yöneticilerin önerileri dikkate alınmakla birlikte, bu durumun istisnalarının da bulunduğu gözlemlenebilmektedir¹³⁸.

Uygulamada suçluların kendi memleketlerinde suç işlediklerinde başka bir bölgeye, memleketi dışında bir suç işlediğindeyse kendi memleketlerine sürgün edildikleri anlaşılmaktadır¹³⁹.

¹³⁴ Acehan, "Osmanlı Devleti'nin Sürgün Politikası ve Sürgün Yerleri", s. 25.

¹³⁵ Daşcıoğlu, *Osmanlı'da Sürgün- Osmanlı Devleti'nin Sürgün Siyaseti (XVIII. Yüzyıl)*, s. 149.

¹³⁶ Bu durum bazen beklenenin tam aksine muhalif fikirlerin yayılmasına ve örgütlenmesine dahi hizmet edebilmiştir: "Genel olarak bu yönüyle sürgün siyaseti, II. Abdülhamit'in lehine sonuçlanmıştır. Prens Sabahattin'e göre II. Abdülhamit; İstanbul'daki okullarda ve fakültelerde çağdaş bir eğitim gören binlerce genci sürgün ederek istemeden özgürlük davasına büyük ölçüde hizmet etmiştir. Çünkü bu sürgünler imparatorluğun en ücra köşelerine kadar ilerleme davasının havariliğini yapmıştır." Acehan, "Osmanlı Devleti'nin Sürgün Politikası ve Sürgün Yerleri", s. 22.

¹³⁷ Acehan, "Osmanlı Devleti'nin Sürgün Politikası ve Sürgün Yerleri", s. 22.

¹³⁸ Koca, *17 Numaralı Kalebend Defterine Göre 1182-1188 Yılları Arasında Osmanlı Devleti'nde Suç, Suçlu, Hapishaneler ve Cezalar*, s. 93.

¹³⁹ Koca, *17 Numaralı Kalebend Defterine Göre 1182-1188 Yılları Arasında Osmanlı Devleti'nde Suç, Suçlu, Hapishaneler ve Cezalar*, s. 97.

5. 5. Sürgün Edilen Kişinin Yeniden Suç İşlemesi

Sürgün edilen kişinin ıslah olmayarak gittiği yerde aynı suçu işlemeye devam etmesi, farklı bir suç işlemesi ya da sürgün yerinden kaçarak eski yerleşim yerine dönmeye çalışması sıkça rastlanan durumlardır. Eğer sürgün edilen kişi menfasından kaçmaya teşebbüs ederse yakalandığında cezası en az bir kat artırılarak uygulanır¹⁴⁰. Bu kişi aynı yerde sürgün cezasını çekmeye devam edebileceği gibi, kaçmasının daha zor olacağı başka bir yere de gönderilebilir.

Sürgün edilen kişi sürgün edildiği yerde suç işlemeyi sürdürüyorsa başka bir yere sürülerek kontrol altına alınmaya çalışılabileceği gibi, işlediği suça göre daha ağır cezalara da çarptırılması mümkündür.

6. Sürgün Cezasının Sona Ermesi

6. 1. Sürgünün Yerinin Değiştirilmesi

Sürgün edilen kişiler sürgün yerlerini değiştirebilmek için ailevi sebeplerle ya da sağlık sebeplerini öne sürerek devletten talepte bulunabilirlerdi. Şayet bu talepleri makul bulunarak kabul edilir ise sürgün cezasının başka bir yerde çektilmesine karar verilebileceği gibi suçlunun affedilmesi de mümkündür.

Bazı durumlarda sürgün edilen kişinin yerinin siyasi sebeplerle değiştirilmesi de mümkün olmaktadır. Örneğin 1776 yılında Midilli'ye sürgün edilen İçel mutasarrıfı Osman Paşa'nın sürgün yeri, Midilli-Mısır güzergâhında olduğundan, bu hususta bazı dedikoduların yapılacağı düşünülmektedir Manisa olarak değiştirilmiştir¹⁴¹.

6. 2. Af

Sürgün cezası sürgün edilen kişinin affedilmesiyle sona ererdi. Sürgün cezasında af yetkisi, cezayı veren makama yani padişaha aitti. Yukarıda değinildiği üzere sürgün yerlerine eş ve çocuklar genellikle götürülmemekteydi. Bu durum, sürgün edilen kişilerin ya da geride kalan

¹⁴⁰ Acehan, "Osmanlı Devleti'nin Sürgün Politikası ve Sürgün Yerleri", s. 20, Daşcıoğlu, *Osmanlı'da Sürgün- Osmanlı Devleti'nin Sürgün Siyaseti (XVIII. Yüzyıl)*, s. 184.

¹⁴¹ Örnekler için bkz. Daşcıoğlu, *Osmanlı'da Sürgün- Osmanlı Devleti'nin Sürgün Siyaseti (XVIII. Yüzyıl)*, s. 185-186.

eşlerin saraya arzuhaller yazarak af talep etmelerine sebep olmuş ve bu durum yaygın bir af sebebi haline gelmiştir¹⁴².

Dinî vecibelerini yerine getirmek isteyen kişilerin de bu vesileyle affedildiklerine dair birtakım kayıtlar bulunmaktadır¹⁴³. Örneğin İstanbul'da müderris olan Mevlana Muslihiddin Efendi Kıbrıs'a sürgün edilmiştir. Ancak kendisinin hacca gitmek niyetinde olduğu ailesi tarafından bildirilerek affedilmesi talep edilmiş ve bu talebi kabul edilmiştir¹⁴⁴.

Sürgün cezasının affedilmesine ilişkin taleplerin o bölgenin idarecilerinin ve kadınlarının görüşü alınmak suretiyle değerlendirildiği¹⁴⁵ ve onların olumlu görüşü olmadıkça af yetkisinin kullanılmasından imtina edildiği görülmektedir. Hatta sürgün yeri halkının ve idarecilerinin çoğu kez saraya arzuhal yazarak sürgün edilen kişilerin affını talep ettikleri ve bu taleplerin kimi zaman olumlu sonuçlandığına dair örnekler bulunmaktadır. Örneğin kale savunması sırasında askere gerekli ilgiyi göstermediği için ulemadan kaydı silinip Bursa'ya sürgün edilmiş olan Belgrad Kalesi kadısı İshakzade Mehmet Emin Efendi durumunun vahametine binaen affedilmiştir. O kadar ki kadı, ahalinin verdiği sadakalarla geçimini sürdürmektedir¹⁴⁶.

Sürgün edilen kişinin gayrimüslim olduğu durumlarda ise genellikle mensubu olduğu cemaatin üyeleri ve ileri gelenleri tarafından affedilmesi yönünde talepte bulunulduğu görülmektedir¹⁴⁷. Bazı durumlarda sürgün affının şarta bağlandığı da gözlemlenmektedir. Örneğin sürgün cezasına çarptırılmış olan sabık Avalonya mutasarrıfı Mehmet Paşa'nın evinde oturmak şartıyla affedilmesine karar

¹⁴² Daşcıoğlu'nun eserinde bu hususta çok sayıda örnek karar bulunmaktadır. Bkz. Daşcıoğlu, *Osmanlı'da Sürgün- Osmanlı Devleti'nin Sürgün Siyaseti (XVIII. Yüzyıl)*, s. 187 vd. Ayrıca bkz. Koca, *17 Numaralı Kalebend Defterine Göre 1182-1188 Yılları Arasında Osmanlı Devleti'nde Suç, Suçlu, Hapishaneler ve Cezalar*, s. 16-17.

¹⁴³ Uluçay, "Sürgünler", s. 535.

¹⁴⁴ Daşcıoğlu, *Osmanlı'da Sürgün- Osmanlı Devleti'nin Sürgün Siyaseti (XVIII. Yüzyıl)*, s. 192.

¹⁴⁵ Koca, *17 Numaralı Kalebend Defterine Göre 1182-1188 Yılları Arasında Osmanlı Devleti'nde Suç, Suçlu, Hapishaneler ve Cezalar*, s. 17.

¹⁴⁶ Daşcıoğlu, *Osmanlı'da Sürgün- Osmanlı Devleti'nin Sürgün Siyaseti (XVIII. Yüzyıl)*, s. 189.

¹⁴⁷ Koca, *17 Numaralı Kalebend Defterine Göre 1182-1188 Yılları Arasında Osmanlı Devleti'nde Suç, Suçlu, Hapishaneler ve Cezalar*, s. 18.

verilmiştir¹⁴⁸. Evinden ayrılmamak şartının dışında İstanbul'a gelmemek, sefere katılmak, memleket nizamını bozmamak, işlediği davranışı tekrarlamaktan kaçınmak gibi çeşitli şartların öne sürüldüğü durumlar da mevcuttur¹⁴⁹. Af şartına riayet edilmemesi halinde mahkûm yeniden sürgün ya da kalebendlik cezasına çarptırılmaktadır.

6. 3. Sürgün Edilen Kişiyeye İftira Edildiğinin Ortaya Çıkması

Şüphesiz her yargı sisteminde olduğu gibi Osmanlı Devleti'nin yargı sisteminin de yanlış karar vermesi veya yalan beyanlar sonucunda yanıltılması mümkündür. Şayet bir kişi iftira sonucu sürgün cezasına çarptırılır da kendisine iftira edildiği ortaya çıkarsa sürgün cezası sona erer¹⁵⁰.

Sonuç

İnsanlık tarihi kadar eski olan sürgün cezası, bugüne dek her toplumda kültürel ve coğrafi faktörler nedeniyle farklılıklar olsa da aşağı yukarı benzer şekillerde uygulanmıştır. Osmanlı Devleti de bu hususta bir istisna değildir. Gerek İslam hukukunda gerekse İslamiyet öncesi Türk toplumlarında da kendine yer bulan sürgün cezasının Osmanlı Devleti'nde de yaygın olarak uygulanması doğal bir durumdur.

Sürgün cezası, Osmanlı Devleti'nin, kaynağını İslam hukukunun cezalandırma sisteminden alan sosyal savunmacı anlayışına uyum sağlamasından dolayı tercih edilen ve sık uygulanan bir ceza haline gelmiştir. Gerçekten de bu ceza ile bölge ahalisinin isteklerine kulak verilmiş, onların uzaklaştırmak istediği ya da onlara zarar vereceğini düşündükleri kişileri padişaha başvurmak suretiyle uzaklaştırabilmeleri bu vesile ile sağlanmıştır. Üstelik bu hak Müslüman tebaa gibi diğer dinlere mensup cemaatlere de tanınmıştır.

Sürgün cezasının pek çok farklı suçun karşılığı olarak verilmiş olduğu görülmekle birlikte, Osmanlı uygulamasında en çok zina/fuhuş ve

¹⁴⁸ Koca, *17 Numaralı Kalebend Defterine Göre 1182-1188 Yılları Arasında Osmanlı Devleti'nde Suç, Suçlu, Hapishaneler ve Cezalar*, s. 23.

¹⁴⁹ Koca, *17 Numaralı Kalebend Defterine Göre 1182-1188 Yılları Arasında Osmanlı Devleti'nde Suç, Suçlu, Hapishaneler ve Cezalar*, s. 23.

¹⁵⁰ Koca, *17 Numaralı Kalebend Defterine Göre 1182-1188 Yılları Arasında Osmanlı Devleti'nde Suç, Suçlu, Hapishaneler ve Cezalar*, s. 22.

eşkıyalık suçlarında, devlet görevlilerine ise halka zulmetmelerinden dolayı sürgün cezası verildiği anlaşılmaktadır.

Padişahın askerî sınıfa verdiği cezalar kapsamında, yönetici sınıfa ve ulemaya sürgün cezası verebildiği görülmektedir. Bununla birlikte bu kişilere karşı kimi zaman daha hafif birer sürgün cezası olarak nitelendirebileceğimiz görev yeri değişikliği ya da ikamete memuriyet cezalarına da başvurulmuştur.

Osmanlı Devleti uygulamasında sürgün cezasının farklı görünüş biçimlerine de rastlanmaktadır. Yukarıda açıklandığı üzere sürgün cezasının hapis cezası, kalebendlik, cezirebendlik, palankabendlik, kürek cezası gibi çok çeşitli şekilleriyle de uygulandığı, bu vesileyle cezaların belirlenmesi ve bireyselleştirilmesinin de bir ölçüde temin edildiği görülmektedir.

Osmanlı Devleti sürgün cezalarında çok titiz davranmış, suçluların sürgün edilecekleri yerleri önceden belirlemiş, her suçta o suçu işleyen kişinin nasıl bir ortamda ıslah edileceği ya da topluma zarar vermesinin önüne en iyi nasıl geçilebileceği hesap edilerek farklı bir sürgün yeri kararlaştırılmıştır. Bazı suçlular adalara, bazı suçlular merkeze yakın yerlere, bazılarıysa merkeze uzak yerlere sürülmüştür. Bununla birlikte Osmanlı Devleti'nde, çağdaşı Avrupa devletlerinden farklı olarak, suçluların ülke dışına sürgün edilmesinden kaçınılmıştır.

Finansal Destek ve Teşekkür / Grant Support and Acknowledgement	Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir. / The author declared that this study has received no financial support.
Çıkar Çatışması / Conflict of Interest	Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir. / The author has no conflict of interest to declare.

KAYNAKÇA

ACEHAN, Abdullah, “Osmanlı Devleti'nin Sürgün Politikası ve Sürgün Yerleri”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Derneği*, s. 1/5, Kış 2008, s. 12-29.

AKBULUT, İlhan, “İslam Hukukunda Suçlar ve Cezalar”, *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, c. 52, s. 1, Şubat 2003, s. 167-181.

AKYILMAZ, Sevgi Gül, “Osmanlı Devleti'nde Yönetici Sınıf Açısından Müsadere Uygulaması”, *Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, c. XII, s. 1-2, 2008, s. 389-420.

AVCI, Mustafa, *Osmanlı Ceza Hukuku Genel Hükümler*, 2. Baskı, Konya 2014.

AYDIN, Mehmet Akif, *Türk Hukuk Tarihi*, Hars Yayıncılık, 6. Baskı, İstanbul 2007.

BAYTİMUR, Suha Oğuz, “276 Numaralı Mühimme-i Mektum Defterinin İncelenmesi ve Değerlendirilmesi”, *VAKANÜVİS-Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, s. 6, 2021, s. 145-173.

CİN, Halil ve AKGÜNDÜZ, Ahmet, *Türk Hukuk Tarihi*, Selçuk Üniversitesi Yayınları, 1. Baskı, Konya 1989.

CİN, Halil ve AKYILMAZ, Gül, *Türk Hukuk Tarihi*, Sayram Yayınları, 8. Baskı, Konya 2016.

ÇALIŞKAN, İbrahim, “İslam Hukukunda Ceza Kavramı ve Hadd Cezaları”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, s. 31, 1989, 367-397.

ÇERİBAŞ, Volkan, “Kalebend Defterlerinde Geçen Suç ve Ceza Türleri: 33 Numaralı Kalebend Defteri Örneği”, *History Studies*, c. 10, s. 9, 2018, s. 85-102.

DAŞCIOĞLU, Kemal, *Osmanlı'da Sürgün- Osmanlı Devleti'nin Sürgün Siyaseti (XVIII. Yüzyıl)*, Yeditepe Yayınevi, 1. Baskı, İstanbul 2007.

DEMİRCİ, Süleyman ve ARSLAN, Hasan, “Eşkıyalar ve Osmanlı Devleti: Maraş Eyaleti Örneğinde Devlet Görevlilerinin Eşkıyalık Faaliyetleri ve Bunların Merkez-Taşra Yazışmalarındaki Yansımaları

(1590-1750)", *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, s. 16, 2012/2, s. 47-76.

DÜZBAKAR, Ömer, "İslâm-Osmanlı Ceza Hukukunda Rüşvet ve Bursa Şer'iyye Sicillerine Yansıyan Örnekler", *e-Journal of New World Sciences Academy*, c. 3, s. 3, 2008, s. 532-550.

ERİM, Neşe, "Osmanlı İmparatorluğunda Kalebendlik Cezası ve Suçların Sınıflandırılması Üzerine Bir Deneme", *Osmanlı Araştırmaları IV*, c. 4, s. 4, 1984, s. 79-88.

GÜLÇE, Münevver, *Tanzimat Sonrası Osmanlı Devleti'nde Sürgün Cezası Uygulamaları*, Marmara Üniversitesi SBE, İstanbul 2015 (Yüksek Lisans Tezi).

KELEŞ, Erdoğan, "Tanzimat Döneminde Rüşvetin Önlenmesi İçin Yapılan Düzenlemeler", *Ankara Üniversitesi Tarih Araştırmaları Dergisi*, c. 24 s. 38, 2005, s. 259-280.

KELLY, Gordan, *A History of Exile in the Roman Republic*, Cambridge University Press, 1st Edition, New York 2006.

KILIÇ, Ali Şahin, *Uluslararası Boyutuyla Rüşvet Suçu*, Adalet Yayınevi, 1. Baskı, Ankara 2016.

KOCA, Uğur, *17 Numaralı Kalebend Defterine Göre 1182-1188 Yılları Arasında Osmanlı Devleti'nde Suç, Suçlu, Hapishaneler ve Cezalar*, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi SBE (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 2015.

KOYUNCU, Mustafa, "Osmanlı Devleti'nde Sürgün: Arvad Adası Örneği (18. Yüzyıl)", *Asia Minor Studies*, c. 10 s. 2, 2022, s. 142-152.

KÖKSAL, Osman, "Osmanlı Hukukunda Bir Ceza Olarak Sürgün ve İki Osmanlı Sultanının Sürgünle İlgili Hattı-ı Hümayunları", *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, s. 19, 2006, s. 283-341.

KUL, Eyüp, "Bosna Eyaleti'nde Askeri ve Sosyal Alanda Yapılan Faaliyetler (1700-1715)", *Türkiyat Mecmuası Journal of Turkology*, c. 28, s. 2, 2018, s. 111-136.

MAKAN, İbrahim, II. *Abdülhamid Döneminde Trablusgarb ve Fizan Sürgünleri*, Süleyman Demirel Ü. SBE, Isparta 2012 (Yüksek Lisans Tezi).

NİŞANYAN, Sevan, *Elifin Öküzü ya da Sürprizler Kitabı*, Everest Yayınları, 6. Basım, İstanbul 2016.

OSMANAĞAOĞLU, Cihan, “Klasik Dönem Osmanlı Hukukunda Zina Suçu ve Cezası”, *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası*, c. LXVI, s. 1, 2008, s. 109-178.

ROWSON, Everett, “İlk Dönem Medine’de Efemineler”, *Rast Müzikoloji Dergisi*, c. 3, s. 1, 2015, s. 1-31.

ULUÇAY, Mustafa Çağatay, “Sürgünler”, *Türk Tarih Kurumu Belleten Dergisi*, s. 60, 1951, s. 507-592.

USLU, Rıfat, “İslam Hukukunda Sürgün Cezası”, *Yeni Fikir Dergisi*, s. 14, 2015, s. 120-131.

UZUN, Efkân, “Osmanlı Ülkesinde Görülen İsyân ve Eşkıyalık Olayları Karşısında Alınan Bazı Tedbirler Hakkında Bir Değerlendirme”, *Türklük Bilimi Araştırmaları Dergisi*, TÛBAR-XXV, Bahar 2009, s. 185-214.

ÜÇÖK, Coşkun, MUMCU, Ahmet ve BOZKURT, Gülnihal, *Türk Hukuk Tarihi*, Turhan Kitabevi, 15. Baskı, Ankara 2011.

ÜMÜTLİ, Mehmet, *İslam Hukukunda Rüşvet Suçu ve Hukuki Sonuçları*, Ankara Üniversitesi SBE, Ankara 2006 (Yüksek Lisans Tezi).

ÜNAL, Mehmet Ali, Tanzimat’tan Önce Osmanlı Devleti’nde Memur Yargılaması, I. Türk Hukuk Tarihi Bildirileri, 1. Baskı, İstanbul 2014, s. 277-304.

ÜNAL ÖZKORKUT, Nevin, “İslam Ceza Hukukunda Kadın”, *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, c. 56, s. 2, 2007, s. 83-95.

YAKUT, Esra, “Tanzimat Döneminden Önce Osmanlı Hukukunda Evlilik Dışı İlişkilere Verilen Cezalar”, *Kebikeç Dergisi*, s. 31, 2011, s. 261-274.

YAKUT, Esra, “Tanzimat Dönemine Kadar Osmanlı Hukukunda Taziri Gerektiren Suçlar ve Cezaları”, *Türk Hukuk Tarihi Araştırmaları Dergisi*, s. 2, 2006, s. 25-40.

Extended Abstract

Exile, as a form of punishment, is one of the oldest practices in human history, with its roots tracing back to the earliest civilizations. It has been utilized across various societies as an effective tool for maintaining social order and deterring crime. The practice was not only a means of punishment but also a method for managing populations, controlling dissent, and asserting authority. In the Ottoman Empire, exile was integrated into the legal and administrative framework, drawing from both pre-Islamic Turkic traditions and Islamic law. This study explores the multifaceted nature of exile within the Ottoman context, focusing on its historical development, legal foundations, and diverse applications.

The Ottoman Empire, spanning several centuries and encompassing a vast and diverse territory, faced unique challenges in maintaining social cohesion and political control. Exile became a critical instrument in the empire's approach to governance, allowing the state to remove individuals who posed a threat to public order or who had committed serious offenses. The practice of exile was not limited to common criminals; it also extended to state officials who failed in their duties or abused their power, thereby ensuring accountability within the ruling class.

Exile in the Ottoman Empire was applied for a wide range of offenses that threatened public safety and morality. These offenses included banditry, disturbing public order, disobedience to authorities, insults, bribery, adultery, prostitution, slander, false testimony, writing inappropriate letters, and theft. The use of exile as a punishment served multiple purposes: it removed the offender from society, deterred others from committing similar crimes, and, in some cases, allowed for the rehabilitation of the individual. The selection of exile as a punishment was often strategic, with the Ottoman authorities choosing locations that would minimize the risk of the exiled individual continuing their harmful activities.

Beyond addressing individual offenses, exile also served as a mechanism for maintaining accountability within the ruling class. State officials who oppressed the populace, demonstrated incompetence, or otherwise failed in their duties could be subjected to exile, thereby

upholding justice and ensuring the well-being of the citizenry. This practice reflected the Ottoman state's commitment to a balanced approach to governance, where even those in positions of power were not immune to punishment.

The methodology of this study involves a comprehensive historical and legal analysis of primary and secondary sources. Primary sources include Ottoman legal codes, court records, administrative documents, and contemporary accounts, which provide direct insight into the legal foundations of exile in Islamic law and its application within the Ottoman Empire. These documents are essential for understanding how exile was codified and implemented, as well as for examining the specific cases where exile was used as a punishment.

Secondary sources, such as scholarly articles, historical texts, and previous studies on Ottoman law and governance, offer context and interpretation of the primary sources. These sources help in understanding the broader social, political, and legal implications of exile and its role within the Ottoman Empire. The study also incorporates a comparative analysis of exile practices in other Islamic and non-Islamic societies, highlighting the unique aspects of the Ottoman approach to exile.

The research method includes a detailed examination of case studies that illustrate the various forms of exile employed by the Ottoman authorities. These case studies provide insight into how different offenses were punished, the social status of those exiled, and the locations chosen for exile. By analyzing these cases, the study reveals the flexibility and adaptability of the Ottoman exile system, which could be tailored to fit the specific circumstances of each case.

Additionally, the study investigates the role of regional administrators in the execution of exile sentences. Local conditions often played a significant role in determining the specifics of exile, such as the choice of location and the treatment of exiled individuals. This aspect of the study highlights the decentralized nature of Ottoman governance, where local officials had considerable discretion in implementing imperial policies.

The research also explores the conditions under which exile could be terminated or altered. These conditions included the rehabilitation of the exiled individual, changes in political circumstances, or the intervention of influential figures. By examining these factors, the study sheds light on the Ottoman approach to criminal rehabilitation and social control, emphasizing the empire's nuanced understanding of justice.

The findings of this study reveal that exile in the Ottoman Empire was a complex and multifaceted practice, deeply rooted in Islamic law and adapted to the unique needs of the Ottoman state. Exile served not only as a punitive measure but also as a tool for maintaining social order, reinforcing the Sultan's authority, and managing the empire's diverse population. The strategic selection of exile locations and the flexible application of exile sentences reflect a sophisticated approach to governance that balanced punishment with the potential for rehabilitation.

Moreover, the study highlights the significant social and political implications of exile, particularly in its role as a means of neutralizing threats to the state and integrating remote regions into the empire. The Ottoman approach to exile, with its emphasis on both retribution and rehabilitation, offers a valuable perspective on the broader legal and administrative practices of the empire. The conclusion underscores the importance of understanding exile as a dynamic and evolving institution within the Ottoman legal system, one that played a crucial role in the empire's stability and governance.

Exile also functioned as a means of social engineering, whereby the Ottoman state could influence the demographics and political dynamics of particular regions. By relocating individuals or groups to specific areas, the state could assert control over these regions, facilitate the integration of diverse populations, and prevent the emergence of local power bases that might challenge central authority. This strategic use of exile contributed to the cohesion and longevity of the Ottoman Empire, allowing it to manage its vast and diverse territories effectively.

Furthermore, the study reveals that the Ottoman state's approach to exile was characterized by a degree of pragmatism and flexibility that was uncommon in other contemporary empires. The decision to exile individuals was often based on a careful consideration of the potential

benefits and risks, with the ultimate goal of preserving the stability and security of the empire. This pragmatic approach extended to the termination of exile, where the Ottoman authorities were willing to pardon exiled individuals or alter their exile conditions if it served the broader interests of the state.

In conclusion, exile in the Ottoman Empire was more than just a form of punishment; it was a key component of the empire's legal and administrative system. By examining the historical development, legal foundations, and practical applications of exile, this study provides valuable insights into the broader mechanisms of Ottoman governance. The practice of exile, with its dual focus on retribution and rehabilitation, reflects the Ottoman state's commitment to justice and social order, making it a vital aspect of the empire's legacy.

BAHRİYE VEKÂLETİNİN KURULUŞU: MECLİS TUTANAKLARINA DAYALI BİR İNCELEME

*The Establishment of The Ministry Of Navy: An Analysis Based On
Parliamentary Minutes*

Mustafa Ersagun DALAN*

Özet

I. Dünya Savaşı'nın ardından Mondros Ateşkes Antlaşması'nı imzalamasıyla Osmanlı donanması müttefiklerin kontrolüne geçmiş ve donanmanın önemli bir kısmı Haliç'e çekilmiştir. İstiklal Harbi sırasında Türk donanmasının önemli gemileri müttefik güçlerin denetimine bırakılmış, küçük tonajlı gemiler ise kıyı bölgelerinde güvenlik sağlamak amacıyla görevlendirilmiştir. 1920 yılında Umur-ı Bahriye Müdüriyeti kurulmuş ve bu müdüriyet, deniz yoluyla yapılan nakliye görevlerini daha sistemli bir şekilde yönetmek amacıyla faaliyetlerine başlamıştır. Müdüriyet, Karadeniz üzerinden gelen Sovyet yardımlarının güvenliğini sağlayarak bu yardımların karaya ulaşmasını temin etmekle yükümlü olmuş, modern Türk Deniz Kuvvetlerinin temellerini atmıştır. Türkiye Büyük Millet Meclisi açıldıktan sonra denizcilik faaliyetleri daha da önem kazanmış ve donanmanın yeniden yapılandırılması sürecine hız verilmiştir. 1924 yılında Bahriye Vekâletinin bütçesi görüşülmüş ve donanmanın önemi vurgulanarak bağımsız bir bakanlık olarak yapılandırılması gerektiği üzerinde durulmuştur. Çalışmada özellikle Türkiye Büyük Millet Meclisi zabıt tutanakları, arşiv belgeleri, süreli yayınlar, telif ve tetkik eserlerden faydalanılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Bahriye Vekâleti, TBMM, Donanma, Bütçe.

Makale Geliş Tarihi: 07.09.2024, Makale Kabul Tarihi: 17.11.2024

Araştırma Makalesi/Künye: DALAN, Mustafa Ersagun, "Bahriye Vekâletinin Kuruluşu: Meclis Tutanaklarına Dayalı Bir İnceleme", *Türkiye Araştırmaları Dergisi (TÜRKAD)*, C. 1, S.2, Aralık 2024, s.209-243.

*Dr., E-Posta: ersagundalan60@gmail.com ORCID: 0000-0001-5803-1051

Abstract

After the Ottoman Empire signed the Armistice of Mondros following World War I, the Ottoman navy came under the control of the Allies and a significant part of the navy was withdrawn to the Haliç. During the War of Independence, the important ships of the Turkish navy were left to the control of the allied powers, while small tonnage ships were assigned to provide security in coastal areas. In 1920, the Directorate of Umur-ı Bahriye was established and this directorate started its activities in order to manage maritime transportation missions in a more systematic manner. The Directorate was responsible for ensuring the security of Soviet aid arriving via the Black Sea and ensuring that this aid reached the land, laying the foundations of the modern Turkish Navy. After the opening of the Grand National Assembly of Türkiye, maritime activities gained more importance and the process of restructuring the navy was accelerated. In 1924, the budget of the Ministry of Navy was discussed and the importance of the navy was emphasized and it was emphasized that it should be structured as an independent ministry. In our study, especially the minutes of the Grand National Assembly of Türkiye, archival documents, periodicals, copyright and research works were utilized.

Keywords: Ministry of Navy, Grand National Assembly Of Türkiye, Navy, Budget.

Giriş

30 Ekim 1918 tarihinde Osmanlı Devleti adına I. Dünya Savaşı'nı sona erdiren Mondros Ateşkes Antlaşması, Arthur Calthorpe ve Hüseyin Rauf tarafından imzalanmıştır. *“Osmanlı karasularında zabıta ve buna mümasil hususat için istihdam edilecek sefain-i sagire müstesna olmak üzere Osmanlı sularında veya Devlet-i Aliye tarafından işgal edilen sularda bulunan kâffe-i sefain-i harbiye teslim olunup gösterilecek Osmanlı liman veya limanlarında mevkuf bulundurulacaktır”*¹ şeklinde olan altıncı maddesi uyarınca, zaten zayıf olan Osmanlı donanması Haliç'e çekilmiş ve müttefiklerin kontrolüne girmiştir. Mondros Ateşkes Antlaşması'nın imzalanmasının ardından, İtilaf donanmalarının komutanı İngiliz Amiral Calthorpe, Osmanlı Bahriye

¹ Nihat Erim, *Devletlerarası Hukuku ve Siyasi Tarih Metinleri*, C. 1, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1953, s.520.

Nezaretine bir yazı göndererek Türk donanmasıyla ilgili bilgi talebinde bulunmuş ve uyulması gereken kuralları belirtmiştir.²

Anadolu'da İstiklal Harbi başladıktan sonra, müttefik güçler tarafından abluka altına alınan Türk Donanması'nın yanı sıra, Anadolu sahillerinde bulunan tüm teknelere de el konulmuş ve bazıları batırılmıştır.³ Türk Donanması, Kasımpaşa'daki Bahriye Nezareti binasında bulunan Müttefik Kontrol Komisyonu'nun kontrolüne bırakılmıştır. Ancak, kıyı bölgelerinde artan eşkıyalık olaylarını önlemek amacıyla, küçük tonajlı gemilerin bu bölgelerde görevlendirilmesi gündeme gelmiştir. Artan eşkıyalık olaylarına karşı çeşitli düzenlemeler yapılmış ve 8 Şubat 1919 tarihinde Amiral Calthorpe'un emri ile Donanma Cemiyeti⁴ kapatılmış, Hızırreis gambotu ile on dört numaralı motorgambot İzmir Merkez Liman Reisliğine, Draç, Akhisar ve Yunus torpidobotları Mudanya Liman Reisliğine, Aydınreis ve Preveze gambotları (sonra millî harekete katılacaklardır) ise Samsun Merkez Liman Reisliğine verilmiştir.⁵

İstiklal mücadelesi başladığında, İstanbul'daki bazı denizciler Anadolu'ya geçerek millî harekete katıldılar. İstanbul'da kalanlar ise, çeşitli cemiyet ve gruplar kurarak özellikle Anadolu'ya mühimmat ve cephane taşınması konusunda çaba gösterdiler. Karakol Cemiyeti, Mim Mim, Felah, Namık, Yavuz, İmalatı Harbiye grupları ve Donanma Cemiyeti, müttefik güçlerin kontrolünde bulunan depolardan mühimmat ve cephane kaçırarak Karadeniz limanlarına ulaştırmayı başardılar.⁶

Umur-1 Bahriye Müdüriyeti kurulmadan önce, Rusya'dan Trabzon Limanı'na yapılan sevkiyat, 3. Kafkas Fırkasının emrinde ve Trabzon Liman Reisliğinin gözetiminde sivil taka ve römorkörlerle gerçekleştiriliyordu. Bu sivil görevli taşıyıcılar, taşıdıkları cephanenin bir kısmını Pontus üyelerine satıyordu.

² *Türk İstiklal Harbi Deniz Cephesi ve Hava Harekâtı*, Cilt 5, Genelkurmay Başkanlığı Yayınevi, Ankara 1964, s. 7-9.

³ Erol Mütercimler, *Kurtuluş Savaşı'na Denizden Gelen Destek; Sovyetler Birliği'nden Alınan Yardımlar Kuva-yı Milliye Donanması*, Yaprak Yayınları, İstanbul 1992, s. 42.

⁴ Ayrıntılı bilgi için bkz. Selahattin Özçelik, *Donanma-yı Osmani Muavenet-i Milliye Cemiyeti*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2000.

⁵ *Türk İstiklal Harbi Deniz Cephesi ve Hava Harekâtı*, s. 12.

⁶ İsmet Görgülü, *On Yıllık Harbin Kadrosu, Balkan, Birinci Dünya ve İstiklal Harbi*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1993, s.203; Cem Gürdeniz ve Erdoğan Yüceliç, *Cumhuriyet Donanması 1923-2000*, Seyir Hidrografi Oşinografi Dairesi, İstanbul 2000, s. 6

Pontus üyeleri, bu cephaneyi kullanarak güçlenmiş ve tehdit oluşturmaya başlamıştı. Bu nedenle, Trabzon Limanına bağlı Nakliye Teşkilatının deniz sevkiyatını ve liman güvenliğini sağlamak daha da kritik hâle gelmişti. Bu doğrultuda, Ağustos 1920’de Bahriye Kaçakçı Müfrezesi kurulmuş ve Doğu Cephesi Kumandanlığına bağlı olarak görev yapmaya başlamıştır. Müdafaa-i Milliye Vekâleti, müfrezeye mevcut durum ve yapılacak çalışmalar hakkında bir talimat göndermiştir. Bu talimata göre; Kaçakçı Müfrezesi, Üçüncü Tümen Kumandanlığına bağlı olarak çalışacaktır. Rus limanları ile kıyılarımız arasında yapılacak nakliyatta kullanılacak olan Gazal Römorkörü’nün yanı sıra birkaç küçük motorun bulunduğu, gerekli personelin temin edilmesine çalışıldığı ifade edilmiştir. Üçüncü Kolordu bölgesindeki bahriye yedek personelinin Trabzon’a gönderilebileceği ifade edilmiştir. Özel kişilere ait motorlarla taşınabileceğini ve bu motorların ücretlerinin ilerleyen zamanlarda Umur-ı Bahriye Müdüriyetince ödeneceği belirtilmiştir.⁷

TBMM’nin açılmasının ardından, deniz yoluyla nakliye görevlerini daha sistemli ve merkezi bir şekilde yönetmek amacıyla 10 Temmuz 1920 tarihinde “Umur-ı Bahriye Müdüriyeti” kurulmuştur.⁸ Bu müdüriyet, harekât açısından Genelkurmay Başkanlığının Sevkiyat ve Nakliyat Şubesi Başkanlığına, idari açıdan ise Millî Müdafaa Vekâletine bağlı olarak faaliyet göstermiştir.⁹

Umur-ı Bahriye Müdüriyetinin kuruluş kadrosu küçük rütbeli deniz subaylarından oluşmuş ve başına Kıdemli Yüzbaşı Trabzonlu Şevket (Doruker) atanmıştır. Müdüriyetin ilk teşkilat yapısı şu şekilde oluşturulmuştur: Birinci Bölge: Merkezi Samsun Liman Başkanlığı olup, Sovyetler Birliği sınırından başlayıp İnebolu’nun batısına kadar uzanan kıyıları kapsamaktadır. Liman Reisi olarak Yarbay Ahmet Halis Bey atanmıştır. İkinci Bölge: Zonguldak merkezli Merkez Liman Reisliğidir ve Cide’den başlayıp batıya kadar uzanan kıyı şeridini kapsamaktadır. Liman Reisliğine Binbaşı Ali Bey atanmıştır. Üçüncü Bölge: Antalya’nın bir kısmı Fransız işgali altında olduğundan, bu bölge Doğu

⁷ *Türk İstiklal Harbi Deniz Cephesi ve Hava Harekâtı*, s. 23.

⁸ Ayrıntılı bilgi için bkz. Mithat Işın, *İstiklal Harbi: Deniz Cephesi*, Genelkurmay Başkanlığı, Ankara 1946.

⁹ Figen Atabey, *Millî Mücadele Döneminde Trabzon Nakliyat-ı Bahriye Kumandanlığı ve Faaliyetleri, 100. Yılında Mondros Mütarekesi ve Karadeniz’de Milli Mücadele Uluslararası Sempozyumu*, C. 2, Karadeniz Teknik Üniversitesi Yayınları, Trabzon 2019, s. 635.

Antalya'dan Mersin'e kadar olan kıyı şeridini kapsayan Antalya Merkez Liman Reislîği olarak düzenlenmiştir.¹⁰

Modern Türk Deniz Kuvvetlerinin temelini oluşturan Umur-ı Bahriye Müdüriyeti, Karadeniz yoluyla gelen Sovyet yardımlarının güvenliğini sağlamak ve bunları karaya ulaştırmakla sorumlu olmuştur. 24 Ağustos 1920 tarihinde, Bekir Sami Bey başkanlığındaki heyet Moskova'ya giderek Sovyet Hükümeti ile askerî ve mali yardımlar konusunda bir anlaşma taslağı imzalamıştır. Bu anlaşmaya göre, Türkiye'ye yapılacak askerî yardımlar deniz yolu ile gerçekleştirilecektir. Eylül ayından itibaren, Sovyet limanlarından Türk limanlarına mühimmat ve maddi kaynak transferine başlanmıştır.¹¹ Bu anlaşma kapsamında, Tuapse'den İnebolu Limanına nakliyat yapılmıştır.¹²

Mondros Ateşkesi hükümleri gereğince, Türk donanması Haliç'e çekilmişti. Bu dönemde, Marmara'da yalnızca sahil güvenlik hizmetleri ve asayiş sağlamak için Akhisar ve Draç Torpidobotları, Hızırreis Gambotu ile Saros Körfezi'nde mayın temizleme yapan Nusrat ve Tir-i Müjgan gemileri görev yapıyordu. Şubat 1919'da, İstiklal Mücadelesi başlamadan önce Bahriye Nezareti, asayiş sağlamak amacıyla Preveze'yi Sinop'a ve Aydınreis'i Trabzon'a göndermişti.¹³ Bu iki gambot, İstiklal Mücadelesi başladıktan sonra çağrılara uymayarak İstanbul'a dönmemiş Millî Hükümetin emrine girmiştir. İstiklal Mücadelesinde elde edilen başarılar sonrasında, Batı Cephesi'nin önemi artmış ve bu durum, Karadeniz üzerinden mühimmat ve cephane nakliyatını çok önemli hâle getirmiştir. Bu nedenle, Karadeniz'deki deniz teşkilleri Umur-ı Bahriye Müdüriyetine bağlanmıştır.¹⁴

Cumhuriyetin ilanından önce, Bahriye Dairesi Riyaseti'nin ilk başkanı Mehmet Şevket Bey'den görevi, 26 Haziran 1923 tarihinde Abdürrahim Bey devralmıştır. Abdürrahim Bey, Deniz Kuvvetlerinin hem idarî hem de harekât

¹⁰ Mütercimler, *Kurtuluş Savaşı'na Denizden Gelen Destek; Sovyetler Birliği'nden Alınan Yardımlar Kuva-yı Milliye Donanması*, s. 85-87.

¹¹ Çağatay Mete Akoy ve Utku Cihan Eğilmez, Milli Mücadele Döneminde Denizcilik Faaliyetleri, *Sahil Güvenlik Dergisi*, S. 39, Ekim 2019, s. 19.

¹² Afif Büyüktuğrul, *Osmanlı Deniz Harp Tarihi*, C. IV, Deniz Basımevi, İstanbul 1974, s. 61.

¹³ Umut C. Karadoğan, Milli Mücadele Yıllarında Türk Bahriyesinin Durumu ve Faaliyetleri, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C. 27, S. 81, 2011, s. 608.

¹⁴ Erdoğan Oran, "Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Bir Kurum Olarak Bahriye Vekâleti", *Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü*, (Doktora Tezi), Ankara 2012, s. 188-189.

işlerinden sorumlu olup, deniz politikaları konusunda da danışmanlık yapıyordu.¹⁵ Yeni kurulan donanmanın, personel, bütçe ve mevcut gemilerin onarımı gibi önemli sorunları vardı. Bahriye Dairesi Reisi Abdürrahim Bey, Şubat 1924'te bir genelge yayımlamıştır. Bu genelgede, Deniz Kuvvetleri personelinin savaş sonrası yeniden yapılanma sürecindeki önemini ve gereken eylemleri belirterek personelin, geçmişin rahatlığını atıp, yeni bir ruh ve azimle çalışması gerektiğini vurgulamaktadır. Eğitim ve bilgi paylaşımının önemine değinerek tüm talimat ve programların titizlikle uygulanması gerektiğini ifade etmektedir. Subayların, her gün müspet bir iş yaparak, disiplinli ve ciddiyetle görevlerini yerine getirmeleri gerektiği üzerinde durmaktadır. Netice itibarıyla Deniz Kuvvetlerinin başarılı bir şekilde yeniden yapılandırılması için herkesin özveriyle çalışması gerektiğini ifade etmektedir.¹⁶

Abdürrahim Bey'in yayımladığı genelgenin, mali bütçe çalışmaları başlamadan önce yayınlanması, Türk Bahriyesine olan ilgiyi artırmıştır. 1924 Mali Yılı Bütçe çalışmaları sırasında ayrıca bir Bahriye Bütçesi Komisyonu kurulmuştur.¹⁷ Meclisin, 24 Mart 1924 tarihli oturumunda Bahriye bütçesi ele alınmıştır.

1. TBMM Gündeminde Bahriye Vekâleti

TBMM'nin 24 Mart 1924 tarihli oturumunda Bahriye bütçesi gündeme alınmıştır. İlk olarak söz alan Trabzon Mebusu Recai Bey, bir bahriyeli olarak konuya yakından vakıf olduğunu belirterek iki askerî ilkenin varlığından söz etmektedir. Bunlardan birincisinin, ülke çevresindeki denizlere hâkim olmanın vatanın korunmasına katkıda bulunan önemli bir unsur olduğunu; ikincisinin ise, denize sahip olup da deniz kuvvetleri olmayan bir devletin, savaş zamanında mülkünden faydalanamayacağını ve tehlike anında savaş stratejisi oluşturamayacağını ifade etmektedir. Bu askerî ilkeler göz önüne alındığında, denizlerin sağladığı faydanın öneminin açıkça görüleceğini ve Türkiye'nin yedi bin kilometreden fazla sahili olduğu için, bu faydadan en çok yararlanacak

¹⁵ Afif Büyüktuğrul, *Cumhuriyet Donanması*, Deniz Basımevi, İstanbul 1967, s. 7.

¹⁶ Fahri Çoker, *Bahriyemizin Yakın Tarihinden Kesitler*, Deniz Kuvvetleri Komutanlığı Basımevi, Ankara 1994, s. 72-73.

¹⁷ Bu komisyon, Denizli Mebusu Mazhar Müfit Bey, Trabzon Mebusu Ahmet Muhtar Bey, Kırşehir Mebusu Yahya Galip Bey, İstanbul Mebusu Ahmet Hamdi Bey, Kastamonu Mebusu Ali Rıza Bey ve Zonguldak Mebusu Yusuf Ziya Bey'den oluşmaktadır. Bkz. Fahri Çoker, *Cumhuriyet Bahriyesi Nasıl Kuruldu*, *Deniz Kuvvetleri Dergisi*, S. 560, 1994, s. 60.

ülkenin Türkiye olacağını vurgulamaktadır. Bu gerçeği göz ardı etmenin büyük bir felakete yol açabileceği gerçeği üzerinde durmaktadır. Recai Bey, bahriye konusunda tarihsel bir kronoloji sunarak, ihtiyaçların Sultan Orhan döneminde başladığını ve zamanla geliştiğini ancak Sultan Abdülhamid döneminde donanmanın Haliç'te çürümeye terk edildiğini iddia etmektedir. Recai Bey, Trablusgarp ve Balkanları kaybetme nedenini donanma yokluğuna dayandırmaktadır. Ayrıca güçlü bir donanmaya sahip olunması durumunda Çanakkale saldırısının gerçekleşmeyeceğini ve Karadeniz'de hâkimiyetin devam edeceğini belirtmektedir. Netice itibarıyla geniş sahile sahip bir devletin deniz kuvvetlerine olan ihtiyacının açıkça anlaşıldığını ve bu gerçekler karşısında bir an evvel harekete geçilmesini ifade etmektedir. Recai Bey, Harbiye ve Bahriye'nin ayrı ayrı yönetilmesi ve her birine bağımsız bir Bakanlık tahsis edilmesi gerektiğini dile getirmektedir. Diğer bakanlıklar nasıl bağımsız olarak yönetiliyorsa, deniz kuvvetlerinin de bağımsız bir Bakanlık tarafından yönetilmesinin önemine vurgu yapmaktadır. Bütçeye olumsuz bir etkisi olmayan ve ordu gibi ülkenin temel unsurlarından biri olan donanmanın etkili bir biçimde oluşturulması ve hazırlanması gerektiğini belirtmektedir. Ayrıca sahiller ve ticaret deniz filolarının güvenliği göz önünde bulundurularak yetkililerin deniz kuvvetlerine gereken önemi vermesi ve gerekli düzenlemeleri yapmasını talep etmektedir. Recai Bey, Bahriyenin müstakil bir daire olması için 95 imzalı bir taksir hazırlayıp Meclise sunduklarını ve bu taksirin de müzakere edilmesini rica ederek konuşmasını bitirmiştir.¹⁸

Kastamonu Mebusu Ali Rıza Bey, Meşrutiyetten önce, donanmanın istibdadın düşmanlığı ve baskısına maruz kaldığını belirterek donanmanın Haliç'in sularında çürütüldüğünü, sayıca ve nitelikçe yok edildiğini ifade etmektedir. Meşrutiyetin ilanının, Bahriye'nin hürriyetinin de milletin hürriyetiyle beraber kurtarılmış olduğu inancı doğduğunu vurgulamaktadır. Bahriye erkânı ve ümeranın toplanarak, hemen bir inşaat programı oluşturduğunu ve Bahriyenin ıslah ve düzenlenmesi için bazı projeler hazırladığını belirtmektedir. Bu konuda kendi eksikliklerimiz kabul edildiğinden, bu hususta rehberlik ve yardım üzere İngiltere'den bir uzman amiral getirildiğini ve Türk Devleti'nin Doğu Akdeniz'de saygın bir güç olarak varlık gösterebilmesi için bir program hazırladığını ifade etmektedir. Bu

¹⁸ TBMM ZC, Devre 2, Cilt 7/1, İçtima 20, 24.03.1340 (Pazartesi), s. 1049-1052.

programda 7 zırhlı, 5 zırhlı kruvazör, 12 torpido ve 6 denizaltı yer aldığını, bu gemilerden oluşan programın on dokuz milyon maliyeti olduğunu ve bu on dokuz milyon liralık maliyetin, on ila on beş yılda ödenmek şartıyla, bahriye inşaat fabrikalarının kolaylık sağlayacağı konusunda garanti alındığını belirtmektedir. Hükümetin, bu program sunulduğunda, Bahriye'nin bütçesinin 1.200.000 TL olduğunu, bu belirtilen gemilerin inşasını altı yılda tamamlamak ve parasını da on beş yılda ödemek şartıyla, 2 milyon lira ek tahsisat talep edildiğini ifade etmektedir. Programın gerekçesinde ise Türkiye Devleti'nin siyasi, askerî, coğrafi, ekonomik ve ticari birçok ihtiyacının detaylı bir şekilde belirtilerek kıyıların genişliğinden, ihtiyaçlarından, gelişme potansiyelinden, halkın gemiciliğinden ve üç tarafımızın denizlerle çevrili olması nedeniyle ülkenin savunması için donanmaya duyulan ihtiyaçtan bahsedildiğini ifade etmektedir. Fakat bu programın o zamanın hükümetince kabul edilmediğini, o dönemin Maliye Nazırının, *“Biz bu kadar fedakârlık edemeyiz. Bütçemizi verimli yerlere harcayacağız. Böyle verimsiz askerî konulara para harcayamayız, para veremeyiz”* dediğini belirtmektedir. Ali Rıza Bey, İngiliz amiral ile birlikte o dönemin Kabine Reisi olan Sadrazam Hüseyin Hilmi Paşa'ya gittiklerini ifade etmektedir. Amiralin, *“Ben Türk Devleti'nin talebiyle buraya geldim. Bana ihtiyaç gösterdiniz ve geldim. Devletinizin bir donanma yapmaya karar verdiğini ve gerekli parayı hazırladığını zannettim. Burada iki aydır incelemelerde bulundum ve program yaptım. Hâlbuki siz bunu hemen reddettiniz. Anlıyorum ki, siz Doğu Akdeniz dengesinde diğer devletlerle eşit olabilmek için kuvvetli bir donanma yapma niyetinde olmadığınız gibi, buna yönelik bir arzunuz da yok. Hiç olmazsa daha küçük bir devlete karşı deniz hâkimiyetinizi muhafaza etmek için bir zırhlı ve iki kruvazör yaptırın. Bunun için en azından üç milyon lira veriniz, burada iş yapmaya geldim. Bana burada iş yaptırıcaksanız dururum, aksi takdirde istifa ederim”* dediğini belirtmektedir.¹⁹

Ali Rıza Bey, bu beyanat üzerine Sadrazam H. Hilmi Paşa'nın: *“Şimdi mevcut paramız yoktur. Elli milyon liralık bir borç almaya karar verdik. Şimdilik size Bosna ve Hersek işgalinden dolayı Avusturya Hükümetinden alacağımız iki buçuk milyonu tahsis etmeye karar vereceğiz. Bu 2,5 milyon lira ile bu programın başlangıcına başlayınız. İleride de size gerekli fonları temin edeceğiz”* dediğini belirtmektedir. Ancak bu esnada Doğu Akdeniz'de Girit

¹⁹ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre 2, Cilt 7/1, İçtima 20, 24.03.1340 (Pazartesi), s. 1052-1053.

meselesinin zuhur ettiğini, o enkaz donanma ile Doğu Akdeniz'e sefere çıktıklarını, döndüklerinde Bahriyeye sadece günlük ihtiyaçlar için harcanmak üzere 300 bin lira ayrıldığını öğrendiklerini ifade etmektedir. Ali Rıza Bey, zamanında bahriyeye iki milyon lira verilmemesi nedeniyle donanmanın zayıf kaldığını, aleyhimize bir Balkan ittifakı oluştuğunu ve iki sene sonra meydana gelen savaşta bahriyenin zayıf olmasından dolayı bütün deniz taşımacılığının durduğunu belirtmektedir.²⁰

Ali Rıza Bey, Balkan Muharebesinin Bahriyenin zaafından dolayı kaybedildiğini, o zamanın yöneticileri tarafından itiraf edildiğini, sonrasında donanmaya önem verilerek Harbi Umumi'den önce Sultan Osman Zırhlısı satın alındığını ve başka savaş gemileri sipariş edildiğini ancak Harbi Umumi'nin patlak vermesiyle bu teşebbüslerin sonuçsuz kaldığını belirtmektedir. Ali Rıza Bey, hükümet bütçesinden bahriyeye yardım edilemediğini gören milletin, hükümetten daha fazla önem vererek bir donanma cemiyeti kurduğunu, bu cemiyetin yardımlarıyla Almanya'dan iki zırhlı ile dört torpido muhribi satın alındığını ifade etmektedir. Bu iki zırhlının satın alınmasından önce, Yunanlıların elinde bulunan Averof zırhlısının bize de teklif edildiğini, ancak o zamanki Maliye Nazırının, Yunanlıların bu zırhlıyı satın alacak paralarının olmadığını, bu zırhlıyı bize satmak için fırsatçılık yapıldığını söylediğini belirtmektedir. O zaman hizmetimizde bulunan amiralin, hükümete verdiği raporda: *"Hâkimiyetiniz yakın bir gelecekte tehlikeye maruzdur. Yunan Hükümeti, Averof zırhlısını kendi donanmasına katmakla size karşı deniz üstünlüğü sağlamıştır. Siz buna karşı iki tane almalısınız ki, deniz üstünlüğünü sağlayabilesiniz"* dediğini ifade etmektedir. Ali Rıza Bey, amiralin istifa etmek mecburiyetinde kaldığını, Averof'u Yunanlılar aldıktan sonra o dönemde Almanya'dan, Barbaros ve Turgud adlı bu iki geminin de Donanma Cemiyeti'nin topladığı parayla satın alındığını belirtmektedir. Yine aynı cemiyetin yardımıyla Almanya'dan dört destroyer alındığını ifade etmektedir. Ali Rıza Bey, hükümet bütçesinden meşrutiyetin başından Balkan Savaşı'nın sonuna kadar hiçbir fedakârlık yapılmadığını, bu gemilerin yalnızca halkın bağışlarıyla alındığını vurgulamaktadır. Ali Rıza Bey, bunları anlatmaktaki amacının, hâlâ meşrutiyetin başındaki zihniyetle deniz kuvvetlerinin gereksizliğine inananlar olduğunu, bu kadar olay ve felaketin ardından, hala

²⁰ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre 2, Cilt 7/1, İçtima 20, 24.03.1340 (Pazartesi), s. 1053.

deniz kuvvetlerinin gereksiz olduğuna inanmanın ne kadar mantıklı ve ileri görüşlü olduğunu sorgulamaktadır.²¹

Ali Rıza Bey, para konusuna gelince o konuyu düşünmediklerini, sadece ülkenin savunması açısından gerekli hazırlıkları heyete sunduklarını, para meselesini yetkililerin düşünmesi gerektiğini belirtmektedir. Donanma denince, sadece donanmayı bir tüketici güç olarak görmek ve buraya harcanacak paranın israf olacağı düşüncesine kapılmanın doğru olmadığını, donanmanın ülkenin savunmasını sağladığı gibi deniz ticaretini de koruyup, geliştirdiğini ifade etmektedir. Ülkenin üç tarafının denizlerle çevrili olduğunu, sadece kara kuvvetleriyle bağımsızlığını ve güvenliğini koruyamayacağını tecrübeyle sabit olduğunu vurgulamaktadır. Ali Rıza Bey, ordu ve donanmanın, devletin sağ ve sol kolu gibi olduğunu, bu iki kol birlikte çalışmazsa ülkenin güvenliğinin sağlanamayacağını belirtmektedir. Ayrıca donanmanın, ordunun deniz cephesini oluşturduğunu ve ordunun deniz cephesindeki hareketli kalesi gibi çalıştığını, nerede ihtiyaç duyulursa orada ordunun yardımına koşacağını ifade etmektedir. Ali Rıza Bey, sulh zamanında denizci ülkelerin birbirlerinin limanlarını ziyaret ettiğini ve uluslararası bazı merasimlerde devletlerin, donanmaları aracılığıyla güçlerini ve düzenlerini sergileyip bayraklarını teşhir ettiklerini, böylece mensup oldukları devlet ve milletin gücünü ve prestijini temsil ettiklerini belirtmektedir. Ayrıca donanma, ordunun deniz üzerindeki taşınmasını ve lojistik destek sağlanmasını temin ettiğini, sahilde orduyu ve denizde ticaret yollarını muhafaza ettiğini ifade etmektedir. Demiryolları ve diğer taşıma yolları, askerî ve ticari taşımacılığımız için ne kadar önemliyse, limanların güvenliğinin de o kadar önemli olduğunu vurgulamaktadır. Tüm ürünlerin limanlarda depolanacağını ve bu limanların korunması gerekeceğini belirtmektedir. Eğer bu limanlar ve deniz yolları saldırılara karşı korunmazsa, ziraat ve ticaretten beklenen faydanın sağlanamayacağını ifade etmektedir. Ali Rıza Bey, 1.500-2.000 kilometrelik kara sınırı olmasına rağmen, deniz sahillerinin uzunluğunun 5.000 kilometreye yakın olduğunu belirtmektedir. Ali Rıza Bey, bahriyeye katılan personelin çeşitli teknik ve mesleki beceriler kazandığını, örneğin; çarkçılık, motorculuk, telsiz-telgrafçılık, telefonculuk, gemicilik, ateşçilik ve demircilik gibi alanlarda eğitim aldıklarını belirtmektedir. Bu kişilerin, askerlik hizmetlerini tamamladıktan sonra kaptan, lostromo, çarkçı,

²¹ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre 2, Cilt 7/1, İçtima 20, 24.03.1340 (Pazartesi), s. 1054-1055.

makiniist, telsiz-telgrafçı veya telefoncu olarak görev yapabileceklerini ve böylece ülkenin sanayisine büyük katkı sağlayabileceklerini ifade etmektedir. Donanmanın, deniz ticaretinin gelişmesi ve güvenliği bakımından önemini vurgulayan Ali Rıza Bey, tüccarların gemilerini emniyetli gördüklerinde cesaretlerinin artacağını belirtmektedir. Ali Rıza Bey'e göre, eğer donanma olmazsa, deniz ticareti ve sanayi gelişemez, ülkenin güvenliği sağlanamaz. Bu nedenle, geniş sahillere sahip bir ülke olarak bağımsız bir şekilde yaşamak isteniyorsa savunma ve ticareti koruyacak güçlü bir deniz kuvvetine ihtiyaç duyduğumuzu vurgulamaktadır. Bu konuda ciddi ve esaslı bir karar verilmesi gerektiğini ifade etmektedir.²²

Meclis Başkanı, ekseriyetin az olduğunu ifade ederek Bahriye bütçesinin müzakerelerini bir gün sonraya bırakmıştır. Bir gün sonra yapılan oturumda bütçe onaylanmıştır.²³ Meclis bütçe görüşmeleri devam ederken Ordu Mebusu Recai Bey, doksan beş imzalı bir takrirle Bahriye Vekâletinin teşkili hakkında kanun teklifi verdiklerini hatırlatmıştır. Verilen takrir oylanarak, kanun teklifi Müdafaa-i Milliye ve Muvazeneyi Maliye Encümenlerine tevdi edilmiştir.²⁴

2. Bahriye Vekâleti Teşkiline Dair Kanun Teklifi

Kastamonu Mebusu Ali Rıza Bey ve arkadaşlarının Bahriye Vekâleti hakkındaki (2/328) numaralı kanun teklifi ile Müdafaa-i Milliye ve Muvazene-i Maliye Encümenlerinin mazbataları Meclisin 22 Aralık 1924 tarihli oturumunda görüşülmeye başlanmıştır.

Ali Rıza Bey vermiş oldukları kanun teklifinde, Mondros Mütarekesi ile birlikte donanmanın silahlarına el konulduğu, asker ve kumandanlarının tahliye edildiği ve donanmanın Haliç'te tevkif edilip denetim altına alındığı belirtilmektedir. Sadece Karadeniz sahillerinde inzibat ve asayiş sağlamak için iki gambotun serbest bırakıldığı ifade edilmiştir. Bu gambotların İstiklâl Mücadelesine katıldığı ve mücadele boyunca Müdafaa-i Milliye Vekâleti emrinde görev yaptığı, bahriye şubesinin sulha kadar Müdafaa-i Milliye Vekâletine bağlı bir müdüriyet olarak idare edildiği belirtilmiştir. Ancak İstanbul'un tahliyesinden sonra donanmanın serbest kaldığı, üç tarafı denizlerle

²² TBMM Zabıt Ceridesi, Devre 2, Cilt 7/1, İçtima 20, 24.03.1340 (Pazartesi), s. 1055-1056.

²³ Bütçenin ayrıntıları için bkz. TBMM Zabıt Ceridesi, Devre 2, Cilt 8, İçtima 21, 25.03.1340 (Salı).

²⁴ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre 2, Cilt 8, İçtima 21, 25.03.1340 (Salı), s. 9.

çevrili olan vatanın savunması için bahriyenin yeniden teşkil edilmesi ve donanmanın düzenlenmesine acil ihtiyaç olduğu ifade edilmiştir. Bütçe ile ilgili endişeler olmaksızın yeni masrafların doğmayacağı, çünkü bahriyenin mevcut şube ve teşkilatlarının devam ettiği, “Memleketin müdafaa-i bahriyesi esbabının istikmali ve donanmamızın tensik ve teşkili gibi önemli işlerin uzmanlık alanında yürütülmesinin ancak Bahriye Vekâletinin teşkiliyle mümkün olacağı” belirtilerek kanun teklifini sunduklarını ifade etmişlerdir.

Bahriye Vekâletinin teşkiline dair kanunun maddeleri şu şekildedir:

“Madde 1: Bahriye işleriyle ilgilenmek amacıyla Bahriye Vekâleti kurulmuştur.

Madde 2: Bu kanun, yayımlandığı tarihten itibaren yürürlüğe girer.

Madde 3: Bu kanun, Büyük Millet Meclisi tarafından uygulanır.”²⁵

Muvazaneyi Maliye Encümeni, kanun teklifi Meclis Genel Kuruluna gelmezden evvel yapmış olduğu değerlendirmede, Umuru Bahriyenin daha sağlıklı bir şekilde yönetilmesini sağlamak için bir Bahriye Vekâleti kurulup kurulamayacağını belirlemek, encümenin yetki alanı dışında görüldüğü belirtilmiştir. Bu nedenle yapılan incelemelerin, doğrudan doğruya bir Bahriye Vekâleti kurulmasının genel bütçeye etkisi üzerinde yapılmış olduğunu ve inceleme sonucunda, bahsi geçen vekâletin kurulmasının bütçeye ek bir yük getirmeyeceğinin anlaşıldığı ifade edilmiştir.²⁶

Müdafaa-i Milliye Encümeni ise Meclis Genel Kuruluna sunmuş oldukları mazbatada, Bahriye Vekâletinin teşkil edilmesi hakkındaki kanun teklifi ile geçen yılki Müdafaa-i Milliye Encümeni tarafından müzakere edilip düzenlenen raporun birlikte ele aldıklarını belirtmişlerdir. Başvekil ve aynı zamanda Müdafaa-i Milliye Vekili olan Fethi Bey, Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Reisi adına Erkân-ı Harbiye Reisi Sanisi Kâzım Paşa ve Bahriye Herekât Şubesi Reisi Hilmi Bey’in huzurunda; ilgili teklif ve geçen yıl verilen Müdafaa-i Milliye Encümeni raporunun²⁷ müzakere edildiğini ifade etmişlerdir. Geçen yılki raporda belirtilen sebeplere tamamen uygun ve teklifin ruhunu muhafaza

²⁵ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre 2, Cilt 11, İçtima 25, 22.12.1340 (Pazartesi), s. 216-218.

²⁶ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre 2, Cilt 11, İçtima 25, 22.12.1340 (Pazartesi), s. 220.

²⁷ İlgili rapor için bkz. TBMM Zabıt Ceridesi, Devre 2, Cilt 11, İçtima 25, 22.12.1340 (Pazartesi), s. 218-220.

etmek şartıyla bir Bahriye Vekâleti teşkilinde sakınca görülmediği belirtilmiştir. Mezkûr rapor, savaş zamanında bütün kuvvetlerin bir elden idare edilmesi gerektiğine işaret ederek, barış zamanında da aynı şekilde bütün kuvvetlerin bir elden idare ve hazırlanmasını talep ediyordu. Bu maksadı temin için bahriye kuvvetinin ayrı bir vekâlet şeklinde idaresine karşı çıkıyor ve şu teklifi ileri sürüyordu: “Donanmanın askerî gücü ve harekât planları ile meşgul olacak Bahriye Erkân-ı Harbiyesi, Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti’nin emrine verilecek ve Bahriye işleriyle uğraşan diğer daireler, bir Bahriye Müsteşarının idaresinde olmak üzere Müdafaa-i Milliye Vekâletine bağlanacak.” Encümeninde teklifin ruhunu kabul ettiğini yani, donanmanın askerî gücü ve harekât planları ile meşgul olacak Bahriye Erkân-ı Harbiyesi’nin, Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti’nin emrinde bırakılmasının elzem görüldüğü vurgulanmıştır. Ancak Bahriye işlerinin bir müsteşarın değil, müstakil bir Bahriye Vekilinin idaresinde bulunması, bütçeye ek yük getirmeyeceği de Maliye Encümeni tarafından bildirildiğinden mevcut duruma binaen faydalı görüldüğü bildirilmiştir. Bahriye Vekâleti teşkiline dair sunmuş oldukları kanun maddeleri:

“Madde 1: Bahriye işleri, Müdafaa-i Milliye Vekâletinden ayrılarak bu konuyla ilgilenmek üzere Bahriye Vekâleti kurulmuştur.

Madde 2: Bahriye Erkânı Harbiyesi, Bahriye Erkânı Harbiye Reisi’nin emrinde olarak Erkânı Harbiye-i Umumiye Riyasetine bağlıdır.

Madde 3: Bu kanun, yayınlandığı tarihten itibaren geçerlidir.

Madde 4: Bu kanunun uygulanmasından İcra Vekilleri Heyeti sorumludur.”²⁸

Eskişehir Mebusu Arif Bey, Bahriye Vekâleti teşkiline taraftar olduğunu ancak geçen sene verilen kanun teklifinin Müdafaa-i Milliye Encümeninde tartışıldıktan sonra reddedildiğini, gündemde olmamasına rağmen Müdafaa-i Milliye Encümeni Mazbata Muharriri Beyefendinin mazbatayı tekrar Encümene istediğini belirtmiştir. Tekrar gündeme gelmesine ilişkin olağanüstü bir durum var ise bunun Genel Kurul ile paylaşılmasını istemiştir. Ayrıca memleketin

²⁸ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre 2, Cilt 11, İçtima 25, 22.12.1340 (Pazartesi), s. 220-221.

müdafaası gibi çok önemli olan bir konunun aceleyle Meclisten geçmesi yerine uzun uzadıya tartışılması gereği üzerinde durmuştur.²⁹

Müdafaa-i Milliye Encümeni Mazbata Muharriri olan Ekrem Bey, geçen yıl Müdafaa-i Milliye Encümeninin, Bahriye Vekâleti teşkili aleyhinde bulunmasının sebebini Bahriye Erkân-ı Harbiyesi'nin behemehâl Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti'nin emrinde bulunması olduğunu belirtmektedir. Encümenin, Bahriye Erkân-ı Harbiyesi'nin, Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti emrinde olunca, geride kalan Bahriye Müdüriyeti Umumiye devairinin bir vekâletin tahtı idaresinde idare olunmasından ise bir müsteşarın emri altında idare olunmasını tercih etmiş ve bunlardan dolayı vekâlet teşkilinin aleyhinde bulunduğunu ifade etmektedir. Ancak Ekrem Bey, tamamıyla bu encümenin kabul ettiği teklifin ruhu baki kalmak şartıyla, yani Bahriye Erkân-ı Harbiyesi yine Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti'nin emrinde bulunacak fakat diğer tarafta Bahriye daireleri, Bahriye Riyaseti'nin ve bir müsteşarın idaresi altında değil, müstakil bir vekâletin idaresi altında bulunmasının daha uygun olacağı kanaatine vardıklarını belirtmektedir. Sonra Muvazene Encümeninin bütçeye bir yük oluşturmayacağını söylediklerini, mazbatada bulunan mahzurları kaldırdıklarını ifade etmektedir. İzmit Mebusu Mustafa Bey, Bahriye Vekâletinin mevcut olan vekâletlerin en önemlisi olduğunu vurgulayarak, Bahriye Vekâletinin geçen seneden beri ihmal edilmiş olduğunu belirtmektedir. Ayrıca bahrî müdafaadan Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Reisinin mi, yoksa Bahriye Vekilinin mi sorumlu olacağının açıklığa kavuşturulması gerektiğini ifade etmektedir. Bahriye Vekâletinin sorumluluklarını Erkân-ı Harbiye-i Umumiye'nin alamayacağını, Bahriye Vekâleti Erkân-ı Harbiyesi kendi emrinde olmak üzere tüm teşkilâtı bahriyesini kendisinin idare etmesi gerektiğini, bu şekilde teşekkül edecek Bahriye Vekâletinden memleketin istifade edebileceğini belirtmektedir.³⁰

Ekrem Bey, kara, deniz ve hava kuvvetlerinin tarih boyunca tek bir komutanlık altında yönetildiğini, Erkân-ı Harbiye-i Umumiye'nin ve Bahriye Erkân-ı Harbiyesi'nin birbirinden bağımsız olarak çalıştığını ve bu iki birimin birbirinden habersiz şekilde ülkenin savunma güçlerini hazırlamasının doğru olmadığını belirtmektedir. Ekrem Bey, Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti'nin

²⁹ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre 2, Cilt 11, İçtima 25, 22.12.1340 (Pazartesi), s. 221.

³⁰ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre 2, Cilt 11, İçtima 25, 22.12.1340 (Pazartesi), s. 222.

Müdafaa-i Milliye Vekâletinin emrinden ayrıldığını, Erkân-ı Harbiye-i Umumiye'nin, ülkenin savunma kuvvetlerinin organizasyonunu ve planlamasını doğrudan üstlendiğini ifade etmektedir. Bahriye Vekâletinin de benzer şekilde yapılandırılmasını savunmaktadır. Bahriye Erkân-ı Harbiye Heyeti, Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti'nin emrine verildiğini ve Bahriye Vekâletinin de ayrı bir şekilde teşkil edildiğini belirtmektedir.³¹

İzmit Mebusu Mustafa Bey'in, "Bahriye Erkân-ı Harbiye-i Umumiyesi doğrudan doğruya barışta teşkilâtını ayrı olarak yapsın ve plânlarını tanzim etsin, savaşta da yine Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti'nin emrinde bulunsun" düşüncelerine Ekrem Bey, bunun bütçe açısından çok fazla maliyete neden olacağını ve memleketin bütün savunma kuvvetlerinin bir arada idare edilmesinde fayda olduğunu belirtmektedir.³²

Başvekil Ali Fethi Bey, memleketin savunma stratejisi hakkında görüşlerini belirtirken, savunmanın sadece kara, deniz veya hava kuvvetlerinden ibaret olmadığını vurgulamaktadır. Ali Fethi Bey'e göre, ülkenin tümü için ortak bir savunma stratejisi oluşturulması gerekmektedir. Bundan dolayı, tüm savunma araçlarının ve güçlerinin en etkili şekilde kullanılmasını sağlamak, Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti'nin görevidir. Tüm savunma araçlarının aynı elin idaresinde bulunması gerektiğini savunarak, savunma kuvvetleri arasında herhangi bir fikir ayrılığının tehlikeli sonuçlara yol açabileceğini belirtmektedir. Bu nedenle, Bahriye Vekâleti kurulurken, deniz ve kara kuvvetlerinin aynı amaç doğrultusunda birlikte çalışmasını sağlamak için Bahriye Erkân-ı Harbiye-i ve Berriye Erkân-ı Harbiye-i Umumiye reislerinin beraber görev yapmasının önemli olduğunu vurgulamaktadır. Bu şekilde, herhangi bir harp veya tehlike durumunda, kuvvetlerin ortak bir hedef doğrultusunda kullanılmasının sağlanması gerektiğini ifade etmektedir. Ali Fethi Bey, bütçesi altı buçuk milyon liraya ulaşan Bahriyenin hem menfaatlerini hem de bütçesini sağlamak için müstakil bir Bahriye Vekâletinin kurulmasının faydalı olacağını belirtmektedir. Mevcut Bahriyenin ıslahı, düzenlenmesi ve mevcut harp gemilerimizin bir an önce tamiri ile zabitanımızın modern savaşın gerektirdiği ilerleme ve gelişime doğru yönlendirilmesi için, bunların bağımsız bir Bahriye Vekâleti idaresinde eğitilmesi gerektiğini vurgulamaktadır.

³¹ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre 2, Cilt 11, İçtima 25, 22.12.1340 (Pazartesi), s. 223.

³² TBMM Zabıt Ceridesi, Devre 2, Cilt 11, İçtima 25, 22.12.1340 (Pazartesi), s. 224.

Bahriyenin birçok kurumu, okulu ve fabrikası olduğunu ve bunların düzenlenmesi için Müdafaa-i Milliye Vekâletinin vakti olmayacağını ifade etmektedir. Bu sebeple, Bahriye Vekâletinin kurulmasının gerekli olduğunu belirtmekte ve bu husustaki kanunun kabul edilmesini rica etmektedir.³³

2.1. Bahriye Vekâleti Teşkiline Dair Kanun Maddelerinin Görüşülmesi

Meclis Genel Kurulunda yapılan müzakerelerin yeterli olduğu ve maddelere geçilmesi yönündeki takrirler üzerine yapılan oylamada, maddelere geçilmesi kabul edilmiştir.

*“Madde 1: Bahriye işleri, Müdafaa-i Milliye Vekâletinden ayrılarak bu konularla ilgilenmek üzere Bahriye Vekâleti kurulmuştur.”*³⁴

Erzurum Mebusu Rüştü Paşa, geçen sene Askerî Encümende kendisinin de bulunduğunu ve bir Bahriye Vekâleti teşkiline lüzum olup olmadığına karar vermek için müzakereler yapıldığını belirtmektedir. Bu müzakerelerde Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Vekili Asım Paşa ile Müdafaa-i Milliye Vekili Kâzım Paşa'nın da bulunduğunu ve bunların kuvvetlerinin birliği konusunda ısrarcı olduklarını ifade etmektedir. Rüştü Paşa, Teşkilâtı Esasiye Kanunu'nun kırkinci maddesine atıfta bulunarak, Donanma Kumandanının Erkân-ı Harbiye Reisinin emrinde bulunması gerektiğini ifade etmektedir. Ayrıca Üssü Bahri Kumandanları da Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Reisinin komutasında olmalıdır. Bu düzenleme gereğince, Üssü Bahri Kumandanları, Donanma Kumandanları ve Bahriye Mektepleri Erkân-ı Harbiye'ye bağlı olacakken, Bahriye Vekilinin de lojistik işlerle ve diğer destek görevleriyle ilgileneceğini belirtmektedir.³⁵

Kastamonu Mebusu Ali Rıza Bey'in, “O halde vekâlete ihtiyaç yok” sözüne yanıt olarak, Rüştü Paşa, yalnızca bir vekil atanacağını ve bu vekilin lojistik işleri yürüteceğini belirtmektedir. İddia edildiğine göre bir donanma alınmayacağını, mevcut durumun muhafaza edileceğini, emir ve kumandanın Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti'ne bağlı olduğunu ve yalnızca bir vekil tayin edileceğini, anlayamadığı noktanın da burası olduğunu ifade etmektedir. Rüştü Paşa, konunun uzmanı olan Bahriye mütehasıslarının bu düzenlemenin

³³ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre 2, Cilt 11, İçtima 25, 22.12.1340 (Pazartesi), s. 224-225.

³⁴ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre 2, Cilt 11, İçtima 25, 22.12.1340 (Pazartesi), s. 225.

³⁵ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre 2, Cilt 11, İçtima 25, 22.12.1340 (Pazartesi), s. 225-226.

ülke için ne gibi faydalar sağlayacağını açıklamalarını istemektedir. Eğer bu düzenlemenin Bahriyenin gelişimine katkıda bulunacağına inanıyorlarsa, herkesin bu düzenlemeyi kabul etmesi gerektiğini belirtmektedir.³⁶

Başvekil Ali Fethi Bey, mevcut bütçeyi göz önünde bulundurarak büyük bir Bahriye programı oluşturma amacında olmadıklarını ifade ettikten sonra, mevcut Bahriyenin ıslahı, iyileştirilmesi, intizama kavuşturulması ve zabitanın daha düzenli bir şekilde eğitilmesi için bağımsız bir teşkilâtın gerekli olduğunu vurgulamaktadır. Altı buçuk milyon liralık bütçeyi daha etkin bir şekilde kullanarak Bahriyeyi daha ileri ve mükemmel bir seviyeye getirilmesi gerektiğini vurgulamaktadır. Ancak mevcut durumu koruma değil, iyileştirme ve düzenleme hedeflediklerini ifade etmektedir. Mevcut durumu korumanın, Bahriyenin birkaç yıl içinde yok olmasına yol açacağını söylemektedir. Ali Fethi Bey, ilerleyen dönemlerde, bütçenin genişlemesiyle uyumlu olarak, Meclis-i Âli'nin sürekli denetim ve kontrolü altında yapılacak Bahriye bütçeleri ile yeni gemiler almayı ve bu gemilere kumanda edecek zabitler yetiştirmeyi hedeflediklerini belirtmektedir. Ali Fethi Bey, Rüştü Paşa'nın, üssü Bahrî Kumandanları, Donanma Kumandanları gibi kumandanların Erkân-ı Harbiye-i Umumiye'ye mi yoksa Bahriye Vekâletine mi bağlı olacaklarını sorduklarını ifade etmektedir. Ali Fethi Bey de Ordu müfettişlerinin bugün Erkân-ı Harbiye-i Umumiye'ye mi yoksa Müdafaa-i Milliye Vekâletine mi bağlı olduklarını sormaktadır. Müdafaa-i Milliye'ye ait işler için Ordu müfettişleri Müdafaa-i Milliye'ye, Erkân-ı Harbiye-i Umumiye'ye ait işler için ise Erkân-ı Harbiye-i Umumiye'ye bağlı olduklarını belirtmektedir. Aynı şekilde, üssü Bahrî Kumandanları ve Donanma Kumandanlarının, Bahriye Vekâletine ait olan işler için Bahriye Vekâletine, Erkân-ı Harbiye-i Umumiye'ye ait olan işler için ise Erkân-ı Harbiye-i Umumiye'ye bağlı olacaklarını ifade etmektedir. Bu yapının, berrî orduda mevcut bir uygulama olduğunu, bundan dolayı Bahriye Vekâletinin gerekliliği konusunda şüpheye yer bulunmadığını vurgulamaktadır.³⁷

Birinci madde üzerine başka söz isteyen ve tadil teklifi olmadığından oylamaya alınmış ve birinci madde değişiklik olmadan kabul edilmiştir.

³⁶ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre 2, Cilt 11, İçtima 25, 22.12.1340 (Pazartesi), s. 227.

³⁷ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre 2, Cilt 11, İçtima 25, 22.12.1340 (Pazartesi), s. 227.

İkinci madde³⁸ üzerine söz alan Kastamonu Mebusu Ali Rıza Bey, Bahriye Erkân-ı Harbiyesi'nin görevleri ile Erkân-ı Harbiye-i Umumiye'ye bağlı bir Bahriye Erkân-ı Harbiye Heyetinin görevlerinin birbirinden ayırt edilmesi gerektiğini belirtmektedir. Ali Rıza Bey, Bahriye Vekâletinin dört ana daireye ayrıldığını belirtmektedir: Erkân-ı Harbiye Dairesi, Teçhizat Dairesi: Tersanelerde gemilerin bakım ve tamirinden sorumludur. Levazım Dairesi: Donanmanın bakım ve onarımla ilgili tüm ihtiyaçlarını karşılar. Muamelatı Zatiye Dairesi: Zabitanın terfi, tayin, izne ayrılma gibi işlemlerini yürütür. Bu dört dairenin çeşitli hizmetler için birçok alt şubesi bulunduğunu ifade etmektedir. Bahriye teşkilâtının, Meşrutiyet Döneminde en yetkin amiraller tarafından detaylı bir şekilde incelenerek oluşturulduğunu ve on beş yıldır bu sistemle çalıştığını belirtmektedir. Bu teşkilâtın, bugüne kadar herhangi bir olumsuzluk göstermediğini ve en modern deniz kuvvetleri teşkilâtı modeli olarak kabul edildiğini, bundan dolayı mevcut yapının değiştirilmesinin doğru olmadığını ifade etmektedir. Bu dört daireden Erkân-ı Harbiye Dairesinin, Bahriye Vekâletinin tüm teknik, idarî, askerî ve siyasi işlerini yönetip ve düzenlediğini, diğer dairelerle sürekli temas halinde olup, onların işlerini düzenlemek ve yönlendirmekle sorumlu olduğunu belirtmektedir. Bu dairenin, diğer dairelerin faaliyetlerini koordine ettiğini ve onların işleyişine yön verdiğini ifade etmektedir. Ali Rıza Bey, Bahriyede bir müsteşarlık bulunmadığını, Bahriye Vekâletinin Müsteşarının, Erkân-ı Harbiye Reisi olduğunu ve vekilin yokluğunda vekâlet işlerini yürütme yetkisine sahip olduğunu belirtmektedir. Vekil adına imza atma yetkisinin de ona ait olduğunu, bu nedenle, Bahriye Erkân-ı Harbiye Riyaseti, Bahriye Vekâletinin temel işleyiş mekanizması olarak kabul edildiğini yani, bu dairenin, Bahriye Vekâletinin beyni veya yönetim merkezi olduğunu ifade etmektedir. Erkân-ı Harbiye-i Umumiye'de bulunan Bahriye Erkân-ı Harbiyesi'nin rolünün ise müdafaa planlarının hazırlanması ve uygulanması konularında önemli bir irtibat görevi üstlenmek olduğunu ifade etmektedir. Bu heyetin, Bahriye Vekâleti, Donanma Kumandanlığı ve Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti ile harp zamanında Başkumandanlık arasındaki bağlantıyı sağlayacağını belirtmektedir. Ali Rıza Bey, Donanma Kumandanlığının bir de Erkân-ı Harbiye birimi bulunduğunu, bu birimin,

³⁸ “Madde 2: Bahriye Erkânı Harbiyesi, Bahriye Erkânı Harbiye Reisi'nin emrinde olarak Erkânı Harbiye Umumiye Riyasetine bağlıdır.”

Donanma Kumandanı ile birlikte deniz kuvvetleri üzerinde komuta yetkisine sahip olduğunu belirtmektedir. Donanmanın savaş gücünü ve kabiliyetini artırmak, manevralar düzenlemek, atamaları yapmak, tatbikatlar gerçekleştirmek ve personeli savaş hazırlığına geçirmek gibi görevleri olduğunu ve barış ve savaş dönemlerinde donanmanın işleyişinden bu heyetin sorumlu olduğunu ifade etmektedir.³⁹

Ali Rıza Bey'e göre, donanmanın savaşta iki ana görevi vardır: Birincisi bağımsız olarak savaşmaktır. İkincisi ise kara ordusu ile ortak hareket etmektir. Her iki durumda da, ister tek başına savaşsın ister orduyla birlikte hareket etsin, Donanma Kumandanı daha önce belirlenen plana göre deniz savaşını yönetmekle yükümlü olduğunu, bu görevin, doğrudan denizdeki kumandana ait olduğunu belirtmektedir. Kara üzerindeki herhangi bir askerî birimin, denizdeki harekâta komuta etmesinin mümkün olmadığını, bu tamamen Donanma Kumandanı ve onun Erkân-ı Harbiyesi'ne ait bir görev olduğunu vurgulamaktadır. Ali Rıza Bey, berrî ve bahrî kuvvetlerin amacının, ülkeyi savunmak olduğunu ve bu savunma işinde bir bütün olarak müşterek çalışmalarını gerektiği vurgulanmaktadır. Bahriye Erkân-ı Harbiyesi'nin ve Erkân-ı Harbiye-i Umumiye arasındaki olası bir anlaşmazlık ortaya çıkarsa, Meclis-i Âli'nin derhal müdahale etmesi gerektiğini, çünkü bunun, ülkenin savunmasıyla ilgili bir mesele olduğunu belirtmektedir. Mazbatanın ikinci maddesinde, Bahriye Erkân-ı Harbiyesi'nin görevlerinin Harbiye planlarıyla ilgili bir Erkân-ı Harbiye Dairesine bağlı olması gerektiği belirtildiğini ancak bu ifadenin tamamen bilgisizlikle yazıldığını ve uygulanabilirliği olmadığını ifade etmektedir. Bahriye Erkân-ı Harbiyesi'nin Harekâtı Harbiye Şubesinin Erkân-ı Harbiye-i Umumiye emrinde olması gerektiğini vurgulamaktadır. Bunun için, bu konuda ek bir kayıt yapılmasına gerek bulunmadığını belirtmektedir. Ali Rıza Bey'e göre, Bahriye Erkân-ı Harbiye Reisi kim olursa olsun, asıl amaç ülkenin savunmasıdır ve bu sebeple, Erkân-ı Harbiyeyi Umumiye Reisinin görüşünü almak zaten doğal bir yükümlülüktür. Bu tür tartışmalara gerek bulunmadığını ifade etmektedir. Vekâletin organizasyonunu bozmamak ve etkisiz hale getirmemek için bu maddeye ihtiyaç olmadığını, çünkü bu, vekâletin bir kısmını alıp diğer tarafa kaydırmak, yani vekâletin ruhunu almak gibi bir durum

³⁹ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre 2, Cilt 11, İçtima 25, 22.12.1340 (Pazartesi), s. 228.

olacağını belirtmektedir. Bu yüzden, bu maddenin düzeltilmesini ve meseleyi daha fazla uzatmamak için önerilen şekliyle kabul edilmesini rica etmektedir.⁴⁰

Ekrem Bey, teklif sahibi olarak, Ali Rıza Bey'in Bahriye Erkân-ı Harbiyesi'nin Bahriye Vekâletine bağlı kalması konusunda söylediklerini bir Bahriye subayına yakışan sözler olarak değerlendirmiştir. Ancak, Müdafaa-i Milliye Encümeni tarafından maddenin eksik bilgilere dayanarak hazırlandığına dair eleştirilerin, daha çok düşünülmeden, gelişi güzel yapıldığını belirtmektedir. Ekrem Bey, geçen yıl Müdafaa-i Milliye Encümeni Reisi olan Rüştü Paşa'nın Bahriye Erkân-ı Harbiyesi'nin Bahriye Vekâletinin yapısına karşı çıktığını ifade etmektedir. Bahriye Teşkilâtında müsteşarlık makamının olmadığını, Bahriye Erkân-ı Harbiye Reisinin müsteşar gibi görev yapabileceğini ve bütün daireleri denetleyebileceğini belirten açıklamalar, geçmişteki eski sistemlere atıfta bulunmaktadır. Ekrem Bey, bu eski sistemlerin değiştirildiğini ve Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Reisinin Bahriye Vekâletinden ayrıldığını belirterek, eski yöntemlerin Bahriye Vekâletinde bırakılmasının uygun olmadığını vurgulamaktadır. Erzurum Mebusu Raif Efendi, diğer deniz kuvveti olan devletlerde Bahriye Erkân-ı Harbiyesi'nin Erkân-ı Harbiye-i Umumiye'ye bağlı olup olmadığını sorması üzerine Ekrem Bey; Rusya, Hollanda ve Almanya'nın bu yapıyı kabul ettiğini ancak İngiltere'nin deniz kuvvetlerinin çok büyük olduğunu ve bu durumun İngiltere'nin bizden farklı olduğunu ifade etmektedir.⁴¹

Maddenin yeniden tetkik edilmesi amacıyla Encümene iadesi teklif edilmiş ancak yapılan oylamada iade kabul edilmemiştir. Madde aynen oya sunulmuş ve kabul edilmiştir. Üçüncü ve dördüncü madde⁴² de oylama sonucu kabul edilmiştir. Kanunun birinci müzakeresi son bulmuş, ikinci müzakere sonraya bırakılmıştır.⁴³

Bahriye Vekâleti teşkiline dair Ali Rıza Bey ve arkadaşlarının (2/328) numaralı kanun teklifinin ikinci müzakeresi, Meclisin 29 Aralık 1924 tarihli

⁴⁰ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre 2, Cilt 11, İçtima 25, 22.12.1340 (Pazartesi), s. 229.

⁴¹ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre 2, Cilt 11, İçtima 25, 22.12.1340 (Pazartesi), s. 229-230.

⁴² "Madde 3: Bu kanun, yayımlandığı tarihten itibaren geçerlidir. Madde 4: Bu kanunun uygulanmasından İcra Vekilleri Heyeti sorumludur."

⁴³ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre 2, Cilt 11, İçtima 25, 22.12.1340 (Pazartesi), s. 231.

oturumunda başlamıştır.⁴⁴ Birinci madde hakkında tadil teklifi olmadığından tekrar okunarak, aynen kabul edilmiştir.

2.2. İkinci Madde Hakkında Verilen Tadil Teklifleri

İkinci madde hakkında Kastamonu Mebusu Rıza Bey bir tadil takriri vermiştir. Buna göre:

“Madde 2: Bahriye Erkânı Harbiye Riyaseti, eskiden olduğu gibi Bahriye Vekâletinin emrinde olup, Müdafaa ve Harekât planlarının uygulanması konusunda Erkânı Harbiye-i Umumiye Riyasetine bağlıdır.” Şeklinde düzenlenmesini teklif etmiştir.⁴⁵

Tadil teklifinin Meclis Genel Kurulunda okunmasından sonra Ali Rıza Bey, kanunun birinci maddesinin, Bahriye Vekâletinin kuruluşunu düzenlediğini ancak ikinci maddenin, Bahriye Vekâletinin idarî ve teknik yetkilerini tamamen elinden aldığını ve bu kurumu neredeyse işlevsiz bir hale getirdiğini ifade etmektedir. Ali Rıza Bey, geçen yıl bu kanunun, Müdafaa-i Milliye Encümeni tarafından geniş kapsamlı olarak tartışıldığını, Bahriye Erkân-ı Harbiye Dairesinin Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyasetinin emrine verilmesi ve diğer üç dairenin de Müsteşarlık şeklinde Müdafaa-i Milliye emri altında kalmasına karar verildiğini ifade etmektedir. Bu karar üzerine bir mazbata hazırlandığını ve ilgili yasal maddeler yazılarak TBMM’ye sunulduğunu belirtmektedir. Bu kanunun müzakeresi yapılmadan ve onay almadan önce, bu teşkilatın uygulamaya konulduğunu belirtmektedir. Bahriye Erkân-ı Harbiye Dairesi, Bahriye Dairesinden ayrılarak Erkân-ı Harbiye-i Umumiye’ye taşındığını ve diğer üç dairenin, Müdafaa-i Milliye Vekâletine bağlı olarak kaldığını ifade etmektedir. Bu tarihten itibaren, Bahriye Erkân-ı Harbiye Reisi ile Umuru Bahriye Müdürlüğü arasında bir yazışma süreci başladığını belirtmektedir. Erkân-ı Harbiye-i Bahriye Reisi, belirli konular hakkında Erkân-ı Harbiye-i Umumiye’ye yazdığını, bu dairenin Müdafaa-i Milliye Vekâletine ve Müdafaa-i Milliye Vekâleti Bahriye Riyaseti’ne yazdığını ifade etmektedir. Bahriye Riyaseti’nin bu yazıları incelediğini ve icra edilip edilmeyeceği veya ek

⁴⁴ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre 2, Cilt 11, İçtima 28, 29.12.1340 (Pazartesi), s. 287.

⁴⁵ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre 2, Cilt 11, İçtima 28, 29.12.1340 (Pazartesi), s. 287.

bir görüş gerekip gerekmediğine dair tekrar yazdığını dolayısıyla hiçbir somut ilerleme sağlanamadığını vurgulamaktadır.⁴⁶

Başvekil Ali Fethi Bey, “Erkân-ı Harbiye-i Bahriyenin vazifesi nedir?” diye sorması üzerine, Ali Rıza Bey, Erkân-ı Harbiye-i Bahriyenin temel görevleri arasında bahriyenin teçhizatı ve levazımı, gemi siparişleri, malzeme yönetimi ve personel yönetimi bulunduğunu ifade etmektedir. Ali Rıza Bey’e göre bu daire, bahriyenin ihtiyaç duyduğu gemi, torpido, cephanesi gibi malzemelerin miktarını belirleyerek nasıl temin edileceğini planlamalıdır. Gerekli gemi sayısını ve özelliklerini belirlemek, gemilerin hangi sistemde olacağını bilgisini vermek ve diğer malzemelerin ne şekilde ihzar edilmesi gerektiği gibi detayları düzenlemek Erkân-ı Harbiye-i Bahriyenin sorumluluğunda olduğunu ifade etmektedir. Erkân-ı Harbiye-i Bahriye, Bahriye Vekâletinin temel bir parçası olduğunu ve diğer dairelerin uyum içerisinde çalışabilmesi için gerekli direktifleri sağlaması gerektiğini belirtmektedir. Ayrıca bahriye kuvvetlerinin eğitim ve yönetim ihtiyaçları karadan ve havadan gelen kuvvetlerin ihtiyaçlarından farklı olduğunu, bu yüzden bahriye kuvvetlerinin özel ihtiyaçları ve usullerinin dikkate alınması gerektiğini, müdahale ve düzenlemelerin, bu kuvvetlerin zamanında ve etkili bir şekilde hazırlanmasını engellememesi gerektiğini vurgulamaktadır. Ali Rıza Bey’e göre, sulh zamanında bahriye kuvvetlerinin kendi uzmanlık alanları ve gereksinimleri çerçevesinde gelişmeleri beklenmelidir. Bu kuvvetler, Başkumandanlık emrine verilerek ortak hedeflere ulaşmak için çalışırlar. Bu nedenle, sulh döneminde bu kuvvetlerin tüm işlerine müdahale ederek detaylı şartlar koymak doğru değildir. İkinci maddenin mevcut hâlinin, Bahriye Vekâletinin kurulma amacını gerçekleştiremeyeceğini, bu nedenle ikinci maddede yapılan düzenlemenin, Bahriye Erkân-ı Harbiyesi’nin hem harekâtı harbiye planları ile ilgili olarak Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti’ne bağlı kalmasını hem de Bahriye Vekâletinin emrinde kalmasını öngören bir teklif sunduğunu ve bu teklifin dikkate alınmasını ümit ettiğini belirtmektedir.⁴⁷

Başvekil Ali Fethi Bey, bugüne kadar Bahriye Umuru, Müdafaa-i Milliye Vekâletinin bir idarî şubesi olarak yönetildiğini, ancak bu yapıdaki eksiklikler nedeniyle, Bahriye Umurunun Müdafaa-i Milliye’den ayrılarak

⁴⁶ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre 2, Cilt 11, İçtima 28, 29.12.1340 (Pazartesi), s. 287.

⁴⁷ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre 2, Cilt 11, İçtima 28, 29.12.1340 (Pazartesi), s. 289.

bağımsız ve müstakil bir vekâlet olması için kanun teklifi sunulduğunu belirtmektedir. Kanunun ikinci maddesinde, Bahriye ile ilgili Erkân-ı Harbiye hizmetlerinin Erkân-ı Harbiye-i Umumiye'ye bağlı kalması önerildiğini, ancak, Ali Rıza Bey, bu maddenin böyle kalması hâlinde, Bahriye Vekâletinin idarî yapısının elinden alınacağını ve sadece bir kapı çuhadarlığı seviyesine ineceğini düşündüğünü ifade etmektedir. Ali Fethi Bey geçmişte, Bahriye Umurunun Müdafaa-i Milliye'ye bağlı olması ve kabine içinden yeterli bir vekil bulunmaması gibi nedenlerle, bazı bahriyeli arkadaşların bağımsız bir vekâlet kurulmasını savunduğunu, şimdi ise bu bağımsız vekâletin yanı sıra Erkân-ı Harbiye hizmetlerinin de bu vekâlete bağlanması gerektiğini ileri sürdüklerini vurgulamaktadır. Ali Fethi Bey, Müdafaa-i Milliye Vekâletinin, Erkân-ı Harbiye-i Umumiye ile nasıl bir bağlılık içinde bulunuyorsa, Bahriye Vekâletinin de aynı şekilde bağlı kalacağını belirtmektedir. Ali Fethi Bey'e göre, eğer Ali Rıza Bey'in mantığını Müdafaa-i Milliye Vekâletine de uygularsak, bu durumda Müdafaa-i Milliye Vekâleti de idarî yetkilerini kaybeder ve sadece bir kapı çuhadarlığı seviyesine indirgenmiş olur. Ali Fethi Bey, Erkân-ı Harbiye hizmetinin, ordu seferberliğini hazırlamaya ve ihtisas gerektiren detaylı bir hizmete yönelik bir görev olduğunu belirtmektedir. Bu hizmetin bahriyede de mevcut ve önemli olduğunu vurgulamaktadır. Rıza Beyefendinin, Erkân-ı Harbiye-i Bahriye'nin görevini inşaat, levazım ve çeşitli idarî işlerle sınırlandırırken, Ali Fethi Bey bu görüşe katılmadığını, Erkân-ı Harbiye'nin asli görevinin, levazım ve idarî işlerle sınırlı olmadığını, bu görevin ordunun ihtiyacını karşılamaya yönelik özel ve teknik hizmetleri kapsadığını belirtmektedir. Levazım, inşaat ve idarî işlemlerin farklı dairelerin işi olduğunu, Erkân-ı Harbiye'nin asli görevleri olmadığını ifade etmektedir. Ali Fethi Bey, Erkân-ı Harbiye hizmetinin etkin bir şekilde ifa edilmesini ve mütehasıs personelin bu hizmetleri yürütmesini istediklerini vurgulamaktadır. Bahriye kuvvetlerinin etkili bir şekilde yetiştirilmesi ve seferberlik için hazır hâle getirilmesi açısından Erkân-ı Harbiye hizmetinin iki kuvvetin selameti açısından beraber olmasının elzem olduğunu belirtmektedir. Bu görevin, Erkân-ı Harbiye'nin asli bir parçası olduğunu ve levazım, inşaat gibi diğer işlemlerden ayrı tutulması gerektiğini, Rıza Beyefendi'nin endişelenmesine gerek

olmadığını bu görevlerin, Bahriye Vekâleti içinde kalacağını ve herhangi bir şekilde alınmayacağını ifade etmektedir.⁴⁸

Ali Rıza Bey, maksadının yanlış anlaşıldığını, Bahriye Erkân-ı Harbiye Dairesi Levazım Dairesidir, demediğini belirtmektedir. Üç tane Erkân-ı Harbiye Dairesi olduğunu geçen celsede Heyet-i Celile'ye arz ettiğini ifade etmektedir.⁴⁹

İkinci madde hakkında Eskişehir Mebusu Arif Bey de bir tadil teklifi sunmuş ancak kabul edilmemiştir.⁵⁰ Netice itibarıyla ikinci madde hakkında verilen tadil teklifleri yapılan oylamada kabul edilmemiş ve maddeler oylamaya devam edilmiştir. İki, üç ve dördüncü maddeler ayrı ayrı okunarak oylama yapılmış ve kabul edilmiştir. Bahriye Vekâleti teşkili hakkındaki kanun için yapılan oylamaya 162 mebus katılmış, 137 kabul, 24 ret ve 1 çekimser oy kullanılmış ve 133 oy ile kanun kabul edilmiştir.⁵¹

29 Aralık 1924 tarihli ve 539 sayılı Kanunla kurulan Bahriye Vekâletinin başına, 30 Aralık 1924 tarihinde Cebelibereket Mebusu İhsan Bey getirilmiştir.⁵² Bahriye Vekâleti için bir sancak Erkân-ı Harbiye Umumiye tarafından uygun görülüp belirlenmiştir. Bahriye Vekâletinin 3 Mart 1925 tarihli ve Donanma Dairesi 546/2920 numaralı yazısıyla, Kara ve Deniz Kuvvetleri Başkomutanı ile Bahriye Vekiline ait sancak örnekleri, Bakanlar Kurulunun 25 Mart 1925 tarihli toplantısında incelenmiş ve belirtilen sancakların, örneklerine göre üretilmesi ve kullanılması kabul edilmiştir.⁵³

Bahriye Vekâleti kurulduktan sonra, ekonomik koşullar göz önünde bulundurularak bir donanma oluşturulması, tesislerin ve eğitim kurumlarının düzenlenmesi çalışmalarına başlandı. İlk olarak Yavuz Kruvazörü'nün tamiri, Turgut Reis Zırhlısı, Hamidiye ve Mecidiye Kruvazörleri, Peyk-i Şevket ve Berk-i Satvet Torpido Kruvazörleri ile Samsun, Basra ve Taşoz Muhripleri'nden bir filo kurulması, iki denizaltının siparişi, Gölcük'te bir tersane inşası ve

⁴⁸ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre 2, Cilt 11, İçtima 28, 29.12.1340 (Pazartesi), s. 289-290.

⁴⁹ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre 2, Cilt 11, İçtima 28, 29.12.1340 (Pazartesi), s. 290.

⁵⁰ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre 2, Cilt 11, İçtima 28, 29.12.1340 (Pazartesi), s. 290-294.

⁵¹ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre 2, Cilt 11, İçtima 28, 29.12.1340 (Pazartesi), s. 293-294.

⁵² Fahri Çoker, *Türk Parlamento Tarihi TBMM-II. Dönem 1923-1927*, C. 3, TBMM Vakfı Yayınları, Ankara 1995, s. 192.

⁵³ BCA, Fon Kodu: 30-18-1-1, Yer Bilgisi: 13-19-5. Sancaklar EK-1 ve Ek-2'de verilmiştir.

personelin eğitimi konuları ele alındı.⁵⁴ 5 Nisan 1925 tarihinde ise Bahriye Fevkalade Bütçe Kanunu kabul edilmiştir. Buna göre, beş yıl boyunca her yıl eşit miktarda kullanılmak üzere 15.145.000 TL ödenek sağlanmış ve kullanılmayan ödenekler, bir sonraki yıla devredilerek kullanılabilir.⁵⁵

Bahriye Vekâleti, 9 Mayıs 1925'te Alman Flender Şirketi ile Yavuz Kruvazörü'nün tamiri için havuz yapımı konusunda bir anlaşma imzalamıştır.⁵⁶ Alman Flender Şirketi, havuzun yanı sıra Gölcük'te çeşitli onarım atölyeleri, barınma yerleri, torpido test ve bakım istasyonları kurmuştur.⁵⁷ Yavuz Kruvazörü'nün tamiri için Fransız şirket Saint Hasard ile bir sözleşme imzalanmıştır.⁵⁸ Ayrıca Hollanda tersanelerine iki denizaltı inşası için bir sözleşme imzalanmış, sivil bahriyenin ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla Kasımpaşa tersanesi Seyri Sefain İdaresine devredilmiştir. Bu çerçevede, sivil gemilerin inşası ve bakımları gerçekleştirilmiştir. Teknik ve ekonomik imkânsızlıklara rağmen, Turgut Reis, Hamidiye, Mecidiye, Peyk-i Şevket, Berk-i Satvet, Samsun, Basra ve Taşoz savaş gemileri faal hale getirilmiştir. Bahriyeye danışmanlık yapması amacıyla Türkiye'ye bir Alman heyeti davet edilmiş ve denizcilikle ilgili talimnameler hazırlanmıştır. Ayrıca denizci personelin eğitimine yönelik olarak yurtdışına denizci personel gönderilmeye başlanmıştır.⁵⁹

Yavuz Kruvazörü'nün onarımı sırasında ortaya çıkan teknik ve mali sorunlar, "Yavuz-Havuz davası" olarak bilinen hukuki süreci başlattı. Bahriye Vekili İhsan Bey'in, yapılacak olan havuzun ihalesi, Yavuz Kruvazörü'nün

⁵⁴ Burcu Özcan Erdal, 1924 Bahriye Bütçesi Görüşmeleri Işığında Cumhuriyetin İlk Yıllarında Türk Donanması, *Marmara Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, C. 10, S. Cumhuriyet'in 100. Yılı Özel Sayısı, 2023, s. 120.

⁵⁵ Rasim Ünlü, "Atatürk Döneminde (1923-1938) Cumhuriyet Bahriyesinin Oluşumu ve Gelişim Süreci", *İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü*, (Doktora Tezi), İstanbul 1996, s. 57.

⁵⁶ Afif Büyüktuğrul, *Büyük Atatürk ve Türk Denizciliği*, Deniz Kuvvetleri Basımevi, İstanbul 1969, s. 258.

⁵⁷ Celal Eyiceoğlu, Geçmişte ve Şimdi Gölcük Deniz Fabrikaları, *Donanma Dergisi*, Ekim 1962, s. 12.

⁵⁸ BCA, Fon Kodu: 30-18-1-1, Yer Bilgisi: 26-68-16; BCA, Fon Kodu: 30-18-1-1, Yer Bilgisi: 26-57-7.

⁵⁹ Erdoğan Oran, *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Bir Kurum Olarak Bahriye Vekâleti*, s. 215; Mustafa Hergüner, *İkinci Dünya Savaşında Türk Denizciliği*, Kastaş Yayınevi, İstanbul 2011, s. 196.

havuzlanması⁶⁰ ve bu süreçte ilgili firmalar lehinde yetkisini aşan kararlar aldığına dair söylentiler yayıldı. Bu nedenle, Bahriye Vekâleti, İhsan Bey'in İcra Vekilleri Heyeti kararlarına aykırı hareket ettiği münasebetiyle 27 Aralık 1927'de kaldırıldı. Bahriye Vekâletinin kaldırılmasının ardından Deniz Kuvvetleri organizasyonunda değişiklik yapılarak 16 Ocak 1928'de Genelkurmay Başkanlığı'na bağlı yeni bir Deniz Müsteşarlığı kuruldu.⁶¹ Vekâlet, 1927 yılının sonunda Başbakan İsmet İnönü'nün verdiği bir önerge doğrultusunda, 16 Ocak 1928'de kaldırılmıştır.

Sonuç

Mondros Ateşkes Antlaşması ile başlayan süreç, Osmanlı donanmasının fiilen devre dışı kalmasına ve müttefiklerin denetiminde kontrol altında bırakılmasına yol açmıştır. İtilaf Devletleri tarafından Haliç'e çekilen ve abluka altına alınan Osmanlı donanması, İstiklal Mücadelesi sürecinde zor şartlar altında yeniden canlandırılmış ve Anadolu'da direnişi desteklemek amacıyla büyük bir çaba göstermiştir. Bu dönemde Anadolu sahillerinde görev yapan tekneler, mühimmat kaçırma faaliyetlerinde kritik bir rol oynamış ve özellikle Karadeniz üzerinden Sovyet yardımlarının sağlanmasında etkin olmuştur. 10 Temmuz 1920'de kurulan Umur-ı Bahriye Müdüriyeti, bu yardımların güvenliğini sağlama ve yeni deniz organizasyonlarını oluşturma adına ilk yapı taşlarını koymuştur. Cumhuriyetin ilanının ardından Bahriye Dairesi ve sonraki dönemde Türk Deniz Kuvvetleri, hem idarî hem de askerî alanda kapsamlı bir yeniden yapılanma sürecine girmiştir. Bu süreçte, Cumhuriyet'in deniz politikalarına katkıda bulunacak sağlam bir yapı oluşturulması amaçlanmıştır. Abdürrahim Bey'in yayımladığı genelge ve 1924 yılı bütçe görüşmeleri, Türk Bahriyesi için yeni bir dönemin başlangıcını simgelemektedir. Bahriye Vekâletinin kurulması konusundaki tartışmalar, dönemin savunma stratejileri ve ihtiyaçları doğrultusunda belirgin bir önem taşımaktadır. Mondros'tan sonra donanmanın işlevsiz hale gelmesi, güvenlik açısından ciddi bir boşluk yaratmış ve bu durum, Millî Mücadele'nin başarıya ulaşmasıyla birlikte donanmanın

⁶⁰ Ayrıca 1929 ve 1930 yıllarında, Yavuz Kruvazörü'nün havuza indirilmesi ve havuzdan çıkarılması için Alman Her Palmblat ile bir dok mualliminin geldiğini görmekteyiz. Bkz. BCA, Fon Kodu: 30-18-1-2, Yer Bilgisi: 4-40-14; BCA, Fon Kodu: 30-18-1-2, Yer Bilgisi: 12-48-19.

⁶¹ Figen Atabey, Cumhuriyet Donanmasının Oluşum ve Gelişim Süreci (1923-1938), *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S. 59, 2023, s. 326.

yeniden organize edilmesi gerekliliğini ortaya koymuştur. Türkiye'nin coğrafi konumu ve deniz yolları üzerindeki stratejik önemi dikkate alındığında, bağımsız bir Bahriye Vekâletinin kurulması gerektiği fikri güç kazanmıştır. Meclis içinde yapılan görüşmeler, donanmanın yeniden yapılanması ve bahriye işlerinin etkili bir biçimde yürütülmesi için özel bir idarî yapıya ihtiyaç duyulduğunu göstermiştir. Müdafaa-i Milliye Encümeni ve Maliye Encümeni gibi ilgili komisyonlar, Bahriye Vekâletinin bütçeye ek bir yük getirmeden mevcut yapılar kullanılarak teşkil edilebileceği sonucuna ulaşmıştır. Ayrıca bu yeni teşkilatın, kara ve deniz kuvvetleri arasında koordinasyonu sağlayarak ülke savunmasında bir bütünlük oluşturabileceği öngörülmüştür. Başvekil Ali Fethi Bey ve İzmit Mebusu Mustafa Bey gibi önde gelen isimler, Bahriye Vekâletinin kurulmasının savunma stratejileri açısından önemli bir adım olacağını ifade etmişlerdir. Bahriye Vekâletinin kurulması kararı, deniz güvenliğinin sağlanması ve Türkiye'nin denizcilik alanındaki kapasitesinin artırılması açısından önemli bir dönüm noktasıdır.

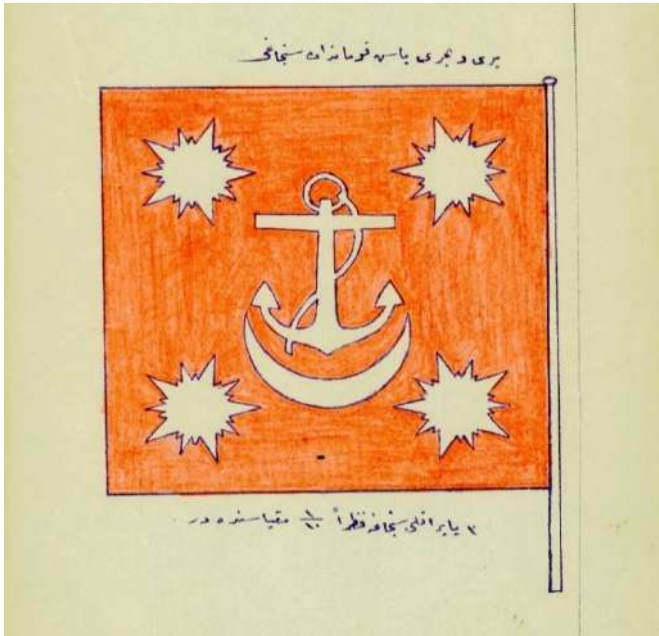
Cumhuriyetin ilanından sonra modern deniz kuvvetlerinin temellerini atmak amacıyla kurulan Bahriye Vekâleti, Osmanlı'dan devralınan denizcilik mirasını yeniden yapılandırma hedefi gütmüştür. Bahriye Vekâletinin kurulmasıyla birlikte hem askerî hem idarî anlamda bir denizcilik politikası oluşturulmuş; deniz savunması ve ticaretin güvenliği için gereken teknik altyapı ve personel eğitimi üzerine çalışmalar yapılmıştır. Ancak bütçe ve yönetsel kaynak yetersizlikleri nedeniyle Bahriye Vekâletinin ömrü kısa sürmüştür; Türkiye'nin deniz güvenliğini sağlamada ihtiyaç duyduğu reformlar tam anlamıyla gerçekleştirilememiştir. Yine de Bahriye Vekâletinin varlığı, bağımsız bir deniz kuvveti kurma yönündeki çabaları temsil etmekte ve Türkiye'nin jeopolitik konumuna uygun, güçlü bir denizcilik gücü oluşturma gereksinimini ortaya koymaktadır. Türk denizcilik politikasının şekillenmesinde mihenk taşı olan bu süreç, ilerleyen yıllarda modern Türk Deniz Kuvvetleri'nin kurulmasına zemin hazırlamış ve Türkiye'nin üç tarafını çevreleyen denizlerde etkin bir güç olarak var olma iradesini yansıtmıştır. Böylece, denizcilik alanında atılan bu adımlar, Cumhuriyet Türkiye'sinin denizlerde bağımsızlık ve güvenliğini sağlayan bir güç olma yolundaki stratejik vizyonunun en önemli yapı taşlarından birini oluşturmaktadır.

Netice itibariyle, Bahriye Vekâletinin kurulması ve Türk donanmasının yeniden yapılandırılması, Türkiye'nin üç tarafını çevreleyen denizlerde etkin bir güç olma hedefinin ve deniz güvenliğinin ülkenin bağımsızlığı için vazgeçilmez olduğunun bir ifadesidir. Türkiye, bu dönemde, denizcilik kabiliyetini artırarak bağımsızlık mücadelesinin ardından kendine yeten, ulusal çıkarlarını koruyan modern bir deniz gücü oluşturma yolunda önemli bir adım atmıştır diyebiliriz.

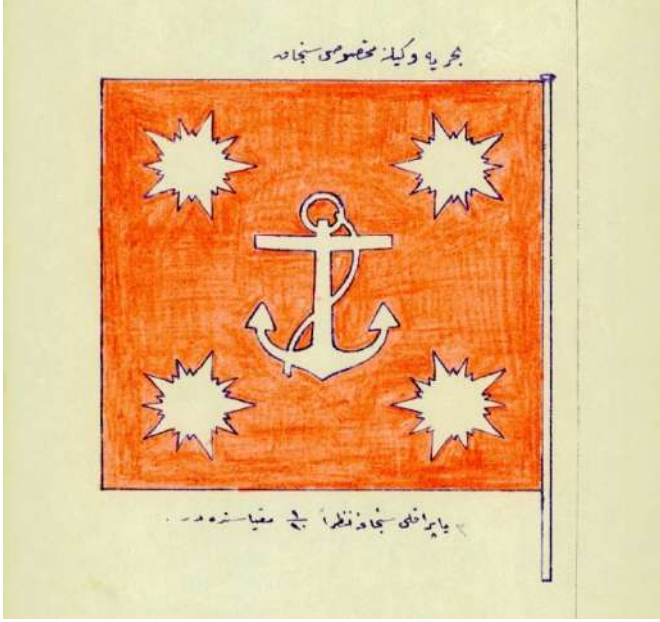
Finansal Destek ve Teşekkür / Grant Support and Acknowledgement	Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir. / The author declared that this study has received no financial support.
Çıkar Çatışması / Conflict of Interest	Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir. / The author has no conflict of interest to declare.

EKLER

EK-1: “Berri ve Bahri Başkumandan Sancağı”

EK-2: “Bahriye Vekâletine Mahsus Sancak”

KAYNAKÇA

Arşiv Belgeleri

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA) Fon Kodu: 30-18-1-1, Yer Bilgisi: 13-19-5.

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA) Fon Kodu: 30-18-1-2, Yer Bilgisi: 4-40-14.

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA) Fon Kodu: 30-18-1-2, Yer Bilgisi: 12-48-19.

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA) Fon Kodu: 30-18-1-1, Yer Bilgisi: 26-68-16.

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA) Fon Kodu: 30-18-1-1, Yer Bilgisi: 26-57-7.

Resmi Kaynaklar

TBMM Zabıt Ceridesi, Devre 2, Cilt 7/1, İçtima 20, 24.03.1340 (Pazartesi).

TBMM Zabıt Ceridesi, Devre 2, Cilt 8, İçtima 21, 25.03.1340 (Salı).

TBMM Zabıt Ceridesi, Devre 2, Cilt 10, İçtima 1, 1.11.1340 (Cumartesi).

TBMM Zabıt Ceridesi, Devre 2, Cilt 11, İçtima 25, 22.12.1340 (Pazartesi).

TBMM Zabıt Ceridesi, Devre 2, Cilt 11, İçtima 28, 29.12.1340 (Pazartesi).

Telif ve Tetkik Eserler

AKOY, Çağatay Mete ve Eğilmez, Utku Cihan, Milli Mücadele Döneminde Denizcilik Faaliyetleri, *Sahil Güvenlik Dergisi*, S. 39, Ekim 2019, s. 18-20.

ATABEY, Figen, “Millî Mücadele Döneminde Trabzon Nakliyat-ı Bahriye Kumandanlığı ve Faaliyetleri”, *100. Yılında Mondros Mütarekesi ve Karadeniz’de Milli Mücadele Uluslararası Sempozyumu*, C. 2, Karadeniz Teknik Üniversitesi Yayınları, Trabzon 2019, s. 635-653.

ATABEY, Figen, Cumhuriyet Donanmasının Oluşum ve Gelişim Süreci (1923-1938), *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S. 59, 2023, s. 317-340.

BÜYÜKTUĞRUL, Afif, *Büyük Atatürk ve Türk Denizciliği*, Deniz Kuvvetleri Basımevi, İstanbul 1969.

BÜYÜKTUĞRUL, Afif, *Cumhuriyet Donanması*, Deniz Basımevi, İstanbul 1967.

BÜYÜKTUĞRUL, Afif, *Osmanlı Deniz Harp Tarihi*, C. IV, Deniz Basımevi, İstanbul 1974.

ÇOKER, Fahri, *Bahriyemizin Yakın Tarihinden Kesitler*, Deniz Kuvvetleri Komutanlığı Karargâh Basımevi, Ankara 1994.

ÇOKER, Fahri, Cumhuriyet Bahriyesi Nasıl Kuruldu, *Deniz Kuvvetleri Dergisi*, S. 560, 1994, s. 60-78.

ERİM, Nihat, *Devletlerarası Hukuku ve Siyasi Tarih Metinleri*, C. 1, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1953.

EYİCEOĞLU, Celal, Geçmişte ve Şimdi Gölcük Deniz Fabrikaları, *Donanma Dergisi*, Ekim 1962, s. 1-17.

GÖRGÜLÜ, İsmet, *On Yıllık Harbin Kadrosu, Balkan, Birinci Dünya ve İstiklal Harbi*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1993.

GÜRDENİZ, Cem-Yüceliş, Erdoğan, *Cumhuriyet Donanması 1923-2000*, Seyir Hidrografi Oşinografi Dairesi, İstanbul 2000.

HERGÜNER, Mustafa, *İkinci Dünya Savaşında Türk Denizciliği*, Kastaş Yayınevi, İstanbul 2011.

İŞİN, Mithat, *İstiklal Harbi: Deniz Cephesi*, Genelkurmay Başkanlığı, Ankara 1946.

KARADOĞAN, Umut C., Milli Mücadele Yıllarında Türk Bahriyesinin Durumu ve Faaliyetleri, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C. 27, S. 81, 2011, s. 603-650.

MÜTERCİMLER, Erol, *Kurtuluş Savaşı'na Denizden Gelen Destek; Sovyetler Birliği'nden Alınan Yardımlar Kuva-yı Milliye Donanması*, Yaprak Yayınları, İstanbul 1992.

ORAN, Erdoğan, “Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Bir Kurum Olarak Bahriye Vekâleti”, *Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü*, Ankara 2012 (Doktora Tezi).

ÖZCAN ERDAL, Burcu, 1924 Bahriye Bütçesi Görüşmeleri Işığında Cumhuriyetin İlk Yıllarında Türk Donanması, *Marmara Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, C. 10, S. Cumhuriyet’in 100. Yılı Özel Sayısı, 2023, s. 109-126.

ÖZÇELİK, Selahattin, *Donanma-yı Osmani Muavenet-i Milliye Cemiyeti*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2000.

Türk İstiklal Harbi Deniz Cephesi ve Hava Harekâtı, Cilt 5, Genelkurmay Başkanlığı Yayınevi, Ankara 1964.

ÜNLÜ, Rasim, “Atatürk Döneminde (1923-1938) Cumhuriyet Bahriyesinin Oluşumu ve Gelişim Süreci”, *İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü*, İstanbul 1996 (Doktora Tezi).

Extended Abstract

On October 30, 1918, the Ottoman Empire signed the Armistice of Mondros, which ended World War I. In accordance with Article 6 of this treaty, the Ottoman navy was withdrawn to the Golden Horn and passed to the control of the Allies. The Allied navy demanded information about the Ottoman navy

and made arrangements for various ships. During the War of Independence, the allied blockade of the Turkish navy and the boats in Anatolia were also affected. Relevant ships were placed in various ports and some sailors participating in the nationalist movement carried ammunition to Anatolia. During this period, various societies played a role in the smuggling and transportation of ammunition. In 1920, the Directorate of Umur-ı Bahriye was established and was responsible for the transportation of Soviet aid arriving via the Black Sea. In accordance with the agreement with the Soviets, ammunition was transferred from Tuapse to Inebolu. In line with the provisions of the Armistice of Mudros, the Turkish navy was based in the Golden Horn and had a limited role in the Marmara Sea. During the War of Independence, some ships participated in the national campaign and the naval organizations in the Black Sea were connected to the Directorate of Umur-ı Bahriye. Before the proclamation of the Republic in 1923, Mr. Abdürrahim Bey was appointed as the head of the Navy Department. Abdürrahim Bey issued a circular to restructure the Navy and to increase the morale of the personnel. For the 1924 Fiscal Year budget, a Navy Budget Commission was established and discussed in the Parliament.

On March 24, 1924, the budget of the Navy was discussed in the Parliament session. Trabzon Deputy Recai Bey emphasized the importance of the naval forces, stating that dominating the seas was critical for the defense of the country and that Türkiye's wide coastline should be evaluated in this respect. Recai Bey stated that the navy was weakened during the Ottoman period and this deficiency led to military failures. He argued that the Navy should be managed by an independent ministry and demanded that this demand be discussed in the Parliament. Kastamonu Deputy Ali Rıza Bey stated that the navy had been neglected during the Constitutional Monarchy period, which weakened the military and strategic position of the country. He emphasized that the rejection of the navy program prepared by the expert admiral brought from England by the government damaged the military power of the country. He also drew attention to the purchase of ships with public donations and said that the navy is critical for the country's security, maritime trade and international prestige. At the end of the session, the Speaker of the Parliament stated that the discussions on the Navy budget would be postponed for a day. The next day, the budget was approved and the bill on the establishment of the Ministry of Navy,

submitted by Recai Bey, was referred to the Committees of Defense and Finance.

In December 1924, the bill on the Ministry of Navy, proposed by Ali Rıza Bey, Member of Parliament for Kastamonu, and his friends, became one of the most important topics of discussion in the Parliament. The proposal emphasized the urgent need for the reorganization of the naval forces after the Armistice of Mudros, such as the disarmament of the Ottoman navy and the evacuation of its soldiers. According to the main articles of the proposal, the Ministry of Navy will be established and this law will enter into force as of the date of its publication. The Committee of Public Accounts stated that the establishment of the Ministry of Navy would not impose an additional burden on the budget, and stated that this issue was not within its jurisdiction. The Committee of Defense and National Defense, on the other hand, prepared a report stating that it did not see any harm in the establishment of the Ministry of Navy, but suggested that the Chief of Naval Staff should remain under the command of the Chief of Naval Staff. Eskisehir Mebusu Arif Bey emphasized that the issue should be brought back to the agenda and discussed at length. Mustafa Bey, MP for Izmit, emphasized the importance of the Ministry of Navy and stated that the responsibilities of the Ministry should be clarified. Ekrem Bey stated that the land, naval and air forces had been managed under a single command throughout history, and argued that it was appropriate for the Chief of Naval Staff to remain under the Presidency of the Chief of Naval Staff, but that it would be more appropriate to establish the Ministry of Naval Affairs as an independent body. Prime Minister Ali Fethi Bey, on the other hand, emphasized that all defense forces of the country should be managed in line with a common strategy and stated that the establishment of the Ministry of Navy would ensure the effective use of defense forces. Therefore, the establishment of the Ministry of Navy was considered as a critical step in terms of effectively organizing the Turkish naval forces and strengthening the defense strategy.

In the General Assembly of the Parliament, after voting on the motions that the discussions were sufficient and that the articles should be passed, the articles were approved. According to the first article, naval affairs were separated from the Ministry of Defense and the Ministry of Navy was established to deal with these matters. Erzurum Mebusu Rüştü Pasha states that

there were discussions on this issue in the Military Council last year and that the necessity of the establishment of the Ministry of Navy was discussed. He states that during these discussions, Asım Pasha, the Deputy Chief of Staff of the Ministry of War, and Kâzım Pasha, the Deputy Minister of Defense and National Defense, insisted on the unity of forces. Rüştü Pasha, referring to the fortieth article of the Law on the Principles of Organization, states that the Commander of the Navy should be under the command of the Chief of Staff Warfare and that the Deputy Minister of Navy would take care of logistics and support duties. Rüştü Pasha responds to Kastamonu Mebusu Ali Rıza Bey's statement "In that case, there is no need for a deputy" by stating that the deputy will only deal with logistics and the current situation will be maintained. Ali Fethi Bey emphasizes that they do not intend to create a big Navy program considering the existing budget, and that an independent organization is necessary for the rehabilitation and improvement of the existing Navy. They aimed to use the budget effectively and to bring the Navy to a more advanced level. He also states that they aim to purchase new ships and train officers with the expansion of the budget in the future. Rüştü Pasha states that the equipment and administrative structure of the Ministry of Navy should be in harmony with the General Staff and that it would not be right to change the existing structure.

Ali Rıza Bey argues that the Naval Erkânı Harbiye Department is a fundamental part of the administrative structure of the Ministry of Navy and that changing the current structure of this department would harm the functioning of the Ministry of Navy. Ali Rıza Bey states that the Chief of the Naval Erkânı Harbiye is the basic functioning mechanism of the Ministry of the Navy and that this structure should not be disrupted. Ekrem Bey, on the other hand, states that the old systems were changed and the current arrangements were made to increase the efficiency of the administrative structure of the Ministry of Navy. Erzurum Mebusu Raif Efendi asked whether in other states the Chief of Naval Staff was subordinate to the Chief of Naval Staff, Ekrem Bey stated that Russia, the Netherlands and Germany accepted this structure, while the United Kingdom adopted a different structure due to its large naval forces. The amendment proposals regarding the second article were put to vote, but were not accepted. The law on the establishment of the Ministry of Navy was adopted on December 29, 1924 and Cebelibereket Deputy İhsan Bey was appointed as the head of the

Ministry of Navy. Following the establishment of the Deputy Ministry of Navy, efforts were initiated to create a navy and organize the facilities, taking into account the economic conditions. Within this framework, steps were taken for the repair of various warships, new ship orders, shipyard construction and personnel training. On April 5, 1925, the Navy Extraordinary Budget Law was adopted, which provided equal annual appropriations for five years, and unused appropriations were carried over to the following year. In addition, the Ministry of Navy signed agreements with German and French companies for ship repairs and shipyard construction, and made contracts with Dutch shipyards for the construction of submarines. Navy personnel were sent abroad for training. The technical and financial problems experienced during the repair of the cruiser Yavuz initiated the legal process known as the “Yavuz-Havuz case”. Deputy Minister of Navy İhsan Bey stated that he signed an agreement with the relevant companies for the tender of the pool and other processes that exceeded his authority.

The establishment of the Bahriye Vekâlet (Ministry of Maritime Affairs) is considered one of the most important turning points in Turkish maritime history. The transfer of the Ottoman navy to the control of the Allies after the Armistice of Mondros led to major restrictions in maritime activities, which made the strategic importance of sea routes even more evident during the War of Independence. In this period, the safe conduct of maritime transportation and logistics activities played a critical role for the success of the Turkish national struggle. In 1920, the establishment of the Umur-ı Bahriye Directorate was an important step in meeting this need. This directorate played a major role in the safe delivery of Soviet aid to Anatolia via the Black Sea and provided a fundamental structure for the revitalization of Turkish maritime activities. During this period, the importance of maritime activities increased with the Grand National Assembly of Türkiye (TBMM) and the process of restructuring the navy gained momentum. In 1924, during the discussion of the budget of the Ministry of Navy, the necessity of structuring maritime activities as an independent ministry was emphasized. In this process, it was emphasized that the establishment of the Ministry of Navy would provide a more systematic and effective management in the maritime field and would not bring an additional burden to the budget. The establishment of the Ministry of Navy enabled the

TÜRK SİYASİ YAŞAMININ RENKLİ ŞAHSİYETLERİNDEN ALİ RIZA SEPTİOĞLU'NUN HAYATI VE HATIRALARI

*The Life and Memories of Alı Rıza Septioğlu,
One of The Colorful Personalities of Turkish
Political Life*
Betül SÜRMEĒ*

Özet

İnsanlar, dünyaya geldikleri andan itibaren, büyür, gelişir olgunlaşır ve ömür dediğimiz vakitleri dolduktan sonra ebediyete intikal ederler. Yaşam denilen bu serüven sırasında bazı insanlar vardır ki davranışlarıyla, fikirleriyle, olaylara ve insanlara karşı tutumlarıyla fark yaratırlar. İşte o kişiler, herkeste olmayan bu farklı özellikleri sayesinde öldükten sonra bile uzun süre hafızalarda kalmayı, bıraktıkları izler sayesinde övgüyle anılmayı, dua almayı başarırlar. Uzun yıllar aktif olarak, başta memleketi Elazığ olmak üzere ülkesine hizmet etmiş olan Ali Rıza Septioğlu, renkli kişiliği, Türk siyasetine sağladığı katkılar, düzgün ve örnek aile yaşantısı, olaylara karşı verdiği tepkilerde sergilediği kıvrak zekâsı sayesinde, onunla farklı görüş ve fikirlere sahip çevreler arasında bile kazandığı itibar, saygı ve hürmet ile ülkemize önemli izler bırakmış bir şahsiyet olarak Türk halkının hafızalarına kazınmıştır. Attığı adımlarda nefsinin arka planda tutmaya çalışarak, ilk amacı ülkeye ve halka hizmet olan Septioğlu, siyasi yaşantısıyla olduğu kadar bölgede büyük nüfuza sahip bir aileden gelmesi ile de ülkemizde önemli bir yer edinmiştir. Gerek yokluk ve zorluklarla geçen çocukluk zamanlarını, gerekse Darbe dönemlerinde geçirdiği zorlu süreçleri ailesi ile birlikte aşmayı başarmış, her seferinde kendisini ve ailesini yeniden toparlayarak ayağa kaldırmayı bilmiştir. Makam sahibi olduğu; milletvekilliği ve bakanlık dönemlerinde bu günleri hiç unutmadan hareket etmiş, yanına ne müşkül ile gelen olursa

Makale Geliş Tarihi: 07.10.2024, Makale Kabul Tarihi: 09.12.2024

Araştırma Makalesi Makalesi/Künye: SÜRMEĒ, Betül, "Türk Siyasi Yaşamının Renkli Şahsiyetlerinden Ali Rıza Septioğlu'nun Hayatı ve Hatıraları", *Türkiye Araştırmaları Dergisi (TÜRKAD)*, C. 1, S. 2, Aralık 2024, s.245-289.

* Öğr. Gör., Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, A.İ.İ.T. Bölümü, E-Posta: betulsurmeli@nevsehir.edu.tr ORCID:0000-0002-6506-4529.

olsun çözüme kavuşturabilmek ve sorunlarını giderebilmek için elinden gelen mücadeleyi göstermiştir.

Bu çalışma ile yaşamı boyunca gerek Türk siyasetine gerekse Türk halkına önemli hatıralar, dersler ve izler bırakan Ali Rıza Septioğlu'nun, doğumundan vefatına kadar geçen sürede memleketi Elazığ için ve ülkesi için gerçekleştirmiş olduğu hizmet ve faaliyetleri aktarılmaya çalışılmıştır. Böylelikle, devletine ve milletine hizmet aşkıyla yaşamış bu önemli şahsiyetin hayatının ve faaliyetlerinin gelecek kuşaklara aktarılması amaçlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Elazığ, Palu, Milletvekili, Bakan, Ali Rıza Septioğlu.

Abstract

From the moment people come into the world, they grow, develop, mature and pass away after the time they call life is over. During this adventure called life, there are some people who make a difference with their behaviors, ideas, and attitudes towards events and people. Thanks to these different characteristics that not everyone has, those people manage to stay in people's memories for a long time after they die, to be praised and to receive prayers thanks to the marks they leave behind. Having actively served his country, especially in his hometown of Elazığ, for many years, Ali Rıza Septioğlu has left significant marks on our country thanks to his colorful personality, contributions to Turkish politics, his proper and exemplary family life, and the agile wit he displayed in his reactions to events, as well as the reputation, respect and reverence he earned even among circles with different views and ideas, and has become engraved in the memories of the Turkish people. Trying to keep his ego in the background in the steps he took and making his primary goal to serve the country and the people, Septioğlu has gained an important place in our country with his political life as well as the fact that he comes from a family with great influence in the region. He managed to overcome both his childhood years of poverty and difficulties, and the difficult processes he went through during the "coup periods" together with his family, and he always managed to pull himself and his family back together and get back on their feet. The position he holds; He never forgot these days during his terms as a member of parliament and minister, and did his best to solve and resolve any difficulties that came his way. This study attempts to convey the services and activities of Ali Rıza Septioğlu, who left important memories, lessons and traces for both Turkish politics and the Turkish people throughout his life, for his hometown, Elazığ and his country from his birth until his death. Thus, it is aimed to convey the life and activities

of this important figure who lived with a passion for serving his state and nation to future generations.

Keywords: Elazığ, Palu, Member of Parliament, Minister, Ali Rıza Septioğlu.

Giriş

Hayatı âdetâ Türk siyasi yaşamının bir özeti olan Ali Rıza Septioğlu, ihtilallere, demokratik kesintilere, siyasi ve ekonomik krizlere; kısaca Türkiye'nin değişim ve dönüşüm dönemlerine şahit olmuş bir siyasetçidir. Ülkede yaşanan ihtilal dönemlerinde Septioğlu, ailesiyle birlikte zorlu süreçlerden geçmiş, ama her seferinde önemli sıçramalarla daha güçlü bir şekilde doğrulmayı ve halka hizmet etmeyi sürdürmüştür. 1960'ta Demokrat Parti ilçe başkanı iken 27 Mayıs sürecinde darbenin soğuk yüzüyle karşı karşıya kalarak cezaevi süreci yaşamak zorunda kalmıştır. İlk bağımsız milletvekilliği döneminde 1971 yılında 12 Mart muhtırasını yaşamıştır. 1977 seçimleri sonrası artan terör olayları sonrasında dört bakan arkadaşıyla birlikte deklarasyon yayınlamak bakanlıktan istifa etmiştir. 12 Eylül 1980 İhtilali döneminde de yine gözaltı süreciyle ve sancılı dönemlerle karşı karşıya kalmıştır. Türk siyasi hayatının önemli dönüm noktalarından birisi olan 28 Şubat 1997 Post Modern Darbesi'ne de şahit olan Ali Rıza Septioğlu, belediye başkanlığından milletvekilliğine, bakanlıktan meclis başkanı ve cumhurbaşkanlığı vekilliğine kadar bütün görevlerine “seçilmiş” olarak gelme başarısına erişmiş nadir siyasetçilerdendir. Sırf bu nedenle bile onun hayatı, öğrenilmeye, incelenmeye, araştırılmaya ve kaleme alınarak, gelecek kuşaklara aktarılmaya değerdir.

1. Aile Hayatı

1.1. Anne, Baba ve Kökeni

Ali Rıza Septioğlu, resmi kayıtlara göre 1 Ekim 1913 tarihinde Elazığ ilinin en büyük ilçesi olan Palu'nun Aşağı Mahallesinde dünyaya gelmiştir. Babasının adı Şeyh Ali Sadin annesinin adı ise Halime Hanım'dır. Şemsettin adında bir de kardeşi vardır¹.

Ali Rıza Septioğlu'nun babası Şeyh Sadin Septioğlu 1892 yılında Palu'da dünyaya gelmiştir. Bağlı olduğu sülale, dönemin önemli tasavvuf

¹ Fevzi Septioğlu, Ali Rıza Oğlu, 01.01.1948 Doğumlu, 06.08.2024 Tarihinde Yapılan Röportaj.

alimlerinden Őeyh Ali Septiye dayanmaktadır. Ali Rıza Septiođlu'nun ikinci kuşaktan dedesi Őeyh Ali Septi, 19. yūzyılda Palu'da yaşamış, bōlgede nūfuzu ve etkisi olan tasavvuf alanında çok önemli bir zattır. Septiođlu soyadı da Őeyh Ali Septi'den gelmektedir. Ali Septi'ye bu unvan yanında ktipliğini yaptığı Mevlana Halid-i Bađdadi tarafından verilmiřtir². “*Sept*” kelimesi kaydeden, yazan anlamlarına gelmektedir³. Zira Őeyh Ali Septi uzun sūre Mevlana Halid-i Bađdadi'nin yanında kalmış ve söylediklerini deftere kaydetmiştir. Dönemin nemli Mutasavvıf arasında yer alan Őeyh Ali Septi Diyarbakır Ulu Camii Medresesinde fıkıh, kelim, tefsir, hadis ilimleri grmūř ve eğitiminin bir bölümünü Erbil'de tamamlamıştır. Mevlana Halid-i Bađdadi ölümünden çok az bir sūre önce, kendisine vasiyette bulunarak “*Benden sonra Elazığ-Palu'ya git ve orada İrşad ile meşgul ol*” dediği için Őeyh Ali Septi, 1826 yılında Palu'ya gidip buraya yerleşmiş yörenin köklü ve zengin ailelerinden olan Eblaşoğulları'nın maddi ve manevi desteğini alarak burada cami ve medrese yaptırmış, ilim irfan öğretimini yaymaya çalışmıştır. Kendisine hediye edilen arazi içinde iki katlı bir ev inřa ederek ailesiyle birlikte burada yaşamaya başlamıştır. Őeyh Ali Septi, Kadiri, Sūhreverdi, Kūfrevi, eřdi ve Nakřibendi tarikatları üzerine eğitim grmūř, gelişimini ise Nakřibendi Tarikatı zerine yapmıştır. Őeyh Ali Septi 1871'de 85 yaşında vefat etmiştir. Őeyh Ali Septi'nin vefatından sonra Cumhuriyet Döneminde aile dört kola ayrılmıştır. Ailenin birinci kısmı Erzurum'a yerleşen “Fıratlar”dır. Fırat Ailesi Őeyh Sait'in birinci dereceden ailesidir. Ailenin ikinci kolu Diyarbakır Dicle yöresine yerleşen “*zsoylar*”dır. Ailenin nc kolu olan ve Adana'ya yerleşen “*Görürler*” Ali Rıza Septiođlu'nun amca çocuklarıdır. Dördüncü kol ise Palu'da kalan ve 1957 yılında mahkeme kararı ile Septiođlu soyadını alan Ali Rıza Septiođlu'nun babası Sadin Bey ve ailesi olmuřtur⁴.

Annesi Halime Hanım ise 1890 yılında Bingöl'de doğmuştur. Halime hanım, Bingöl an Őeyhleri olarak anılan aileye mensuptur. Ali

² Abdullah Memiş, “*Mevlana Halid-i Bağdadi*” Kaynak Yayınları, İstanbul 2011, s. 34.

³ Ferit Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lgat*, Ak Aydın Kitabevi, s. 1081.

⁴ Fevzi Septioğlu, Ali Rıza Oğlu, 01.01.1948 Doğumlu, 06.08.2024 Tarihinde Yapılan Röportaj.

Rıza Septioğlu'nun anne ve babası Anadolu'da Rus ve Ermeni işgallerinin arttığı zorlu dönemlerde 1910 yılında hayatlarını birleştirmişlerdir⁵.

1.2. Çocukluğu ve Gençliği

Ali Rıza Septioğlu'nun babası Ali Sadin Bey ve annesi Halime Hanım 1910 yılında evlendikten sonra iki erkek çocukları dünyaya gelmiştir. İlk çocukları olan Ali Rıza 1 Ekim 1913 yılında dünyaya geldiği Palu'nun Aşağı Mahalle'sinde çocukluğunu geçirmiştir. Şeyh Sait isyanı çıktıktan sonra, Sadin Bey isyana hiçbir şekilde dâhil olmamasına ve destek vermemesine rağmen aynı sülaleden olduğu için çocuklarının ve ailesinin can güvenliğini sağlamak amacıyla yaklaşık üç yıl boyunca evini terk etmek zorunda kalmış ve bu süre zarfında dağlarda saklanmıştır. Bu zorlu süreçte, aileye bağlı olan ve onları seven civar köylüler tarafından destek görerak ailesini yaşatmayı başarmıştır. Ali Rıza Septioğlu, ilkokulu bitirmeden dağlarda hayat sürmek zorunda kalmıştır. Dağlarda geçirdikleri süreç Onu birçok şeyden mahrum bıraktığı gibi eğitim hayatından da koparmıştır⁶. Ama yine de dönemin ve bölgenin önemli müderrislerinden olan Molla Reşit'ten medrese gelenekleriyle birtakım dersler almıştır. Dağlarda geçen üç yıllık zorlu sürgün yılları sonrasında Palu'ya geri dönünce Ali Rıza Septioğlu, çocukluk ve gençlik yıllarını babasına ait manifatura dükkânında çalışarak geçirmiştir. Yaklaşık yirmi yıl süreyle babası Sadin Bey ile birlikte bu manifatura dükkânında ticaretle uğraşmış, babasının Palu ilçe müftüsü olarak görevlendirilmesi, akabinde ise kendisinin Demokrat Parti⁷ ilçe başkanı seçilmesinin ardından çok sevdiği ticarete ara vermiştir. Boş zamanlarında ise at binme, yüzme ve avcılıkla meşgul olmuştur. Çocukluk yıllarından itibaren sporcu kişiliğiyle dikkat çekmiş, hobi olarak başladığı bu faaliyetleri geliştirerek ilerleyen

⁵ Fevzi Septioğlu, Ali Rıza Oğlu, 01.01.1948 Doğumlu, 06.08.2024 Tarihinde Yapılan Röportaj.

⁶ Handan Haykır, "TBMM'de Palulu Milletvekilleri (I ve XXIII. Dönem), Fırat Üniversitesi Harput Uygulama ve Araştırma Merkezi Uluslararası Palu Sempozyumu Bildiriler Kitabı, Elazığ 2019, s. 379.

⁷ Demokrat Parti: 7 Ocak 1946'da Celal Bayar, Adnan Menderes, Refik Koraltan ve Fuat Köprülü tarafından kurulmuş, 1950 seçimleri sonrasında iktidar partisi olmayı başarmış ve 27 yıllık tek parti dönemine son vermiş olan partinin adıdır. Bkz. Enis Şahin-Bilal Tunç, "Demokrat Parti'nin Kuruluş Süreci ve DP-CHP Siyasi Mücadelesi (1945-1947), *Sosyal ve Kültürel Araştırmalar Dergisi*, C. 1, S. 2, 2015. s. 33-34.

yıllarda da başarıyla sürdürmüştür⁸. Gençlik yıllarında “Kral” ismini verdiği atı ile “Uçar Avı”na⁹ çıkar ve cirit oyunlarına katılırdı.

1.3. Evlilik Hayatı

Ülkemizde, özellikle Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgelerinde olduğu üzere, Elazığ Palu’da da erken yaşta evlilik âdeta bir gelenek hâline gelmişti. Ali Rıza Septioğlu da evlenme yaşına geldiğinde ailenin ileri gelenlerinin aldıkları karar doğrultusunda, 1944 yılında, akrabaları olan “Küçük Efindigillerden” o dönemde Palu’nun tek avukatı olan Ferit Küçük’ün kızı olan Naciye Hanım ile “görücü usulü” ile evlendirilmiştir. Naciye Hanım, 1911 yılında dünyaya gelmiştir. Annesin adı Vecihe, babasının adı Ferit’tir. 4 kardeşlerdir. Erkek kardeşinin adı Vehip, kız kardeşlerinin adları Vecihe ve Zahide’dir. Ali Rıza Septioğlu ve Naciye Hanım’ın düğünleri geleneksel usullerle ve gayet sade bir şekilde gerçekleşmiştir. Ailenin kadınları Naciye Hanım’ı Palu’nun Zeve mahallesinde bulunan evlerinden alarak ata bindirip Ali Rıza Septioğlu’nun ailesinin Palu Aşağı Mahalle’de bulunan evine götürmüşlerdir. Nikâh akitleri gerçekleşen çift burada dünya evine girmiştir¹⁰.

1.3.1. Eşi ve Çocukları

Ali Rıza ve Naciye Septioğlu çiftinin 1944 yılında gerçekleştirdikleri evlilikleri 2001 yılında Ali Rıza Septioğlu hayata gözlerini yumana kadar sürmüştür. Çiftin bu evlilikten önce 1947 yılında Feyzi adında bir oğulları, 1951 yılında Zehra adında bir kızları olmuştur. Sonrasında da 1952 yılında Muhammet, 1954 yılında Mücahit, 1959 yılında Selahattin ve son olarak 1961 yılında ise Faruk adında erkek çocukları olmak üzere toplam altı çocukları dünyaya gelmiştir. Hepsisi de şuan hayattadır¹¹.

Ali Rıza Septioğlu’nun en büyük çocuğu olan Feyzi Septioğlu, 01.01.1947 tarihinde Elazığ’ın Palu ilçesinde dünyaya gelmiştir. İlkokul,

⁸ Fevzi Septioğlu, Ali Rıza Oğlu, 01.01.1947 Doğumlu, 06.08.2024 Tarihinde Yapılan Röportaj.

⁹ Uçar Avı: At üzerinde ok kullanarak havada uçan hayvanları avlama geleneğidir. Palu’da bu geleneği Ali Rıza Septioğlu başlatmıştır. Bu gelenek hala daha sürdürülmektedir.

¹⁰ Süleyman Yapıcı, “Palu, Tarih, Kültür, İdari ve Sosyal Yapısı”, Anıl Matbaa ve Cilt Evi, Elazığ 2004, s. 39-40.

¹¹ Mehmet Baygın, Salih Baygın Oğlu, 4 ağustos 2024 Tarihinde Yapılan Röportaj.

ortaokul ve lise eğitimini doğum yeri olan Palu'da tamamlamıştır. 1971 yılında Adalet Partisi ilçe başkanı olmuştur. Mesleği müteahhitliktir. Münire Hanımefendi ile evlidir. Bu evlilikten 6 çocuğu dünyaya gelmiştir. En büyük çocuğundan en küçüğe doğru sırasıyla isimleri; Ayşe, Fuat, Melik, Ferdal, Tarık ve Sadin'dir. Feyzi Bey'in en küçük evladı olan Sadin 1999 yılında geçirdiği trafik kazasında henüz 19 yaşındayken hayatını kaybetmiştir. Diğer 5 çocuğu hayattadır. Şu anda ailesiyle birlikte Elazığ Hankendi Köyü'nde ikamet etmektedir.

Ali Rıza Septioğlu'nun ikinci evladı ve tek kızı olan Zehra Septioğlu Fırat ise 3 Ağustos 1951 yılında Palu'da dünyaya gelmiştir. Diyaddin Fırat ile evlenerek 1969'dan beri Ankara'da yaşamaktadır. Kendisi ev hanımıdır. İki kız ve iki erkek olmak üzere dört çocuğu vardır. Kızlarının isimleri Zerrin ve Neşmil, oğullarının isimleri Hadi ve Ali Rıza'dır. Zehra Hanım'a göre babası Ali Rıza Septioğlu'nun en önemli özellikleri; merhametli oluşu, yoksullara ve muhtaçlara olan ilgi alakası, insanları çok iyi çözümülemesi, cömertliği, vatanına ve milletine olan düşkünlüğüdür. Zehra Fırat babasına ait özellikleri sıraladıktan sonra bu özellikleri ile ilgili şu bilgileri paylaşmıştır: *“Babam hiçbir zaman nefsi için çalışmamıştır. İnsanların iyiliği için çalışmıştır. Çocukluğumuzdan beri evimizde çok fazla ve neredeyse her gün misafir ağırlandmasına gelen tepkilere cevaben: “Ev ki tekke ola, ev ki dergâh ola, ev o zaman evdir” derdi. Annem de 3 yaşından beri öksüz büyüdüğü için misafirlere, muhtaçlara, ihtiyaç sahiplerine en az babam kadar ehemmiyet verir, onları sınırsız bir sabır ve hoşgörüyü karşılardı. Babam hiçbir zaman dinin siyasete alet edilmemesi gerektiğini savunur, “Siyasetin dini yoktur. Düzgün olanın ve işini düzgün yapanın yanında olmalıyız” derdi. Şeklinde dile getiren Zehra Hanım, babası Ali Rıza Septioğlu'nun ölümünden önceki son iki yılda solunum yetmezliği nedeniyle hastanede makinelere bağlı yaşam mücadelesi verirken bile; “Ben paramı hak ederek kazanmıyorum, eskisi gibi aktif çalışmıyorum, devletime ve milletime faydam yok” dediğini de aktararak, babasının en sık kullandığı cümlenin ise. “Cürmüm ile geldim cürmüm ile Allah'a gideceğim” olduğunu belirtmiştir¹².*

¹² Zehra Septioğlu Fırat, Ali Rıza Septioğlu'nun Kızı, 3 Ağustos 1951 Doğumlu, 10 Eylül 2024 Tarihli Röportaj.

Ali Rıza Septioğlu'nun üçüncü çocuğu olan Muhammet Septioğlu 06.08.1952 yılında Elazığ'ın Palu ilçesinde dünyaya gelmiştir. İlk, orta ve lise öğrenimini Palu'da tamamladıktan sonra 1972-1974 yılları arası askerlik görevini ifa etmiştir. 1979 yılında eşi Ayşe Hanım'la evlenmiştir. Bu evlilikten, biri kız, dördü erkek olmak üzere 5 evladı dünyaya gelmiştir. Çocuklarının adları; Emre, Halime, Ali, Fatih ve Mustafa'dır. İş hayatına ülkenin birçok yerinde faaliyet gösteren inşaat sektöründe aile şirketinin genel müdürlüğü görevi ile başlamıştır. Bu süreçte aileden gelen siyasi kimlik ile birlikte 2009 mahalli idareler seçimlerinde doğduğu yer olan Palu'da belediye başkanı olarak seçilmiştir. Belediye başkanlığı yaptığı (2009-2014) dönemde birçok ödüle layık görölmüştür. 2024 yılında yapılan mahalli idareler seçimlerinde yeniden Palu belediye başkanı olarak seçilmiştir. Hâlen Elazığ Palu'da ikamet etmektedir¹³.

Muhammet Septioğlu'na göre babası Ali Rıza Septioğlu'nu en net ifadelerle kendisini vatanına, milletine hizmete adanmış ayırım yapmadan herkese fayda sağlamaya çalışan bir insan olarak tanımlamıştır. Mertliği ve cömertliğinin yanı sıra babasının Allah'tan korkarak ahireti düşünerek hareket ettiğini, evlatlarına da sürekli bu yönde telkinler verdiğini, attıkları her adımda Allah'ı ve ahireti düşünmeleri gerektiğini belirtmiştir. Bununla ilgili bir anısını da paylaşan Muhammet Septioğlu 1979'da bir oto bayiliğini alabilmek için (Renault) babasının siyasi gücünden faydalanmak istediğini ve babasından talepte bulunduğunu, babasının ise kendisini azarlayarak; *“Tövbe haşa Allah'tan korkmuyorsun, bizim şeyh dedelerimizden, atalarımızdan da mı utanmıyorsun!”* diyerek talebini reddetmiştir. O zamanlar gençliğinin toyluğunun verdiği rehavetle babasını anlayamadığını ama sonraları onun yolundan gittiğini vurgulamıştır. Babasının bir diğer önemli özelliğinin babacanlığı olduğunu belirten Muhammet Septioğlu, İzmir'de yaşayan bir kızın, kendisi bakanken mektupla ona ulaşarak, sevdiği insanın işi olmadığı için ailesinin evlenmelerine müsaade etmediğini belirttiğini, Ali Rıza Septioğlu'nun bu kişilerin ikisinin de işe alınmalarına vesile olduğunu ve çiftin nikâh şahitliğini yaptığını aktarmıştır. Muhammet Septioğlu, kendisinin de siyasi hayata adım atmasında babasının büyük payı olduğunu, tek gayesinin, rahmetli babasının Türk siyasetine altın harflerle

¹³ Muhammet Septioğlu, Ali Rıza Septioğlu'nun Oğlu, 06.08.1952 Doğumlu, 12.09.2024 Tarihli Röportaj.

yazılan ismini devam ettirmek ve onun başlattığı prensiplerle halka millete faydalı olabilmek olduğunu belirtmiştir¹⁴.

Mücahit Septioğlu, Ali Rıza Septioğlu'nun dördüncü evladıdır. 01.10.1954 yılında Elazığ'ın Palu ilçesinde doğmuştur. Hâlen evli olduğu eşi Fatma Hanım ile evliliğinden 3 çocuğu dünyaya gelmiştir. Çocuklarının isimleri Hümeysra, Semih ve Rümeysa'dır. Oğlu Semih, henüz 27 yaşında ve yeni evli iken geçirdiği trafik kazası sonucu hayatını kaybetmiştir. Mücahit Bey, bir süre Türkiye Petrolleri Genel Müdürlüğünde devlet memuru olarak görev yapmış, 1980 Darbesi sonrasında görevinden ayrılmıştır. Daha sonra ticaret ve inşaat sektöründe kendi işini kurmuştur. Şu an taahhüt işiyle meşgul olmaktadır ve ailesiyle birlikte Ankara'da yaşamaktadır. Aynı zamanda Elazığ ile bağlantısını koparmayarak, yaz aylarında memleketine giderek orada vakit geçirmektedir. Mücahit Septioğlu, babasının, garibanlara olan düşkünlüğüyle, yanına gelen hiç kimseyi geri çevirmemesiyle bilindiğini, halkına hizmet ettiği her günün sonunda duyduğu huzur ve mutluluğu ailesine de yansıttığını belirterek, bir gün eve gelip keyifle kendisini yanına çağırarak, *"Hele gel oğlum bugün on beş tane gariban insanın işini hallettim çok şükür. Biraz ayaklarımı öfele (ovala) de yorgunluğumu atıp rahat rahat uyuyayım."* dediğini paylaşmıştır. Hastalığının ağırlaştığı dönemlerde meclise gidemediği günlerde çok rahatsız olduğunu, kısa süreliğine de olsa gün aşırı kendisini meclise götürmelerini isteyerek, *"Beni görmeye gelenler genelde garibanlardır. Belki dışarıdan gelenlerden Ankara'da iki gün kalacak imkânı olmayanlar vardır."* Diyerek rahatsız olduğu dönemlerde bile halkını düşündüğünü aktarmıştır. Babası Ali Rıza Septioğlu'nun ölmeden önceki son dönemlerinde de yanında bulunan Mücahit Septioğlu, ölümüne kısa bir süre kala, babasının 3 kez kalp krizi geçirdiğini, son kriz anında ambulansı çağırdıktan sonra babasının kıyafetlerini giydirirken, *"Oğlum artık bu gidişimin dönüşü yoktur"* dediğini söyleyerek, babasının evinden bu son çıkışından sonra, 4 Eylül 2001 tarihinde Ankara Başkent Üniversitesi Hastanesinde hayata gözlerini yumduğunu paylaşmıştır¹⁵.

¹⁴ Muhammet Septioğlu, Ali Rıza Septioğlu'nun Oğlu, 06.08.1952 Doğumlu, 12.09.2024 Tarihli Röportaj.

¹⁵ Mücahit Septioğlu, Ali Rıza Septioğlu'nun Oğlu, 01.10.1954 Doğumlu, 10.10.2024 Tarihli Röportaj.

Selahattin Septioğlu, Ali Rıza Septioğlu'nun beşinci çocuğudur. 06.08.1959 yılında Elazığ'ın tarihinde Palu ilçesinde dünyaya gelmiştir. Evli ve beş çocuk babasıdır. Eşinin adı Hülya, çocuklarının adları ise sırasıyla Feyziye, Dilara, Merve, Gülnur ve Ali'dir. Uzun yıllardır ailesi ile birlikte Ankara'da yaşamakta olan Selahattin Bey ticaret sektöründe iş insanıdır¹⁶.

Selahattin Septioğlu'na göre babası Ali Rıza Septioğlu, yaptığı her davranışıyla ve attığı her adımla insanlığa önemli dersler veren bir insan olmuştur. Babasıyla ilgili farklı anılarını da bizimle paylaşan Selahattin Bey, bir gün arkadaşlarıyla beraber babasının seçim çalışmaları için Palu'nun Karaçor bölgesinde bir köyde (köyün ve adamın adını deşifre ve rencide olmaması adına vermedi) bir adamın karşılıklarına dikilerek: *“Siz burada ne arıyorsunuz? Burada size oy moy yok”* diyerek çıktığını ve kendilerinin o bölgede seçim çalışması yapmasına müsaade etmediğini söylemiş ve devamında ise gel zaman git zaman babasının bakan olduktan sonra bir gün hep beraber otururken, o adamın makama geldiğini görünce kendisinin hiddetlendiğini ve babasının kulağına eğilerek seçim döneminde yaptıklarını fısıldadığını, ancak babasının buna rağmen adamı gayet sakin ve iyi bir biçimde karşılayarak müşkülünü dinledikten sonra gayet zor durumda olduğunu görerek, hemen telefonla adalet bakanını arayıp adamın düştüğü zor durumdan çıkabilmesi için görüşme yaptığını, adamı uğurlarken de sonuçtan kendisini haberdar etmesini isteyerek yolladığını aktaran Selahattin Bey, akşam evde babasına çıkışarak: *“Baba ben sana bu adam bize zamanında bunları yaptı dediğim halde sen adamı krallar gibi ağırladın müşkülünü çözdürmeye çalışıp üzerine bir de sonuçtan haberim olsun dedin”* diye sitem ettiğinde, babasının ona dönerek. *“Oğlum iyiliğe iyilik etmek her kişinin karıdır, kötülüğe iyilik etmek er (mert) kişinin karıdır”*. Şeklinde cevap verdiğini paylaşmıştır¹⁷.

Faruk Septioğlu, Ali Rıza Septioğlu'nun altıncı ve en küçük çocuğudur. 01.05.1961 tarihinde Palu'da dünyaya gelmiştir. İlkokul, ortaokul ve liseyi Palu'da okumuş, Anadolu Üniversitesi açık öğretim fakültesi işletme bölümünden mezun olmuştur. Evli ve 5 çocuk babasıdır.

¹⁶ Selahattin Septioğlu, Ali Rıza Septioğlu'nun Oğlu, 06.08.1959 Doğumlu, 09.10.2024 Tarihli Röportaj.

¹⁷ Selahattin Septioğlu, Ali Rıza Septioğlu'nun Oğlu, 06.08.1959 Doğumlu, 09.10.2024 Tarihli Röportaj.

Eşinin adı Berna, Çocuklarının adları ise sırasıyla: Fatma Zehra, Kübra, Furkan, Ayşe ve Selahattin'dir. 1978-80 yılları arasında Bayındırlık Bakanlığında inşaat teknisyenliği ve teknikerlik görevlerinde bulunmuştur. 1991-1995 yılları arasında ise Adıyaman çimento fabrikasının yönetim kurulunda görev almıştır. Septioğlu İnşaat yönetim kurulu üyeliği ve Fur-Sel Madencilik yönetim kurulu başkanlığı görevlerinde bulunmuştur. Faruk Septioğlu ayrıca 23 ve 24. dönemlerde Ak Partiden Elazığ Milletvekili seçilmiştir. Son olarak da 31 Mart 2024 yerel seçimlerinde Yeniden Refah Partisinden Elazığ belediye başkan adayı olmuştur. Ancak seçilememiştir¹⁸.

Faruk Septioğlu'na göre babası Ali Rıza Septioğlu, halkı için yaşayan, öyle ki çoğu zaman halkını ailesinin bile önünde tutan bir insandır. Onun anlayışına göre halkına hizmet edemediği her an, onun için ziyan olmuş, boşa gitmiş sayılır. Faruk Bey ayrıca babasının, çocuklarının siyasete girmelerine sıcak bakmadığını, bu işi hakkıyla yapamadıkları takdirde çok büyük vebal üstleneceklerini belirtmiştir. Babasının yaşadığı dönemlerde ülkemizde ayrımcılığın günümüzdeki kadar yaygın olmadığını siyasetçilere mensubu oldukları partiye göre değil, insanlığına ve halka olan faydasına göre değerlendirildiğini, bu sebeple de babasının siyasetin hemen her kesimi tarafından takdir ve hürmet gördüğünü ve maalesef o dönemde babasına gösterilen saygı ve hürmetin günümüzde kendileri dâhil pek çok siyasetçinin göremediğini dile getirmiştir¹⁹.

1.4. Eğitim Hayatı

Ali Rıza Septioğlu, babası Sadin Bey'in Şeyh Sait isyanı sonrasında ailesi ile birlikte yıllarca dağlarda, mağaralarda saklanmak zorunda kaldığı süreçte, çok zorlu ve yokluk içinde geçen çocukluğunda birçok hayati hak ve ihtiyaçtan mahrum kaldığı gibi, alması gereken eğitimden de yoksun olarak büyümüştür. O yıllarda imkânlar dâhilinde medrese eğitimi alan Ali Rıza Septioğlu bölgenin önemli müderrislerinden olan Molla Reşit'ten dersler almıştır. Dağlardaki zorlu hayat sona erip Palu merkeze geri döndükten sonra eğitime başlama yaşı geçmiştir ve düzenli bir tahsil hayatı olmamıştır. Öğrenim durumu ile alakalı olarak, düzenli

¹⁸ Faruk Septioğlu, Ali Rıza Septioğlu'nun Oğlu, 01.05.1961 Doğumlu, 01.10.2024 Tarihli Röportaj.

¹⁹ Faruk Septioğlu, Ali Rıza Septioğlu'nun Oğlu, 01.05.1961 Doğumlu, 01.10.2024 Tarihli Röportaj.

bir eğitim alamamanın eksikliğini içinde yaşamış ve iyi bir eğitim almanın kendisinde her zaman bir ukte olarak kaldığını belirtmiřtir²⁰.

Ali Rıza Septioğlu, 1960 senesinde 47 yaşındayken, eğitimini belgelendirmek için adım atmış, 27 şubat 1960 yılında ilköğretimi bitirme imtihanlarına girerek, “442” diploma numarası ile okul dışından girenlere mahsus ilkokul diplomasını almıştır. Eğitim hususunda hassasiyeti olan Septioğlu, Palu belediye başkanı olmadan önce ilkokul diplomasını almış ama bununla yetinmeyerek, ortaokul diploması almak için Palu Ortaokuluna başvurarak dışarıdan ortaokulu bitirebilmek için sınavlara girmiştir. 9 Ekim 1972 tarihinde girdiği sınavları başarı ile geçerek Elazığ Palu Ortaokulunun 8 numaralı diplomasını almaya hak kazanmıřtır²¹.

1.5. Meslek Hayatı

Ali Rıza Septioğlu, ocukluk yıllarında okul eğitimini tam olarak alamamış, kuk yaştan itibaren babasının Palu’daki manifatura dükkânında çalışmaya başlayarak iş hayatına atılmıştır. Çocukluk ve gençlik yıllarında ticaretle uğraşan Ali Rıza Septioğlu 1957 yılında Adalet Partisi’nden Palu ilçe başkanı seçilinceye kadar meslek olarak tüccarlığı srdrmştir. “1960 Darbesi” sonrasında yaşadığı zorluklar, tutukluluk süreci ve ardından başlayan askerlik durumu sona erdikten sonra bir müddet âdeta siyasete kserek, Adana’da yaşayan amca çocuklarının (Görürler) yanına giderek birkaç yıl orada kalmış ve orada kaldığı süre boyunca hayvancılıkla meşgul olmuştur. Dayısının Bingöl’den yolladığı hayvanları Adana’da satarak 3 yıl gibi kısa bir sürede işlerini büyütmüş, elinde bulunan hayvan sayısını 7500’e çıkarmıştır. Ticareti çok seven Ali Rıza Septioğlu hayvancılıkta da çok başarılı olarak iyi bir kazanç elde etmeye başlamıştır. 1963 yılında Palu halkı “1960 İhtilalinden” önce 3 yıl Demokrat Parti ilçe başkanlığı süresince halkın büyük desteğini kazanan Ali Rıza Septioğlu’nu yeniden siyasette görmek isteyecek, darbe sürecinde yaşadığı mağduriyetlerin ve haksızlıkların karşısında onun yanında yer aldıklarını gstereceklerdir²². Palu’nun ileri gelenlerinin

²⁰ Gıyasettin Dağ, *Devlet Olmadan Olmaz Ali Rıza Septioğlu*, Doğay Yayıncılık, Elazığ 2007, s. 37.

²¹ Dağ, “Devlet Olmadan Olmaz Ali Rıza Septioğlu”, s. 38.

²² Hamza Ayan, “Elazığ ve Yöresinde İz Bırakmış Siyasi Bir şahsiyet: Ali Rıza Septioğlu”, *Uluslararası Harput’a Değer Katan şahsiyetler Sempozyumu*, C. 2, Elazığ 2016, s. 528-529.

yolladığı bir grup Adana'ya giderek, Palu halkının, O'nu yapılacak olan seçimlerde destekleyeceğini ve O'nu belediye başkanı olarak görmek istediklerini iletmışlerdir. Ali Rıza Septioğlu hayatının belki de en önemli kararlarından birini bu aşamada verecektir. Çünkü bir tarafta çok severek yaptığı ve kısa zamanda çok büyük kazanç sağladığı ticareti daha da büyüterek belki de birçok aileye istihdam sağlayacak bir iş insanı olacaktı. Öte taraftan ise ailesine ve kendisine büyük değer veren Palu halkının yoğun ısrarları ona olan destekleri ile belediye başkanı seçilirse millete, halkına hizmet etme arzusu vardı. İkinci seçenek daha zor ve riskli olmasına rağmen memleketlilerinin ısrarlarını geri çevirmeyen Septioğlu büyük bir risk alarak, Adana'da kurmuş olduğu düzeni bırakıp Palu'ya dönmüş ve 1963 yerel seçimlerinde Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) ve Adalet Partisi (AP) gibi güçlü partilerin adaylarına karşı Palu'dan bağımsız belediye başkan adayı olmuştur. Palu halkı onu attığı bu kritik adımdan dolayı pişman etmemiş ve Palu belediye başkanı olarak seçmiştir. Böylece Ali Rıza Septioğlu, vefatına kadar başarıyla yürüteceği siyasi hayata tekrar adım atmıştır²³.

1.6. Siyasi Hayatının Başlaması

Ali Rıza Septioğlu'nun siyasete adım attığı dönemler, ülkede çok partili hayatın yeniden hayata geçirilmeye çalışıldığı, bol çalkantılı ve II. Dünya Savaşı'nın etkilerin devam ettiği yıllardır. 7 Ocak 1946'da Adnan Menderes, Celal Bayar, Refik Koraltan, Fuat Köprülü tarafından kurulan Demokrat Parti'nin siyasal amacı ülkede demokratik ortamın tam manasıyla gerçekleşmesini sağlamak ve çok sesliliği gerçekleştirmektir. Bu yüzden, parti tüzüğünde temel hak ve özgürlüklere geniş yer verilmiştir. Aynı yıl Elazığ'da kurulan Demokrat Parti il başkanlığına Avukat Hamit Ali Yöney getirilmiştir. Partinin ilk il kongresi ise 15 Mart 1950'de düzenlenmiştir. Kongre sonucunda, il idare kuruluna Avukat Ömer Sanaç, Kazım Bayer, Abdullah Erkmen, Hamit Ali Yöney, Hilmi Soyarslan ve Lütfü Ek seçilmişlerdir²⁴.

Çok partili hayata geçiş yapıldığı dönemde çok sesli siyasal yaşamın taşları henüz yerine oturmamış olmasına rağmen, Demokrat

²³ Mehmet Baygın, Salih Baygın Oğlu, 04.08.2024 Tarihli Röportaj.

²⁴ Sina Akşin, *Çağdaş Türkiye 1908-1980/Türkiye Tarihi*, C. 4, Cem Yayınevi, Ankara 1997 s. 143.

Parti'nin sahneye çıkmasıyla birlikte halk âdeta ekonomik, sosyal, siyasi bunalımlara bir çare ararcasına yeni kurulan bu partiye büyük rağbet göstermeye başlamıştır. Demokrat Parti'nin kuruluşundan itibaren prensip olarak *“halka din ve vicdan özgürlüğünü sağlamak”* olarak belirlenmesi, bu durumu etkileyen faktörlerin başında gelmiştir. Büyük Türkiye misyonu ile yola çıkan Demokrat Parti'nin bir an evvel iktidar parti olmasını isteyen halk, DP'nin, ülkenin sorunlarına çözümler bulmasını beklemektedir. Ali Rıza Septioğlu'nun siyasi yaşamının başlangıç noktası, *“1946 ruhu”* diye adlandırılan, çok partili döneme geçişin başlangıcı sayılan Demokrat Parti'nin kuruluş dönemleri olmuştur. Septioğlu, Demokrat Parti'nin, kurulduğu andan itibaren milletin büyük desteğini alma ve tek başına iktidar olma amacı doğrultusunda attığı adımları çok iyi gözlemlemiş ve âdeta bir arayış ve bekleyiş içerisinde olan halkın DP'yi bir kurtarıcı olarak gördüğünü fark etmiştir. Gerek bu etkenler gerekse Palu ve çevresinde ailesinden gelen manevi miras ve saygınlık, onu siyasete yönlendiren en önemli faktörler olmuştur. Bu doğrultuda, Demokrat Parti'nin teşkilatlanmaya başladığı dönemlerde (1945-1946) siyasete başlayan Ali Rıza Septioğlu'nun siyasi hayatta aldığı ilk resmi görevi, Demokrat Parti Palu ilçe teşkilatı idare heyeti üyeliği olmuştur²⁵.

1.6.1. Demokrat Parti İlçe Başkanlığı Dönemi

14 Mayıs 1950 yılında yapılan seçimler sonucunda yurdun genelinde olduğu gibi, Elazığ'da da Demokrat Parti'nin siyasi zaferi gerçekleşmiş, DP, Elazığ'da beş milletvekilliğinin hepsini kazanmıştır. Kazanılan bu zafer sonrasında Demokrat Parti Genel Başkanı Celal Bayar parti çalışmaları kapsamında, heyetiyle beraber Elazığ'a da gelmiş, hem halka teşekkür etmiş hem de halkın talep ve sorunlarını dinlemiştir. Bu ziyarete Elazığ ili ve ilçelerinden, ayrıca civar vilayetlerden büyük bir katılım olmuştur. O dönem, Elazığ'da 1940'lı yıllardan itibaren, gencinden yaşlısına, gazetecilerinden aydın kesimine, Elazığ genelinde ortak bir gaye oluşmuş ve özellikle Demokrat Parti'nin Elazığ'da elde ettiği ezici üstünlük sonrasında daha da umutlanan halk, bu hayalin gerçekleşmesi için seferber olmuştur. Bu amaç ile 1952 senesinde *“Atatürk Üniversitesi Kurma ve Yaşatma Derneği”* adı altında bir sivil toplum teşkilatı oluşturulmuş, bu dernek öncülüğünde, Elazığ'da bir

²⁵ Dağ, *Devlet Olmadan Olmaz Ali Rıza Septioğlu*, s. 53-54.

üniversite kurulması ve isminin de “Atatürk Üniversitesi” olması için büyük çaba sarf edilmiştir. Ancak dönemin Erzurum milletvekillerinin ve ileri gelenlerinin araya girmesi ve üniversitenin Erzurum’da kurulması için attıkları adımlar sonucunda, Atatürk Üniversitesi’nin, 1957 seçimlerinin hemen öncesinde, Celal Bayar’ın başkanlığında toplanan Bakanlar Kurulu sonrası, Erzurum’da açılmasına karar verilmiştir. Elazığ halkının bu önemli beklentisinin Demokrat Parti tarafından gerçekleştirilmemesi, verilen sözlerden son anda vazgeçilmesi şehrin bütün kesimleri tarafından büyük bir üzüntü ve tepkiyle karşılanmış ve bu durum Demokrat Parti’nin, bir dahaki seçimlerde Elazığ’da âdeta dibe vuruşunun en önemli etkeni olmuştur. Elazığ halkı, büyük umutlarla, şehrinde açılmasını beklediği üniversitenin Erzurum’da açılmasına karar veren Demokrat Parti’ye tepkisini 1957 Genel Seçimleri öncesinde Elazığ’a gelen Adnan Menderes’i Demokrat Parti il başkanı ve Elazığ belediye başkanı dâhil olmak üzere, karşılamaya gitmeyerek göstermiştir. Sonrasında ise 27 Ekim 1957’de yapılan genel seçimlerinde 114.767 seçmenle yer alan Elazığ, 6 milletvekili çıkarmış, halk âdeta tek yürek olarak Demokrat Parti’ye olan tepkisini, vekillerin tamamını Cumhuriyet Halk Partisi’nden çıkararak göstermiştir²⁶.

1957 Genel Seçimlerinde Elazığ’da büyük bir hezimete uğrayan Demokrat Parti’de başlayan huzursuzluk ve bölünmeler Palu’da da baş göstermiştir. Dönemin Palu ilçe başkanı Haşim Haşlıdır, Palu siyasetine yön veren etkin ailelerden olan Saraçlar (Ömer Saraç ve ailesi) ile ters düşmüş, bu ters düşme sonucunda Haşim Bey, hem ilçe başkanlığından alınmış hem de Demokrat Parti’den ihraç edilmiştir. Onun bu ihracı ve parti başkanlığından alınması üzerine Demokrat Parti ilçe başkanlığı için seçilecek doğru kişinin üniversite olayından dolayı partiye küskün olan halkla arayış düzeltmek için bir fırsat olarak gören parti yöneticileri, Ali Rıza Septioğlu ve ailesinin bölgedeki etkisinin bilincinde oldukları için Elazığ’da yeniden toparlanmanın yolunu, halk üzerinde önemli bir nüfuza sahip olan bu aileyi partiye dâhil ederek, siyasete çekmekte bulmuşlardır. Palu halkını, aileye aracı kılarak Ali Rıza Septioğlu’nun Palu müftüsü olan babası Ali Sadin bey ile görüşmeler yapmış, Ali Rıza Septioğlu’nun, Demokrat Parti ilçe başkanı olması konusunda isteklerini belirtmişlerdir.

²⁶ Kerim Sunguroğlu, *Harpüt ve Elazığ’da Yüksek Öğretim*, Elazığ Kültür ve Tanıtma Vakfı Yayınları, Ankara 1999, s. 47-48.

Hacı Sadin Bey, önce isteksiz davranıp, oğlunun siyasete girmesine sıcak bakmasa da, Palu halkının yoğun isteği üzerine oğlunun Demokrat Parti ilçe başkanı olmasına rıza göstermiştir. Böylece, Türk siyasetinde uzun yıllar varlık gösterecek olan Ali Rıza Septioğlu'nun 1957'den 1960 Darbesi'ne kadar sürecek olan Palu ilçe başkanlığı süreci başlamıştır. Geçen dört yıl süre zarfında, kendisine tam destek veren ve teşkilat başkanı olmasını sağlayan Palu halkını yanılmayan Septioğlu'nun, Palu'nun iktisadi, siyasi ve sosyal bakımdan önemli gelişmeler yaşamasında büyük katkıları olmuřtur²⁷.

1.6.2. 1960 Darbesi Sürecinde Yaşadıkları

1959 yılında iktidar partisi olan Demokrat Parti ile muhalefet partisi olan Cumhuriyet Halk Partisi arasında gerilmeye başlayan ilişkiler, 1960'a gelindiğinde daha da artmıştır. 7 Nisan 1960'ta Demokrat Parti meclis grubu bir bildiri yayınlayarak; Cumhuriyet Halk Partisinin yurt genelinde baş gösteren yıkıcı grupları etrafında topladığını, vatandaşları da iktidara yönelik isyana teşvik ettiğini öne sürmüş ve bu bildirinim hemen sonrasında mecliste bir Tahkikat Komisyonu oluşturmuştur. Bu komisyon aracılığıyla yaklaşık üç ay boyunca muhalefetin ve ona destek veren basın kuruluşlarının faaliyetlerini soruşturmuştur. İktidarın kurduğu bu tahkikat komisyonunun varlığı, muhalefet destekçilerinden başlayarak, özellikle üniversite öğrencileri ve halk arasında giderek büyüyen bir tepki oluşmasına neden olmuştur. 26 Nisan 1960'da İstanbul Üniversitesi hocaları ve öğrencileri, kurulan komisyonu ve hükümetin uyguladığı baskıları protesto etmişlerdir. Bu protestolar daha sonra Ankara'da ve yurdun çeşitli bölgelerinde de devam etmiştir. Öte yandan ordu içerisinde de Demokrat Parti iktidarına karşı baş gösteren hareket, başlayan protesto gösterileri ile iyiden iyiye açığa çıkmaya başlamıştır. 29 Nisan 1960'ta gerçekteşen gösterilerdeki çoğunluğu öğrenci gruplarından oluşan göstericiler ile ordu arasındaki dayanışma bunun en bariz örneğini teşkil etmiştir. Başbakan Adnan Menderes'in yaptığı basın açıklamasında, oluşturulan tahkikat komisyonunun başlangıçta belirlenen süreyi (3 ay) tamamlamadan çalışmalarının sonlandırılacağını belirtmesi, Türk Silahlı

²⁷ Mehmet Baygın, Salih Baygın Oğlu, 04.08.2024 Tarihli Röportaj.

Kuvvetlerinin hükümete karşı darbe yapma kararını engellemeye yetmemiştir²⁸.

27 Mayıs 1960'ta Orgeneral Cemal Gürsel başkanlığında bir grup subayın bir araya gelerek oluşturduğu Milli Birlik Komitesi, emirleri altındaki askerleri eş zamanlı harekete geçirerek Türk Silahlı Kuvvetleri adına yönetime resmen el koyduklarını bildirmişlerdir. 27 Mayıs sabahı radyodan yapılan yayınlara gerçekleştirilen darbeyi gerekçeleriyle halka duyurmuşlardır. Aynı gün Eskişehir'den dönen Adnan Menderes, Kütahya yolu mevkiinde durdurularak tutuklanıp önce Ankara'ya, daha sonra İstanbul'a götürülmüştür²⁹. Sonrasında ise Celal Bayar, diğer hükümet görevlileri ve Demokrat Parti milletvekilleri ile beraber Yassıada'ya gönderilmişlerdir. Yaklaşık bir sene süren davalar 15 Eylül 1961'de tamamlanarak, Celal Bayar, Adnan Menderes, Fatin Rüştü Zorlu, Hasan Polatkan, Bakanlar Kurulu üyeleri, Demokrat Parti milletvekilleri ve üyelerinin bulunduğu 592 sanığın 228'i hakkında idam cezası talebinde bulunulmuştur. Yüksek Adalet Divanı, 15 kişiyi idam cezasına çarptırırken 31 sanığa ömür boyu hapis cezası, 418 sanığa da 6 ay ile 24 yıl arasında değişen hapis cezaları vermiştir. Hasan Polatkan ve Fatin Rüştü Zorlu 16 Eylül, Adnan Menderes ise 17 Eylül'de idam edilmişlerdir. İçerisinde general, albay, yarbay, binbaşı ve yüzbaşılardan oluşan 38 kişilik Milli Birlik Komitesi 25 Ekim 1961'e kadar Türkiye'nin siyasi hayatına hâkim olmuş, bu süreçte disiplinli katı yönetim sürerken tutuklama ve cezalandırmaların da devamı gelmiştir³⁰.

1960 yılında gerçekleşen 27 Mayıs Askerî Darbesi, Ali Rıza Septioğlu ve ailesinin de zorlu süreçlerden geçmesine neden olan önemli dönüm noktalarından birisi olmuştur. Ali Rıza Septioğlu, darbe gibi yıkıcı bir olayı, henüz siyasi hayatının ilk durağı olan Palu İlçe Başkanlığı döneminde yaşamıştır. Septioğlu o dönemde, ailesi ve çocuklarıyla beraber yaşadığı Palu'da bir yandan Demokrat Parti İlçe Başkanlığını yürütürken, diğer yandan da çok sevdiği ticaretle meşgul olarak, esnafılık yapmaktaydı. Septioğlu ve ailesinin yaşadığı ev Palu'nun biraz dışında kalan Beyhan yolu üzerinde yer alan bir bahçenin içerisindeydi. İhtilalin

²⁸ Seyfettin Erdoğan, *Politik Konjoktür Hareketleri Teorisi Perspektifi İle Siyaset-Ekonomi İlişkileri*, Değişim Yayınları, İstanbul 2004, s. 52-54.

²⁹ Taşkın Tuna, *Adnan Menderes'in Günlüğü*, Şule Yayınları 2010, s. 329.

³⁰ Turhan Dilligil, *İmralı'da Üç Mezar*, Dem Yayınları, 1989, s. 25-29.

gerçekleŖtiđi 27 Mayıs gecesi Ali Rıza Septioğlu Elazığ'ın merkez ilçesindeyken, bir arkadaŖının ona darbe olduğunu haber vermesi üzerine hızla Palu'ya ailesinin yanına dönerek, geliŖmeleri takip etmeye baŖlamıŖtır. Kısa bir süre sonra bir grup asker, Septioğlu'nun evine gelerek, teslim olması gerektiğini ve bir müddet, tedbir amaçlı olarak gözetim altında tutulacağını belirtmiŖlerdir. Ailesi ile vedalaŖıp babasının elini öperek ve helalleŖerek evinden ayrılan Ali Rıza Septioğlu'nun darbe sonrasında yaŖadıđı zorlu süreci baŖlamıŖtır³¹.

İlk olarak Palu'da bir hastaneye götürülerek muayeneden geçirilen Septioğlu'na burada bulunan çalıŖanlar ve halk tarafından gösterilen büyük hürmet ve ilgi askerlerin dikkatini çekmiŖtir. Buradaki iŖlemlerin tamamlanmasının ardından, Palu Hükümet Konağının altındaki nezarethaneye yerleŖtirilen Septioğlu'nun gözetim günleri bir süre sonra Elazığ merkez ilçesinde devam etmiŖtir. YaklaŖık bir ay süren bu ilk tutukluluk sürecinin ardından serbest bırakılmıŖ, ancak aradan kısa bir süre geçmeden tekrar tutuklanarak, Elazığ Kolordu Komutanlığında gözetim altına alınmıŖtır. Ali Rıza Septioğlu'nun yaklaŖık bir yıl devam eden bu süreçte tanıŖtıđı bir asker onun hayatında önemli bir yere sahip olmuŖtur. Yarbay Necdet Doğan adındaki bu asker, dönemin Elazığ valisine bizzat giderek: *“Eğer Ali Rıza Septioğlu'nun tutukluluk hali devam ederse, ben bu ihtilalin meŖrutiyetinden Ŗüphe ederim.”* demiŖtir. Septioğlu aradan yıllar geçmesine rağmen onun bu davranıŖını unutmamıŖ ve o yıllardan bahsederken her fırsatta dile getirmiŖtir. Yarbay Necdet Doğan ile Ali Rıza Septioğlu arasında darbe döneminde baŖlayan bu dostluk uzun yıllar devam etmiŖtir³².

Ali Rıza Septioğlu, ihtilal yönetimi tarafından, o dönem gerçekleştirilen tutuklama ve cezalandırmaların, hiçbir önemli gerekçe sunulmadan yapıldığını, ihtilal sonrasında valilere verilen geniş ve sınırsız yetkilere bađlamıŖtır. Çünkü o süreçte, valiler kendilerine verilen yetkiler sayesinde, istedikleri kiŖileri hukuksuz, gerekçesiz ve mesnetsiz bir biçimde tutuklatabilmiŖlerdir. Dönemin Elazığ Valisi Abdullah İğneciler de Septioğlu'nun, ailesinin potansiyel durumunu göz önünde

³¹ Fevzi Septioğlu, Ali Rıza Oğlu, 01.01.1947 Doğumlu, 06.08.2024 Tarihinde Yapılan Röportaj.

³² Fevzi Septioğlu, Ali Rıza Oğlu, 01.01.1947 Doğumlu, 06.08.2024 Tarihinde Yapılan Röportaj.

bulundurarak gözaltına alınması emrini vermiş, hatta Palu'da gözetim altında tutulduğu yerde kalmasına dahi müsaade etmemiştir. Elazığ Garnizon Komutanlığı'na getirilen Septioğlu, burada bir süre daha gözetim altında tutulmuştur³³.

27 Mayıs 1960 askerî darbesinin tabii sonucu olarak başlayan tutuklamalar, Ankara'da, darbenin gerçekleştiği günden itibaren başlamış olmasına rağmen diğer vilayetlerde daha sonra başlamıştır. Darbeden yaklaşık bir-bir buçuk ay sonra, Milli Birlik Komitesi tarafından Elazığ'da gerçekleştirilen tutuklamalar yalnızca Ali Rıza Septioğlu ile sınırlı kalmamıştır. Elazığ Demokrat Parti il idare kurulu üyeleri, eski milletvekili Ömer Sanaç, il başkanı Rasim Küçükkel, belediye başkanı Mustafa İspir, kurul üyeleri Abit Sadıklar, Sabri Güray, Adnan Orakçioğlu ve Ziya Çarsancaklı gibi isimler de gözaltına alınanlar arasındadır. Ali Rıza Septioğlu, Elazığ Garnizon Komutanlığı'nda tutuklu bulunduğu süre zarfında hemen her gün çok sayıda insan tarafından âdeta ziyaretçi akınına uğramıştır. Bu ziyaretçilerin çoğu Palu'daki akrabaları, arkadaşları, dost, ahbabları ve sevenleridir. İlk başlarda askerî idare, yoğun ziyaret akınından rahatsız olup ziyaretçileri geri çevirse de, Septioğlu'nun subaylar ve personel ile kurmuş olduğu yakın diyalog ve iyi ilişkiler sayesinde, bir süre sonra gelen ziyaretçiler, sorun olmaktan çıkmıştır. Artık onu ziyarete gelenler rahatça görüşme imkânı bulabilmişlerdir³⁴.

Ali Rıza Septioğlu “tek parti dönemi”nin neden olduğu zorlu süreçleri, ailesi ile birlikte yakından yaşamış bir isim olarak, Demokrat Partinin getirdiği özgürlük ortamını savunan bireyler arasında yer almıştır. Bundan dolayı da yargılamaları ve idamları hiçbir zaman içine sindirememiş, ülkeye bu süreci yaşatanların da yargılanması gerektiğini, hayatının sonuna kadar savunmuştur. Ancak, etrafındaki insanlar da başta olmak üzere, ihtilal yönetimi tarafından, siyasete getirilen yeni düzene karşı herkesin tepkisiz kalmasına göz yummayarak, bir süre siyasetten uzaklaşmıştır³⁵.

1.6.3. Askerlik Dönemi

³³ Mehmet Baygın, Salih Baygın Oğlu, 04.08.2024 Tarihli Röportaj.

³⁴ Dağ, *Devlet Olmadan Olmaz Ali Rıza Septioğlu*, s. 70-71.

³⁵ Dağ, *Devlet Olmadan Olmaz Ali Rıza Septioğlu*, s. 72.

Ali Rıza Septioğlu'nun tutukluluk günleri sona erdikten sonra suçsuz bulunarak serbest bırakılmış, ama hemen sonrasında on beş ay sürecek olan askerlik süreci başlamıştır. Septioğlu'nun Palu ve çevresinde kendisine ve ailesine olan rağbeti ve siyasi potansiyelini bilen ve onu kendisine rakip gören bir kişi, askerlik durumunu koz olarak kullanmaya karar verip onu yetkili makamlara şikâyet ettiği için tutuklu olduğu günlerin hemen ardından apar topar askere alınmıştır. Askerliğe ilk olarak Ankara Mamak'ta muhabere eri olarak başlamış, burada acemi birliğindeki görevi sona erince de Edirne Keşan'a gönderilmiştir. Askerlik günleri Ali Rıza Septioğlu için hayatının zorlu dönemleri arasındadır. Kışladaki askerler, 27 Mayıs İhtilalinden nce Demokrat Parti yönetiminde yer aldığı için, kendisine hiç iyi davranmamış ve devamlı baskı altında tutmuşlardır. Örneğin yaz sıcağında bütün askerlere yazlık üniformalar verilmesine rağmen onu kışlık kıyafetlerle gezdirerek ağır ve zorlu görevleri yapmak zorunda bırakmışlardır. Toplam 15 ay 16 gün askerlik yapan Septioğlu askerliğini tamamladıktan sonra uğradığı haksızlıklara ve muamelelere sessiz kalmayarak, Genelkurmayı mahkemeye vermiştir. Mahkeme ise Septioğlu'na tazminat ödenmesine karar vermiřtir³⁶.

1.6.4. Palu Belediye Başkanlığı Dönemi

Ali Rıza Septioğlu, ihtilalin ardından yaşadığı tutukluluk ve askerlik süreçleri sırasında yaşadıkları sonucunda siyasetten uzaklaşmış, Adana'ya giderek burada canlı hayvan alım satımı ticaretine başlamıştır. Kısa zaman sonra işlerini büyüterek, önemli oranda canlı büyükbaş ve kkbaş hayvanı yurtdışına ihraç etmeye başlamıştır. Adana'da yaşadığı ve sevdiği işi yaparak iyi bir geçim sağlayan ve rahat bir hayat süren Septioğlu, 1963'teki yerel seçimlere kadar Adana'daki bu düzenini srdrmştir. 1963 yılında Palu halkının ve yakın arkadaşlarının yoğun isteği ve babası şeyh Sadin'in "*Memlekete dn ve belediye başkanlığına aday ol.*" demesi üzerine, belediye başkanlığına adaylığını açıklamak için Elazığ'a dnmştir. Kısa zamanda çok iyi bir seviyeye getirdiği Adana'daki kurulu düzenini bırakarak, memleketine geri dönen Ali Rıza Septioğlu'nu Palu Halkı pişman etmeyerek, kendilerine yakışır bir biçimde yapılan yerel seçimlerde ona sahip çıkmış ve âdeta ona karşı

³⁶ Mehmet Baygın, Salih Baygın Oğlu, 04.08.2024 Tarihli Röportaj.

yapılan haksızlıklar karşısında O'nun yanında yer aldıklarını göstermişlerdir³⁷.

Seçimlerde Cumhuriyet Halk Partisi'ne ve Demokrat Parti'nin bir uzantısı olan Adalet Partisi'ne karşı bağımsız aday olarak tek başına mücadele etmiş ve seçim sonunda her iki parti adaylarını büyük bir oy farkı ile geride bırakmayı başarmıştır. 17 Kasım 1963'te yapılan yerel seçimleri sonucunda 3995 nüfuslu Palu'da geçerli oy: 1176, katılım: %76.14, Adalet Partisi 262 oy ile %22.28, Cumhuriyet Halk Partisi 437 oy ile %37.16, Ali Rıza Septioğlu 477 oy ile %40.56 oranında oy almıştır. İhtilalin ardından gerçekleşen ilk yerel seçimler sonucunda Palu belediye başkanı olan Ali Rıza Septioğlu 25 Kasım 1963'ten itibaren görevinin başına geçmiştir³⁸.

Belediye başkanlığı döneminde kanalizasyon ve yol çalışmaları başta olmak üzere ilçeye önemli hizmetlerde bulunan Septioğlu, O dönemlerde henüz yeterli miktarda elektrik üretilmediği için ilçelere elektrik verilememekte, sadece illerde elektrik kullanımı mümkün olmaktadır. Gelişmenin, uygarlaşmanın en önemli unsurlarından birisinin elektrik olduğunu savunmuş ve ilçesine elektrik getirebilmek için büyük çaba sarf etmiştir. Palu'ya büyük bir jeneratör kurdurarak ilçesine elektrik getirmeyi başarmıştır. Palu ilçesi onun döneminde âdeta yeniden inşa edilmiş, Belediye başkanlığı binası ve hükümet konağı başta olmak üzere birçok kamu binası onun belediye başkanlığı döneminde yapılmıştır. Ali Rıza Septioğlu'nun belediye başkanlığı sürerken 1965 yılında genel seçimler gerçekleşmiş, Septioğlu bu seçimlere milletvekili aday olarak katılmak istemiştir. Ancak babası Ali Sadin Bey yaşlı olduğu için oğlunun, son yıllarında kendisinin yanından uzaklaşmasına razı gelmemiştir. Babasının rızasını almadığı için Ali Rıza Septioğlu seçimlere adaylığını koymaktan vazgeçmiş, Palu belediye başkanlığı görevini sürdürmüştür. Bir sonraki yerel seçimlerde (1968) ise yeniden bağımsız olarak Palu belediye başkanlığına aday olmuş ve seçimler sonucunda diğer adayların neredeyse iki katı oranında oy alarak yeniden belediye başkanı seçilmiştir.

³⁷ Dağ, *Devlet Olmadan Olmaz Ali Rıza Septioğlu*, s. 79-80.

³⁸ Dağ, *Devlet Olmadan Olmaz Ali Rıza Septioğlu*, s. 81-82.

Bu seçimler âdetâ Palu halkının Ali Rıza Septioğlu'na kendilerine yaptığı hizmetlere verdiği bir cevap olmuştur³⁹.

1.6.5. Milletvekilliği Dönemi

1969 yılı genel seçimleri yaklaştığında Ali Rıza Septioğlu'nun dost, akraba ve ahbabları ile beraberindeki Palu halkı, onun memleketine olan düşkünlüğünü ve yaptığı hizmetleri iyi bildikleri için, kendisini mecliste görmek istediklerini belirtmişlerdir. O dönemde Elazığ' da pek çok ilçenin yol, su, elektrik sorunu vardır ve bu sorunların, Palu belediye başkanlığı sırasında gösterdiği gayret ve hizmetlerle ilçesini kalkındıran Septioğlu'ndan başkasının gideremeyeceğini düşündükleri için ona bu teklifi götürmüşlerdir. Ali Rıza Septioğlu, kendisini Palu dışında kimsenin fazla tanımadığını göz önünde bulundurarak, parti listelerinde ilk sıralarda yer alamayacağını düşünmüş, bu yüzden de 1969 genel seçimlerine bağımsız aday olarak katılmıştır. Septioğlu ve yakın arkadaşları, kısıtlı imkânlarla rağmen, ailesinin bölgede tanınıp sevilmesine güvenerek, ayrıca Palulu iş insanlarının maddi manevi desteklerini alarak çok iyi bir siyasi propaganda gerçekleştirmişlerdir⁴⁰.

12 Ekim 1969 genel seçim sonuçlarına göre 80.716 geçerli oyun, 28.346'sını Adalet Partisi, 21.661'ini Cumhuriyet Halk Partisi, 12.812'sini ise bağımsız aday olan Ali Rıza Septioğlu almıştır. Böylece AP ve CHP 2'şer aday çıkarırken, Elazığ'ın 5. Milletvekili Ali Rıza Septioğlu olmuştur. Başta Palu olmak üzere Elazığ halkı, Septioğlu'nu meclise taşıyarak, onun memleketine hizmetlerine devam etmesinin yolunu ilk kez bu seçimle açmışlardır. Milletvekilliğinin üzerinden birkaç ay geçtikten sonra, Septioğlu, memleketine istediği gibi hizmet edebilmenin bağımsız milletvekili olarak çok zor olacağını anlamış, Elazığ belediye başkanı Şükrü Kacar ile anlaşarak birlikte Adalet Partisi'ne katılma kararı almışlardır. Başbakan Süleyman Demirel'e, Elazığ'a ferrokrom tesislerinin kurulmasının sözünü vermesi hâlinde AP'ye katılacağını belirtmiştir. Demirel'den konuyla ilgili sözü alınca da Adalet Partisi'ne katılmıştır. 1960'ların sonlarına doğru ülkede yeni bir askerî darbenin ayak sesleri duyulur hâle gelmiştir. 1960'lı yılların ortalarında başlayan öğrenci hareketleri 70'li yıllara gelindiğinde boyut

³⁹ Feyzi Septioğlu, Ali Rıza Septioğlu'nun Oğlu, 01.01.1947 Doğumlu, 06.08.2024 Tarihli Röportaj.

⁴⁰ Mehmet Baygın, Salih Baygın Oğlu, 04.08.2024 Tarihli Röportaj.

değiştirerek, silahlı eylemlere dönüşmüştür. Türk Silahlı Kuvvetleri içerisindeki bir grup, askeri müdahale girişiminde bulununca Başbakan Süleyman Demirel istifa etmiştir. İhtilal yönetimi döneminde temel hak ve özgürlüklere ciddi kısıtlamalar getirilerek, ara rejim dönemine girilmiştir. 10 Ocak 1972'de Askerî Yargıtay, Öğrenci olaylarında başı çeken Deniz Gezmiş, Hüseyin İnan ve Yusuf Aslan'ın idamına karar vermiştir. Bu karar, öncesinde mecliste oylama yapılmıştır. Oylama yapılmadan evvel, konuyla ilgili görüşünü "*İnsana canı Allah vermiştir. Almak da ancak onun işidir.*" diyerek idamları tasvip etmediğini dile getiren Ali Rıza Septioğlu, 16 Mart 1972'de yapılan oylamaya katılmamıştır. Ancak bu üç genç, Senatodan çıkan karar doğrultusunda 6 Mayıs 1972'de idam edilmişlerdir⁴¹.

1969 yılında Bağımsız aday seçildikten bir süre sonra Adalet Partisine katılan Ali Rıza Septioğlu, memleketine önemli hizmetlerin yapılması için harekete geçmiş, ancak bu hizmetler onun siyasi rakiplerinin dikkatini çekmiştir. Yaklaşan 1973 genel seçimleri öncesinde yeniden milletvekili adayı olmak için harekete geçerek çalışmalarına başlamıştır. Yapılan liste oyunlarıyla ilk sıradan ikinci sıraya yerleştirilen Septioğlu, 14 Ekim 1973 tarihinde yapılan seçimler sonucunda Cumhuriyet Halk Partisinin ve Milli Selamet Partisinin 2'şer aday, Adalet Partisinin ise 1 aday çıkarması sonucu milletvekili seçilememiştir. Ailesiyle beraber Ankara'dan Elazığ'a geri dönerek babası Ali Sadin Bey'in yanına yerleşmiştir. Oğulları Feyzi ve Muhammet bazı kurumlarda mevsimlik işçi olarak çalışmaya başlamış, diğer oğlu Mücahit ise vekil öğretmenlik yapmaya başlamıştır. Ailesinin maddi durumu iyi değildir ve aileye Palu müftülüğü yapan babası Sadin Bey bakmaktadır. Tekrar eski mesleği olan ticarete atılmanın yollarını arayan Ali Rıza Septioğlu, o dönemde Palu'da sebze hali inşaatının ihalesinin yapılacağını duymuş ve Adana'daki kuzenlerinden aldığı 20.000 TL borç para ile girdiği inşaat ihalesini kazanarak ticarete yeniden başlamıştır. Ardı ardına gelen ticari faaliyetlerle maddi sıkıntılar aşılmaya başlanmış, 1975 yılında aile ekonomik olarak rahatlamıştır⁴².

⁴¹ Adem Doğan, *Siyasi Arena'da Elazığ'ın Seçimi*, Çaydaçıra Yayıncılık, Elazığ 2007, s. 83-88.

⁴² Feyzi Septioğlu, Ali Rıza Septioğlu'nun Oğlu, 01.01.1947 Doğumlu, 06.08.2024 Tarihli Röportaj.

1977 genel seçimleri öncesinde, Nisan ayından itibaren siyasi faaliyetlerde başlayan canlanma ile Septioğlu, aday adaylığını Adalet Partisinden koymuştur. Parti onu önce birinci sıradan aday göstereceğini söylemesine rağmen sonradan Septioğlu’nu bir önceki seçimde olduğu gibi ikinci sıradan aday göstermiştir. Seçimlere yalnızca 45 gün kala; daha öncesinde ön seçim yapılacağını açıklamış olan Adalet Partisinde adayların merkez yoklamasıyla belirlenmesine karar verilmiştir. Bu kararın duyulması ile Elazığ’daki parti teşkilatı bir anda karışır ve Ali Rıza Septioğlu’nun da aralarında bulunduğu yedi aday adayı, genel merkeze telgraf çekerek ön seçim yapılmaması hâlinde partiden istifa edeceklerini bildirmişlerdir. Genel merkez tarafından açıklanan aday listesinde birinci sırada Rasim Küçükkel yer alırken, Ali Rıza Septioğlu ikinci sıradan aday gösterilmiştir. Bunu gören Ali Rıza Septioğlu Adalet Partisinden istifa ederek, seçimde bağımsız olarak aday olacağını açıklamıştır ve hızla seçim çalışmalarına başlamıştır. Septioğlu, seçim konuşmalarında “1963 seçimlerinde sizlerin desteğiyle büyük teveccühünüze mazhar oldum, sizlerin hüsniyetini istismar etmemek ve sizleri mahcubiyete uğratmamak için elimden gelen çabayı sarf ettim. şimdiki gayem ise sizlere hizmetime, yine sizlerden aldığım destek ve güçle devam edebilmektir. İcinizden çıkmış bir yakınınız olarak, seçildiğim takdirde sizleri yine aynı duruş ve şahsiyetimle temsil edeceğim.” demiştir. Oldukça sakin bir şekilde gerçekteşen 5 Haziran 1977 genel seçimleri sonuçları itibarıyla Elazığ’dan Cumhuriyet Halk Partisi 2, Adalet Partisi 1, Milliyetçi Hareket Partisi 1 milletvekili çıkarırken, Ali Rıza Septioğlu, aldığı 23.276 oy ile bağımsız milletvekili olarak meclise girmeyi bařarmıřtır⁴³.

1977 seçimleri sonrasında partilerin tek tabanlı hükümet için geçerli sayıya ulaşamamaları, ülkeyi koalisyon ortamına yönlendirmiştir. Böyle bir ortamda CHP lideri Bülent Ecevit: “AP ve MHP dışında her türlü koalisyona hazırız.” derken, AP lideri Süleyman Demirel ise: “Milliyetçi Partiler topluluğu ülkeyi Sol’a teslim etmemelidir.” Diyerek birbirlerinin zıttı görüşlerini belirtmişlerdir. İlk olarak Ecevit’in, Mecliste en fazla sandalye sayısına sahip olan parti başkanı sıfatı ile oluşturduğu azınlık hükümetinin programı mecliste okunurken, AP’li ve MHP’li vekiller genel kurul salonunu terk etmişlerdir. Milli Selamet Partisi üyeleri

⁴³ Doğan, *Siyasi Arena’da Elazığ’ın Seçimi*, s. 115-121.

ise birleşime katılmamışlardır. Bunun üzerine AP Partisi başkanı Süleyman Demirel öncülüğünde kurulan İkinci Milliyetçi Cephe Hükümeti 219 ret oyuna karşılık 222 evet oyu ile güvenoyu almış ancak bu hükümetin ömrü çok uzun olmamıştır. 1978 yılının ocak ayında “*Hükümetin iç ve dış güvenliği sağlayamadığı, ulusal birlik ve beraberliği zedeleyip, ülkenin gelişmesini engellediği, halkı yoksulluğa sürüklediği*” gerekçelerini içeren gensoru önergesi sonucunda, Cumhuriyet tarihinin gensoru ile düşürülen ilk hükümeti olmuştur⁴⁴.

Ali Rıza Septioğlu, seçim döneminde Adalet Partisi ile önemli problemler yaşamasına, listelerde istediği sırada yer almamasına rağmen, seçimler sonrasında kurulan Demirel hükümetine güvenoyu vermiştir. 21 Temmuz 1977’de kurulan Süleyman Demirel’in başkanlığındaki AP-MSP-MHP koalisyonundan sonra İkinci Milliyetçi Cephe olarak adlandırılan 5. Hükümet kuruldu. Cumhurbaşkanı Fahri Korutürk tarafından görevlendirilen Demirel’in başbakanlığında kurulan bu hükümet 1 Ağustos 1977’de TBMM’de yapılan oylama sonucunda 448 milletvekilinin 229’unun güvenoyunu almayı başarmıştır. Elazığ bağımsız milletvekili Ali Rıza Septioğlu hükümete güvenoyu veren vekiller arasında yer almıştır. Artık Demirel yeniden başbakan, Septioğlu da seçimleri bağımsız olarak kazanmış güçlü bir milletvekilidir. Memleketine hizmet etmeye kaldığı yerden devam etmiştir. Bu doğrultuda Süleyman Demirel ile yeniden yakın ilişkiler içerisine girer zira iktidar hizmetlerini Elazığ’a getirmeye kararlıdır. Ancak yaklaşan yerel seçimler ülkenin kaderini yeniden değiştirmiştir. Yerel seçim sonuçlarında hüsrana uğrayan Demirel iktidarı meclise verilen bir gen soru ile düşürülmüş ve yeniden Ecevit hükümeti kurulmuştur. Yerel seçimler ile Septioğlu ile Adalet Parti’sinin arasındaki ipler yeniden gerilmeye başlamıştır. Ali Rıza Septioğlu partiden, seçim öncesinde belediye başkan adayını belirleme yetkisini kendisine vermesini istemiş, bu talebi kabul edilirse partiye seçimlerde destek vereceğini belirtmiştir. Ancak parti yönetimi Septioğlu’nun bu talebini geri çevirmiş, böylece Septioğlu için AP’den kopma süreci yeniden başlamıştır⁴⁵.

⁴⁴ Ömer Çaha, *Türkiye’de Seçmen Davranışı ve Siyasi Partiler*, Orion Kitabevi, Ankara 2008, s. 22-25.

⁴⁵ Dağ, *Devlet Olmadan Olmaz Ali Rıza Septioğlu*, s. 120-122.

Ali Rıza Septioğlu seçmenine ve nşfuzuna gşvenen, onları arkasına alarak hareket eden bir politikacıdır. Kendisi de aday olsa, başka bir adayı da desteklese tabanının kendisine uyum sağlayacağını bildirdi. Bunlara gşvenerek, yerel seçimlerde Palu'dan belediye başkan adayı olan amcazadesi Gıyasettin Őzsoy'u desteklemiş, bağımsız olarak aday olan Őzsoy Septioğlu'ndan aldığı destek ile seçimleri bşyşk bir farkla kazanmıştır. Bşylece Septioğlu tşm engellemelere rağmen bir kez daha istediğini almıştır. Yerel seçimlerde yaşadığı bu olay, onun Adalet Partisi'nden tekrar uzaklaşmasına neden olmuřtur⁴⁶. Ali Rıza Septioğlu'nun, Önce genel seçimlerde, sonra da yerel seçimlerde karşılaştığı bu kısıtlama ve engelleme olayları AP ile arasının açılmasına neden olmuştur. Kurulacak olan Ecevit iktidarını desteklemesinin ve yıllarca Demirel ile birlikte siyaset yapan bir siyasetçi olarak, Demirel'in en bşyşk rakibinin bakanı olarak yer almasının altında yatan en Önemli neden bunlar olmuştur. Ecevit kabinesinde bakan olarak gşrev alan Septioğlu, kendisinin Őnřnř sşrekli olarak kesmeye çalışan il teşkilatı başta olmak ũzere Adalet Partili yşneticilere gerekli mesajı vermiřtir⁴⁷.

1.6.6. Bakan Oluşu ve Bakanlık Dşnemindeki Faaliyetleri

14 Haziran 1977'de Cumhurbaşkanı Fahri Korutşrk, hşkşmeti kurma gşrevini, CHP lideri Bşlent Ecevit'e vermiştir. Fakat Ecevit koalisyon kurmak için diğer partilerden olumlu yanıt alamamasına rağmen 21 Haziran 1977'de kabineyi ilan etmiştir. Hşkşmetin programı 1 Temmuz'da okunmuş, 2 Temmuz'da gşven oylaması yapılmış ve Ecevit Hşkşmeti gşvenoyu alamamıştır. Kabineyi kurma gşrevi yeniden Sşleyman Demirel'e verilmiştir. Demirel, kabineyi oluşturmuştur fakat partinin bakanlık bekleyen Önemli simalarının liste dışı kalmaları sonucunda, partide "*kşskşnler grubu*" oluşmaya başlamıştır. Kabine zor da olsa gşvenoyu almayı başarmışsa da partideki huzursuz ortam devam etmiştir. Kabinede yer alamayan vekiller, toplanarak Demirel'e karşı bir plan içerisine girmişlerdir. Onların bu faaliyetlerini fark eden Ecevit, kabinesinin gşvenoyu alabilmesi için ihtiyaı olan milletvekili sayısına ulaşabilmenin, bu "*kşskşnler grubundan*" ıkabileceğini dşşşnerek

⁴⁶ Murat Aygen, "Seçmen Davranışı ũzerine Bir İnceleme: Elazığ/Palu Örneği", *Tarih Okulu Dergisi*, Ekim 2018, Y. 11 S. XXXVI, s. 351.

⁴⁷ Yşksel Gşlmen, "*Tşrk Seçmen Davranışı*", İstanbul ũniversitesi Yayınları, İstanbul 1979, s. 19-22.

harekete geçmiştir. Yapılan görüşme ve pazarlıkların sonucunda Ecevit'le bakanlık karşılığında anlaşmaya varan bu vekiller, hazırlanan protokol metnini imzaladıktan kısa bir süre sonra gerçekleşen yerel seçim sürecinde yaşanan olumsuzlukları bahane ederek Adalet Partisi'nden istifa etmişlerdir. O dönemde bağımsız vekil olarak, olayları dikkatlice takip eden Ali Rıza Septioğlu ile AP'den istifa eden vekillerin yolu kesişmiş ve 1977'nin aralık ayında AP'den ayrılan vekillerin yayınladıkları deklarasyona Septioğlu da imza atmıştır. Ali Rıza Septioğlu'nun bu imzayı atmasındaki en büyük etken, bakanlık görevi alarak, halkına istediği şekilde hizmet edebileceği yetkiler elde edebilmektir. Öte yandan Septioğlu'nu da aralarına alan vekiller, yayınladıkları ortak bildiriye hükümetten desteklerini çektiklerini ve halkın faydası için atılacak her türlü adımı bağımsız grup olarak destekleyeceklerini bildirmişlerdir. Deklarasyona imza atan vekiller: Orhan Alp, Şerafettin Elçi, Hilmi İşgüzar, Oğuz Atalay, Cemalettin İnkaya, Mustafa Kılıç, Güneş Öngüt, Tuncay Mataracı, Enver Akova, Mete Tan ve Ali Rıza Septioğlu'dur. Deklarasyonun hemen akabinde Bülent Ecevit bu 11 milletvekili ile görüşmelerini tamamlayarak hükümet için gensoru vereceklerini duyurmuştur. 22 Aralık 1977'de Cumhuriyet Halk Partisi, Cumhuriyetçi Güven Partisi, Demokrat Parti ve Adalet Partisi'nden istifa eden vekillerin, TBMM Başkanlığı'na gensoru önergesi sunmaları sonucunda hükümet 31 Aralık 1977'de düşürülmüştür. Yeni hükümeti kurma görevi Bülent Ecevit'e verilmiştir. Cumhurbaşkanı Fahri Korutürk tarafından onaylanan bakanlar kurulu listesinde 32 bakanlıktan 22'si CHP'ye verilirken, bağımsızlara 10, kabinenin diğer ortaklarına ise yalnızca 3 bakanlık verilmiştir. Ecevit, ilk açıklamasında öncelikli amaçlarının ülkedeki huzur ve güven olduğunu belirtmiştir⁴⁸.

Yeni hükümette, meteorolojiden sorumlu devlet bakanı olarak görev alan Ali Rıza Septioğlu kabinede yer aldığı andan itibaren bağımsız kalacağını duyurmuştur. 05.01.1978'de başlayan bakanlık süreci, 18.06.1979 tarihinde hükümetin gidişatını beğenmediği gerekçesi ile istifasına kadar sürmüştür. Onun bakanlık yaptığı yıllar, o dönemde ülkede yaygın olarak kullanılan meşhur deyimle; “*Yetmiş sente muhtaç olunan*” yıllardır. Ama Septioğlu'na göre, ülkenin içinde bulunduğu durumun

⁴⁸ Dağ, *Devlet Olmadan Olmaz Ali Rıza Septioğlu*, s. 128-129.

sebebi, para ya da kaynak sıkıntısı değil, kaynakların yanlış kullanımı ile israf edilmesidir. Asıl bu mesele üzerinde durulmalı ve mücadele edilmelidir.⁴⁹ Bakan koltuğuna oturduğunda ilk iş olarak, Meteoroloji Genel Müdürlüğü'nün bakanlık imkânlarını ve diğer bazı kaynakları kullanarak, eskimiş olan ve iş görmeyen bütün teknik ekipmanlarını yenilemiştir.⁵⁰ Yatırım yaptırabilmek, tasarruf tedbirleri kapsamında çıkabilmek ve kaynak bulabilmek için çareler arayan Ali Rıza Septioğlu, çözüm olarak Maliye bakanlığı ile görüşmeyi düşünmüş ve dönemin Maliye Bakanı Ziya Müezzinoğlu'na giderek, Meteoroloji Genel Müdürlüğünün yeni yatırımlar ve cihaz alımları için on milyon dolarlık kaynağa ihtiyaç duyduğunu iletmiştir. Maliye bakanlığı tarafından isteği kabul edilen Septioğlu, o günün şartlarında çok büyük bir miktar olan on milyon dolarlık ödenekle, genel müdürlüğün bütün ihtiyaçlarının giderilmesini, yeni ölçüm ve değerlendirme cihazlarının alınmasını sağlayarak; meteorolojinin en popüler kurumlar arasına girmesini başarmıştır. Zira Meteoroloji Genel Müdürlüğü, yeni alınan hava tahmin cihazları ile daha doğru ve güvenilir tahminler ve raporlar çıkmaya başlamıştır⁵¹.

Tam bir Elazığ sevdalısı olan Ali Rıza Septioğlu'nun bakanlık görevini kabul etmek ve kabine üyesi olmak için öne sürdüğü şartların başında; hükümetin Elazığ ile ilgili her tasarrufundan ve tüm çalışmalarından haberdar olmayı, Elazığ'la ilgili her şeyin kendisinin bilgisi ve rızası dâhilinde yapılmasını istemiştir. Bu, onun, kurulacak olan hükümete kabul oyu vermek için ön şartı olmuştur. Bakanlığı döneminde memleketinden gelen hiçbir misafirini geri çevirmemiş, öyle ki meteoroloji bakanlığındaki odalar gelen misafirlere dar gelmeye başlayınca, misafirler bakanlığın bahçesinde ağırlanmaya başlamıştır. Ayrıca vakit buldukça kendisi de memleketi Elazığ'a sık sık gidip gelerek, her geldiğinde de memleketinin sorunlarına göre bir ya da iki bakan arkadaşını yanında getirmeye çalışmıştır. Bakan olduktan sonra Elazığ'a ilk ziyaretini 23 Ocak 1977'de gerçekleştirmiş ve kısa süre önce Palu'da

⁴⁹ Seyfettin Erdoğan, *Politik Konjonktür Hareketleri Teorisi Perspektifi İle Siyaset-Ekonomi İlişkileri*, Değişim Yayınevi, İstanbul 2014, s. 47.

⁵⁰ Murat Aygen, "Elazığ Siyasi Hayatında Ali Rıza Septioğlu Örneği", *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Y. 7, S. 88, Şubat 2019, s. 278.

⁵¹ Nurettin Baygın, Salih Baygın Oğlu, 05.08.2024 Tarihli Röportaj.

meydana gelen depremin etki ve sonuçlarını yerinde incelemiştir. Bu ziyaretten kısa süre sonra, yanında dönemin İmar ve İskân Bakanı Ahmet Karaaslan ile birlikte Elazığ'a gelen Septioğlu, Palu'da meydana gelen deprem sonrası yapılacak düzenlemelerin, iskân ve yardım işlerinin organizasyonunu sağlamıştır⁵².

1.6.7. Bakanlıktan İstifası Sonrasındaki Siyasi Hayatı

12 Eylül Darbesi öncesinde bakanlıktan istifa eden Septioğlu, önce kurulan Süleyman Demirel Hükümetine güvenoyu vermiş, sonrasında ise Adalet Partisi'ne yeniden katılmıştır. İhtilalden kısa bir süre önce iktidarı devralan Demirel, ekonomik açıdan sancılı süreçlerin yaşandığı ve terör olaylarının tırmandığı kritik bir dönemde göreve gelmiştir. Ali Rıza Septioğlu, Demirel Hükümeti'ne güvenoyu verirken ve AP'ye geçerken; memleketi Elazığ'a yapılmasını istediği yatırımları şart koşmuştur. 12 Eylül Darbesi'nde AP milletvekili olarak gözetim altına alınan Septioğlu, Ankara Merkez Komutanlığı'nda mecburi misafirliğe tabi tutulmuştur. İhtilal Komitesi tarafından verilen emirle siyasi partiler kapatılmış ve iktidar çevresindekilere siyasi yasaklar getirilmiştir. Yasak getirilen siyasetçiler arasında yer alan Ali Rıza Septioğlu'nun siyaset yasağı, 1987 yılında gerçekleştirilen Anayasa referandumuna kadar sürmüştür. Yasaklı olduğu dönem boyunca ailesi ile beraber Ankara'da ikamet etmeye devam etmiş, başta Süleyman Demirel olmak üzere eski siyasi arkadaşları ile dostluklarını sürdürmüştür. Demirel'in öncülüğünde kurulan Büyük Türkiye Partisi ve Doğruyol Partisi'nin kuruluş çalışmalarında bizzat yer almış fakat siyasi yasağı nedeniyle bu oluşumlar içerisinde yasal bir görev alamamıştır. 12 Eylül Darbesi nedeniyle siyasetten uzak kalan Septioğlu, 1983 yılı genel seçimlerinde yer alamamış, meclise ancak 1987'de dönebilmiş, bu zaman zarfında Demirel ile eski dargınlıkları unutup yeniden birlikte siyaset yapmaya başlayarak Doğruyol Partisinden milletvekili seçilmiştir. 29 Kasım 1987'de gerçekleşen Genel seçimde Elazığ'da oyların yüzde 33'ünü alan DYP'nin 1. sıradan aday gösterdiği Septioğlu ile birlikte, Ahmet Küçükkel ve Mehmet Tahir Şaşmaz da aynı partiden milletvekili seçilirken, yeni kurulan Anavatan Partisi de 2 milletvekili çıkarmayı başarmıştır⁵³.

⁵² Mehmet Baygın, Salih Baygın Oğlu, 04.08.2024 Tarihli Röportaj.

⁵³ Doğan, *Siyasi Arena'da Elazığ'ın Seçimi*, s. 148-151.

20 Ekim 1991 tarihinde yapılacak olan genel seçim öncesinde deyim yerindeyse Elazığ'da âdeta aday adayı patlaması yaşanmıştır. Özellikle de Anavatan Partisi ve Doğruyol Partisi'ne ellinin üzerinde aday adayı başvurusu yapılmıştır. Çok çekişmeli ve bol vaatli seçim çalışmalarına sahne olacak olan 1991 Seçimleri öncesinde DYP'nin aday listesine bakıldığında 1. sıradaki adayın Ali Rıza Septioğlu, 2. sıradaki adayın Ahmet Küçükkel, 3. sıradaki adayın Ünal Akbay ve 4. sıradaki adayın ise Orhan Buldaç, olduğu açıklanmıştır. Seçim sonuçları değerlendirildiğinde DYP, ilk iki aday olan Ali Rıza Septioğlu ve Ahmet Küçükkel'i meclise gönderirken, Refah Partisi de Ahmet Cemil Tunç ve Tuncay Şekercioğlu'nu Elazığ'ın üçüncü ve dördüncü milletvekilleri olarak TBMM'ye yollamıştır⁵⁴.

18 Nisan 1999 tarihinde yapılan seçimlerde, Tansu Çiller başkanlığındaki Doğru yol Partisinin 1. sıra milletvekili aday olan Ali Rıza Septioğlu, 21.962 oy alarak, mecliste son kez görev almıştır⁵⁵. Bu seçim sonrasında nefes darlığı rahatsızlığı ilerleyerek, eskisi kadar aktif olamamışsa da sağlığı el verdikçe meclise giderek halkı ve ülkesi için hizmet vermeye çalışmıştır⁵⁶.

1.6.8. Meclis Başkan Vekilliği Dönemi

Siyasi yaşamında ulaştığı ve siyasi kariyerinin en üst noktalarından biri olarak kabul edilen meclis başkan vekilliği, Septioğlu'nun yaşamında çok mühim bir yer teşkil etmiştir. 1991 ve 1999 seçimleri sonrasında kendisine meclis başkan vekilliği görevi verilmiş, her iki dönemde de meclis oturumlarını idare etme şekli nedeniyle hemen her kesimden tebrik almış ve takdir görmüştür. Son meclis başkanlığı döneminde Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel de kendisini arayıp tebrik etmiştir. Aynı zamanda bütün basında hakkında hep olumlu yazılar yazılmış, meclisin en iyi biçimde yönetilerek, olayların büyümesine müsaade etmediği, meclis başkanı olarak düzenin en iyi şekilde sağlandığı yönünde haberler yapılmıştır⁵⁷.

⁵⁴ Doğan, *Siyasi Arena'da Elazığ'ın Seçimi*, s. 161-165.

⁵⁵ Tuncay Suavi, *Parti İçi Demokrasi ve Türkiye*, Gündoğan Yayınları, Ankara 2000, s. 135.

⁵⁶ Mücahit Septioğlu, Ali Rıza Septioğlu'nun Oğlu, 01.10.1954 Doğumlu, 10.10.2024 Tarihli Röportaj.

⁵⁷ Dağ, *Devlet Olmadan Olmaz Ali Rıza Septioğlu*, s. 209.

1991 seçimleri sonrasında 2 Kasım 1991 tarihinde Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin açılış oturumunu, “*Meclisin en yaşlı üyesi*” sıfatıyla Ali Rıza Septioğlu yönetmiştir. Yemin töreni esnasında DEP Partisi milletvekili Leyla Zana'nın kürsüde Kürtçe konuşmaya başlamasına müdahale ederek: “*Kızım kızım! Doğru düzgün ve usulünce yemin et!*” diyerek uyarmıştır. Bu diyalog, yıllarca siyasi arenalarda konuşulan bir anı olmuştur. 16 Kasım 1991'de gerçekleşen meclis başkanlığı seçimi sonucunda başkanlık koltuğuna oturan DYP'li Hüsametdin Cındoruk, meclis başkanlığı koltuğuna oturduktan sonra “*Meclis toplantılarını bu zamana kadar kendisine pek yaraşır bir şekilde yürüten Sayın Geçici Başkan Ali Rıza Septioğlu'na, geçici divan üyelerine, bana oy veren ve vermeyen bütün üyelere teşekkürlerimi ve saygılarımı sunarım. Allah yardımcımız olsun*” demiştir⁵⁸.

Septioğlu, geçici meclis başkanlığı döneminde devlet adamlığı vasfını da devam ettirmiş, önemli kararların alınmasını makamın esas sahibine bırakmayı uygun görmüştür. Ancak öyle zamanlar olmuştur ki kritik kararlar almak zorunda kalmıştır. 1999 seçimleri sonrasında gözler meclise çevrilmiş, meclis başkan vekili Ali Rıza Septioğlu'nun, Refah Partisi Milletvekili Merve Kavakçı'nın başı örtülü olarak yemin etmesine müsaade edip etmeyeceğini merak etmiştir. En yaşlı üye sıfatı ile 2 Mayıs'taki meclis birleşimini yönetecek olan Septioğlu, Fazilet Partisinin başı örtülü adayı Merve Kavakçı'yı genel kurula alıp almayacağı konusunda hiç renk vermemiş, “*Merve Hanım meclise türbanlı olarak gelirse tavrımın nasıl olacağı konusunda şimdiden bir şey söylemem doğru olmaz. Ben tam kırk iki yıllık siyasetçiyim. Meselelerden çekinen bir adam değilim. Problemlerin nasıl çözüleceğini de bilirim. Bu yaştan sonra hiçbir şeyden korkmam. Pazar günü meclis oturumunu başarı ile yönetir, hukuk neyi gerektiriyorsa onu yaparım*” demiştir⁵⁹.

Takvim yapıları 2 Mayıs 1999'u gösterdiğinde, meclis oturumu açılarak Ali Rıza Septioğlu'nun başkanlığında, milletvekilleri, illerin alfabetik sıralamasına göre yemin etmeye başlamışlardır. Kriz beklentisinin üst düzeyde olduğu mecliste, MHP'nin Ankara milletvekili Nesrin Ünal, başını açarak kürsüye geçmiş ve yeminini etmiştir. Onun bu

⁵⁸ Doğan, *Siyasi Arena'da Elazığ'ın Seçimi*, s. 171.

⁵⁹ Dağ, *Devlet Olmadan Olmaz Ali Rıza Septioğlu*, s. 262.

hareketi özellikle DSP grubundan büyük alkış almıştır. Merve Kavakçı ise yemin töreninin ortasında, Meclis Genel Kurulu'na başörtüsü ile girmiş, o vakte kadar büyük sükûnet ve olgunlukla geçen genel kurul bir anda gerilmiştir. Fazilet Partisi sıralarından, Kavakçı'nın salona girişı esnasında büyük bir alkış koparken, Demokrat Sol Partililer ise ellerini sıralara vurarak protesto etmişlerdir. DYP, ANAP ve MHP'li milletvekilleri ise olaya tepkisiz kalmayı seçmişlerdir. Bu sırada DSP Genel Başkanı ve Başbakan Bülent Ecevit, Millî Eğitim Bakanı Metin Bostancıoğlu ve Devlet Bakanı Hikmet Sami Türk ile beraber kürsüye yönelerek, Meclis Başkan Vekili Septioğlu'ndan Merve Kavakçı'yı dışarı çıkarmasını istemişlerdir. Septioğlu ise: “İçtüzüğe bakalım, gereği neyse yapalım.” demiştir. DSP'liler, kürsü etrafında toplanarak alkışlar eşliğinde “dışarı! dışarı!” diye tempo tutmaya başlayınca, Merve Kavakçı yemin edemeden genel kurul salonunu terk etmek zorunda kalmıştır⁶⁰.

Olaylara şahit olan meclis üyelerinin pek çoğunun görüşü; Septioğlu'nun bu süreçte meclis başkan vekili oluşunun, olayın daha fazla büyümeden atlatılmasında büyük payı olduğu ve ülke için büyük bir kazanım olduğu yönündedir. Yemin töreni sırasındaki idare şeklinin pek çok olumsuzluğu engellediği, bütün kesimler tarafından kabul edilmiştir. Büyük kavgaların çıkacağı duruma gelinen bu gergin ortamda: “Bu ülke bir metrelik bir bez parçası yüzünden elden gidecekse yazıklar olsun hepimize!” demesi aslında o anda kargaşıa içerisindeki meclisin hareketliliğini bastırmak için yapılan bir çıkış olmuştur. Çünkü aslında onun da gönlünden geçen Merve Kavakçı'nın ve diğer başı örtülü vekillerin yeminlerini türbanlarıyla yapıp, mecliste inançlarının gereğini rahatça uygulayabilmelerinden yanadır. Bu kritik durumda verdiği tepkilerle, kargaşayı bastırması ve yemin sürecini idare etmesi, Septioğlu'nun tecrübesini akıl yönetim anlayışını gözler önüne sermiştir. Onun bu anlayışı, gergin meclis ortamına rağmen olayların büyümesini engellemiş ve herkesin takdirini toplamıştır⁶¹.

1.6.9. Cumhurbaşkanı Vekilliği Dönemi

Süleyman Demirel ile Ali Rıza Septioğlu arasında yıllar boyu süren, genel başkan-milletvekili ilişkisi, 1999 yılı seçimlerinden sonra

⁶⁰ Tefvik Çavdar, *Türkiye'nin Demokrasi Tarihi*, İmge Kitabevi, Ankara 2004. s. 112.

⁶¹ Dağ, *Devlet Olmadan Olmaz Ali Rıza Septioğlu*, s. 274-280.

farklı bir boyuta uzanmıştır. Demirel, meclis açıldıktan hemen sonra Fransa seyahatine çıkmıştır. Seyahat öncesinde vekâletini meclis başkan vekili, aynı zamanda kendisinin de çok sevdiği, güvendiği, kadim dostu Septioğlu'na bırakmıştır. Böylece 42 yıl önce, Palu'da Demokrat Parti ilçe başkanı olarak başlayan siyasi hayatı; belediye başkanlığı, milletvekilliği, bakanlığı ve meclis başkanlığı derken, yaşamının en önemli vazifelerinden biri ile daha karşı karşıya kalan Ali Rıza Septioğlu'nun Cumhurbaşkanlığına vekâlet etmesi. Siyasi yaşamının en zirve noktası olmuştur⁶².

1.7. Elazığ'a Katkıları

1.7.1. Fırat Üniversitesi'nin Kurulmasına Katkıları

1957 yılında yaşanan Atatürk Üniversitesi'nin Elazığ yerine Erzurum'da kurulmasından sonra 1971 yılında Elazığ halkının çok istediği üniversite hayalini gerçekleştirmek üzere Elazığ Fırat Üniversitesi yürütme kurulu oluşturulmuştur. Bu kurul ilk toplantısını 23 Nisan 1971 tarihinde yapmış, hemen akabinde ise Ankara'da 24 Mayıs 1971 tarihinde daha geniş katılımlı bir toplantı gerçekleştirmiştir. Ali Rıza Septioğlu, yapılan her iki toplantıya da katılarak bu konuya en başından itibaren verdiği önemi göstermiştir. Gerek milletvekilliği, gerekse bakanlık dönemlerinde Elazığ'da Fırat Üniversitesi'nin kurulması için büyük çaba sarf eden Septioğlu, Fırat Üniversitesi'nin kurulması ile ilgili kanun tasarısının hazırlanması için harekete geçmiş ve tamamlanarak meclise sunulmasına öncülük etmiştir⁶³.

1.7.2. Ferrokrom Tesislerinin Kurulmasına Katkıları

Ali Rıza Septioğlu'nun, memleketi Elazığ'a en önemli hizmetlerinden birisi olan, aynı zamanda Elazığ ekonomisinin temelinde de çok önemli bir yere sahip olan, Etikrom A.Ş. bünyesinde faaliyet gösteren Ferrokrom tesislerinin projesi, Septioğlu'nun bağımsız milletvekili olarak meclise girdiği 1969 genel seçimleri sonrasında kurulan hükümet döneminde tamamlanarak, temelleri atılmıştır. Ali Rıza Septioğlu, temeli atılan tesislerin inşaatının bir an evvel tamamlanması ve Elazığ halkının hizmetine sunulması için büyük çaba sarf ederek konuyu,

⁶² Çavdar, *Türkiye'nin Demokrasi Tarihi*, s. 113.

⁶³ Feyzi Septioğlu, Ali Rıza Septioğlu'nun Oğlu, 01.01.1947 Doğumlu, 06.08.2024 Tarihli Röportaj.

dönemin başbakanı Süleyman Demirel'le görüşmeler yaparak sürekli gündemde tutmuştur. Çünkü bu kadar büyük bir tesisin gerek Elazığ, gerekse Doğu Anadolu Bölgesi için ne kadar büyük bir önem arz ettiğinin farkındadır. İşsizlik problemini büyük oranda giderecek olan bu tesis sayesinde sağlanan istihdamla bölgenin kalkınacağıının farkındadır. Ferrokrom tesislerinin temel atma töreninde, Başbakan Süleyman Demirel, alandaki kalabalık halka coşkulu bir konuşma yaparak Türk sermayesi ve mühendislerinin emekleriyle ortaya çıkacak olan tesislerin tamamlanmasıyla bölgenin işsizlik sorununun büyük bir çözüme kavuşacağını söylediikten sonra, tören sırasında yanında tuttuğu Ali Rıza Septioğlu'nun, tesislerin bölgeye kazandırılmasında çok büyük çabası ve emeği olduğunu belirtmiştir⁶⁴.

1.7.3. Keban Barajı'ndan Elazığ'a Pay Verilmesindeki Katkıları

Ali Rıza Septioğlu'nun Meteorolojiden sorumlu devlet bakanı olduğu dönemde 1979 yılında İstanbul Büyükşehir Belediyesi'ne çok önemli bir kaynak aktarımı için kanun hükmünde bir kararname hazırlanır ve bakanlar kurulunun imzasına açılır. Kararnameye göre Boğaz köprüsünün yıllık gelirinin bir bölümünün İstanbul büyükşehir belediyesine aktarılması, böylece belediyeye önemli bir gelir sağlanması amaçlanmaktadır. Septioğlu bu kararnameyi imzalamak için bir şart öne sürmüştür. Cumhuriyet tarihinin en büyük atılım ve yatırımlarından birisi olan Keban Barajı'nın Elazığ'a önemli bir katkısının olmadığını, bu baraj yüzünden ilde bir kısım ilçe ve belde toprağının sular altında kaldığını, buna rağmen bu barajdan Elazığ'a katkı sağlanmadığını belirterek, Keban Barajı'nın gelirlerinden bir miktarının Elazığ'a aktarılması hâlinde kararnameye imza atacağını belirtmiştir. Bu şartının hükümet üyeleri tarafından kabul edilmesi üzerine imza atmıştır. Sonrasına kendisine söz verildiği üzere Keban Barajı'nın gelirlerinin bir kısmı Elazığ iline aktarılmaya başlanmıştır⁶⁵.

⁶⁴ Dağ, *Devlet Olmadan Olmaz Ali Rıza Septioğlu*, s. 102.

⁶⁵ Mehmet Baygın, Salih Baygın Oğlu, 04.08.2024 Tarihli Röportaj.

1.7.4. Devlet Kitapları Bölge Şefliğinin Elazığ'da Kalmasına Katkıları

1977 yılında Elazığ'da bulunan bir kurum olan Devlet Kitapları Bölge Şefliğinin buradan alınarak Diyarbakır iline nakledilmesine karar verilerek çalışmalar başlatılmıştır. Bu süreçte bağımsız olarak mecliste görev alan Ali Rıza Septioğlu devlet bakanlığı görevini yürütmektedir. Hükümetin içinde bulunduğu durumun kritikliğini bildiği ve kendisinin hem oyuna hem desteğine ihtiyacı olduğunun da farkında olduğu için durumu haber alır almaz kurumun Elazığ'dan Diyarbakır'a aktarılmasını durdurmak için harekete geçmiştir. Dönemin Millî Eğitim Bakanı Mustafa Üstündağ'ı arayarak *“Sayın Bakanım sizin Elazığ'da bir damınız var bunu neden Diyarbakır'a veriyorsunuz? Biz bunu kabul etmiyoruz, bu kurum bizim ve Elazığ'da kalmasını istiyoruz, aksi halde hükümetin durumu iyi olmaz.”* demiştir. Sonuç itibarıyla Devlet Kitapları Bölge Şefliği Elazığ'da kalarak çalışmalarını burada sürdürmeye devam etmiştir⁶⁶.

1.7.5. Elazığ PTT Müdürlüğü'nün Baş Müdürlük Hâline Getirilmesine Olan Katkıları

Elazığ'la ilgili hemen her hizmette katkısı olan Ali Rıza Septioğlu'nun Ecevit kabinesinde bakan olduğu dönemde (1979) Malatya PTT Müdürlüğü'nün Baş Müdürlük hâline getirildiği, Elazığ'ın da Malatya'ya bağlandığı açıklanmıştır. Bu durum kendisine iletilince derhal olaya el koymuş ve yalnızca iki gün içerisinde PTT Baş Müdürlüğü'nün Elazığ'a kaydırılmasını ve Malatya'nın da Elazığ'a bağlanmasını sağlamıştır⁶⁷.

1.7.6. Palu'da Tütün Fabrikası'nın Kurulması İçin Verdiği Uğraşlar

Ali Rıza Septioğlu, Elazığ ve bölgenin kalkınmasının, kırsal kesimin kalkındırılmasıyla mümkün olacağını ve bunun da tarıma dayalı olduğunu savunmuştur. Kendisinin siyasete giriş gayelerinden birinin de bu olduğu herkes tarafından bilinmektedir. Tütün ekiminin bölgesel kalkınmanın temel unsurlarından birisi olduğunu bildiğinden bu amaçla Palu ilçe başkanı iken, Hasbek Köyü ve yöresine tütün ekim izni almış ve

⁶⁶ Mehmet Baygın, Salih Baygın Oğlu, 04.08.2024 Tarihli Röportaj.

⁶⁷ Mehmet Baygın, Salih Baygın Oğlu, 04.08.2024 Tarihli Röportaj.

bu sayede bölgenin kalkınmasına büyük katkı sağlamıştır. Sonrasında ise milletvekilliği döneminde Kovancılar Ovası sulamasını gerçekleştirmek için bir proje hazırlatmış ve bu proje sayesinde Palu ve civarında önemli bir oranda tütün ekimi gerçekleştirilmeye başlanmıştır. Diğer yandan tütünü işleme konusunda sıkıntıları ortadan kaldırmak ve bölgede önemli bir istihdam alanı oluşturmak amacıyla harekete geçen Septioğlu'nun en önemli ideallerinden birisi olan Palu tütün fabrikasının kurulması için büyük çaba sarf etmiş, fakat o dönemde yapılan 12 Eylül Darbesi, onun bu hayalinin gerçekleşmesine engel olmuştur⁶⁸.

1.7.7. Elazığ Tekel İşletmesinin Bölge Müdürlüğü Hâline Getirilmesine Olan Katkıları

Ali Rıza Septioğlu'nun Elazığ'a sağladığı en önemli hizmetlerden birisi de Elazığ Tekel İşletmesinin büyütülerek, Bölge Müdürlüğü hâline getirilmesi olmuştur. Tarımsal gelişimin, özellikle de tütüne dayalı zirai kalkınmanın Elazığ yöresi ve çevresinde daha iyi bir şekilde yapılabilmesi için gerekli olan bütün alt yapı hizmetlerini gerçekleştirme idealinde olan Septioğlu, 12 Eylül Darbesi'nden dolayı Palu'da tütün fabrikasını açamamış olmasına rağmen bu alandaki ideallerinden vazgeçmemiştir. Bölgede tütün ekimine dayalı bir kalkınmanın kolay bir şekilde hayata geçirilebilmesi için gerekli gördüğü Elazığ Tekel İşletmesini bölge müdürlüğü pozisyonuna getirerek, daha uzun ömürlü olmasını sağlamıştır. Onun döneminde hayata geçirilen bu önemli kurum, uzun yıllar bölge kalkınmasında önemli rol oynamıştır⁶⁹.

1.7.8. Kovancılar Ovası Sulama Projesi'nin Hayata Geçirilmesine Olan Katkıları

Bakanlığı döneminde Elazığ'a önemli ziyaretlerinden birini 23 Haziran 1977 tarihinde, dönemin enerji bakanı Deniz Baykal ile birlikte gerçekleştiren Ali Rıza Septioğlu, memleketine kazandırdığı en önemli projelerden biri olan Kovancılar Ovası Sulama Projesi'nin temellerini bu ziyaret sırasında atmıştır. Devlet Su İşleri 9. Bölge Müdürlüğü tarafından yapımı gerçekleştirilecek olan bu projeye 275 milyon lira sarfiyat ile 10 bin hektar araziye sulayabilecek güçteki Palu Kovancılar Başyurt Sulama

⁶⁸ Dağ, *Devlet Olmadan Olmaz Ali Rıza Septioğlu*, s. 178.

⁶⁹ Feyzi Septioğlu, Ali Rıza Septioğlu'nun Oğlu, 06.08.2024 Tarihli Röportaj.

Projesi'nin temeli Enerji Bakanı Deniz Baykal ve Meteorolojiden Sorumlu Devlet Bakanı Ali Rıza Septioğlu tarafından atılmıştır⁷⁰.

1.8. Hastalığı ve Ölümü

Ali Rıza Septioğlu, vefatından on yıl öncesine kadar herhangi bir ciddi sağlık problemi yaşamamıştır. Sadece, gözlerindeki uzağı görememe problemi nedeniyle gözlük kullanmıştır. Uzun yıllar sigara ve tütün kullanmış ancak alkol kullanmamıştır. 1994 yılının ortalarına doğru, nefes darlığı hastalığı ile mücadele etmeye başlamıştır. Hastalığı dönem dönem rutin işlerini yapmasına engel olduğundan, çalışmalarına ara vermek zorunda kaldığı vakitler olmuş, bu vakitler, meclis çalışmalarına da engel olmuştur ve hastalık durumu meclis tutanaklarına şu şekilde yansımıştır:

“BAŞKAN: Bazı milletvekillerinin izinli sayılmalarına ilişkin TBMM başkanlığının tezkeresi vardır, okutup bu isimleri ayrı ayrı oylamanıza sunacağım;

“Türkiye Büyük Millet Meclisi Genel Kurulu'na, aşağıda adları belirtilen sayın vekillerin hizalarında gösterilen süre ve nedenlerle izinli sayılmaları, bakanlık divanının, 22.12.1994 tarihli toplantısında uygun görülmüştür. Genel kurulun onayına sunulur”⁷¹.

-Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanlığı'na... *“Elazığ Milletvekili Ali Rıza Septioğlu, hastalığı nedeniyle 26.11.1994 tarihinden itibaren geçerli olmak üzere 37 gün izinli sayılmasını oylarınıza arz ediyorum. Kabul edenler... Etmeyenler... Kabul edilmiştir”⁷².*

Hastalığı, 1999 yılının sonlarına gelindiğinde iyiden iyiye nükesederek, birkaç ay sonra nefes almakta zorluk çekmeye başlayınca, 27 Ocak 2000 tarihinde Başkent Hastanesinde tedavi süreci başlatılmıştır. Hastaneye yatırıldıktan sonra, rakiplerinin: *“Septioğlu yaşlandı, hastalığı da var. Artık siyaset yapamaz.”* Şeklindeki konuşmalarına tepki olarak âdeta onlara meydan okuduğu açıklamaları gazetelerde yayınlanmıştır. 14 Mayıs 2001 tarihinde Günışığı Gazetesine verdiği röportajda: *“Kırk dört*

⁷⁰ Süleyman Yapıcı, *Palu Tarih Kültür ve İdari ve Sosyal Yapısı*, Anıl Matbaa ve Cilt Evi, Elazığ 2004, s. 41-42.

⁷¹ TBMM Genel Kurul Tutanağı, 19. Dönem, 4. Yasama Yılı, 62. Birleşim, 27.12.1994, s. 292-297.

⁷² TBMM Genel Kurul Tutanağı, 19. Dönem, 4. Yasama Yılı, 62. Birleşim, 27.12.1994, s. 292-297.

yıldır bu memlekete hizmet ettim. Bizim bütün hizmetlerimiz gözler önündedir. Yaptığımız hizmetler, şu an yapılan hizmetlerle kıyaslanamaz. Hasta halimle seçim çalışmalarına bile katılamamama rağmen seçimleri kazandım. Ferrokrom Tesislerini Elazığ'a biz kazandırdık. Yirmi binden fazla insana hizmetimiz olmuştur. Benim cesedim bile onlardan daha fazla iş yapar. Elazığ'ın en ücra köşesindeki köylerde bile hizmetimiz vardır. Ancak biz hiçbir zaman kendimizi övmedik. Ben hayatımda bin tane laf etmeyi bir tane iş yapmaya değişmemiştir. Sağlığım şu sıralarda iyi değil, kırk yıl sigara içince ciğerleri çürütmüştük. Ömrümden en çok iki şeyin ecrini çektim. Birisi oynanan siyasi oyunlar, diğeri ise sigaradır.” demiştir⁷³.

Hasta yatağındayken Ali Rıza Septioğlu'nu en çok mutlu eden şey sevdiklerinin onu ziyarete gelmesi olmuştur. Hasta olmasına rağmen, mizahi yönünden hiçbir şey eksilmeyen Septioğlu, son zamanlarında rahatsızlıkları iyice artınca doktorlar, eti yasaklayarak, kendisine sebze ağırlıklı beslenmesini önerince, “*Bana ot ye diyorlar. En çok otu öküzler yiyor onlar da en fazla 15-16 sene yaşıyorlar.*” şeklinde esprili bir yanıt vermiştir⁷⁴.

Hastalığı günden güne ilerleyen Septioğlu, ara ara gidebildiği meclise artık gidemeyecek kadar ağırlaşınca uzun süre direnmesine rağmen, çocuklarının ve sevenlerinin ısrarları ile Ankara Başkent Hastanesinde tedavi görmeye başlamıştır. Vefatından birkaç ay önce başlayan hastane sürecinde 7 defa kalp kriz geçirmiş, üç kez duran kalbi doktorların müdahaleleri ile yeniden çalıştırılmıştır. Ölümünden önceki son günlerinde sürekli yanında bulunan ve babasına refakat eden Mücahit Septioğlu, annesi ile beraber odada babasının yanındayken babasının yüz ifadesinden kötüleştini fark etmiş, doktorlara haber verip odaya gelmiş; “*Baba doktor şimdi gelecek*” demiştir. Ölüme gittiğini anlayan Ali Rıza Septioğlu ise oğluna: “*Oğlum ben de gidiyorum.*” demiştir. Doktorlar, durumu ağırlaşan Septioğlu'nu hemen yoğun bakıma almışlardır. Birkaç gün yoğun bakımda kaldıktan sonra gözlerini açmış kangren olan bacağının kesilmesine ailesi razı olmamış, bu şekilde birkaç gün daha yaşayan Ali Rıza Septioğlu 4 Eylül 2001 tarihinde hayata gözlerini

⁷³ Günişığı Gazetesi, 14 Mayıs 2001.

⁷⁴ İlyas Kayaokay, “Ali Rıza Septioğlu'na Bağlı Olarak Anlatılan Fıkralar Üzerine”, *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Y. 2, S. 8, Ankara 2004, s. 165-177.

yummuştur⁷⁵. Hastane sürecinde en çok istediği şey doğup büyüdüğü Palu'nun Aşağı Mahallesi'ne gitmek olmuş, doktorlar bunun mümkün olamayacağını belirtmişlerdir. Bu süreçte onu en mutlu eden şey ise çok sevdiği dostu Süleyman Demirel'in kendisini ziyarete gelmesi olmuştur. Hayatı boyunca ihtişamdandan, gösterişten uzak yaşayan Ali Rıza Septioğlu'nun vefatı sonrasında ailesi ve evlatları, babaları için devlet töreni düzenlenmesini istemeyerek Septioğlu'nun cenazesini, çok sevdiği memleketi Elazığ'a götürmüşlerdir. Binlerce kişinin katıldığı cenaze töreninin ardından merhum Ali Rıza Septioğlu, Elazığ İzzet Paşa Camiinde kılınan cenaze namazı sonrasında doğup büyüdüğü yer olan Palu'ya defnedilmiştir⁷⁶.

Sonuç

Ali Rıza Septioğlu'nun 1913 yılının temmuz ayında başlayıp, 2001 yılının mayıs ayında sona eren bir hayatına; zorluklar ve yokluklarla geçen bir çocukluğu, severek ve başarıyla yaptığı ticareti, memleketindeki sevenlerinin ısrarlarıyla girdiği siyasi hayatta, ilçe başkanlığını, belediye başkanlığını, milletvekilliğini, bakanlığı, meclis başkan vekilliğini, cumhurbaşkanlığı vekâletini sığdırmıştır. Bu çalışma ile bir insanın kendisine verilmiş olan bir hayatı nasıl verimli bir şekilde geçirdiği, vatanına ve milletine hizmet amacıyla, attığı her adımla verdiği insanlık dersi, gözler önüne serilmeye çalışılmıştır.

Küçük yaşlarında, bir süre dağlarda, zorlu hayat koşullarında yaşadığı dönemde alması gereken temel eğitimi alamayan Septioğlu, çocuk sayılabilecek yaşlarından itibaren ticari hayatla meşgul olmuş ve hayatının uzun bir bölümünü siyasetle geçirmesine rağmen, ara ara ticaretle ilgilenerek bu alanda önemli başarılarla imza atmıştır. Özellikle 27 Mayıs Darbesi sonrası siyasete ara vererek, Adana'da başladığı hayvan ticaretinde büyük başarı yakalamış, kısa zamanda çok büyük kazanç elde etmiştir. Siyasete geri döndükten sonra tıpkı ticarete olduğu gibi önemli başarılarla imza atmış, bu alanda da millete hizmet düsturunu istikrarlı bir şekilde uygulayarak seçmenlerinin ve halkın kalbinde önemli bir yer

⁷⁵ Mücahit Septioğlu, Ali Rıza Septioğlu'nun Oğlu, 01.10.1954 Doğumlu, 10.10.2024 Tarihli Röportaj.

⁷⁶ Feyzi Septioğlu, Ali Rıza Septioğlu'nun Oğlu, 06.08.2024 Tarihli Röportaj.

edinmiştir. Çocukluğunda eksik kaldığı eğitim hayatını da sonraki yıllarda tamamlamaya çalışmış, önce yarım kalan ilkokul eğitimini tamamlamış, ardından dışarıdan girdiği sınavlarda başarılı olarak ortaokul diplomasını da almayı başarmıştır. Gönlü, eğitim hayatını ilerleterek öğrenim hayatındaki eksiklikleri tamamlamaktan yana olsa da yoğun geçen siyasi hayatı buna pek müsaade etmemiştir.

Siyasi yaşamı, Demokrat Parti Palu ilçe başkanı olarak başlayan Septioğlu, sonrasında Palu bağımsız belediye başkanı olmuş, bağımsız olarak başladığı milletvekilliğini, ilerleyen yıllarda Adalet Partisi ve Doğruyol Partisinde sürdürmüş, meclis başkan vekilliği ve cumhurbaşkanlığı vekilliği görevlerini de başarıyla yerine getirmiştir. Dindar ve muhafazakâr bir ailede yetişmiş ve kendi çocuklarının da bu doğrultuda yetişmesi için hareket etmiştir. Ancak uzun yıllar içerisinde yer aldığı siyasete, hiçbir zaman dini alet etmemiş, bunu yapanlarla aynı yolda yürümeyi dahi kabul etmemiştir. “Siyasetin dini yoktur.” Görüşünü savunarak hareket etmiştir. Duruşundan, prensiplerinden, doğru sözlülüğünden ve her şeyin üzerinde tuttuğu vatan-millet sevgisinden, hiçbir zaman ödün vermeyerek, kendisiyle zıt partilerde görev alan pek çok siyasi başta olmak üzere herkesin hürmet ve saygısına mazhar olmuştur. Siyasete atıldığı genç yaşlarından itibaren, ilerleyen yaşına kadar, hatta hastalık dönemlerinde bile halka hizmeti kendisine baş görev sayarak hareket eden Ali Rıza Septioğlu, hastalığının başladığı dönemlerde, bu uğurda kendi canını ve düzenli tedaviyi öteleyerek belki de rahatsızlığının ilerlemesine neden olmuştur. Ama onun bu hizmet aşkı, özellikle de sevdalısı olduğu Elazığ’a kattığı faydalar, ölümünden sonra bile saygıyla, hürmetle ve minnetle anılmasına vesile olmuştur.

Siyaset yaptığı süreçte dönem dönem büyük engellerle, baskılarla, olumsuzluklarla karşı karşıya kalmış; metanetli yaklaşımı, kıvrak zekâsını kullanması ve problem çözme kabiliyetini kullanarak bu süreçleri atlatmayı başarmıştır. Hayatı boyunca babacanlığı, sağduyulu tavrı, esprili kişiliği, çok iyi bir gözlemci oluşu, olaylara karşı verdiği akıllıca ve hızlı kararları, başarılı kriz yönetimi ile Türkiye’ye önemli izler bırakmış olan Septioğlu’nun herkes tarafından takdir toplayan en önemli özellikleri ise; mertliği, cömertliği, vatan ve millete hizmet severliği olmuştur.

Finansal Destek ve Teşekkür / Grant Support and Acknowledgement	Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir. / The author declared that this study has received no financial support.
Çıkar Çatışması / Conflict of Interest	Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir. / The author has no conflict of interest to declare.

KAYNAKÇA

1. Arşiv Belgeleri

TBMM Genel Kurul Tutanağı, 19. Dönem, 4. Yasama Yılı, 62. Birleşim, 27.12.1994, s. 292-299.

2. Tetkik Eserler

2.1. Kitaplar

AKŞİN, Sina, *Çağdaş Türkiye Tarihi (1908-1980)*, C. 4, Cem Yayınevi, Ankara 1997.

ÇAHA, Ömer, *Türkiye'de Seçmen Davranışı ve Siyasi Partiler*, Orion Kitabevi, Ankara 2008.

ÇAVDAR, Tevfik, *Türkiye'nin Demokrasi Tarihi*, İmge Kitabevi, Ankara 2004.

DİLLİGİL, Turhan, *İmralı'da Üç Mezar*, Dem Yayınları, Ankara 1989.

DEVELLİOĞLU, Ferit, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat*, Ak Aydın Kitabevi, Ankara 2010.

DOĞAN, Adem, *Siyasi Arena'da Elazığ'ın Seçimi*, Çaydaçıra Yayıncılık, Elazığ 2007.

ERDOĞAN, Seyfettin, *Politik Konjoktür Hareketleri Teorisi Perspektifi İle Siyaset- Ekonomi İlişkileri*, Değişim Yayınları, İstanbul 2004.

GÜLMEN, Yüksel, *Türk Seçmen Davranışı*, İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul 1979.

MEMİŐ, Abdullah, *Mevlana Halid-i Bağdadi* Kaynak Yayınları, İstanbul 2011.

SUAVĒ, Tuncay, *Parti İçi Demokrasi ve Türkiye*, Gündoğan Yayınları, Ankara 2000.

SUNGUROĞĒLU, Kerim, *Harput ve Elazığ'da Yüksek Öğretim*, Elazığ Kültür ve Tanıtma Vakfı Yayınları, Ankara 1999.

TUNA, Taşkın, *Adnan Menderes'in Günlüğü*, Şule Yayınları, İstanbul 2010.

YAPICI, Süleyman, *Palu Tarih Kültür ve İdari ve Sosyal Yapısı*, Anıl Matbaa ve Cilt Evi, Elazığ 2004.

2.2. Makaleler

AYGEN Murat, "Elazığ Siyasi Hayatında Ali Rıza Septioğlu Örneği", *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Y. 7, S. 88, Şubat 2019, s. 276-298.

AYGEN Murat, "Seçmen Davranışı Üzerine Bir İnceleme: Elazığ/Palu Örneği", *Tarih Okulu Dergisi*, Ekim 2018. Y. 11 S. XXXVI, s. 351-372.

AYGEN, Murat, "Seçmen Davranışı Üzerine Bir İnceleme: Elazığ/Palu Örneği", *Tarih Okulu Dergisi*, Ekim 2018, C. 11, S. XXXVI, s. 351-372.

HAYKIR, Handan, "TBMM'de Palulu Milletvekilleri (I ve XXIII. Dönem)", *Fırat Üniversitesi Harput Uygulama ve Araştırma Merkezi Uluslararası Palu Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, Elazığ 2019, s. 373-385.

KAYAOKAY, İlyas, "Ali Rıza Septioğlu'na Bağlı Olarak Anlatılan Fıkralar Üzerine", *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C. 2, S. 8, Ankara 2004, s. 165-177.

ŞAHİN, Enis-TUNÇ Bilal, "Demokrat Parti'nin Kuruluş Süreci ve DP-CHP Siyasi Mücadelesi (1945-1947)", *Sosyal ve Kültürel Araştırmalar Dergisi*, C. 1, S. 2, 2015. s. 31-69.

2.3. Sempozyum ve Bildiriler

AYAN, Hamza, "Elazığ ve Yöresinde İz Bırakmış Siyasi Bir Şahsiyet: Ali Rıza Septioğlu", *Uluslararası Harput'a Değer Katan Şahsiyetler Sempozyumu*, C. 2, Elazığ 2016, s. 527-540.

2.4. Süreli Yayınlar

Günışığı Gazetesi, 14 Mayıs 2001.

2.5. Mülakat/Röportajlar

BAYGIN, Mehmet, Salih Baygın Oğlu, 4 Ağustos 2024 Tarihli Röportaj.

BAYGIN, Nurettin, Salih Baygın Oğlu, 05.08.2024 Tarihli Röportaj.

SEPTİOĞLU, Muhammet, Ali Rıza Septioğlu Oğlu, 06.08.1952 Doğumlu, 12.09.2024 Tarihli Röportaj.

SEPTİOĞLU, Mücahit, Ali Rıza Septioğlu Oğlu, 01.10.1954 Doğumlu, 10.10.2024 Tarihli Röportaj.

SEPTİOĞLU, Selahattin, Ali Rıza Septioğlu Oğlu, 06.08.1959 Doğumlu, 09.10.2024 Tarihli Röportaj.

SEPTİOĞLU, Faruk, Ali Rıza Septioğlu Oğlu, 01.05.1961 Doğumlu, 01.10.2024 Tarihli Röportaj.

SEPTİOĞLU, Fevzi, Ali Rıza Septioğlu Oğlu, 01.01.1948 Doğumlu, 06.08.2024 Tarihinde Yapılan Röportaj.

SEPTİOĞLU, FIRAT Zehra, Ali Rıza Septioğlu Kızı, 3 Ağustos 1951 Doğumlu, 10 Eylül 2024 Tarihli Röportaj.

Extended Abstract

The life story of Ali Rıza Septioğlu, who was born in a small city in Anatolia and faced difficulties from the moment he was born, has been examined in every aspect. He was born and raised in Elazığ Palu, where his ancestor Sheikh Ali Septi came from Erbil, Iraq and settled, and he also got married there. He always put the development and improvement of his hometown, where he lived with his family, first in his political life, in which he took part for many years. Ali Rıza Septioğlu, who actively served his country, especially his hometown Elazığ, for many years, has left an important mark on our country with his colorful personality, contributions to Turkish politics, proper and exemplary family life, and the quick wit he displayed in his reactions to events, and the reputation, respect and reverence he gained even among circles with different views and ideas, and has been engraved in the memories of the Turkish people. Septioğlu, who tried to keep his ego in the background in the steps he took and whose

primary goal was to serve the country and the people, has gained an important place in our country not only with his political life but also with his coming from a family with great influence in the region. He managed to overcome both his childhood years of poverty and hardship and the difficult processes he went through during the “coup periods” together with his family, and he was able to pull himself and his family back on their feet every time. He never forgot these days during his positions as a Member of Parliament and minister, and showed his best struggle to solve and resolve any difficult situation that came to him. Continuing the conservative life inherited from his family, despite adopting a religious lifestyle, he never favored using religion as political material, and acted with the principle of “Serving the people, serving God”. Since his childhood, after the rebellion led by his relative Sheikh Said, they faced difficult and troublesome situations as a family, although they were not involved in the rebellion.

From the first period he entered politics, just like in his childhood, he experienced great difficulties due to the processes such as memorandums and coups that the country was involved in, but he did not abandon the political life that he had distanced himself from from time to time until the end of his life and took care to take an active role in politics. Despite having a conservative family life and a religious personality, since he aimed to serve the people and the country rather than being one-sided and biased throughout his political life, he initially took political office in a right-wing party, but later he was appointed to the position of minister by the leader of a left-wing party. He started his main profession, which was trade, from a young age and achieved very important successes in this field from time to time. However, since he could not remain indifferent to the intense demands of his fellow countrymen in his hometown, the politics he entered overtook this profession after a while. His children; especially his sons, generally followed in their father's footsteps, some of them continued their commercial life in the construction sector, while some of them took part in politics. His only daughter, Zehra Hanım, chose a modest life after her marriage at a young age. The person who provided him with the greatest support throughout his intense political life was his wife, Naciye Hanım.

In his political life, he never got into any conflict or fight with anyone because he did not prioritize his own interests and desires, and was appreciated and respected by many politicians due to his forthrightness, generosity, honesty and fatherliness. He made great efforts for the establishment of Fırat University, the opening of Ferrochrome Facilities, the granting of a share from Keban Dam Lake, the keeping of the State Books Regional Directorate in Elazığ and the opening of a tobacco factory in Palu, his hometown that he was almost in love with. Although he did not have an alcohol habit throughout his life, he used tobacco and cigarettes heavily for many years, and because of this, he encountered shortness of breath and heart failure problems after a while. Since his political life was quite intense, he did not accept regular treatment in the early stages of his illness, but after a while he started to have difficulty and started to receive treatment in a hospital environment due to the pressure of his family and children. During his hospital stay, he was flooded with visitors from his loved ones, fellow countrymen, and politician friends, and the visit that made him happiest was made by his long-time companion Süleyman Demirel. Ali Rıza Septioğlu, whose passing away in the fall of 2001 was met with great sadness, especially in his hometown Elazığ and all over the country, was buried in his hometown Palu with a large turnout, without a state ceremony, upon the request of his family.

This study attempts to convey the services and activities of Ali Rıza Septioğlu, who left important memories, lessons, and traces for both Turkish politics and the Turkish people throughout his life, for his hometown Elazığ and for his country from birth to his death. Thus, it is aimed to convey the life and activities of this important figure, who lived with a passion for serving his state and nation, to future generations.

TANZİMAT SONRASI OSMANLI DEVLETİ'NDE OKUL GÜVENLİĞİ

School Safety in The Ottoman State After Tanzimat

Bekir Çağlar ÇAM*

Özet

Osmanlı Devleti'nde özellikle de Tanzimat sürecinden sonra uluslararası alanlarda gelişen bilim ve teknoloji, savaş şartları ve diğer faktörler sebebiyle okulların çeşitliliğinde, niteliğinde ve niceliğinde artışlar yaşanmıştır. Yaşanan bu artış güvenlik sorunlarını da beraberinde getirmiş, okul içerisindeki asayiş ve düzeni sağlamakla yükümlü yeni güvenlik araçlarına ve kurallarına ihtiyaç doğmuştur. Bevvâb, mubassır, gece bekçileri, kolluk kuvvetleri ve ihtiyaç dâhilinde askerî unsurlar Osmanlı okullarının güvenlik araçlarını oluştururken yeni eğitim nizamnamelerinde belirtilen kanunlar da Osmanlı okullarının güvenlik kurallarını oluşturmuştur. Bu çalışma, Osmanlı eğitim tarihine, güvenlik perspektifinden bakarak literatürdeki boşluğu doldurmayı amaçlamıştır. Ayrıca Tanzimat Fermanı'nın Osmanlı okullarına etkisi, Osmanlı okullarında yaşanan güvenlik problemleri, bu problemlere karşı alınan önlemler ve görevlendirilen personel çalışma kapsamında ele alınmıştır. Bu zamana kadar Osmanlı okullarının asayiş temelli güvenlik problemlerinin doğrudan ele alınmamış olması bu çalışmanın önemini ortaya koymaktadır. Ayrıca esasen güvenlik üretim merkezi olan polis, jandarma ve asker okulları bu çalışma kapsamında ele alınmamıştır. Osmanlı arşiv belgeleri, ikincil kaynaklar ve açık kaynaklar kullanılarak literatür taraması yapılmıştır.

Anahtar sözcükler: Bevvâb, Osmanlı okul güvenliği, Mubassır, Osmanlı okullarında asayiş.

Makale Geliş Tarihi: 04.10.2024, Makale Kabul Tarihi: 09.12.2024

Araştırma Makalesi Makalesi/Künye: ÇAM, Bekir Çağlar, "Tanzimat Sonrası Osmanlı Devleti'nde Okul Güvenliği", *Türkiye Araştırmaları Dergisi (TÜRKAD)*, C. 1, S. 2, Aralık 2024, s.291-312.

* Öğr. Gör.-Doktora Öğrencisi, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Ankara/TÜRKİYE, E-Posta: cam.bekircaglar@hbv.edu.tr ORCID: 0009-0008-0675-2445

Abstract

In the Ottoman Empire, especially after the Tanzimat period, there was an increase in the diversity, quality and quantity of schools due to internationally developing science and technology, war conditions and other factors. This increase in the number, quality and quantity of schools brought with it security problems, and new security tools and rules were needed to maintain order and order within the school. Bevvâb, mubassir, night guards, law enforcement officers and, when necessary, military elements constituted the security tools of Ottoman schools, while the laws specified in the new education regulations constituted the security rules of Ottoman schools. This study aims to fill the gap in the literature by looking at the history of Ottoman education from a security perspective. In addition, the effects of the Tanzimat Edict on Ottoman schools, the security problems in Ottoman schools, the measures taken against these problems and the personnel assigned are discussed within the scope of the study. The fact that the public order-based security problems of Ottoman schools have not been directly addressed until this time reveals the importance of this study. In addition, police, gendarmerie and military schools, which were already security production centers, were not addressed within the scope of this study. A literature review was conducted using Ottoman archival documents, secondary sources and open sources.

Keywords: Bevvâb, Ottoman school security, Mubassir, Ottoman schools public order

Giriş

Osmanlı Devleti'nin okullaşma politikaları iktisadi, sosyal, ekonomik, siyasi birçok yeni hususu da beraberinde getirmiştir. Konumuz gereği bu hususlar arasında okullaşma¹ dolayısıyla insan etkileşiminin artması ve insanoğlunun doğduğu günden bu yana hep var olan bu güvenlik sorunu Osmanlı okulları için de ortaya çıkmıştır.

Okul güvenliği kavramı, sadece Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde ortaya çıkmış bir kavram olmayıp, İslam devletlerinde ve bilhassa Selçuklu medreselerinde de gündeme gelmiştir. Medrese binasının her türlü saldırıdan korunması bizzat Selçuklu Devleti tarafından

¹ Tanzimat'tan sonra Osmanlı eğitim sistemi üç kademeli eğitim modeline evrilmiştir. Bu eğitimin üç kademesi kadınların da eğitim öğretime katılmasıyla derinleşmiştir. Dolayısıyla yürütülen çalışma kapsamında tüm eğitim kademeleri okul olarak isimlendirilecektir.

sağlanmış², hatta bu koruma görevi için askerî muhafızlar kullanılmıştır.³ Osmanlı Devleti, Batı politikalarını benimseme gayreti içerisinde girdikten sonra okullaşmanın geldiği rakamlara bakıldığında, alınan eski önlemlerin ve görevlendirilen eski personelin yetersiz kaldığı anlaşılmıştır.

Okul güvenliği kavramı, eğitim bilimleri, psikoloji, kriminoloji, adli bilimler, sosyoloji, hukuk, iş sağlığı ve tarih gibi farklı bilim dalına konu olabilecek çok yönlü bir kavramdır. Wanatt, okul güvenliğini, öğrencilerin, öğretmenlerin ve okuldaki diğer personelin kendilerini fiziksel, duygusal ve psikolojik bakımdan özgür hissetmeleri olarak tanımlamıştır.⁴ Wanatt, bu tanımla okul güvenliği kavramının zaman hariç neredeyse bütün boyutlarını açıklamıştır. Kavramın tanımında, zaman konusundaki boşluğu ise Memduhoğlu'nun "*Okul güvenliği; öğrenci, öğretmen ya da yardımcı hizmet personelinin okula gitmek amacıyla evinden ayrılması anından başlayarak tekrar evine gelinceye kadar geçen tüm aşamaları içerir.*"⁵ açıklaması doldurmuştur.

Osmanlı Devleti'nde ülke içi genel asayiş problemleri, milliyetçi ayaklanmalar doğrultusunda yaşanan gelişmeler ve Müslümanlar ve gayrimüslimler arasındaki çekişmeler dolayısıyla okullarda, Wanatt'ın tanımındaki gibi bir ortam sağlamak pek mümkün olmamıştır. Ancak Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu elverişsiz şartlar, okul güvenliğinin önemini arttırmıştır. Diğer taraftan Osmanlı Devleti, bahsedilen bu kötü koşulları, okullaşmayı artırarak kontrol altına alabileceği fikrini benimsemiştir.

Okullarda karşılaşılabilecek problemlerin değişkenlik göstermesi sebebiyle, okul güvenliği kavramı, çok yönlü bir araştırma konusu hâline gelmektedir. Çalışmanın yönünü tayin edebilmek adına, çalışma kapsamında okul güvenlik problemleri asayiş temelli ele alınacaktır. Okullarda, gıda güvenliği, hijyen güvenliği, yangın, sel, deprem güvenliği

² Mehmet Altan Köymen, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi Cilt:3 Alp Arslan ve Zamanı*, 4. Baskı. Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2001. s.361-362.

³ İsmail Güven, *Türk Eğitim Tarihi*, 7. Baskı, Pegem Akademi, Ankara 2018, s.45.

⁴ Wanatt, C. L "Defining Safe Schools." *Journal for a Just and Caring Education*, 2(2), 1996, s. 124.

⁵ Memduhoğlu, H. B., Taşdan, M. "Okul ve Öğrenci Güvenliği: Kavramsal Bir Çözümleme." *Çukurova Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 3(34), 2007. s. 72.

gibi konular işlenmeyecektir. Ayrıca güvenlik üretim merkezi olan ve muhteviyatı gereği maruz kalabileceği güvenlik problemleri, diğer okullardan çok daha yüksek riskli süreçler içerecek olan asker ve kolluk okulları bu çalışma kapsamında ele alınmayacaktır.

Çalışma, genel manada Osmanlı'da eğitim konulu araştırmaların sahasına girmektedir. Bu kapsamda Osmanlı'da eğitim alanında yapılan çalışmalar incelendiğinde, eğitim sistemi, eğitim tarihi, okutulan dersler, öğretmen yetiştirme, disiplin uygulamaları, karşılaşılan problemler, problemlerin soruşturulması süreçleri, öğrencilere verilen cezalar, öğretmenlerin rolü, okul görevlilerinin maaşları gibi konular üzerine yoğunlaşıldığı anlaşılmıştır. Osmanlı okullarında okul güvenliği ile ilgili doğrudan bir çalışma tespit edilememiştir. Okul güvenliğini sağlayıcı unsurlara, işlenen konular içerisinde yer verilmiş ancak okul güvenliğini sağlama faaliyetleri üzerinde durulmamıştır.

Yürütülen çalışma kapsamında, Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi belgeleri, açık kaynak arşivleri ve özgün ikincil kaynaklar taranarak, Tanzimat sonrası Osmanlı okullarında yaşanan asayiş problemlerinin ortaya koyulması, alınan güvenlik önlemlerinin belirlenmesi ve güvenlik sağlayıcı unsurların tespit edilmesi, bu unsurların görev tanımlarının açıklanması amaçlanmıştır.

1. Tanzimat ve Sonrası Osmanlı Okullaşması

Tanzimat öncesi döneme kadar Osmanlı Devleti'nde eğitim, dinî temelli eğitim ve öğretim modeliyle yürütülmüştür. Tanzimat'a kadar Osmanlı eğitim kademelerinde, medreseler, sıbyan mektepleri ve enderun mektepleri şeklinde örgün eğitim verilmiştir. Fatih Dönemi'nde, bilimsel yönelimler ve yeni ihtiyaçlar doğrultusunda askerî mektepler kurulmuştur. Ancak XVIII. yy.'a gelindiğinde Osmanlı Devleti'nin takip edemediği askerî teknolojik gelişmeler sonucu almış olduğu yenilgiler, Osmanlı'nın bilim ve fen konularında geri kaldığını ortaya koymuştur.

Osmanlı Devleti'nin içerisinde bulunduğu askerî, siyasi, ekonomik, sosyal şartlar ve modern çağa ayak uydurma gereksinimleri, 1839 yılında Tanzimat Ferman'ın ilan edilmesine sebep olmuştur. Tanzimat Fermanı, Osmanlı'nın genel yapısında önemli değişimler yaratmıştır. Özellikle Avrupalı devletlerin baskısını azaltmak üzere kurgulanmış siyasi bir belge niteliği taşıyan ferman, eğitimle ilgili bir

madde içermemiştir⁶ ancak yenileşme fikrini temellendirerek sonraki süreçlerde eğitim - öğretim sisteminin de yenilenmesine katkı sağlamıştır.

Tanzimat'tan sonra eğitimde gerçekleştirilmek istenen yeniliklerle, Osmanlılık fikri doğrultusunda ırkçı, ayrılıkçı hareketlerin önüne geçerek ve Müslüman'la gayrimüslim arasındaki ilişkinin sağlamlaştırılması istenmiştir. Ancak eğitim ve öğretim alanında yapılmak istenen yenilikler hızla yayılamamış, yenilikler merkezde ve daha çok askerî nitelikte kalmıştır.⁷

Yenileşme sürecinin hemen başında gerçekleşemese bile takip eden yıllarda, devletin izlediği politikalar gereği halkın eğitime verdiği önem artmış ve 1863 istatistiklerine göre İstanbul'da 289, vilayetlerde 14.782 ilkokul açılmış, bu okullara devam eden kız ve erkek öğrenci sayıları 200.000 civarına ulaşmıştır. 1866 yılı istatistiklerine göre ise ülke genelindeki toplam ortaokul sayısı 53'e ulaşmıştır.⁸ 1875 yılına gelindiğinde Rüştüye mekteplerinin sayısı 364, öğrenci sayısı ise 18.750 olmuştur.⁹

1869 yılında yayımlanan Maarif-i Umumiye Nizamnamesi, Osmanlı eğitiminde okullaşmanın önünü bir kez daha açmış ve nizamnamenin ikinci maddesiyle eğitim kademeleri, sıbyan ve rüştiye birinci kategori, idadi ve sultaniye ikinci kategori, yüksek eğitim üçüncü kategori olmak üzere 3 kategoriye ayrılmıştır.¹⁰

Eğitim modeline sürekli yenilikler eklenmiş, mesleki ve teknik eğitim okulları, ilk lise, ilk üniversite, özel okullar gibi sürekli yeni eğitim birimleri açılmış, yaygınlaşmış ve her geçen gün öğrenci sayısı artmıştır. Okulların idari kadroları derinleştirilmiş, yeni görev alanları ve bu görev alanlarının yarattığı istihdam sahaları ortaya çıkmıştır. Yeni öğrenci

⁶ Başkan, Ş., ve A. M. Çay. "Tanzimat Dönemi Osmanlı Eğitim Sistemi." *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 12, no. 64 2019, s.178.

⁷ Musa Çadırcı, *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentlerinin Sosyal ve Ekonomik Yapısı*, 3. Baskı, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2013, s.284.

⁸ Evrim Şencan, *Türk Eğitim Tarihi Dönüm Noktaları*, Pegem Akademi Yayınları, Ankara 2023, s. 49.

⁹ Mehmet Salih Erkek, "II. Meşrutiyet Döneminde Türk Eğitim Sistemindeki Gelişmeler ve Ethem Nejat Bey" Doktora tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, 2009, s. 36.

¹⁰ R. Özalp ve A. Ataüenal, *Türk Milli Eğitim Sisteminde Düzenleme Teşkilatı (Talim ve Terbiye Kurulu- Milli Eğitim Şurası)*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1977, s. 549.

profilleri, yeni okul idare kuralları, okul disiplin kuralları gibi konular, talimnamelerle tekrar belirlenmiştir. Okulların fiziki şartları iyileştirilerek gündüzlü- yatılı okullar oluşturulmuş, yabancı öğretmen istihdam edilmiş, kız öğrenciler için eğitim öğretim daha ulaşılabilir hâle gelmiştir. Lewis'in deyiimiyle belki de Osmanlı Devleti'nin 19. ve 20. yy. da en büyük başarısı eğitim alanında olmuştur.¹¹

2. Okullarda Karşılaşılan Güvenlik Problemleri

Osmanlı modern eğitim kurumlarında, yasaklı yayınların yazılması ve dağıtılması, kavga ve yaralama olayları, hırsızlık olayları, ders protestoları, evrakta sahtecilik olayları, casusluk olayları gibi öğrenci kaynaklı güvenlik problemleri yaşanmıştır.¹² Hatta yaşanan bazı olaylar sonucunda öğrencilerin yanlarında ateşli silah, kesici ve delici alet bulundurmaları talimnamelerce yasaklanmıştır.¹³

Osmanlı okullarında yaşanan diğer bir asayiş problemi ise öğrencilerin suç teşkil edecek nitelikte gruplaşmaları, birbirlerine karşı ahlaksız hareketleri ve cinsel taciz vakaları olmuştur.¹⁴ Dr. Rıza Nur Hayatım ve Hatırım eserinde öğrenci gruplaşmalarından ve bu gruplaşmalar arası çekişme, rekabet ve büyük kavgalar yaşandığından hatta bir okul arkadaşı tarafında cinsel tacize uğradığından bahsetmiştir.¹⁵ Okullarda tarafsız kalan ya da bir gruba dâhil olamayan öğrenciler, akranları tarafından fiziksel ve psikolojik zorbalıklara maruz kalmıştır.

Öğrencilerin sebep olduğu asayişsizliklerin yanında bir de idari işlerden kaynaklı asayişsizlikler Osmanlı okullarında güvenlik problemi hâline gelmiştir. Osmanlı okullarının günümüz tabiriyle kantin işletmeleri, Tanzimat sonrası artan okullaşma süreciyle birlikte önemli bir kazanç kapısına dönüşmüş ve ciddi rekabet sahası olmuştur. Osmanlı okullarındaki kantin işletmeleri kimi zaman okulun memuriyetinde bulunan görevlilerce sağlanmış kimi zamansa ihale usulüyle sivil kişilere

¹¹ Bernard Lewis, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, çev. Bülent Turna, Arkadaş Yayınları, Ankara 2021, s. 176.

¹² Fatih Demirel, "Osmanlı Modern Eğitim Kurumlarında İşlenen Suçlar," *History Studies* 5/1, 2013, s. 110.

¹³ Fatih Demirel ve Serdar Y. Derin, "Osmanlı Ortaöğretim Kurumlarında Soruşturma Süreci (Örnek Bir Vaka Analizi)," *History Studies* 11/5, 2019, s. 1531.

¹⁴ Hikmet Kapıcı, "Osmanlı Eğitim Sisteminde Disiplin: Dârülhayr-i Âli Örneği," *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 628, 2013, s. 176.

¹⁵ Rıza Nur, *Hayat ve Hatıratım*, Cilt 1, Altındağ Yayınevi, İstanbul 1967, s. 81.

verilmiştir. Ancak bahsedilen bu rekabet, ihaleyi kazanan ve eski işletmeci arasında, okul idaresinin ve öğrencilerin can güvenliği tehlikeye sokacak şekilde ciddi problemler hâline dönüşmüştür.

Öğrencilerin ve okul idaresinin maruz kaldığı bu asayişsizlik durumunu Çetin'in çalışmasında yer alan olaylar gözler önüne sermektedir.

Örnek 1: Numune-i Şükran Mektebi'nin bakkalı ihale sonucu yeni bir işletmeciye devredilmiştir. Ancak okul bakkalının eski işletmecisi olan Arnavut Ali ve arkadaşları birkaç gün boyunca gözdağı vermek adına olmalı ki mektep önünde dolaşmışlar hatta sindirme, korkutma amacıyla mektep bakkalının yeni işletmecisini tehdit etmişlerdir. Okul idaresi, bu konuda öğrenciler ve kendileri adına endişelenmiş, bu konuyla ilgili bağlı bulunduğu üst kurumları bilgilendirmiştir.¹⁶

Örnek 2: 1906 senesinde Vefa İdadisinde, eski kantin işletmecisi Tahir Ağa ve adamlarından Cafer, okul avlusunda bulunan kantini terk etmemiştir. Bu konuda uyarılmışlar ancak yine de bu uyarıya aldırmaz etmemişlerdir. Bu konu ayrıca mektep idaresinin çaresizliğini ve güçsüzlüğünü ortaya koymuştur. Okul idaresi ve güvenlik unsurlarının yapabildikleri tek şey, üst idareye konuyu bildirmek olmuştur.¹⁷

Örnek 3. Öğrenci sayısı çağdaşlarına göre daha fazla olan Vefa İdadisinin kantini, kazanç oranı yüksek olması dolayısıyla taliplisi çok olan bir işletme olmuştur. Vefa İdadisi'nde, 1908 yılında okul kantin işletmesi Mehmet Salih'ten alınmış ve Müslim Ağa'ya ihale edilmiştir. Bu durum tebliğ edilmek üzere eski işletmeci Mehmet Salih, idare birimlerince okula çağırılmıştır. Ancak Mehmet Salih, "*katiyen okuldan çıkmayacağına, kendisini okuldan sadece kolluk unsurlarının çıkarabileceğini*" ifade etmiştir. Bu süreçte okul kantini iki ayrı işletmeci tarafından işletilmiştir. Doğal olarak bu durum problemleri beraberinde getirmiş ve idare Mehmet Salih'i polis kuvvetiyle okuldan çıkartmıştır. Ancak kolluğun bu tutumu dahi Mehmet Salih'i mektep kantinini işletme ısrarından vazgeçirememiş ve Mehmet Salih, öğrencilere satış yapmaya

¹⁶ Sadık Çetin, "Osmanlı Maarifinde Mektep Bakkalları (1891-1922)," *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi* 38/ 105, Mayıs 2022, s. 21.

¹⁷ Çetin, "Osmanlı Maarifinde Mektep Bakkalları," s. 22.

devam etmiştir. Devam eden durum karşısında ise Mehmet Salih'in mektebe girişinin kesin bir şekilde engellenmesi için kolluk birimlerine tekrar yazılmıştır. Ancak Mehmet Salih yine defalarca okula izinsiz bir şekilde girerek kantini işletmeye devam etmiştir.¹⁸

XIX. yy.'dan itibaren Avrupa Devletleri, Osmanlı hâkimiyeti altındaki gayrimüslimleri ve Türk olmayan Osmanlı vatandaşlarını devlete karşı gelme noktasında desteklemiş ve cesaretlendirmiştir. Avrupa'nın bu tutumu karşısında, II. Abdülhamid, Osmanlıcılık ve Panislamizm fikirleri doğrultusunda yeni politikalar belirlemiştir. Batı'da Müslüman Arnavutları, güneyde Müslüman Arap kabileleri ve doğuda Türkmenleri, Kürtleri, Çerkezleri ve Karakalpakları merkeze bağlamak ve imparatorluğun bütünlüğünü korumak adına, Arnavutlar için "Saray Muhafız Alaylarını", Arap aşiretler için "Aşiret Mektebini" ve Kürt aşiretler için "Hamidiye Alaylarını" kurmuştur.¹⁹ Yaşanacak olayların kısa zamanda bölgesel eylemlere dönüşebilme ihtimalleri sebebiyle aşiret mekteplerinin güvenlik uygulamaları daha özenli ve profesyonel yürütülmüştür.

Örnek 4: Daha önce idaresi benzer sebeplerden Maârif Nezâreti'ne devredilen Aşiret mektebinde, 1895 senesinde Kürt ve Arap talebeleri arasında kavga çıkmıştır. Kavga sırasında dört Kürt ve altı Arap talebe taş ve sopalarla birbirlerine zarar vermiş, yüzlerinden ve ellerinden yaralanmıştır. Bölgesel bir ayaklanma, kavga gibi kitlesel olayların çıkamaması için yetkililerce doğrudan kolluk kuvvetlerinin müdahil olduğu güvenlik önlemleri alınmaya çalışılmıştır. Aşiret mekteplerinde yaşanan problem sonucunda, mektebe yakın olan karakol ve polislerin mektebe gönderilmeleri kararlaştırılmıştır. Maârif Nezâreti tekrar böyle bir durumun yaşanmaması için mektepte iki gün boyunca polis ve jandarmanın bulundurulması gerektiğini vurgulayarak güvenlik önlemi aldırılmıştır. Bu olaydan hemen sonra mektep yönetimi değiştirilerek, mektebin eğitim ile ilgili konularında Maârif Nezâreti, iç idaresi ve güvenliğiyle de Mekatib-i Askeriye Nezâreti yetkilendirilmiştir.²⁰

¹⁸ Çetin, "Osmanlı Maarifinde Mektep Bakkalları," s. 22.

¹⁹ Bayram Kodaman, *Sultan II. Abdülhamid Devri Doğu Anadolu Politikası*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara 1987, s. 33.

²⁰ Esmer Duman, *Osmanlı Arşiv Belgeleri Işığında Aşiret Mektebi*, Yüksek Lisans Tezi, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2019, s. 65.

Ayrıca gayrimüslim ve Türk olmayan Osmanlı vatandaşlarının yaşadığı bölgelerde, kimi zaman öğrenciler, kimi zaman öğretmenler ve yardımcıları, kimi zamansa idari personel, ırkçı, ayrılıkçı politikalar doğrultusunda yasadışı oluşumlar içerisinde yer almıştır. Bu oluşumlara hizmet etmek amacıyla Osmanlı okullarını, silah, mühimmat ve patlayıcı madde üretimi ya da depolama merkezi olarak kullanmışlardır²¹ Bu örnekte olduğu gibi Osmanlı okullarında, terör ve ideolojik kaynaklı güvenlik problemleri yaşanmıştır. Bu problemler asayiş temelli sorunları da ortaya çıkarmıştır ancak konunun sınırları gereği terör ve ideolojik temelli problemler ele alınmayacaktır.

3. Okullarda Güvenlik Adına Alınan Önlemler

Osmanlı okullarında alınan güvenlik önlemleri, okulun bulunduğu bölgeye ve okulun niteliğine göre farklılıklar göstermekle birlikte genel manada kabul görmüş ve nizamnamelerce düzenlenmiş hususlar içermiştir.

Osmanlı okullarında güvenliği sağlamak adına alınan ilk önlem disiplin kuralları ve cezalar olmuştur. Disiplin kuralları ve cezalar, öğrencilerin okullarda, edebe ve kurallara uygun davranmasını, asayiş problemleri çıkarmamalarını amaçlayarak ortaya konulmuş soyut güvenlik araçları olmuştur. Her ne kadar Tanzimat sonrası süreçte cezaların fiziksel şiddet içermemesi gerektiğinden nizamnamelerde sıkça bahsedilmiş olsa da fiiliyatta bu pek mümkün olmamıştır. Gündüz, son Osmanlı dönemi eğitim sistemini anlatırken anılarına yer verdiği kişilerin değindiği ortak nokta, eğitimde falaka ve dayak usulünün devam ettiği, konusu olmuştur.²² Ayrıca ayakta tutma, kulağını çekme gibi fiziksel cezalarla birlikte, okuldan geçici uzaklaştırma, okuldan kesin uzaklaştırma, minderini kapıya uzaklaştırma gibi cezalar da uygulanmıştır.²³ Bu cezalar, okul içi disiplini ya da disiplinsizliği kontrol altına almayı, öğrenciler arası kavga gibi durumları engellemeyi

²¹ Devlet Arşivleri Başkanlığı, Osmanlı Arşivi, A.}MTZ.(04) 139/28, H. 11/01/1324.

²² Mustafa Gündüz, "Son Dönem Osmanlı Eğitim Sisteminde Disiplin ve Cezalandırma (1847-1920)," *Doğu Batı*, 53, 2010, s. 139.

²³ Gündüz, "Son Dönem Osmanlı Eğitim Sisteminde Disiplin ve Cezalandırma," s. 130.

amaçlamış, caydırıcı güvenlik tedbirleri olarak Osmanlı okullarında uygulanmıştır.

Osmanlı okullarında güvenlik adına alınan bir diğer önlem fiziki şartların düzenlenmesi üzerine olmuştur. Okul binalarının çevre duvarlarına oldukça önem verilmiş ve hemen her okul, güvenli muhafazanın sağlanabilmesi adına duvarlarla çevrilmiştir. Bu duvarlar, gerektiğinde yenilenmiş ya da duvarların tadilatı yapılmıştır. Okullara izinsiz girişleri ya da çıkışları engellemek adına okul duvarları yükseltilmiş,²⁴ güvenlik seviyesine artırmak adına demir parmaklıklar inşa edilmiştir.²⁵

Osmanlı okul güvenliğinin sağlanması noktasında atılan en somut adım, ilgili mevzuatlar gereğince okullara güvenlik görevlisi istihdam edilmesi olmuştur. Bu görevliler, Osmanlı okullarının asayiş ve düzeninden sorumlu tutulmuşlardır.²⁶ Görevliler, güvenlik teçhizatı anlamında dönemin şartlarıncı donatılmışlardır. En dikkat çeken güvenlik teçhizatı, talebelerin muhafazası için güvenlik elemanlarının kullanımına izin verilen “silah” olmuştur.²⁷

4. Osmanlı Okullarının Güvenlik Sağlayıcıları

Osmanlı okullarında asayiş temelli güvenliği sağlama noktasında dâhili ve harici güvenlik unsurları görev almıştır. Bevvâb, mubassır ve gece bekçisi²⁸ okul güvenliğinin dâhili unsurlarıyken kolluk kuvvetleri harici unsur olarak görev almışlardır. Yukarıda verilen örneklerden de anlaşıldığı üzere Osmanlı okullarının güvenliğini sağlarken, dâhili güvenlik unsurlar yetersiz kaldığında kolluk kuvvetlerine başvurmuştur.

²⁴ Devlet Arşivleri Başkanlığı, Osmanlı Arşivi, MF. MKT. 1041/54, H. 22/01/1326.

²⁵ Devlet Arşivleri Başkanlığı, Osmanlı Arşivi. İ. MF. 5/65, H. 05/12/1313.

²⁶ Ayşegül Altınova, *Osmanlı Modernleşmesinde Rüşdiye Mektepleri*, Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2010, s.227.

²⁷ Devlet Arşivleri Başkanlığı, Osmanlı Arşivi. BEO 2998/224832, H. 08/01/1325. Not: Okul güvenlik görevlilerinin silah kullanımına daha çok ayrılıkçı ayaklanmaların yaşandığı bölgelerde izin verilmiştir.

²⁸ Not: Burada bahsedilen bekçi, geceleri kamusal düzeni muhafaza etme görevi verilmiş memur sıfatlı görevliler değildir. Okullarda geçici mahiyette istihdam edilen bekçiler çalışmanın ilgili kısmında detaylandırılmıştır.

4. 1. Bevvâb

Bevvâb, Arapça bir kelime olup kapıcı, kapı bekçisi manasına gelmektedir.²⁹ Osmanlı arşiv belgeleri üzerinde yapılan taramalarda, bevvâb kavramı en çok saray teşkilatı içerisinde ve Osmanlı eğitim teşkilatı içerisinde kullanılmıştır. 1869 tarihli Maârif-i Umûmiye Nizamnâmesi, Osmanlı eğitim sisteminin dönüm noktası olarak kabul edilmiş ve hem merkezde hem de vilayetlerde genel eğitimi düzene koymayı amaçlayan kapsamlı ilk hukuki metni olarak yer almıştır.³⁰ Nizamname, eğitimin hemen her konusuyla ilgili düzenlemeler içermiş ve okulların güvenliği çerçevesinde bevvâb kavramı çokça kullanılmıştır.

Mekatib-i Rüştîye başlığı altında 21. madde de bevvâb istihdam olunacağı, aynı başlık altında 22. madde de ise bevvâbın yüz elli kuruş maaş alacağından bahsetmiştir. Kız Mekatib-i Rüştîyesi başlığı altında 30. maddede bevvâb istihdam edileceği emredilmiştir. Mekatib-i İdadiye başlığı altında 36. maddede bevvâb tayin olunacağı emredilmiştir. Mekatib-i Sultaniye başlığı altında 45. maddede her mekteb-i sultanide bevvâb bulunacağı belirtilmiştir. Ve Darülmualimin başlığı altında 57. maddede okul bünyesinde iki bevvâb bulundurulacağı belirtilmiştir.³¹

Osmanlı okullarının işleyiş usullerini belirten hemen her nizamnamede bevvâb veya kapıcı kavramları ile karşılaşmıştır. Umûm Mekâtib-i Rüştîye Nizamnâmesi'nde, bevvâbların görevlerine ayrıntılı olarak yer verilmiştir: Bevvâblar, mektep kapısını vaktinden önce açacak, mücbir sebep olmadıkça vaktinden önce öğrenciyi içeriye almayacaktır, okul kapısını açma vaktini geciktirmeyecektir. (Madde 59). Bevvâblar, daima kapı önünde duracak ve muallim tarafından izin verilmedikçe hiçbir öğrencinin mektepten dışarıya çıkmasına izin vermeyecektir. (Madde 60). Öğrencilerin ayakkabıları ile diğer eşyalarına işaret koyarak bunları

²⁹ Pakalın, *Osmanlı Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, s. 212. Not. Çalışma kapsamında bevvâb kavramı ile kapıcı kavramı aynı anlamda kullanıldığından tek başlık altında ele alınmıştır.

³⁰ Çağır, M., & Türk, İ. C. "1869 Maarif-i Umumiye Nizamnamesi Ve Türk Eğitim Tarihindeki Yer," *Avrasya Sosyal Ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 4(11), 2017. s.63.

³¹ Özalp ve Ataunal, *Türk Milli Eğitim Sisteminde Düzenleme Teşkilatı*, s. 553- 562.

muhafaza edecek ve bu eşyalara bir zarar gelmesi hâlinde mesul olacaktır (Madde 61).³²

Yine başka bir eğitim nizamnamesi olan Dârülmualimât Nizamnamesinde (kız öğretmen okulları)³³ bevvâbların görevleri aşağıdaki gibi vermiştir:

Bevvâb, okulun açık olduğu saatlerde daima kapıda beklemek zorundadır. Müdürün izni olmadan okula mensup olan kişiler dışında kimseyi okula almamalıdır. Vaktinden önce okuldan çıkmak isteyen öğrencileri dışarı bırakmamalıdır. Bevvâb geceleri okulda kalmak ve zaman zaman okulu kontrol etmek zorundadır. Okulda herhangi birinin misafir olarak gecelemesine müsaade etmemelidir. Sabah ve akşamları hademenin işlerine yardımcı olmalıdır.

Mektep önlerine gelen satıcıların talebeler için zararlı bir hâle geldiği, buna engel olunmasının ve uzaklaştırılmasının istendiği aksi takdirde bevvâbın ve öğretmenin gelececek durumlardan dolayı sorumlu tutulacağı ikazı yapılmıştır.³⁴ Bu belge doğrultusunda, bevvâbların görev alanının, sadece okul içi değil aynı zamanda okul önlerini, çevresini ya da okul eklentilerini de kapsadığı anlaşılmaktadır.

Osmanlı okullarının güvenlik kapsamı içerisinde okul yolu ulaşım güvenliği de yer almıştır. Bu doğrultuda, bevvâblara, öğrencileri evlerinden okullarına, okullarından da evlerine güvenli şekilde götürüp getirme görevi verilmiştir.³⁵ Bu husus teknolojinin ve okullaşmanın yeterince artmadığı Osmanlı dönemlerinde bevvâblar tarafından yerine getirilebilmekteydi ancak ulaşım araçlarının çeşitlenmesi ve kent yerleşimlerinin genişlemesi, okul ev arası ulaşım mesafesinin artması gibi sebepler dolayısıyla bevvâblar, öğrencileri güvenle okula götürüp getirme görevini bir dönem sonra okul servisçilerine bırakmıştır ve Osmanlı'da

³² Düstur, Birinci Tertip, No. 2: “Umûm Mekâtib-i Rüşdiyyenin Nizamnâme-i Dâhilisi”, 02.11.1289/ 01.01.1873, Ankara-İstanbul, s. 255-257.

³³ Altın, *Öğretmen Yetiştirme Meselesi*, s. 133.

³⁴ Devlet Arşivleri Başkanlığı, Osmanlı Arşivi, MF. İBT. 6/44, (Tarih Yok).

³⁵ Ferit Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat (Eski ve Yeni Harflerle)*, 26. Baskı, Aydın Kitabevi, Ankara 2010, s. 105.

okul servisçiliği ilk defa 1872 yılında 4 kız öğrencinin talebi üzerine başlatılmıştır.³⁶

4. 2. Mubassırlar

Pakalın, mubassırı mekteplerde talebenin inzibat işleriyle meşgul olan, gören, gözeten memur olarak tanımlamıştır.³⁷ Umûm Mekâtib-i Rüşdiyyenin Nizamnâme-i Dâhilisi'nde mubassır ve bevvâbın görevi adı altında başlık açılmış, nizamnamenin 55. ve 56. maddelerinde mubassırın görevi açıkça belirtilmiştir: Buna göre mubassır, öğrencilerin mektebe gelmelerinden, mektep dağılıncaya kadar okulda hazır bulunup gerek ders esnasında gerekse teneffüs zamanlarında öğrencilerin hareketlerine dikkat etmekten sorumlu tutulmuşlardır. (Madde 55). Mubassır, edebe aykırı bir hâli ve hareketi fark ettiğinde muallim-i evvele bunu bildirmekle ve dersanelerde gezinip dikkatini öğrencinin üzerine vermekle yükümlüdür. Mubassırların, öğrencinin abdest alması ve namaz kılması esnasında sürekli onları kontrol etme görevleri de bulunmaktadır. (Madde 56)³⁸ Maddelerden mubassırın güvenlik sağlama görevinden ziyade bir disiplin sağlama mekanizması olarak faaliyet yürüttüğü ve görevinin sadece öğrencilerin arasındaki ilişkilere dayandığı anlaşılmaktadır. Haricen, okula dışarıdan gelecek problemler mubassırların görev kapsamında yer almamıştır.

Örnek 5: Fatih Merkez Rüşdiyesi'nde öğrenciler arasında yaşanan silah çekme olayına, yerinde ve zamanın gerekli müdahalede bulunamadığı gerekçesiyle mubassır Mustafa Efendi başka bir okula tayin edilmiştir.³⁹ Umûm Mekâtib-i Rüşdiyyenin Nizamnâme-i Dâhilisi maddelerinde, mubassırın görevi sadece yardımcı öğretmen boyutunda kalırken bu örnek üzerinden süreç değerlendirildiğinde, mubassırdan aynı zamanda öğrenciler arası bir iç güvenlik ve asayiş sağlama noktasında

³⁶ Hasan Şimşek, "Educational Problems in The Ottoman Empire: A Historical Case Study About Road Security (Traffic) and School Services," *Journal of Theoretical Educational Science* 3/1, 2010, s. 146.

³⁷ Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü* (İstanbul: MEB Yayınları, 1983), s. 560.

³⁸ *Düstur*, Birinci Tertip, No. 2: "Umûm Mekâtib-i Rüşdiyyenin Nizamnâme-i Dâhilisi," Ankara-İstanbul H.1289, s. 255-257.

³⁹ Devlet Arşivleri Başkanlığı, Osmanlı Arşivi, MF. İBT. 223/81, H. 29/01/1327.

da beklenti oluşmuştur. Bu beklenti doğrultusunda asayişî sağlama görevini yerine getiremeyen mubassırlar cezalandırılmıştır. Dolayısıyla mubassırlar doğrudan güvenlik sağlayıcısı olarak değil disiplin sağlayıcısı olarak atanmış ancak görevlerinin gerekleri dâhilinde güvenlik sürecinin parçası hâline gelmişlerdir.

Ancak mubassır ile bevvâbı ayıran önemli hususlar vardır. Bunlardan birincisi, bevvâblar sadece okullarda değil başka özel veya kamusal kurumlarda da güvenlik hizmeti yürüten görevliler olmuştur.

Bevvâb ile mubassır ayıran diğer bir konu ise mubassırlık daha çok idareci öğretmenlik boyutunda kalmıştır. Mubassırların, öğretmenlerin yerine vekil olarak bakmaları⁴⁰ hatta 1908 yılında mubassırlığın kaldırılarak yerine okul müdür yardımcılığı makamının oluşturulması⁴¹ bu iddiayı desteklemiştir. Ancak bevvâblar, okul güvenliğini sağlama noktasında doğrudan bir güvenlik unsuru olarak faaliyet yürütmüştür.

4. 3. Gece Bekçileri

Bekçi, koruma göreviyle sorumlu tutulmuş kimseler için kullanılan bir terimdir.⁴² Özellikle kolluk unsuru olan Ases yerine çokça kullanılan bekçi kavramının kullanım sahası oldukça geniştir.⁴³ Osmanlı Devleti'nde bekçilik, 1909 yılında yayımlanan Mahalle Bekçileri Nizamnamesiyle ve bu nizamnamenin geliştirilmesiyle birlikte, yerel asayişî sağlamakla görevli gönüllülerden, mahallî asayişî sağlayan bir inzibat türüne ve dolayısıyla bir memuriyete dönüşmüştür.⁴⁴

Çalışmamız kapsamında, mektebin gece bekçiliğini yapan unsurlar yukarıda bahsedilen teşkilatlanmış kolluk birimi değildir. Osmanlı okullarında, gece bekçisi kavramı, çoğunlukla bevvâb kelimesinin yerine kullanılmıştır. Dârülmualimât Nizamnamesinde bevvâblarının görevleri açıklanırken, geceleri okulda kalmak ve okulu zaman zaman kontrol

⁴⁰ Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi MF. İBT. 42/45 Tarih Yok. & Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi MF. İBT. 60/4 (Tarih Yok).

⁴¹ Pakalın, *Osmanlı Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, 560.

⁴² Pakalın, *Osmanlı Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, 196.

⁴³ A. Gezginci, "Şehir Güvenliği Bağlamında Osmanlı Devleti'nde Gece Bekçileri: Asesbaşı ve Asesler," *Genç Kalemler* 6/7, 2020 s.180.

⁴⁴ Cem Doğan, "Eski İstanbul'da Mahalle Bekçisi ve II. Meşrutiyet'te Bekçi Teşkilatının Düzenlenmesi Bağlamında Mahalle Bekçileri Nizamnamesi (1908-1918)," *Osmanlı Mirası Araştırmaları Dergisi* 6/14, Mart 2019, s. 270.

etmek zorunda oldukları belirtilmiştir.⁴⁵ İlgili maddelerde de belirtildiği üzere zaten görevi okulun güvenliğini sağlamak olan bevvâblar, geceleri okulda bulunurken ayrıca bir güvenlik istihdam edilmesi akla uygun değildir.

Osmanlı okullarında, gece görevli kalmayan bevvâbların olduğu durumlarda ya da bevvâbın herhangi bir sebeple göreve gelmediği zamanlarda, sadece geceleri okul güvenliğini sağlamak amacıyla görevlendirilmiş kimselerden bahsetmek mümkün olabilir. Bahsedilen bu kişilere ise gece bekçisi denilmiştir. Bunlar adı üstünde gece görev yapmışlardır ve mahalli kimseler tarafından seçilmişlerdir. Ücretleri de çoğunlukla yerel halk tarafından karşılanmıştır. Okul güvenliği çerçevesinde gece bekçilerinin, mektep kanunları ya da nizamnamelerinde bir karşılıklarına rastlanmamıştır. Dolayısıyla geçici ve ihtiyaç doğrultusunda temin edilmiş ve ihtiyaç durumu kalmadığında görevi sonlandırılmıştır. Gece bekçileri, bir bevvâb gibi okulun daimî personeli olmamıştır. Daimî personel olarak atanarlarsa bevvâb olarak atanmışlardır.

4. 4. Kolluk Kuvvetleri, Polis, Jandarma

Bu çalışma kapsamında Osmanlı okullarında yaşanan asayiş problemleriyle ilgili örnekler verilmiştir. Örneklerden de anlaşılacağı üzere Osmanlı okullarında bevvâb ya da mubassır gibi dâhili güvenlik sağlayıcılarının çözemediği asayiş problemleri de meydana gelmiştir. Bu gibi durumlarda Osmanlı kolluk unsurları gerekli müdahaleyi yapmış ve okulun asayişinin sağlanması noktasında aktif görev yürütmüştür.

Örnek 3'te işgalci işletmeci Mehmet Salih'in okula girişini bevvâb ya da diğer okul görevlileri engelleyememiş olacak ki Mehmet Salih polis zoruyla okuldan çıkarılmıştır. Ancak her ne kadar Osmanlı kolluk kuvvetleri, okul asayişini sağlama noktasında aktif görev yürütmüş ve işgalci işletmeci Mehmet Salih'i okuldan uzaklaştırılmış olsa da Mehmet Salih bildiğini yapmaktan vazgeçmemiş ve izinsiz olarak okul kantininin işletmeye devam etmiştir. Bu durum bevvâbların yetersizliğini ortaya

⁴⁵ Hamza Altın, *II. Abdülhamid ve II. Meşrutiyet Devirlerinde Öğretmen Yetiştirme Meselesi*, Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü 2009, s.133.

koyarken kolluk kuvvetlerinin de caydırıcılık özelliğinin sorgulanmasına sebep olmuştur.

Örnek 4'te yer alan durum ise okul asayişinde, kolluk unsurlarının etkinliğini ziyadesiyle özetlemiştir. Aşiret Mekteb'lerinin yönetim şemasında güvenlik personeli olarak dâhiliye zabiti (kolluk)' ne yer verilmiştir. Bölgesel bir ayaklanmaya veya kitlesel bir olayla sebep olabilecek okul güvenlik problemleri, sürekli devam etmiş olacak ki, 15 Temmuz 1903 tarihli bir belgede Aşiret Mektebi'nde asker, polis ve jandarmaların sürekli olarak bulundurulmaları kararlaştırılmıştır. Hatta iki yıl sonra 1905 yılında bahse konu okul bahçesinde asker, jandarma ve polis için karakol binası inşa edilmesi kararlaştırılmıştır.⁴⁶

Okul yönetim şemasında, hademe ve mubassır olarak 25 personele, kolluk kuvveti olarak ise 2 personele yer verildiği belirtilmiştir. Bu 25 personel arasında okul güvenliğini sağlama noktasında görevlendirilmiş daimî güvenlik elemanlarının da bulunduğu anlaşılmaktadır. Aşiret Mektepleri'nin muhteviyatı düşünüldüğünde bu daimî güvenlik elemanları, kolluğa yardımcı olarak faaliyet yürütmüş olmalı ki, aksi hâlde iki kolluk görevlisinin mektebin genel asayişini sağlaması mümkün olamayacaktır.

Osmanlı okullarında öğrenciler arası gruplaşmalar ve gruplar arası şiddetli kavgalar yaşanmıştır. Kimi öğrenci grupları, sadece kendi aralarında değil aynı zaman da öğretmenlerine ya da diğer okul görevlilerine de şiddet uygulamışlardır. 1909 yılında okul müdür yardımcısını döven 31 öğrenci bir bölük asker ve iki komiser nezaretinde okuldan atılabilmişlerdir.⁴⁷

Özellikle gayrimüslim tebaanın ayrılıkçı politikaları doğrultusunda çıkarılan ayaklanmalar, okul ve öğrenci güvenliğini de tehdit edecek boyutlara gelmiştir. Bu gibi durumlarda Jandarma takımları okulların etrafında görevlendirilmiş, gece nöbetçisi tayin edilmişlerdir.⁴⁸ Osmanlı Devlet'i tamamen yok olmanın eşiğine geldiği 1919 yılında ise

⁴⁶ Duman, *Aşiret Mektebi*, s. 66-67.

⁴⁷ Hikmet Kapıcı, "Osmanlı Eğitim Sisteminde Disiplin: Dârülhayr-i Âli Örneği," *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 6/ 28, 2013 s. 176.

⁴⁸ Devlet Arşivleri Başkanlığı, Osmanlı Arşivi, DH. ŞFR. 653/111, H. 09/12/1335.

öğrencilerin genel güvenliği adına bölge komutanlıklarından dahi yardım talep edilmiştir.⁴⁹

Sonuç

Tanzimat sonrası sayısı artan Osmanlı eğitim kurumlarında, yasaklı yayınların basılması, dağıtılması ve çoğaltılması, kavga ve yaralama olayları, hırsızlık olayları, ders protestoları, evrakta sahtecilik olayları, casusluk olayları, silah ya da türevi aletler bulundurmamak veya kullanmak, yasadışı gruplaşmalar oluşturmak, akran zorbalığına maruz bırakmak, cinsel tacizde bulunmak gibi öğrenci kaynaklı güvenlik problemlerinin yanı sıra okul işletmelerinin iyi yönetilememesi sebebiyle ortaya çıkan idari kaynaklı asayiş problemleri yaşanmıştır. Ayrıca öğretmenin, okul personelinin veya öğrencisinin ırkçı, ayrılıkçı politikalar doğrultusunda yasadışı oluşumların içerisinde yer almasından kaynaklı asayiş problemleri de yaşanmıştır. Bu kapsamda yaşanan en büyük problem ise okulların mühimmat saklama veya üretme sahası olarak kullanılması olmuştur.

Yaşanan bu güvenlik problemleri karşısında okulun muhafazası için bina ve tesislerin verimliliğini artırmak, güvenlik sağlamak üzere görevli personel atamak, kolluk kuvvetlerinden yardım almak, etkin bir ceza disiplin sistemi ortaya koymak üzerine önlemler alınmıştır.

Okul güvenliğini sağlamada alınan en somut önlem, okullara güvenlik unsurlarının istihdam edilmesi veya kolluk kuvvetlerinden yardım alınması hususu olmuştur. Osmanlı okullarının güvenliğini dâhili ve harici unsurlar sağlamıştır. Bu dâhili unsurlar arasında bevâblar, mubassırlar ve gece bekçileri yer alırken harici unsurlar arasında kolluk kuvvetleri hatta nadiren de olsa askerî unsurlar görev almışlardır.

Okulun idareci öğretmeni olan mubassırlar, öğrenci arası ilişkiler boyutunda güvenlik sağlama rolü üstlenmiş ve belli bir zaman sonra mubassırlık kaldırılarak yerine okul müdür yardımcısı makamı kurulmuştur. Bevâblar, okul güvenliğinin sağlanması noktasında, tam manasıyla günümüz özel güvenlik görevlisi görevini ifa etmiştir. Okul

⁴⁹ Mustafa Kılınc, *Türkiye'de Mesleki Teknik Eğitim Tarihi (1888-1986)*, Pegem Akademi Yayınları, Ankara, 2020, s. 100.

kapılarının muhafazası, öğrencilerin giriş çıkış kontrolü ve okulun gece gündüz güvenliği hususları nizamnamelerce bevvâba tanımlanmıştır.

Gece bekçileri diğer bir güvenlik sağlama mekanizması olarak karşımıza çıkmıştır. Gece bekçileri, Osmanlı okullarında ihtiyaç durumunda ve mahallî imkanlarca gece okulun güvenliğini sağlamakla görevlendirilen kimseler olmuştur.

Okula alakasız kimsenin alınmaması konusunda devletçe yetkilendirilmiş bevvâblar ve okul içi disiplini sağlamakla yetkilendirilmiş mubassırlar zaman zaman bu yetkiyi kullanmada yetersiz kalmıştır. Bu durumda devreye kolluk kuvvetleri girmiş ve okulların güvenliğini sağlama noktasında en önemli ve en etkin araç olarak faaliyet göstermişlerdir. Sadece kolluk değil nadiren de olsa ihtiyaç hâlinde askerî unsurlardan da bu amaçla faydalanılmıştır.

Finansal Destek ve Teşekkür / Grant Support and Acknowledgement	Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir. / The author declared that this study has received no financial support.
Çıkar Çatışması / Conflict of Interest	Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir. / The author has no conflict of interest to declare.

KAYNAKÇA

Arşiv Belgeleri - Başkanlık Osmanlı Arşivi (BOA)

Devlet Arşivleri Başkanlığı. Osmanlı Arşivi. DH.TMIK.M. 38/83, H. 10/04/1315.

Devlet Arşivleri Başkanlığı. Osmanlı Arşivi. A.} MTZ. (04) 139/28, H. 11/01/1324.

Devlet Arşivleri Başkanlığı. Osmanlı Arşivi. MF.MKT. 1041/54, H. 22/01/1326.

Devlet Arşivleri Başkanlığı. Osmanlı Arşivi. İ..MF. 5/65, H. 05/12/1313

Devlet Arşivleri Başkanlığı. Osmanlı Arşivi. BEO 2998/224832, H. 08/01/1325.

Devlet Arşivleri Başkanlığı. Osmanlı Arşivi. MF. İBT. 223/81, H. 29/01/1327.

Devlet Arşivleri Başkanlığı. Osmanlı Arşivi. MF. İBT. 6/44, [Tarih Yok].

Devlet Arşivleri Başkanlığı. Osmanlı Arşivi. DH. ŞFR. 653/111, H. 09/12/1335.

Kitap

ÇADIRCI, Musa, *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentlerinin Sosyal ve Ekonomik Yapısı*. 3. baskı. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2013.

DEVELLİOĞLU, Ferit, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat (Eski ve Yeni Harflerle)*. 26. baskı. Ankara: Aydın Kitabevi, 2010.

DÜSTUR. Birinci Tertip, No. 2: "Umûm Mekâtib-i Rüşdiyyenin Nizamnâme-i Dâhilisi," 02.11.1289 / 01.01.1873. Ankara-İstanbul.

GÜVEN, İsmail, *Türk Eğitim Tarihi*. Ankara: Pegem Akademi Yayınları, 2018.

KILINÇ, Mustafa, *Türkiye'de Mesleki Teknik Eğitim Tarihi (1888-1986)*. Ankara: Pegem Akademi Yayınları, 2020.

KODAMAN, Bayram, *Sultan II. Abdülhamid Devri Doğu Anadolu Politikası*. Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, 1987.

KÖYMEN, M. Altan, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi Cilt :3 Alp Arslan ve Zamani*. 4. Baskı. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2001.

LEWİS, Bernard, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*. Çev. Bülent Turna. Ankara: Arkadaş, 2021.

NUR, Rıza, *Hayat ve Hatıratım*. Cilt 1. İstanbul: Altındağ Yayınevi, 1967.

ÖZALP, R., ve A. Ataünal, *Türk Milli Eğitim Sisteminde Düzenleme Teşkilatı (Talim ve Terbiye Kurulu- Milli Eğitim Şurası)*. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1977.

PAKALIN, Mehmet Zeki, *Osmanlı Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: MEB Yayınları, 1983.

ŞENCAN, Evrim, *Türk Eğitim Tarihi Dönüm Noktaları*. Ankara: Pegem Akademi Yayınları, 2023.

Makale

BAŞKAN, Ş., ve A. M. Çay. “Tanzimat Dönemi Osmanlı Eğitim Sistemi.” *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi / The Journal of International Social Research* 12/64, 2019, s. 176-186.

ÇAĞIR, M., & Türk, İ. C. “1869 Maarif-i Umumiye Nizamnamesi Ve Türk Eğitim Tarihindeki Yeri.” *Avrasya Sosyal Ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 4(11), 2017, s. 62-75.

ÇETİN, Sadık, “Osmanlı Maarifinde Mektep Bakkalları (1891-1922).” *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi* 38/105, Mayıs 2022, s. 1-32.

DEMİREL, Fatih ve Serdar Y. Derin. “Osmanlı Ortaöğretim Kurumlarında Soruşturma Süreci (Örnek Bir Vaka Analizi).” *History Studies* 11/5, 2019, s. 1525-1538.

DEMİREL, Fatih, “Osmanlı Modern Eğitim Kurumlarında İşlenen Suçlar.” *History Studies* 5/1, 2013, s.101-112.

DOĞAN, Cem, “Eski İstanbul’da Mahalle Bekçisi ve II. Meşrutiyet’te Bekçi Teşkilatının Düzenlenmesi Bağlamında Mahalle Bekçileri Nizamnamesi (1908-1918).” *Osmanlı Mirası Araştırmaları Dergisi* 6/14, 2019, s. 257-273.

GEZGİNCİ, Ali, “Şehir Güvenliği Bağlamında Osmanlı Devleti’nde Gece Bekçileri: Asesbaşı ve Asesler.” *Genç Kalemler* 6/7, 2020, s. 180-183.

GÜNDÜZ, Mustafa, "Son Dönem Osmanlı Eğitim Sisteminde Disiplin ve Cezalandırma (1847-1920)." *Doğu Batı*, 53, 2010, s. 127-158.

KAPCI, Hikmet, “Osmanlı Eğitim Sisteminde Disiplin: Dârülhayr-i Âli Örneği.” *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 6/28, 2013, s. 166-180.

MEMDUHOĞLU, H. B., TAŞDAN, M. “Okul ve Öğrenci Güvenliği: Kavramsal Bir Çözümleme.” *Çukurova Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 3(34), 2007. s. 68- 80.

ŞİMŞEK, Hasan, "Educational Problems in The Ottoman Empire: A Historical Case Study About Road Security (Traffic) and School Services." *Journal of Theoretical Educational Science*, 3/1, 2010, s. 135-147.

WANATT, C. L "Defining Safe Schools." *Journal for a Just and Caring Education*, 2(2), 1996, s. 121-133.

Tez

ERKEK, Mehmet Salih, "II. Meşrutiyet Döneminde Türk Eğitim Sistemindeki Gelişmeler ve Ethem Nejat Bey." Doktora tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, 2009.

DUMAN, Esmer, *Osmanlı Arşiv Belgeleri Işığında Aşiret Mektebi*. Yüksek Lisans Tezi, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2019.

ALTIN, Hamza, *II. Abdülhamid ve II. Meşrutiyet Devirlerinde Öğretmen Yetiştirme Meselesi*. Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2009.

ALTINOVA, Ayşegül, *Osmanlı Modernleşmesinde Rüşdiye Mektepleri*, Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2010.

Extended Abstract

In the Ottoman Empire, especially after the Tanzimat period, there was an increase in the diversity, quality and quantity of schools due to internationally developing science and technology, war conditions and other factors. For this reason, elements independent of the law enforcement forces but assisting the law enforcement forces were assigned to ensure the security of the Ottoman schools. In fact, these officers were appointed from the center as civil servants.

This study aims to explain the impact of the Tanzimat Edict on Ottoman schools, the public order-based security problems in Ottoman schools, the measures taken against these problems and the personnel assigned to ensure security. Our study is shaped by the literature obtained by scanning the documents of the Presidential Ottoman Archives, open source archives and original secondary sources. The fact that the public

order-based security problems of Ottoman schools have not been directly addressed so far reveals the importance of this study.

Within the scope of our study, Ottoman school security problems were handled on the basis of public order. Issues such as food safety, hygiene safety, earthquake, flood and fire safety were not covered. In addition, police, gendarmerie and military schools, which were already security production centers, were not covered in this study.

In addition to student-induced security problems such as writing and distributing banned publications, fights and injuries, theft, class protests, forgery of documents, espionage, possession or use of weapons or derivative instruments, forming illegal groupings, peer bullying, sexual harassment, etc., Ottoman educational institutions also experienced administrative public order problems due to poor management of school enterprises. There were also public order problems arising from the involvement of teachers, school staff or students in illegal formations in line with racist and separatist policies and the use of the school as an ammunition storage or production site.

Internal and external security elements took part in ensuring public order-based security in Ottoman schools. While the Bevvâb, mubassir and night watchman were internal elements of school security, law enforcement officers were external elements. After identifying the public order-based school security problems in the Ottoman Empire, the Bevvâb, mubassir, night watchmen and law enforcement elements that ensured the security of schools are explained along with their job descriptions.

As a result of our study, school security officers were not equipped with the necessary authorization and equipment to fulfill their duties at all costs, they were generally contented with solving problems in student affairs, but in cases of general public order, they communicated and handed over the relevant situations to law enforcement elements acting as their superiors. However, despite all this, Mehmet Salih, the former tenant mentioned in Example 3, was able to continue to operate the business despite all law enforcement intervention. This reveals the fact that during the period in question, the citizens were not afraid of the Ottoman security forces and that they were able to continue their unlawful actions despite the security forces.

YAYIN İLKELERİ VE YAZIM KURALLARI

Türkiye Araştırmaları Dergisi (TÜRKAD), uluslararası hakemli bir dergidir. Yaz (Haziran) ve Kış (Aralık) sayıları olmak üzere yılda iki kez basılı ve çevrimiçi olarak yayımlanır. Dergiye açık erişim mümkündür. *Çift taraflı kör hakem* sisteminin uygulandığı Türkiye Araştırmaları Dergisi'nde sosyal bilimler alanında özgün araştırmalara yer verilir.

Türkiye Araştırmaları dergisinin amacı, sosyal bilimler alanında akademik nitelikli çalışmaların yayımlanmasına olanak sağlamak ve bu yönde alanyazına katkıda bulunmaktır. Daha önce yayımlanmamış ya da herhangi bir yayım organında değerlendirme sürecinde olmayan, her bir yazar tarafından içeriği ve gönderimi onaylanmış alanda boşluk doldurabilecek makaleler, akademik metin çevirileri, benzer nitelikli metin aktarmaları, editöre mektup ve tanıtma yazıları dergide yayımlanır.

İletilen yazılar; amaç, kapsam ve yazım kuralları bakımından dergiyle uyumlu olmalıdır. Türkiye Araştırmaları dergisi Yayın İlkeleri'ne uymayan yazılar değerlendirilmeye alınmaz. Etik Beyan Formunu ve Telif Hakkı Devir Formunu imzalayıp göndermeyen yazarların yazıları değerlendirmeye alınmaz. Gönderilen yazılar, etik ihlalleri engellemek amacıyla intihal (www.turnitin.com) programında taranır. Yazı, akademik yazıma uygun olmayan etik dışı durum içermiyorsa editör kurulu tarafından incelemeye alınır. Editör kurulu tarafından değerlendirilen ve uygun bulunan yazılar, bilimsel değerlendirme yapımları için alan uzmanı en az iki hakeme gönderilir. Hakemlerin olumlu görüş bildirmesi halinde yazı kabul edilir. Bir hakem olumlu diğer hakem olumsuz görüş bildirirse yazı üçüncü bir hakeme gönderilir. Üçüncü hakemin görüşü belirleyici olur. En az iki hakemden olumlu görüş almayan yazı yayımlanamaz. Editör kurulu, hakem raporları doğrultusunda görüş bildirir. Yazar, hakemlerin ve editör kurulunun eleştiri ve düzeltmelerini dikkate almak zorundadır. Bununla birlikte yazar katılmadığı hususları gerekçelendirerek bildirme hakkına sahiptir. Yazar tüm eleştiri ve düzeltmeleri yapmış olsa bile yazının yayımlanıp-yayımlanmaması ile ilgili nihai karar, editör kuruluna aittir. Türkiye Araştırmaları dergisine gönderilen yazılar yayımlansın ya da yayımlanmasın iade edilmez.

Türkiye Araştırmaları dergisi Editör Kurulu, **Committee on Publication Ethics (COPE)** kriterlerine uymayı taahhüt eder.

Derginin yayın dili Türkçedir. Bununla birlikte İngilizce, Fransızca, İtalyanca, Almanca, Rusça ve çağdaş Türk lehçelerinde yazı kabul edilmektedir.

Yazı gönderim, değerlendirme ya da yayımlanma süreçleri ücrete tabi değildir. Yayın politikası gereği makale yayını ve makale süreçlerinin yürütülmesi sürecinde hiçbir ad altında ücret talep edilmez.

Dergide yayımlanan yazılar, yazarlarının kişisel görüşleridir. Yayımlanan yazıların her türlü mali ve hukuki sorumluluğu yazarlarına aittir. Dergi, yayımlanan yazıların içeriği ile ilgili hiçbir sorumluluk kabul etmez. Kaynak gösterilmek şartıyla yayımlanan yazılardan alıntı yapılabilir. Yayımlanan yazılar için hiçbir şekilde telif ücreti ödenmez.

Dergide yayımlanan her bir makaleye DOI atanır. Yayımlanan her sayıda yer alan makaleler ilgili indeks ve akademik veri platformlarına yüklenir.

Etik İlkeler ve Yayın Politikası

Türkiye Araştırmaları dergisi, araştırma ve yayın etiği konusunda ulusal ve uluslararası standartları esas alır. Dergide yayımlanacak yazıların yayın sürecinde yazarların, hakemlerin ve editörlerin Committee on Publication Ethics (COPE), Directory of Open Access Journals (DOAJ), Open Access Scholarly Publishers Association (OASPA) ve World Association of Medical Editors (WAME) gibi uluslararası etik ilkelerine bağlı kalmaları; Basın Kanunu, Fikir ve Sanat Eserleri Kanunu ve YÖK Üniversitelerarası Kurul Başkanlığı Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Yönergesi gibi ulusal standartlara uymaları, bilimsel araştırma ve yayın etiğine aykırı eylemlerde bulunmamaları beklenir.

Başkalarına ait fikir, yöntem ya da benzer bir ögenin atfı gösterilmeden kısmen veya tamamen bilimsel araştırmalarda kullanılması intihal kapsamında değerlendirilir. Var olmayı gerçeklik olarak yansıtmaya yönelik davranışta bulunmak ya da verilerin tahrif edilerek kullanımı bilimsel araştırma yöntemlerine aykırıdır. Bir araştırmanın tamamının ya da belirli kısımlarının aynen veya büyük oranda birden çok

defa yayımlanması yayın etiğine aykırıdır. Türkiye Araştırmaları dergisinde bahse konu türden etik ihlal içeren yazılar yayımlanmaz.

Yazarlar;

- a) iletmış oldukları yazıların özgün nitelikte olduğunu,
- b) başkalarına ait her türlü ifade, bilgi, görüş ve bulgunun kaynağına eksiksiz atıf yaptıklarını,
- c) etik kurul izni gerektiren yazılarda izinle ilgili bilgi ve belgelere yer verdiklerini,
- d) mevcut metin, şekil ve belgelerin başkalarına ait telif haklarını ihlal etmediklerini,
- e) çalışmalarında herhangi bir potansiyel çıkar çatışmasının bulunmadığını taahhüt ederler.

Kabul edilen maddelere aykırı bir durumun ortaya çıkmasından ve etik ihlalinden doğacak her türlü yasal sorumluluk yazara aittir. Türkiye Araştırmaları dergisinde yayımlanan yazılardaki görüşler, yazarların şahsi görüşleri olup

Hakemler;

- a) tarafsız ve nesnel değerlendirme yapar,
- b) yetkin olmadığını düşündüğü bir konuyla karşılaştığında ya da belirtilen süre içerisinde değerlendirmeyi tamamlayamayacağını düşündüğünde hakemlikten çekilir,
- c) değerlendirme sürecinde yazarla, bir diğer hakemle ya da ilgili üçüncü şahıslarla yazıya ilişkin etkileşimde bulunmaz.

YAZIM KURALLARI

Yazım Kurallarına İlişkin Esaslar

1. Gönderilen yazıların redaksiyonunu Yazı Kurulu yapar. Yazım ve noktalamada TDK Yazım Kılavuzu'nun güncel hali esas alınır. Gönderilen yazıların dil ve anlatım açısından Yazım Kılavuzu'na ve bilimsel kriterlere uygun, açık ve anlaşılır olması beklenir.

2. Yayımlanmak üzere gönderilen yazılar, 6.000-10.000 sözcük aralığında olmalıdır.

3. Başlık, büyük harflerle 14 punto ve koyu olarak yazılmalıdır.

4. Yazar ünvanı ve adı, ortada, koyu, 12 punto; görev yeri, e-posta adresi ve ORCID bilgisi ise dipnotta (*) işareti ile 10 punto olarak yazılmalıdır. Diğer açıklamalar ve referanslar için yapılan dipnotlar, metin boyunca sayfa altında otomatik numaralandırma şeklinde verilmelidir.

5. Makalenin başlangıç kısmında, Türkçe ve İngilizce olarak hazırlanmış makale başlıklarını da içeren özet bulunmalıdır. Özet, 200-250 kelime aralığında olmalıdır. Özeti hemen altında Türkçe ve İngilizce beş anahtar kelime yer almalıdır. Türkçe makalelerin sonunda 700-1.000 kelime aralığında “Extended Abstract” başlığı ile geniş İngilizce özet bulunmalıdır.

6. Yazı karakteri başlık hariç, metnin tamamında Times New Roman, 12 punto, iki yana dayalı, satırlar 1,5 aralıklı, dipnotlar ise 10 punto ve tek aralıklı olarak yazılmalıdır. Gerekğinde Tablolarda kullanılan metinlerin puntosu küçültülebilir.

7. Bölümlerin başlıkları ve alt başlıkları ardışık ondalık sistemde numaralandırılmalıdır. Numaralandırmada derinlik üçten fazla olmamalıdır ve üçüncü alt başlık italic olmalıdır.

(Örnek: 1. GİRİŞ, 2. ANA BÖLÜM, 2.1. Ara Bölüm, 2.1.1. Alt Ara Bölüm gibi)

Sayfa Düzenine İlişkin Esaslar

Derginin internet sayfasındaki örnek dosya esas alınır

Dipnot Yazımında Kullanılacak Kaynakların Yazımı İle İlgili

Esaslar

1. Atıflar, dipnot şeklinde yapılır.

2. Atıfta bulunulan kaynakların bibliyografik künyeleri tam olarak verilir. Atıfta bulunulmayan eserlere kaynakçada yer verilmez.

3. Aynı kaynağa yapılan atıflar; kitaplar için “yazarın soyadı, *eserin adı (italic)*, sayfa numarası” şeklinde makale için ise “yazarın soyadı, “eserin adı” (tırnak içinde), sayfa numarası” şeklinde yapılmalıdır.

Aşağıda atıf usulü örneklendirilmiştir:

a. Kitap

- Kitap, Tek Yazar:

Rıfki Salim Burçak, *On Yılın Anıları (1950-1960)*, Ankara 1998, s. 350.

Burçak, *On Yılın Anıları (1950-1960)*, s. 351-352.

- Kitap, İki Yazar:

Stanford J. Shaw ve Ezel Kural Shaw, *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye* (çev. Mehmet Harmancı), E Yayınları, İstanbul 2017, s. 40.

Shaw, *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye*, s. 41.

- Kitap, Üç Yazardan Fazla:

Sibel Özbudun vd., *Antropoloji Kuramlar Kuramcılar*, Dipnot Yayınları, 3. Baskı, Ankara 2012, s. 99.

Özbudun vd., *Antropoloji Kuramlar Kuramcılar*, s. 117.

- Çeviri Kitaplar:

Bob Jessop, *Devlet* (çev. Atilla Güney) Epos, Ankara 2018, s. 205.
Jessop, *Devlet*, s. 245.

- Birden Fazla Ciltten Oluşan Yayınlar

Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*, C. VIII, TTK Basımevi, Ankara 2003, s. 163.

Karal, *Osmanlı Tarihi*, s. 175-176.

b. Makale

- Derleme Kitaplarda Makale

Taha Niyazi Karaca, “William Ewart Gladstone ve Ermeni Sorunu”, İ. Erdal ve A. Karaçavuş, der., *Osmanlı Siyasal Hayatında Ermeniler*, IQ Kültür Sanat, İstanbul 2009, s. 15.

Karaca, “William Ewart Gladstone ve Ermeni Sorunu”, s. 20-21.

- Dergilerde Yazarı Belli Olan Makale

Nasrullah Uzman, “II. Dünya Savaşı Sonrasında Sovyet Talepleri ve Türkiye’nin Tepkisi”, *Gazi Akademik Bakış*, C. 11, s. 22, 2018, s. 120.

Uzman, “II. Dünya Savaşı Sonrasında Sovyet Talepleri ve Türkiye’nin Tepkisi”, s. 121.

- Dergilerde Yazarı Belli Olmayan Makale

“Kıbrıs Sorununun Gelişmesi Bağlamında 6-7 Eylül Olayları”, *Tarih ve Toplum*, s. 33, Yıl: 1986-Eylül, s. 139-154.

c. Rapor

- Yazarı Belli Olan Rapor

Tuncer Kocaman, *Nüfus Sektör Raporu*, Devlet Planlama Teşkilatı, Ankara 1983, s. 11.

Kocaman, *Nüfus Sektör Raporu*, s. 12.

- Yazarı Belli Olmayan Rapor

Nüfus, Demografi Yapısı, *Göç Özel İhtisas Komisyonu Raporu*, Devlet Planlama Teşkilatı, Ankara 2001, s. 11.

Nüfus, Demografi Yapısı, *Göç Özel İhtisas Komisyonu Raporu*, s. 12.

- Bir Kurum, Firma ya da Enstitünün Yazarı Olduğu Rapor

Yurtdışı Türkler ve Akraba Topluluklar Başkanlığı, *Yurt Dışındaki Türk Varlığını Hedef Alan Saldırıları*, Ankara 2022, s. 11.

d. Ansiklopedi Maddesi

- Yazarı Belli Olan Ansiklopedi Maddesi

Kemal Beydilli, “Şark Meselesi”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C. 38, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2010, s. 352.

- Yazarı Belli Olmayan Ansiklopedi Maddesi

“Türkçe”, *Edebiyat Ansiklopedisi*, Milliyet Yayınları, İstanbul 1991, s. 352.

e. Tezler

Fatih Özen, “Modern Türkiye'nin yeni insan arayışı: Halkevleri örneği (1932-1938)”, *Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Ankara 2017 (Yüksek Lisans Tezi), s. 98.

Özen, “Modern Türkiye'nin yeni insan arayışı: Halkevleri örneği (1932-1938)”, s. 78.

f. İnternet

<https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d06/c002/tbmm06002010.pdf> (Çevrimiçi erişim tarihi 20 Mart 2023)

g. Konferanslarda Sunulan Tebliğler

Konuralp Ercilasun, “Çin Kaynaklarına göre Yedinci Yüzyılın ilk Yarısında Türk Kore İlişkileri”, *Türk-Kore Tarihi Forumu*, 2016, s. 25.

Ercilasun, “Çin Kaynaklarına göre Yedinci Yüzyılın ilk Yarısında Türk Kore İlişkileri”, s. 27.

h. Resmî Yayınlar

Türkiye Hilâl-i Ahmer Mecmuası, C. 87, 15 Kasım 1928, Türkiye Hilâl-i Ahmer Cemiyeti Yayınları, Ankara, 1928, s. 9.

Türkiye Hilâl-i Ahmer Mecmuası, C. 87, s. 10.

1. Haritalar ve Şemalar

Türkiye Fiziki Haritası, Harita Genel Müdürlüğü, 1983.

i. Bülten

Gazi Üniversitesi Haber Bülteni, Gazi Üniversitesi Yayınları, Ankara, 2009, s. 15.

k. Arşiv Belgeleri

Arşiv adı, Fon adı ve kodu, Dosya numarası ya da klasör numarası, Gömlek numarası, varsa belge numarası ya da fihrist numarası.

Başkanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA), Fon Kodu 9.0.0, Yer Numarası 110.343.2.

BCA, 9.0.0/110.343.2.

Sosyal Güvenlik Kurumu (SGK), *KGEDBA*, Dosya Nu. MO114866.

SGK, *KGEDBA*, Dosya Nu. MO114866.

Kaynakça Yazımında Uyulacak Esaslar

1. Kaynakçada alfabetik sıra esas alınarak yazar soyadı büyük harflerle başta; adı ise küçük harfler olacak şekilde yazılmalıdır.

2. Kitap bölümü, makale ve bildiri gibi yayınlarda sayfa numaraları da gösterilmelidir.

Örnek:

a. Kitap

BURÇAK, Rıfkı Salim, *On Yılın Anıları (1950-1960)*, Ankara 1998.

DOĞAN, Özlem, *Tarih Felsefesi*, Notos Kitap, İstanbul 2016.

DOĞANER, Yasemin, *Türk Demokrasi Tarihinde Vatan Cephesi*, Siyasal Kitabevi, Ankara 2013.

EKİNCİKLİ, Mustafa, *İnönü-Bayar Dönemleri Türk Dış Siyaseti*, Berikan Yay., Ankara 2007.

KÖPRÜLÜ, M. Fuad, *Some Observations on The Influence of Byzantine Institutions on Ottoman Institutions*, Translated, Gary Leiser, TTK, Ankara 1999.

YALMAN, Ahmet Emin, *Yakın Tarihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim*, C. IV, Rey Yay., İstanbul 1970.

YASSIADA ZABITLARI II: 6-7 Eylül Olayları Davası, Haz. Emine Gürsoy Naskali, Kitabevi, İstanbul 2007.

b. Makale

“Kıbrıs Sorununun Gelişmesi Bağlamında 6-7 Eylül Olayları”, *Tarih ve Toplum*, s. 33, Yıl: 1986-Eylül, s. 139-154.

İLHAN, Suat, “Türk Çağdaşlaşması”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, VII/19, Kasım 1990, s. 7-19.

TANSEL, Fevziye Abdullah, “Memleketimizin Acı Kaybı Prof. Dr. Fuad Köprülü”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. XIV, Yıl: 1966, s. 266-281.

UZMAN, Nasrullah “II. Dünya Savaşı Sonrasında Sovyet Talepleri ve Türkiye'nin Tepkisi”, *Gazi Akademik Bakış*, C. 11, s. 22, 2018, s. 117-142.

c. Tez

ÖZEN, Fatih “Modern Türkiye'nin Yeni İnsan Arayışı: Halkevleri Örneği (1932-1938)”, *Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Ankara 2017 (Yüksek Lisans Tezi).

Belge, Tablo, Şekil ve Grafiklerin Kullanımında Uyulacak Esaslar

Belge, Tablo, Şekil ve Grafikler metin içerisinde kullanılacağı gibi ekler kısmında da kullanılabilir. Ekler, yazının sonunda, altında içeriğine dair kısa bilgi ve kaynağıyla birlikte verilmelidir.